

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

PROVINCIA IUDAEA'DA YAHUDİ İSYANLARI

Y. EMRE CEREN

2501150154

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. HAMDİ ŞAHİN

İSTANBUL-2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : YUNUS EMRE CEREN Numarası : 2501150154
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : TARİH / ESKİÇAĞ TARİHİ Danışmanı : PROF.DR. HAMDİ ŞAHİN
Tez Savunma Tarihi : 31.05.2019 Saati : 10:00
Tez Başlığı : Provincia Iudaea'da Yahudi İsyanları

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞU~~yla karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF.DR.HAMDİ ŞAHİN		KABUL
2- DR.ÖĞR. ÜYESİ. GÜRKAN ERGİN		KABUL
3--DR.ÖĞR.ÜYESİ.HÜSEYİN SAMİ ÖZTÜRK		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ.DR.FERİT BAZ		
2- DR.ÖĞR.ÜYESİ.EMRE ERTEN		

ÖZ

PROVINCIA IUDAEA'DA YAHUDİ İSYANLARI

Y. EMRE CEREN

Roma'nın Gnaeus Pompeius Magnus komutasında Doğu Akdeniz'e girmesiyle birlikte, bölgedeki egemen kültürler daha önce aşına olmadıkları Roma hükmü altında varlıklarını sürdürmeye çalışmışlardır. İlk bölgede Roma ile sıkı bir uzlaşım varken, ilerleyen aşamada sınıfsal, kültürel ve siyasal çıkmazlar veya çıkarlar karşılaştığı anda isyanlara dönüşmüştür. Bu isyanlar içerisinde kendi sınıfsal çıkarından ötürü Roma ile birlikte hareket eden Yahudilerle birlikte, Yunan-Yahudi çatışması da ortaya çıkmıştır. Kültürel anlamda bölgede egemen konumda olan Yahudilerin isyan liderleri Tanah ve ona bağlı kültlerle bir arada tutup motive etmeye çalışmışlardır. Bu durum zaman zaman kendini mesih ilan etmeye ve zaman zaman da tanrının buyruğu adı altında mağlubiyeti ve sürgünü kabul etmeye dönüşmüştür. İsyanların her biri bir önceki isyanı temel alan ve oradaki hataları görerek gelişen bir ilerlemeye sahiptir. İsyanlar, hem Roma'ya hem de isyan eden Yahudi halkına ciddi tahribatlar yaratmıştır. Yaratılan tahribat neticesinde bulunduğu çağı ve çağlar ötesini ciddi anlamda etkileyecek demografik değişimler ve kültürel aktarımlar söz konusu olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yahudi İsyanları, Göç, Sürgün, Yıkım, Hadrianus, Vespasianus, Traianus, Titus, Nero

ABSTRACT

JEWISH REVOLTS IN PROVINCIA JUDAEA

Y. EMRE CEREN

With the Levant conquest of Rome by the command under Gnaeus Pompeius Magnus, ascendent cultures in the province tried to obtain under Roman rulership which previously not familiar. Initially, in the province there was serious agreement with Rome, in the proceeded stage when class, culture and politic antagonism or interests faced off, situation turned in to revolts. In this revolts there were Jews working with Rome for the own class interests and also the Jews- Greek cultural hegemonic struggle. Jewish culture was substantially dominating culture in the province and Jewish revolt leaders used Tanah and engaged cults for motivate to rebels and hold them together. This situation at times turned into announce himselft as Mesiah and accept exile and migration as a order of god. Each of revolts based on the previous one, and each of them had progression by tried to fix the mistakes of previous revolts. Revolts caused massive destructions both Rome and Jewish people. As a result of destruction demographic changes and cultural transmissions affected on that era and beyond that.

Keywords: Jewish Revolts, Exile, Migration, Destruction, Hadrianus, Vespasianus, Traianus, Titus, Nero

ÖNSÖZ

Yahudilerin bölge içerisinde tarih boyunca yaşadıkları sürgünler, göçler ve olaylar ile gerek kendileri tarafından gerekse de bölgedeki diğer halklar veya bölgeye dışarıdan gelen devletler tarafından açılan savaşlar Yahudilerin Roma'ya yönelik isyanlarına giden süreçte büyük bir rol oynamıştır. Yahudiler bu isyanlar içerisinde geçmişte yaşanmış olayları ve mağlubiyetlerini de göz önünde bulundurarak hareket etmişlerdir. Mısır'dan Çıkış'tan Bar Kokhba İsyanı'nın bitimine dek süre gelen Yahudi gelenekleri, bir önceki hataları fark ederek ve onlar üzerine yoğunlaşarak ilerlemiştir ve Roma'ya karşı başlatılan isyanlar, genel anlamıyla önceki sonuçlar gösterilerek yürütülmüştür.

Bu duruma bağlı olarak tez ilk olarak Yahudilerin bölgelerini yani coğrafyalarını tarihi coğrafya başlığıyla anlatarak başlamaktadır. Bu bölümde Yahudilerin genel olarak doğal, tarihsel ve siyasi coğrafyalarından bahsedilmiştir ve Iudaea'nın kendi iç bölgeleri aktarılmıştır. Ardından isyanların genelinin etrafında veya içinde geçtiği fiziki coğrafyadan ve bölgede öne çıkan kentler ve hisarlar anlatılmıştır.

İkinci bölümde ise bölgenin diğer halklarla olan kimlik ve kültür probleminin ana sebebi olan ciddi farklılıklardan ve bölgenin genel hatlarıyla Roma'ya kadar olan tarihinden söz edilmiştir. Bölgenin genel hatlarıyla kültürünün aktarıldığı bu bölümde, sadece Yahudilik ve ona bağlı kültürel öğeler değil bölge içerisinde yer alan diğer kültürlerden de bahsedilmiştir. Bu diğer kültürlerle Yahudilik kültürü tarih boyunca sürekli bir çatışma içerisindeydi. Bu çatışma nihai olarak isyanda diğer kültürleri Roma ile yanyana getirirken Yahudileri ise karşı cephede bulunmaya mecbur kılmıştır. Ardından ise bu bölümün B kısmında bölgenin Prehistorya'dan Roma'ya kadar olan tarihi anlatılmıştır. Bu yapılırken bölgeyi doğrudan veya dolaylı yollardan etkileyen, bölgede olmasa dahi bölge üzerinde hegemonik bir etki kuran çevre devletler ve bölgelerden de söz edilmiştir. Bu dönem içerisinde yaşanan göçler, isyanlar, sürgünler ve yıkımlar doğrudan Roma'ya yönelik ortaya çıkan isyanlardaki Yahudi kimliğini oluşturmaktadır.

Üçüncü bölümde ise Roma yönetimi altında Provincia Iudaea'dan söz edilmiştir. Provincia tanımı bölgeyi ve Roma'yı anlamak açısından elzem olduğundan bu tanımla başlayıp ardından Roma'nın bölgeyle ve Yahudilerle ilk ilişkileri aktarılmıştır. Bunun ardından Roma eyaleti olan bölgenin isyanlara dek olan tarihi anlatılmıştır. Bölgenin yarı özerk yapısı anlatıldıktan sonra bölgeye yerleştirilen Roma dostu krallar ve doğrudan Roma'nın bölgeye gönderdiği memurlar aktarılmıştır.

Son bölümde ise Yahudilerin belli bir planla ve düzenli bir biçimde başlattıkları isyanlar verilmiştir. Bu isyanların ortaya çıkış nedenleri, karşılıklı kışkırtmalar ve isyanın boyutu anlatılmış ve bu isyanlara karşı Roma'nın tepkileri, savaşlar ve yıkımlar aktarıldıktan sonra, Roma'nın isyan üzerinden bütün bölgeyi ve Yahudileri cezalandırılması aktarılmıştır. Sonuç olarak isyanların sonuçlarının yarattığı etkiden bahsedilmiştir.

Lisans eğitimim boyunca Eskiçağ tarihine dair ilgimi uyandıran ve daha sonrasında bu tarihi öğreten, eğiten ve bu tezi yöneten, geliştiren ve yönlendiren Prof. Dr. Hamdi Şahin'e ve tezi okuyup değerlendiren ve iyileştirilmesi açısından yapıcı önerilerde bulunup fikirler sunan Dr. Öğr. Görev. Gürkan Ergin'e teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca bu tez esnasında makale ve yayınlarını basılı halde gönderen Prof. Dr. Benjamin Isaac'a ve Prof. Dr. David Hendin'e; Bronz Çağı'na dair önerdiği ve paylaştığı kaynaklardan ötürü Doç. Dr. Hasan Peker'e, Metin Oral'a ve tüm tez boyunca desteklerini esirgemeyip, özellikle Bronz Çağı ve Akdeniz kültürlerinin anlanması açısından yardımcı olan eşim İlayda Sanin'e teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
HARİTALAR LİSTESİ	xi
LEVHA LİSTELERİ	xii
RESİMLER LİSTESİ	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM BÖLGENİN TARİHİ COĞRAFYASI

1.1. Doğal ve Tarihsel Sınırları	7
1.2. Siyasi Coğrafyası ve Bölgeleri.....	9
1.2.1. Bölgeleri.....	14
1.2.1.1. Idumaea.....	14
1.2.1.2. Iudaea	15
1.2.1.3. Samaria.....	16
1.2.1.4. Galilaea	17
1.2.1.5. Ituraea.....	18
1.2.1.6. Nabataea ve Peraea	18
1.2.1.7. Decapolis.....	19
1.2.1.8. Palaestina.....	20
1.3. Fiziki Coğrafyası.....	20
1.3.1. Ovalar ve Vadiler.....	20
1.3.2. Dağlar ve Tepeler.....	21
1.3.3. Çöller	24
1.3.4. Nehirler, Göller ve Denizler	24
1.4. Başlıca Kentler, Hisarlar ve Öne Çıkan Mimari Eserler.....	25
1.4.1. Ptolemais, Akre, Acre, Akko.....	26
1.4.2. Azotos, Azutus, Ashdod.....	27
1.4.3. Askalon, Ascalo, Ashkelon	28
1.4.4. Gaza, Gazaia, Gazze	29
1.4.5. Samaria, Sebaste	30
1.4.6. Hierosolyma, Hierousalem, Hierusalem.....	32
1.4.7. Caesarea Maritima, Strato'nun Kulesi, Demetrias.....	35
1.4.8. Sepphoris, Diocaesarea, Autokratoris	37

1.4.9. Hisarlar	38
-----------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

BÖLGENİN GENEL HATLARIYLA KISA TARİHİ VE KÜLTÜRÜ

A. Bölgenin Genel Hatlarıyla Kültürü ve Toplumsal Yapısı	43
2.1. Konuşulan Diller ve Yazı Sistemleri	43
2.2. Dini Yapısı	48
2.3. Demografik ve Toplumsal Yapısı	53
2.3.1. Bölgede Bulunan Kültürler	53
B. Bölgenin Kısa Tarihi	72
2.4. Prehistorik Çağlar	72
2.5. Bronz Çağı	75
2.6. Demir Çağı	79
2.6.1. Birleşik İsrail Krallığı'nın Efsanevi Kuruluşu ve Ayrılışı	80
2.6.2. Assur İşgali	84
2.6.3. Babil İşgali	85
2.6.4. Pers İşgali	86
2.6.5. Büyük İskender'in Egemenliği	87

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ROMA EGEMENLİĞİ ALTINDA PROVINCIA IUDAEA

3.1. Roma'nın Bölgeyle İlk İlişkileri ve Bölgenin Eyaletleştirilmesi	93
3.2. Bir Roma Eyaleti Olarak Provincia Iudaea	96
3.2.1. Yönetimi ve Yarı Özerk Yapısı	96
3.2.2. Roma Tarafından Yerleştirilmiş veya Olmaya Hak Kazanmış Kralları ve Etnarkhosları	97
3.2.2.1. Etnarkhos II. Hyrkanos, Gasıp Krallar II. Aristobulos ile Oğulları ve Kral Antipatros Idumaios	97
3.2.2.2. Büyük Herodes	100
3.2.2.3. Arkhelaos, Herodes Antipas ve Philippos	107
3.2.2.4. I. Agrippa ve II. Agrippa	112
3.3.3. Provincia Iudaea'nın Kurulumundan İsyana Kadar Görev Yapmış Roma Praefectusleri, Procuratorları ve Legatusları	114

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YAHUDİ İSYANLARI VE SONUÇLARI

4.1. Büyük İsyen veya Birinci Yahudi İsyanı	121
4.1.1. Iotapata Kuşatması	137
4.1.2. Galilaea'nın Ele Geçirilmesi, Hierosolyma'da Siyasal Kriz ve Yalnızlaştırma	140
4.1.3. Hierosolyma Kuşatması	149
4.1.4. Machairous, Herodium ve Masada'nın Düşüşü	159
4.1.5. Birinci Yahudi İsyanı'nın Sonuçları	163
4.1.6. İsyanın Esnasında ve Sonrasında Yahudiler ile Roma'nın Propaganda Faaliyetleri	164
4.2. Diaspora İsyanları veya Kitos Savaşı	167

4.3. Bar Kokhba İsyanı veya Üçüncü Yahudi İsyanı	169
4.3.1. İsyanın Sebepleri	170
4.3.2. İsyanın Başlangıcı.....	172
4.3.3. İsyan’a Roma Müdahalesi	173
4.3.4. Bar Kokhba İsyanı’nın Sonuçları.....	176
SONUÇ	179
KAYNAKÇA.....	185
EKLER	223
HARİTALAR.....	223
LEVHALAR	228
RESİMLER.....	231

KISALTMALAR LİSTESİ

AJN:	American Journal of Numismatics
BATLAS:	Barrington Atlas of the Greek and Roman World
BMC:	British Museum Catalogue
BT:	Babil Talmudu
CHJ:	The Cambridge History Of Judaism
CIL:	Corpus Inscriptionum Latinarum
CIG:	Corpus Inscriptionum Graecarum
CIIP:	Corpus Inscriptionum Iudaeae/Palaestinae
CPJ:	Corpus Papyrorum Judaicarum
IGL Syr :	Inscriptions grecques et latines de la Syrie
IGRR:	Inscriptiones graecae ad res romanas pertinentes
IJO:	Inscriptiones Judaicae Orientis
JIWE:	Jewish Inscriptions of Western Europe
LSJ:	Liddell-Scott-Jones
OGIS:	Orientis Graeci Inscriptiones Selectae
PECS:	Princeton Encyclopedia of Classical Sites
RCV:	Roman Coins And Their Values
RIC:	Roman Imperial Coinage
RM:	British Museum Catalogue Roman Empire
RPC:	Roman Provincial Coinage
SNG:	Sylloge Nummorum Graecorum
TIR Iudaea:	Tabula Imperii Romani, Iudaea–Palaestine

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: Provincia Iudaea'nın doğal ve siyasi sınırları

Harita 2: Provincia Iudaea'nın bölgeleri

Harita 3: Provincia Iudaea'daki Hadrianus Dönemi, öncesi ve sonrası Roma yolları (Yonah 1950'den alınmıştır)

Harita 4: Provincia Iudaea'nın tüm yolları (Isaac 1978'den alınmıştır.)

Harita 5: Büyük Herodes'ten isyanlara kadar olan Hierosolyma şehir planı (Boston Üniversitesi'nin internet sitesi için Prof. Dr. Michael Zank tarafından hazırlanmış dijital haritalardan alınmıştır: <http://www.bu.edu/mzank/Jerusalem/mp/periodic/>)

LEVHA LİSTELERİ

Levha 1: Iudaea'daki Roma öncesi sikke örnekleri

Levha 2: Roma öncesi, isyan öncesi ve sonrası sikke örnekleri

Levha 3: İsyan esnasında ve sonrasında sikke örnekleri

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1: Kudüs'teki Rockerfeller Müzesi'nde sergilenen, Tapınak Dağı'nın güneyinde bulunmuş, Yunanca sinagog yazıtı. (CIIP I, s. 53, 54'ten alınmıştır.)

Resim 2: Kudüs'teki Eretz Israel Müzesi'nde sergilenen, eski Kudüs'teki bir evin bodrumunda bulunmuş olan Yunanca yazılmış bir yemin yazıtı. (CIIP I, s. 39-40'tan alınmıştır.)

Resim 3: Masada Hisarı'nın güncel kalıntıları. (Fotoğrafçı ve dağıtıcı: Andrew Shiva)

Resim 4: Titus Takı yazıtı. (Fotoğrafçı ve dağıtıcı: Mark Cartwright, 16 Haziran 2013)

Resim 5: Titus Takı'ndaki Hadrianus ve tanrısallığın simgesi kartal. ([www.holylandphotos](http://www.holylandphotos.com) adlı siteden alınmıştır)

Resim 6: Titus Takı'ndaki karşılıklı duran iki adet Victoria. (Fotoğrafçı ve dağıtıcı: Mark Cartwright, 16 Haziran 2013)

Resim 7: Titus Takı'ndaki Menorah ve diğer ganimetlerin taşınma sahnesi. (Fotoğrafçı ve dağıtıcı: Dnalor01)

Resim 8: Titus Takı'nda Titus'un Victoria ile birlikte zafer yürüyüşü. (Anonim)

Resim 9: MÖ 69 yılına tarihlendirilen mil taşı. (Isaac – Roll 1976'dan alınmıştır.)

GİRİŞ

Roma İmparatorluğu'nun Doğu Akdeniz'de bulunan eyaletlerinden Provincia Iudaea, pek çok krizin ardından Roma'ya bağlanmış ve yarı özerk bir halde varlığını sürdürürken MS 66 yılın gelindiğinde, ilk kez Roma'ya karşı sistematik denilebilecek Yahudi isyanları veya savaşları başlamıştır. Bu tez, Roma-Yahudi savaşları veya "Provincia Iudaea'da Yahudi İsyanları" olarak adlandırılan, MS 66 civarında başlayan ve MS 135 civarında biten bu isyanları veya savaşları, kısmi sürgün, köleleştirme veya toplu sürgün şeklinde sonuçlanan süreci, arkeolojik, filolojik, epigrafik ve nümismatik kaynaklar ışığında inceleyerek, dönemin şartları ve siyasal koşullarını da göz önünde bulundurarak ayrıntılı bir anlatım sunmayı amaçlamaktadır. Provincia Iudaea ve Yahudi İsyanları Türkiye'de çalışılmamış bir alan olduğundan ve çalışılmış veya bahsedilmiş kaynaklarda da kısıtlı bir anlatım olduğundan, Provincia Iudaea'da Yahudi İsyanları'na genel bir yaklaşımın eksikliği fark edilmiştir.

Provincia Iudaea bölgesi, basit bir şekilde günümüz İsrail, Filistin topraklarının tamamını Lübnan topraklarının ise bir kısmını kapsamaktadır. Bu tarihsel sınırlar, çağ ve dönem içerisinde hatta bir imparatorun diğer imparatora dek bile farklılıklar gösterebilmektedir. Bu farklılıkların temel sebeplerinden birisi dönemin kendi iç dinamiğine bağlı olarak değişken bir yapıya sahip olmasıdır. Tez içerisinde isyanların ya da savaşların sınırlarının ve Yahudilerin hareketlerinin anlaşılabilmesi açısından bölgenin tarihsel sınırlarından kısaca bahsetmekte ve değişikliklere değinmekte fayda vardır. Yves Lacoste'un "Coğrafyanın... konusu karasal mekânla ilgili pratiklerdir"¹ tanımına uyarak, isyanların genel mekânları coğrafi bölgeler veya ögeler (akarsular, dağlar, doğal limanlar vs.) olduğundan tez içerisinde ayrıca aktarılmıştır. İsyan evresinde ortaya çıkan ve Yahudiler açısından ötekiler olarak görülen kültürlerden bahsedilmiştir. Böylelikle bölgede prehistorik dönemden bu yana bölgede bulunan kültürlerin, coğrafi konumlarıyla olan bağlantısı incelenmiş ve bu incelemeyle Yahudi kültürünün isyan sırasında karşı cephe olarak gördüğü kültür kısaca oluşturulmaya çalışılmıştır. Bölgenin jeopolitik konumu tez içerisinde, bölgenin civar bölgelerle oluşturduğu bağlantının ve isyanların rotasını takip edebilmek açısından anlatılacaktır.

Bölgenin, Roma öncesindeki Prehistorik dönemleri, Bronz Çağı ve Demir Çağı, arkeolojik verilerin ve modern araştırmaların olanak tanıdığı sınırlar içerisinde isyanların geçtiği bölgenin kökenini oluşturmak açısından genel hatlarıyla anlatılmıştır. Bu dönemler içerisinde ortaya çıkan göçlerden, yıkımlardan ve tekrar oluşumlardan bahsedilmiş ve bunların

¹ Lacoste 2014, s. 115.

isyanlara kadar giden Yahudi kültürünü nasıl etkilediği açıklanmıştır. Ardından Iudaea kentinin veya Yehuda kentinin, “anlatısal” oluşumundan bahsedilerek kısaca ilk Yahudi krallıklarından olan Samaria ve Iudaea’dan söz edilmiştir. Daha sonra kentin isminin ilk kez anıldığı Asur Dönemi, Babil Dönemi mevcut çivi yazılı tabletler ışığında kısaca anlatılmıştır. Daha sonrasında bölgenin Pers Dönemi kısaca anlatılacak ve ardından Hellenistik Döneme ve Büyük İskender’in ardıllarına geçilmiştir. Bu dönem içerisinde Büyük İskender’in ve ardıllarının bölgedeki konumu önceki dönemlerden biraz daha ayrıntılı incelenmiştir. Bunun sebebi bölgede bu dönem muhtemelen Yahudi veya Palaestinalı olmayan Prehistorik yerleşimciler üzerinden oluşturulan Hellen kültürüdür. Ayrıca bu kültürün Roma Dönemi içerisinde bölgedeki Roma’nın sadık yurttaşları olarak karşımıza çıkıyor olmasıdır. Bu kültürü ve kültürün yerleşikliğini işledikten sonra Seleukos Hanedanı’na karşı çıkan Yahudi isyanından bahsedilmiş ve bağımsız Yehuda anlatılmıştır. Yine bölgedeki kültürler anlatılırken dil, kimlik gibi unsurlardan bahsedilmiştir. Bu kültürlerin bir kısmı veya bütünü Roma döneminde ortaya çıkan isyanlarda karşımıza tekrar çıkabilmektedir, bu bölümlerin aktarım amacı bu benzerliklerin tarihsel kökenlerine değinebilmektir.

Elimizde bulunan modern araştırmalar ya da arkeolojik bulgular dâhilinde dönemin Provincia Iudaeası’nda bulunan sınıfsal koşullar, ticaret yolları, ticaret hacmi ve üretim yapıları ve araçları da bu süreç kapsamında ele alınarak, isyanlar, savaşlar ve egemenlik mücadelesiyle bağlantıları araştırılarak sosyolojik bir yaklaşımla incelenmiştir. Bu sosyolojik inceleme isyanda yer alan örgütlerin, fraksiyonların ve yöneticilerin sınıfsal çıkarları ve isyanın gidişatı arasında kurdukları bağ ile sınırlı tutulmuştur. Ayrıca, bölgenin gerek bağımsız Yahudi yönetimi ve yönetim biçiminden gerekse de Roma’nın yarı özerk yapı tanıdığı dönemdeki yönetimi ve yöneticilerinden söz edilmiş ve bu özerk yapının şekli aktarılmıştır.

İsyanlar veya savaşlar içerisinde yer alan Yahudilerin, Roma öncesi ve Roma içerisindeki kültürlerinden, dillerinden ve Provincia Iudaea içerisinde yer alan diğer kültürlerden ve bu kültürlerle bağlı dinler, diller gibi öğelerden de konunun şekillendirilmesi açısından kısaca değinilmiş ve genel bir demografik yapı oluşturulmuştur. Bunlar dışında bölgede yer alan gerek Roma dönemi kurulmuş gerek Roma öncesinde kurulmuş olan kentlerden kısaca bahsedilmiş, eğer arkeolojik, filolojik, epigrafi ve nümismatik bulgu varsa bu kentler tanıtılırken paylaşılmıştır. Bu kentlerden Iudaea veya Roma öncesindeki ismiyle Yehuda diğer kentlerden farklı olarak aktarılmıştır. Bu kentin tez içerisinde mimarisinden ve “anlatısal” veya somut yapılarından söz edilmiştir.

Tez içerisinde Roma'nın cumhuriyetten imparatorluğa dek değişen ve imparatorlardan imparatora ciddi farklılıklar sergileyen Yahudilere yönelik bakış açısından bahsedilmiştir. Çünkü bu bakış açısı bu isyanları ortaya çıkartan temel unsurlardan birisi olarak gösterilebilir. Roma'nın Yahudiliğe bakışına genel hatlarıyla değindikten sonra Roma'nın bu bölge için belirlediği sınır veya sınırlardan bahsedilmiştir. Bölge Roma'nın doğu seferleri için bir sınır kapsamı taşıdığından kritik denebilecek bir noktada yer almaktadır, bu da bölgenin Roma'ya verdiği güven derecesine göre genişleyip, gerileyebilmesine yol açmaktadır. Bölgenin Roma Dönemi içerisinde Roma tarafından “atanan” krallar veya Roma'ya yakın olup da tahta çıkan krallarca yönetildiği bilinmektedir. Bu duruma ek olarak ise Roma tarafından yine değişken olan yönetim biçimine uygun olarak bölgeyi yönetmesi, denetlemesi veya kontrol altında tutması için gönderilen Roma'nın memurlarından da bahsedilmiştir. Yukarıda bahsedilen Yehuda'nın mimarisi kısmıyla tekrara düşmeden, Roma egemenliği altındaki Iudaea'da çok kapsamlı inşaa faaliyetlerinin yürütüldüğü bilinmektedir. Bu inşaa faaliyetlerinden arkeolojik bulgular, filolojik ve epigrafik veriler ışığında aktarılmıştır. Bunun dışında kentin özerk yönetiminden ve Roma'nın kenti kontrolünden bahsedilmiş ve Romanizasyon sürecinin olup olmadığı incelenmiştir.

İsyanlar kısmında isyanların oluşum süreçleri, Roma'nın bu sürece katkıları, Yahudilerin kışkırtılması, isyanın örgütlenmesi ve başlaması süreçleri ayrıntılı bir biçimde anlatılmıştır. Bu anlatım içerisinde modern kaynaklarca “provokasyon” olarak nitelendirilen veya “yurtseverlik” olarak karşı çıkılan süreç veya süreçler incelenmiştir. İsyan mı, savaş mı, direniş mi sorusunun cevabı aranmıştır. İsyanların ortaya çıkışı, sebepleri incelendikten sonra isyanlar sırasındaki üç büyük savaş ayrıntılı bir biçimde irdelenmiş ve baskınlardan söz edilmiştir. Bunlar yapılırken modern kaynaklar arasında bulunan Roma askeri tarihi konulu eserler kaynak olarak ele alınmış ve hem Roma'nın isyancılara karşı aldığı formasyona hem de isyancıların Roma'ya yönelik olarak giriştiği hamleler aktarılmıştır. İsyan içerisinde yer alan lejyonlardan isyan anlatımı içerisinde değilinmiştir. Her isyanın sebebi ve sonucu kendi içerisinde değerlendirilip tüm isyanların ardından temel bir sonuç kısmı oluşturulmuştur. İsyanların bitiminde toplu şekilde mi göç ettirildiler yoksa kısmi bir göç mü vardı sorusuna değinilmiştir. Yine bir diğer tartışma konusu olan tamamen girişleri yasaklandı mı yoksa kısmi dönemlerde izin verildi mi tartışması aydınlatılmaya çalışılmıştır. Tüm bunlar yapılırken yine filolojik, arkeolojik, epigrafik ve nümismatik kaynaklardan faydalanılıp somut durum belirginleştirilmeye çalışılmıştır. Sonucun ardından bölgede oluşturulan düzene kısaca değinilerek, bu göçün veya kısmi göçün gelecek çağlara etkisinden kısaca söz edilmiştir.

Tezin sınırları Provincia Iudaea ve Yehuda'nın geçtiği sınırlar içerisinde bulunmaktadır. Coğrafi olarak Doğu Akdeniz olarak sınırlandırılabilir bölge yoğunlukla Roma İmparatorluğu'nun belirlediği ölçüde (günümüz Filistin ve İsrail topraklarıyla Lübnan topraklarının bir kısmı) bir sınır içerisinde geçmektedir. Ancak bu tez incelenirken Yahudilerin çeşitli sebeplerden veya olaylardan ötürü çevre bölgelere de yayıldıkları göz önünde bulundurularak Mısır, Provincia Syria, Provincia Arabia toprakları da kısmen tezin kapsamına dâhil edilmiştir. Yine bazı Roma yönetimi ile alakalı anlatılarda Anadolu, Roma gibi İmparatorluğun veya Cumhuriyet'in önemli noktaları da bu tezin kısmi anlatı bölümleri içerisinde bulunulmuştur. Tarihsel aralık olarak ise MS 6 ile 136 yılları arası sınır olarak ele alınmıştır. Ancak bölgenin anlaşılabilmesi amacıyla Prehistorik dönemden MS 6 yılına kadar konuyla doğrudan veya dolaylı bağlantıya sahip bölümler kısa bir biçimde aktarılmıştır.

Tez içerisinde muhtelif durumlar oluştuğunda nümismatik, epigrafi ve arkeoloji vasıtasıyla ispat amaçlanmıştır. Bu amaç içerisinde filolojik metin kaynak olarak ele alınmıştır. Dipnotlarda veya geçtiği noktalarda belirtilmesine rağmen tez içerisinde Yahudi isyanlarının anlatımı için kullanılan Latince ve Eski Yunanca yazan yazarlardan giriş içerisinde kısaca değinilmesinde fayda bulunmaktadır.

Bunların en başında hiç kuşkusuz Yahudilerin hem Roma Dönemi'ni hem de öncesini aktaran Iosephus gelmektedir. Birinci Yahudi İsyanı'nın komutanlarından olması açısından eserleri tez çerçevesi içerisinde daha farklı bir önem arz etmektedir. Historia Ioudaïkou Polemou Pros Rōmaious, Ioudaïke Arkhaiologia, Iosephi Vita adlı eserlerinde Yahudilerin tarihi dışında, kültürlerini, geleneklerini, coğrafyalarını, bölgelerini, olaylarını ve önemli şahıslarını da detay ve doğrudan anlatı olarak vermektedir. Bunun dışında Yunanca yazan yazarın dili ve kelime tercihleri bulunduğu çağın güncel dili olmasından ötürü anlaşılması kolaydır. Büyük oranda objektif olarak kabul edilebilmekte ve pek çok anlatısı tarihe yardımcı bilim dallarıyla desteklenebilmektedir. Bazı Yahudi yazarlar tarafından hain sıfatıyla anılmaktadır, buna rağmen isyanın pek aşaması açısından neredeyse elimizde bulunan tek filolojik kaynaktır. Kendisinin ölü ve yaralı sayılarına dair verdiği sayısal veriler tez içerisinde belirtildiği gibi çoğu zaman alanın kapsayacağı maksimum sayının birkaç kat fazlasıdır. Bu açıdan ötürü kendisinin verdiği tarihsel olaylar, kültürel aktarımlar Yahudilerin dini metinleri veya nümismatik, epigrafi gibi tarihe yardımcı bilim dallarıyla desteklenebilmekteyken, özellikle ölüm ve savaştan kişilere dair aktardığı sayısal verileri arkeoloji bilimi tarafından çürütülmektedir.

Bir diğerk yazar ise Eusebius'tur. Eusebius yine Eski Yunanca yazmasına ve aynı coğrafyada doğmasına rağmen isyanlardan epey sonra dünyaya gelmiştir. Yani Historia Ekklesiastika adlı eserinde aktardığı şeyler doğrudan kendi gözlemi değil, onun yerine o dönem mevcut olan kaynak veya anlatılara dayanmaktadır. Ancak yine de aktardığı şeyler diğerk kaynaklarca desteklenebilmektedir. Fakat kendisi koyu bir Hristiyan olduğundan ötürü genellikle Yahudileri eleştirmekte, hatta yermektedir. Bu sebeple kendisinin aktarımlarına dönemin barındırdığı Hristiyan ve Yahudi düşmanlığını göz önünde bulundurarak yaklaşmakta fayda vardır.

Tez içerisinde kullanılan bir diğerk yazar Tacitus'tur. Tacitus, Birinci Yahudi İsyanı sırasında hayatta olduğu için, Annales ve Historiae adlı eserleriyle kendi döneminin kaydını tutmuştur denilebilir. Tacitus, Latince yazan bir Romalı olsa dahi konuya dair olan aktarımı son derece objektiftir ve anlatıları gerek döneminin diğerk kaynaklarıyla gerekse de tarihe yardımcı bilim dallarıyla desteklenebilmektedir. Ayrıca kendisinin coğrafi aktarımı da bölgeyi şekillendirmeye yönelik ciddi deliller sunmaktadır. Bu sebeple kısıtlı aktarımına rağmen konuya dair aktarımları büyük oranda güvenilir ve objektif kabul edilebilir.

Yunanca yazan Aleksandrialı Philon isyan öncesindeki Roma Dönemi'ne ve Mısır ile civarındaki diaspora Yahudilerine yönelik çok ciddi bir kaynaktır. Sağladığı veriler tarihsel delillerle desteklenebilmektedir. Özellikle yaşadığı bölgedeki Yahudilerin yaşamını, geleneklerini, coğrafyalarını, dinsel inanışlarını, mimarilerini ve Roma ile olan ilişkilerini doğru bir şekilde aktarabilmektedir. Yunan – Yahudi düşmanlığının ilk görüldüğü yazarlardan birisidir.

Yunanca yazan Romalı tarihçilerden Cassios Dion veya Cassius Dio, isyanların gerçekleştiği dönemde yaşamamış, ancak isyanlara dair Romaike Historia adlı eserinde kısmi bilgi veren yazarlardandır. Verdiği bilgiler genellikle Bar Kokhba İsyanı'na aittir ve bu dönemi kapsamaktadır. Bu isyana dair tek kaynak olduğundan ve arkeolojik verilerle karşılaştırılabildiğinden ötürü güvenilir bir kaynak sunmaktadır. Tarih üslubu objektif ve detaycıdır.

Konuya ilişkin kaynak olarak kullanabilen Scriptorum Historiae Augustae'dır. Bu eserin yazarı bilinmemektedir ve Latince yazılmıştır. İçerdiği bilgiler genel olarak muhtelifdir. Bu sebeple diğerk kaynaklar veya tarihe yardımcı bilim dallarınca desteklenen bilgiler kullanılmıştır. Bu eserin De Vita Hadriani bölümünden faydalanılmıştır. Ancak esere yaklaşırken diğerk eserler veya tarihe yardımcı bilim dallarınca desteklenmesi tartışmalı ve kısmen hatalar içeren bir eser olduğunda temkinli olmakta fayda vardır.

Bu yazar ve eserler dışında bir olayı veya tez seyrinde bahsi geçen bir durumu açıklamak için kullanılmış Kilise Babaları, Strabon, Pomponius Mela gibi klasik yazarlar da bulunmaktadır. Bu yazarların eserlerinden veya fikirlerinden faydalanım amacı ve sebebi kullanıldıkları hadiseye bağlı olup dipnot içerisinde belirtilmiştir. Tez genelini açısından ise modern kaynaklar fikrin edinildiği, alıntılandığı veya bahsedildiği kısımda dipnot olarak verilmiştir. Sayfa numarası ile belirtilen modern eserlerde doğrudan o sayfadan faydalanılmıştır ve sayfa numarası belirtilmemiş eserlerde ise fikir eserin bütününden edinilmiştir.

Tez içerisindeki çeviriler özgün dillerinden çevrilmiştir. Aksi olduğu durumlarda dipnotlarda belirtilmiştir. Tez içerisinde mümkün olduğu müddetçe bahsi geçen kişi veya yerin Yunanca veya Latince karşılığı kullanılmıştır. Bu yapılırken ana kıstas filolojik belgelerde kullanıldığı hali olmuştur. Birkaç istisna dışında bu kurala bütünüyle uyulmuştur. Tez içerisinde kullanılan haritalar eğer bir kaynaktan alındıysa Haritalar Listesi altında verilmiştir. Yine tez içerisinde kullanılan sikkelerin kaynakları Levhalar bölümü içerisinde bahsi geçen sikkenin altında verilmiştir. Kullanılan epigrafik malzeme görseli veya fotoğrafın kaynağı Levha Listeleri altında verilmiştir. Bunun dışında epigrafik veya nümismatik malzemede faydalanılan yer veya kişi özellikle belirtilmiştir.

Tezin amacı ve kapsamı olarak nitelendirilebilecek ve çalışmanın tamamlanmasıyla şu sorulara cevap vermeye çalışılacaktır:

- Provincia Iudaea Eyaleti Roma için neden bu kadar önemlidir?
- Yahudi İsyanları'nda sınıfsal bir ayrım var mıdır ve isyan eden kesimin yönlendiren ve yöneten taraflarını mülk sahibi sınıf mı oluşturmaktadır?
- Tanah'ın isyancılar üzerindeki etkisi nedir ve isyanları yönlendiren ve yöneten sınıf bu kitabı hangi amaçla ve kimlere yönelik olarak kullanmıştır?
- İsyanlar esnasında iki tarafın da yarattığı tahribatın boyutları nelerdir?
- Provincia Iudaea içerisinde bulunan Yahudilerin kendi içlerinde boysal, kavimsel veya sınıfsal farklılıklar var mıdır? İsyanlar esnasında veya sonrasında bazı Yahudilerin Roma'dan yana saf tutmasının sebebi bu farklılıklar mıdır?

BİRİNCİ BÖLÜM

BÖLGENİN TARİHİ COĞRAFYASI

1.1. Doğal ve Tarihsel Sınırları

Provincia Iudaea, tarih içerisinde gerek Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki kuruluşu ve dağılışına gerekse de Roma öncesindeki yaklaşık bin yıllık sürece kadar pek çok açıdan tartışmalı bir sınır hattına sahip olmuştur. Günümüzde Provincia Iudaea'nın sınırları Lübnan'ın ve Ürdün'ün bir kısmı, Filistin ve İsrail'in tamamı olarak özetlenebilse dahi Eskiçağ sınırları içerisinde bu ayrışım genellikle tepeler, çöller, deniz gibi doğal unsurlarla ayrılmaktaydı. Sınırlar tartışmalı olmakla birlikte kısmi olarak saptanabilmektedir. Bu tartışmalı sınır hattının batısını değişmez bir biçimde Akdeniz oluşturmuştur ve batı sınırının bu denli belirgin olmasıyla beraber doğu sınırı ise belirsizliğini korumuştur.² Bu belirsizliğin sebebi bazı zamanlar Iordanes Nehri'ni [Şeria/Ürdün Nehri] aşan Iudaea sınırlarının bir kısmının Pompeius'un Iudaea'yı almasıyla birlikte Arabia Petraea veya Nabataea sınırlarına dahil olmasıdır.³ Bu nedenle zaman zaman bu sınır aşırımları ve Provincia Iudaea'nın sınırları, yönetsel müdahaleyle kültürel ayrışımara göre düzenlenmiştir.⁴

Komşusu olan Nabataea sınırı ise en kuzeyde Amathous kenti, onun daha güneyindeki Gadara kenti ve daha aşağıdaki tepelik mevkiye, Lut Gölü'nün hemen doğusuna konuşlanmış Machairous kenti ile Kuzey'den güneye doğru bir sınır oluşturmaktadır. Bu Petraea sınırı zaman içerisinde daha güneye doğru aynı düzlemde genişlemiştir, ancak birkaç siyasal olay nedeniyle Iordanes Nehri'nin doğusunda da bazı Provincia Iudaea toprakları oluşmuştur. Provincia Iudaea'nın güney sınırında ise Sina Çölü başlamaktadır ve bu da tıpkı batı sınırı gibi doğal bir sınır çizgisi oluşturmaktadır. Ayrıca güneydeki yerleşimlerin bitimiyle birlikte çölün başlaması bir bakıma yerleşim yerleri için doğal bir koruma sağlamaktadır. Kuzey sınırı bir bakıma tepelerle dağların ardı ve önü diye ayrılmıştır. Ancak bu da bazı dönemlerde ileri veya geri yönlü değişiklikler gösterse de yine doğu sınırı gibi ileride değinilecek düzenlemelerle bu durum sabit bir hale getirilmiş ve günümüzdeki İsrail ile Lübnan arasındaki sınırı oluşturmuştur.

² Cline 2006, s.7.

³ Kanael 1957, s.99.

⁴ Age. 1957, s. 98.

En kuzeyde bulunan yerleşim yeri Dan⁵ veya Tel Dan olan Provincia Iudaea, Yahudiler için kuzeyin en uçtaki sınırını temsil etmektedir. Hierosolyma⁶ veya Kudüs'ün güneyinde bulunan Berosaba⁷ ya da Beersheba olarak adlandırılan kent ise bölgenin Tanah'a göre güney sınırını temsil etmektedir.⁸ Ancak mitolojik sınırın Nil Nehri'nden Fırat Nehri'ne kadar olduğunu iddia edenler de bulunmaktadır.⁹ Berosaba kentinin hemen aşağısında bulunan Elousa kenti¹⁰ [Halasa] gerçek sınırı oluşturmaktadır. Bu iki kent keskin anlamda Provincia Iudaea en kuzey ve en güney uçlarını temsil etmektedir. Güneybatı doğrultusunda ise çok bilindik anlamda Raphia¹¹ kenti değil Rhinokoloura kenti¹² veya civardaki kır yerleşimleri bir sınır teşkil etmektedir.¹³ Kuzeybatı sınırı ise Ptolemais [Akko] kentiyle Phoenicia¹⁴ bölgesinden ayrılmaktadır. Yani Provincia Iudaea'nın bütün batı kıyı hattı, Rhinokoloura'dan Ptolemais'e kadar uzanmaktadır. Bu sınır hattındaki muhtelif durumu ise Rhinokoloura kentinin Diodoros

⁵ Dan kenti, Tanah'ta bulunan 'Hâkimler:20,1, Samuel: 1:3,30, Samuel:2:3:10, Samuel:2:17:11, Samuel:2:24:2, Samuel:2:24:15, Krallar 1:4:25, Tarihler:2:30:5' adlı ayetlerde ilgili sınır olarak aktarılmaktadır. Bu ayetlere göre bu şehir Yahudilerin en kuzey sınırını belirlemekte ve Syria ile Phoenicia arasında bulunmaktadır. Kuzey sınırı bu kentten itibaren düz bir hat izlememekte, çapraz bir doğrultu da Ptolemais'e bağlanmaktadır. Biran – Naveh 1995: Tel Dan kentinde, Hebrew Union College tarafından yürütülen kazılar sonucunda 1993 yılında bulunan "Tel Dan Çeliği", Kuzey Iudaea'nın veya Doğu Akdeniz'in kuzeyinde kalan toprakların Asur işgali altında olduğu MÖ 800-745 yılları arasına tarihlendirilmekte olup, Eski İbranice dilinde yazılmıştır ve Asur himayesindeki yöneticilerin öldürülmesini anlatmaktadır. Bu ise bölgede yaşayan Yahudi nüfusun varlığını ispat etmektedir. Bunun yanı sıra Gabinius'un Syria valisiyken yaptığı ilk bölgesel dağılımlarda Iudaea kontrolündeki bölgeler ayarlanırken, Yahudi veya Yahudilere yakın insanların yaşadığı yerlerin bölge kontrolüne aktarılmasına dikkat edilmiştir.

⁶ Hierosolyma kelimesi Plinius Elder, Tacitus, Suetonius, Cicero tarafından kullanılmış olup günümüz Kudüs kentini nitelemektedir. Ancak kelimenin Hierousalem, Hierusalem gibi kullanımları da mevcuttur. Bu tez içerisinde Hierosolyma kelimesinin seçilmesi Antikçağ dünyasının yazarları tarafından bu şekilde benimsenmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

⁷ Berosaba kentinin ismi tartışmaya açık olup, Iosephus tarafından Bersabe olarak aktarılmıştır. Ancak Mason 2001, s. 182'ye göre Iosephus'un Bersabe olarak adlandırdığı kent, Galilaea'daki Beersheba olarak adlandırılmalıdır. İsim seçimi modern ismi olan Beer Sheba veya Berşeba yerine PECS'te yer alan 'Berosaba' maddesine dayanarak yapılmıştır.

⁸ 4. Dipnotta verilen Tanah alıntılarının bütününde "Dan'dan Beersheba'ya kadar bütün İsrail" kalıbı kullanılmaktadır. Dan kenti Beersheba kentiyle birlikte anılmaktadır.

⁹ Bu iddia Tanah'ta bulunan 'Yaratılış: 15:18-21, Yasa Kitabı: 11:24, Çölde Sayım: 34:1-15, Hezekiel: 47: 1-23' adlı bölümlerden kaynaklanmaktadır. Bölümlerin ortak özelliği olan şey Doğu Akdeniz ve Mezopotamya alanlarındaki en sulak iki ucun doğu ve batı sınırı olarak belirlenmesidir.

¹⁰ Tab. Peu.: 9C1. P. Ness.: 3. 14, 16, 17...te bu yerleşim ile alakalı çok fazla papirolojik bulguyla aktarım yapılmaktadır. Kentin genel halkından Yahudi olarak söz edilmektedir.

¹¹ Günümüzde Filistin'in Gazze bölgesinde bulunan Rafah ismindeki Raphia kentinin bir sınır kenti görevi gördüğü düşünülmektedir, ancak sınır bu köyün de daha aşağısında bulunan Rhinokoloura kentinde bitmektedir. Eskiçağ'ın Roma İmparatorluğu'nda etrafında bulunan kalabalık bir kır yerleşimi olan Behtelia kenti yine bu kentin yetki alanında [Territorium] bulunmaktadır. Smith 1873'ün Sozomenus, Hermeias, Salamenes, or Salaminus adlı maddesinde, bu köyde doğmuş ve yaşamış Geç Antikçağ Tarihçisi Salminius Hermias Sozomenus'u anlatırken, köy hakkında bilgi vermektedir.

¹² Strb. XVI, I, 16. Diod. I, 60.

¹³ Kanael 1957, s. 98.

¹⁴ Provincia Iudaea'nın var olduğu sırada, Provincia Phoenicia isimli bir eyalet yoktu, daha sonra İmparator Septimius Severus tarafından MS 200'lü yıllarda iki parçaya bölünen Provincia Syria'dan oluşturulmuş bir parçadır. Provincia Syria Phoenicia ve Provincia Syria Coele birleşik Provincia Syria'dan bölünerek oluşturulmuştur. Provincia Syria – Palaestina da Iudaea'dan toprak eklenerek meydana getirilmiştir. Ancak eyalet olmamasına rağmen Phoenicia ismi Antikçağ içerisinde neredeyse her dönem günümüz Lübnan kıyılarını tarif etmek için kullanılmış bir isimdir.

Sicilius'a göre Mısırlılar tarafından kurulması oluşturmaktadır.¹⁵ Diodoros Sicilius'un verdiği bilgiye göre¹⁶ Raphia kentini güneybatı sınırının merkez kenti olarak kabul ederek Rhinokoloura kentine kadar olan bölgeyi de Raphia kentinin yetki alanında olduğu varsayılabilir. Bu durumda ise Rhinokoloura kentinin en geri ihtimalle başlangıç noktasından itibaren Palaestina Bölgesi başlatılabilir.

Bu sınırlar, Roma İmparatorluğu içerisindeki keskin bir Iudaea sınırını belirlemektedir. Sınırların geneli Gnaeus Pompeius Magnus'un destekçisi ve komutanlarından olan Aulus Gabinius'un Syria Konsülü olarak görevlendirilmesinden sonra belirlenmiştir. Provincia Iudaea, kapsadığı alan bakımından yukarıda belirtilen sınırlar yalnızca Roma İmparatorluk Dönemi'nde bu denli geniş bir alan oluşturmaktadır. Roma İmparatorluk Dönemi'nden önceki dönemlerde ise tamamen ilhak edilmiş durumda olduğu zamanları veya tamamen Gabinius'un belirlediği gibi 5 ayrı parçaya bölünmüş olduğu zamanları da bulunmaktadır.¹⁷

Gabinius'un belirlediği bu ilk sınırlar, Kuzey'de Ptolemais ve hemen yanında başkenti Sepphoris olan Galilaea, Kuzeydoğu Iudaea'da Scythopolis, Petraea sınırı bozulmadan devam ediyor fakat en güneydoğuda Masada Hisarı bulunuyor. Masada'nın hemen yanında ise Idumaea bölgesi başlıyor ve bu bölge de tıpkı Galilaea bölgesi gibi Roma İmparatorluk Dönemi'nden farklı olarak Iudaea bölgesine dâhil değildir. Güney sınırını yine Rhinokoloura kenti belirliyor. Idumaea, Samaria gibi bölgeler kültür, dini farklılıklar gibi iç dinamiklerden ötürü Iudaea'dan ayrılırlar da gerek yaşanan siyasal hadiselerden ötürü gerekse de bölgenin yoğun bir ticaret ve dini merkezi olmasından kaynaklı yönetim mekanizmasının içerisinde bulunmaktadır.

1.2. Siyasi Coğrafyası ve Bölgeleri

Provincia Iudaea, sınırları açısından tartışmalı olmasının sebebi bu toprakların pek çoğunun Gabinius'un belirlediği yerleri aşmasından ve çeşitli yollarla genişlemesinden kaynaklanmaktadır. Ancak bu yetki alanı özellikle Iudaea eyaletindeki 3. kral olan ve Herodes Hanedanı olarak bilinen hanedanın kurucusu Büyük Herodes şeklinde de adlandırılan, I. Herodes tarafından yapılan Caesarea Maritima, Sebaste, Herodium,¹⁸ İkinci Tapınak'ın yenilenmesi gibi imar faaliyetlerinin¹⁹ yanı sıra Nabataelılarla ve civardaki haydutlarla olan

¹⁵ Kelime anlamı olarak burnu kesikler anlamına gelen bu şehir, Diodoros I, 60'a göre Mısır firavunu II. Amasis'in suçluları çölün en ucundaki bu alana sürgün etmesiyle oluşmuştur.

¹⁶ Smallwood 1976, s. 61.

¹⁷ Bu bölgelerden ileriki bölümlerde bahsedileceğinden, burada ayrıntı verilmemektedir.

¹⁸ Bu şehirlerden ve hisarlardan ileride detaylıca bahsedilecektir.

¹⁹ Kasher 2007.

savaşları²⁰ gibi askeri bir biçimde, Augustus’la ve Augustus’un danışmanı, Marcus Agrippa’yla olan dostluğu vesilesiyle de genişlemiştir. Büyük Herodes’ten önceki hanedan olan Asamonaioi Hanedanı egemenliğinde de yine kendi isimlerini taşıyan krallıkta da yaklaşık olarak aynı topraklara genişlediği bilinmektedir. Provincia Iudaea’nın Gabinius tarafından düzenlenen sınırları aşağı yukarı bu tip Romalı veya Roma’nın yönetmesine müsaade ettiği krallarca değiştirilmiş veya düzenlenmiştir.

Bu siyasal coğrafya değişikliğine en büyük örneklerden birisi Büyük Herodes’in MÖ 24 yılında Zenodoros ile yaşadığı²¹ Ituraea Bölgesi’nin idaresi ve bölgeye bağlı toprakların ortaya çıkarttığı gerilimdir. Iosephus’a göre, Herodes oğulları Aleksandros ile Aristobulos’u, Samaria Bölgesi’ndeki bir olaydan ötürü Roma’ya Augustus’un yanına göndermiştir. Bu ziyarette Asinius Pollio’nun²² da evinde konaklayan Aleksandros ve Aristobulos daha sonra Augustus’un sarayına yerleşmişler ve Augustus ise dostluklarından ötürü Herodes’e kendinden sonra gelecek veliahtı belirleme şansı tanımıştır. Bu iyi ilişkiler sürerken, Lysanias’ın²³ topraklarını yöneten veya kiralayan Zenodoros²⁴, edindiği gelirle yetinmeyip Trachonitisli²⁵ haydutlarla işbirliği yapmış ve çevredeki şehirleri, özellikle de Damascus’u yağmalamıştır.²⁶ Arabia Felix olarak adlandırılan bölgeden Damascus’a gelen kervanların sürekli olarak sayıları 4 binleri bulan haydutlar tarafından soyulması hem bölge halkını hem de tüccarları rahatsız etmiş²⁷ olacak ki Damascus halkı ve tüccarlar bu durumu Syria Valisi Marcus Terentius Varro’ya²⁸ bildirmiştir. Varro’nun bu durumu Augustus’a ‘topraklarda düzenleme yapılmalı ve toprakların tartışmalı olan kısımları Herodes’e verilmeli’ şeklinde iletmesi üzerine Augustus,

²⁰ Gelb 2013. Bu haydut sorununa dair ayrıntılı bilgi için bkz: Isaac 1984.

²¹ Richardson 1996, Kasher 2007, Ios. A. I., XV, 342.

²² Bu kişi Ios. A. I., XV 342’de “Πολλίωνος οἶκος ἀνδρὸς τῶν μάλιστα σπουδασάντων περὶ τὴν Ἡρώδου φιλίαν” yani Herodes’in arkadaşlığına epey bir düşkün olan Pollio şeklinde verilmiştir. Ronald Syme, ‘Who Was Vedius Pollio?’, JRS, Volume 51, 196, s. 30 ve Michael Grant, Herod the Great, New York, 1971, s. 145’te bu kişinin Asinius Pollio değil de Vedius Pollio olduğunu savunmaktadır. Feldman 1985, Richardson 1996, Kasher 2007’de ise bunun aksi iddia edilmekte ve bu kişinin Romalı devlet adamı ve yazar Asinius Pollio olduğu söylenmektedir. Ayrıca tez içerisinde de bu durum Feldman 1985’de belirtilen ve Iosephus’un üslubu olarak yorumlanan τῆς ἐκίς ve hem Pollio’nun hem de Herodes’in ortak arkadaşlarından ötürü Asinius olarak kabul edilmiştir.

²³ Poly. Hist. 5, 71,1, Ios. B. I., 2.252’de bahsi geçen Abila kentinin yöneticisi. CIG 4521,4523’te adına dikilmiş onurlandırma yazıtları mevcuttur. Dio. His. XLIX 32, 5’e göre Iudaea tahtı için Persleri desteklediğinden ötürü, savaşın ardından Marcus Antonius tarafından idam edilmiştir.

²⁴ Lysanias’ın idam edilmesi üzerine Lysanias’ın oğlu veya yakını olduğu düşünülen Zenodoros Kleopatra tarafından Abila Lysaniou kentinin başına getirilmiştir: Smallwood 1976, Kasher 1988. Ayrıca Strb., XVI, 2, 20’de “...τῶν περὶ Ζηνόδορον ληστῶν...” yani Zenodoros’un altındaki haydutlar şeklinde aktarılan kişi de aynı Zenodoros’tur.

²⁵ Jacobson – Kokkinos 2009 s.299’da Anthony A. Barrett’in “Herod, Augustus, and the Special Relationship: The Significance of the Procuratorship” adlı makalede belirttiği üzere Trachonitis, Batanea ve Auranitis kentlerinin sınır komşusudur.

²⁶ Toprak kiralama, yağma bilgileri Ios. B. I., I, 398’de verilmektedir.

²⁷ Strb. XVI 2, 20.

²⁸ Ios. A. I., XV 10, 1, Ios. B. I. I 20, 4’de bu konu verilmektedir. Ayrıca Dio. His. 53, 25, 3 ve Strb. IV, 6, 7’de Salassi’ye karşı gönderilen Varro’nun aynı Varro olduğu düşünülmektedir. Bknz: Schürer 2014.

Zenodoros'un topraklarının bir kısmını Herodes'e vermiştir. Trachonitis, Batanea ve Auranitis kentlerinin yönetiminin Herodes'e bırakılmasının ardından Zenodoros bu emir işleme konulmadan evvel Auranitis kentini Nabataelılara satmıştır. Iosephus, *Ioudaike Arkhaiologia* adlı eserinin XV. Kitap 352. kısmında, "...Zenodoros için işleri konusunda başarı zaten umutsuzluktu, kendi topraklarından bir kısmı olan Auranitis'i 50 *talentuma*, Araplara satmasıyla [düşmanlarını] bir müddet engellemiştir"²⁹ ifadeleriyle belirttiği üzere bu durum kiralamanın devredilmesi değildir, doğrudan toprağın 50 talentum karşılığında satışdır. Buradan ise şöyle bir sonuç çıkarılabilir, Zenodoros Romalılara kira bedeli ödemekteydi ve bu vergiden rahatsızlık duymaktaydı, bundan ötürü de daha fazla gelir için haydutluğa başladı. Ayrıca bu toprak satışı ise, kendisini toprakların meşru sahibi olarak gördüğünü ortaya çıkarmaktadır. Zenodoros'un bu hamlesi Kral Herodes'i hem Nabataelılarla hem de Ituraealılarla karşı karşıya getirmiştir. Damascus'a giden daha sonra Via Triana Nova ve Strata Diocletiana olarak adlandırılacak Krallar Yolu'na ulaşmak ve o hat üzerinde bir bölgeyi kontrol etmek isteyen Büyük Herodes'in planları Zenodoros'un bu hamlesiyle zora girmiş bulunmaktadır. Zenodoros ise bölgedeki gücünü kullanarak Nabataelıları ve Ituraealıları Herodes'e karşı kışkırtmaktaydı. MÖ 21-20'li yıllarda ise Herodes'in bir diğer toprağı olan Gadara'da yaşayan halk da Zenodoros tarafından kışkırtılınca Marcus Agrippa'nın telkiniyle İmparator'un 20 yılındaki ziyareti bölgedeki sorunları çözmüş bulundu. Aynı yıl tesadüfen Antiokheia'da bulunan Zenodoros bir hastalıktan ötürü ölünce gerilim iyice dizginlendi ve Gabinius'un çizdiği sınırlarda hiç bulunmayan, Zenodoros'un kalan toprakları olan Paneas veya Caesarea Philippi olarak adlandırılan kent ile Ituraea bölgesi de Herodes'in Krallığına dahil edildi. Bu sınırların Provincia Iudaea'nın sınırları altında verilmemesinin sebebi bu toprakları Herodes Krallığı şeklinde aktarmanın daha doğru olacağındandır. Keza bu ve bunun gibi hadiseler Iudaea'nın siyasi coğrafyasını şekillendirmiş ve değiştirmiştir.

Yine aynı şekilde Samaria Bölgesi'nin toprakları da Gabinius'un belirlediği şekilde ilerlememiştir. Bu toprakların Provincia Iudaea'ya nasıl katıldığı tam olarak bilinmemekle birlikte Parthlarla olan savaşın ardından verilmiş olması çok yüksek bir ihtimaldir. Marcus Antonius, MÖ 40/39 yıllarında Parthlarla savaşırken vassallarından da yardım talebinde bulunmuştur. Ancak Asamonaioi³⁰ Hanedanı'nın son kralı olan II. Aristobulos'un oğlu II.

²⁹ "Ζηνόδορος ἀπογινώσκων ἥδη τῶν καθ' αὐτὸν ἔφθη τῆς ἐπαρχίας μέρος τι τὴν Αὐρανίτιν αὐτοῖς ἀποδόσθαι τάλαντων πεντήκοντα." Çeviride belirtilen Arap kelimesi bir önceki satırda geçen " οἱ τε Ἀραβες καὶ πάσαι δυσμενῶς ἔχοντες πρὸς τὴν ἀρχὴν τὴν Ἡρώδου διεκκίνητο καὶ στασιάζειν ἐπεχείρουσιν αὐτῷ τὰ πράγματα τότε καὶ μετ' αἰτίας, ὥς ἐδόκουν, εὐλογώτερας." özneye ilişkilidir. Bahsi geçen Arapların Nabataelılar olduğu anlaşılmaktadır.

³⁰ Bu kelimenin İngilizcesi Hasmonean'dır. Ancak Ios. A. I. 11.4.8'de bu kelime Asamonaioi şeklinde verilmiştir.

Antigonos, Syria Eyaleti'ni işgal eden Parthlarla işbirliği yaparak kendini güvenceye almak istemiştir. Bunun üzerine Herodes, önce Masada Kalesi'ne kaçıp ardından da Roma'ya bu durumu bildirmiş ve Roma Senatosu'nda alınan karara göre Herodes, Iudaea'nın meşru kralı ilan edilmiştir. Appianos'un "O kralları dilediği ve saptanmış olan vergiyi ödemeleri koşuluyla yerleştirdi: ...Idumaea ve Samaria'yı Herodes'e..."³¹ şekline aktardığı paragraftan görüldüğü gibi öncesinde Antonius'a hizmet eden Büyük Herodes, onun ölümüyle birlikte de Octavianus'a hizmet etmiştir. Bu hamlenin ardından şehri başarıyla kuşatan Herodes, şehri almış ve Antigonos'u canlı ele geçirmiştir.³² Ancak şu bir gerçektir ki İkinci Triumvirlik Dönemi'nden sonra Octavianus'u hem bu kent hem de taht için ikna etmesi gerekmektedir. Bunu da çok yüksek ihtimalle Actium zaferinden sonra, Alexandria'nın düşüşünden önce, Mısır seferinde Octavianus'a yardım ederek yapmış olabilir.³³ Kesin olmamakla birlikte bu başarıdan sonra Herodes, Iudaea'nın yanı sıra Samaria ve Idumaea'nın'da kralı olmuştur. Bu unvanı hak ettiğinin ispat etme gayreti denilebilecek bir diğer etken ise Samaria'da Hyrkanos'un savaşları esnasında tahrip olan şehrin ve yıkılan tapınağın tekrar yenilenip şehrin adının Yunanca'da Augustus anlamına gelen Sebaste olarak tekrar faal hale getirilmesidir.³⁴

Idumaea Bölgesi ise esasen Herodes tarafından değil MÖ 2. yüzyılda Iudaea Kralı olan Ioannes Hyrkanos tarafından ele geçirilmiştir.³⁵ Ioannes Hyrkanos'un bölgeye Yahudiliği yaymasından ötürü, bölge MÖ 63 yazında Roma egemenliği altına girdiğinde Roma'nın yerleştirdiği *etnarkhos*³⁶ ve başhaham olan II. Hyrkanos'un yetki alanına devredilmiştir.³⁷ Aynı şekilde Samaria üzerinde de Yahudiliği yayarak yayılma politikası izlediği bilinmektedir.³⁸ Provincia Iudaea'nın en kuzeyi olan Galilaea bölgesi de yine benzer şekilde Ioannes Hyrkanos tarafından MÖ 2. Yüzyılın son çeyreğinde ele geçirildi. Galilaea Bölgesi'nin diğer bir kısmı ise Iannaeus tarafından MÖ 1. yüzyılın başlarında ele geçirilmiştir. Ancak bunların eyalet içerisine katılımı yine bir çeşit siyasi entrikayla mümkün kılınmıştır. Bu entrika da hiç kuşkusuz bölge

³¹ App. His. CW. 5, 75, "Ἰδουμαίων δὲ καὶ Σαμαρέων Ἡρώδην."

³² Plut. P.L. Ant, 36'da "...ὡς Ἀντίγονον τὸν Ἰουδαῖον, ὃν καὶ προαγαγὼν ἐπελέκισεν, οὐδενὸς πρότερον ἐτέρου βασιλείᾳ οὕτω κολασθέντος," yani "...Yahudi Antigonos, ileri sürülmüş ve kellesi alınmıştır, ondan önce hiçbir kral bu denli cezalandırılmamıştır" şeklinde verdiği ifadeyle bu krala ne olduğunu da bilmekteyiz.

³³ Mahieu 2008, s. 2.

³⁴ Roller 1998, s.3.

³⁵ Sicker 2001, s. 28.

³⁶ Yunanca, kabile, ırk, köken, millet gibi anlamlara gelen ἔθνος ve yönetici, lider anlamına gelen ἄρχων kelimelerinin birleştirilmesinden ortaya çıkarılmış bir sözcüktür. Anlamı ise kabile şefi gibi yerel bir liderliğe işaret etmektedir. Kral yerine Roma'nın II. Hyrkanos'a bu sıfatı uygun görmesi onu küçümsediklerine işaret edebilir. Sharon 2010'da dikkat çeken bir görüş ise Roma'nın küçümsese dahi Yahudi varlığını ve birliğini bu sıfatla kabul ettiği yönündedir.

³⁷ Sicker 2001, s.51.

³⁸ Age, s. 29.

içerisindeki Yahudi nüfusun bahane edilmesiyle Provincia Iudaea sınırlarına dahil edilmesidir.³⁹

Siyasi coğrafya içerisinde günümüzde dahi Palaestina ve Iudaea sınırı tartışmalı bir haldedir. Eskiçağ sınırları içerisinde de durum pek farksız değildir. Pomponius Mela'nın "Syria'nın, Araplara dokunduğu yer Palaestina'dır"⁴⁰ şeklinde ifade edilen sınırlar esasen, Tanah, Yeşu:13:3'te ifade edilen topraklarla örtüşmemektedir.⁴¹ Pomponius Mela'nın bu ifadesini doğrulayan bir diğer görüş ise Gaius Plinius Secundus'un "...Kral Herodes tarafından Caesarea olarak yapılan, şimdiyse Prima Flavia Kolonisi olarak adlandırılan bu yer, Palaestina'nın en [kuzey] sınırındır"⁴² şeklindeki ifadesidir. Tanah ile Eskiçağ yazarları arasındaki bu toprak anlaşmazlığının sebebi aralarındaki uzun bir tarih farkından da kaynaklanabilir. Palaestina Bölgesi ise özünde özerk bir yapıya sahip olsa dahi her zaman Provincia Iudaea toprakları dâhilindeydi.

Bir diğer siyasi coğrafya değişikliği ise Iericho olarak da bilinen genellikle Hiericus⁴³ şeklinde adlandırılan bölgedir. Bu bölgenin de Gabinius'un belirlediği sınırların dışına nasıl çıktığı tam olarak bilinmiyor. Ancak William Smith'in belirttiği üzere Herodes'e Kleopatra tarafından hurma yetiştirmesi için verilen bu topraklar, daha sonraları Herodes'in zenginleşmesine yol açmıştır.⁴⁴ Bunu ayrıca Horatius'un "...Herodes'in verimli hurmaları büyürken"⁴⁵ şeklinde aktardığı dizeden de öğrenebiliyoruz. Martin Sicker'ın aktardığına göre MÖ 35/34 yılları arasında Marcus Antonius bu toprakları Iudaea sınırlarından alıp Kleopatra'ya vermiştir. Ancak Herodes, Nabataea sınırına ve Hierosolyma'ya bu kadar yakın bir Mısır tahakkümü istemediğinden, Kleopatra'ya belli bir kira bedeli karşılığında toprakları bırakmasını istemiştir ve Kleopatra da bu teklifi memnuniyetle kabul etmiştir. Antonius ise

³⁹ Fiensy – Hawkins 2013.

⁴⁰ Pomp. Mela. De. Chor., 1., 67'de "Hic Palaestine est qua tangit Arabas..." şeklinde verilmiştir.

⁴¹ Tanah, Yeşu: 13:3'te "Gazze, Aşdot, Aşkelon, Gat ve Ekron adlı beş Filist beyliği ve Avlılar'ın toprakları" şeklinde belirtilen alan Pomponius Mela'nın belirttiği alanla örtüşmemektedir. Birinde neredeyse bütün bir Doğu Akdeniz hattıyla, Doğu Akdeniz'in güneyi söz konusuysen, diğerinde yalnızca Doğu Akdeniz'in en güneyi söz konusudur. Ancak pek çok arkeolojik bulgu ve filolojik kaynak Palaestinalıların 5 kentini ispat etmektedir.

⁴² Plin. Eld. Nat., 5, 14, "eadem Caesarea ab Herode rege condita, nunc colonia

Prima Flavia a Vespasiano Imperatore deducta, finis Palaestines" şeklinde ifade edilmiştir. Bu ise bize Pomponius Mela'nın belirttiği doğrudan boydan boya Doğu Akdeniz'in güneyinin Palaestina olarak görüldüğünü ifadesini doğrulamaktadır.

⁴³ Bölgenin Strb. XVI, 2, 15'de Ἱερικώ (Hierikho), Ἱερικοῦς (Hierikhous) şeklinde verdiği isimler ile Plin. Eld. Nat. 13,9'da verdiği Hiericus ismi aynı yerdir. İngilizce'de Jericho şeklinde kullanılmaktadır. Saint Jerome Bible Foundation tarafından yayımlanan Latince İncil'de ise Hiericho şeklinde kullanılmaktadır.

⁴⁴ Smith W. 1854'ün Jericho maddesi.

⁴⁵ Hor. Ep. 2, 2, 184, "...praeferat Herodis palmetis pinguibus..."

daha sonra Octavianus ile olan rekabeti içerisinde olduğundan bölgeyle ilgilenememiştir. Daha sonraları Herodes'in Hiericus'ta bir saray inşa ettirdiği ve burada öldüğü de bilinmektedir.⁴⁶

1.2.1.Bölgeleri

Yukarıda belirtildiği gibi Provincia Iudaea bir takım düzenlemeler sonucu sınırları kesin olarak belirlenmiş olsa dahi daha sonralarda yapılan siyasal hamleler sonucu sınırları genişlemiş veya değişmiştir. Ancak sınırları değişse bile Provincia Iudaea veya Herodes Krallığı bir takım alt idari bölgelerden veya ismen öyle adlandırılan yerlerden oluşmaktadır. Bu bölümde Provincia Iudaea'ya bağlı bölgelerin yanı sıra ilişkisi olduğu bir takım bölgeler de aktarılacaktır. Ancak unutmamak gerek ki bu bölgeler tamamen tahmini sınırları içermektedir. Hellenistik, Roma Cumhuriyet Dönemi, Roma İmparatorluk Dönemi gibi dönemler arasında bile bu bölgelerin toprak dağılımlarında ciddi farklar bulunmaktadır.

1.2.1.1. Idumaea

Idumaea Bölgesi, Provincia Iudaea'nın en güneyini oluşturmaktadır. Herodes'in de doğduğu ve büyüdüğü bölge olan Idumaea, Arabia, Petraea ya da Nabataea sınırını kapsamaktadır. Geniş bir alandan oluşan bu bölge Tanah'a göre Yakup'un kardeşi Esav tarafından oluşturulmuştur.⁴⁷ Anlamı ise kırmızıdır: Bütünüyle kırmızı doğduğu söylenen Esav'dan türeyen Edom kelimesinden gelmektedir. Bölge Hierosolyma'nın güneyinde bulunmakta ve doğu-batı çizgisinde ya da Ölü Deniz'den Akdeniz'e kadar bir uçtan bir uca yayılmaktadır. Iosephus, Idumaea'da kalacak şekilde Adore ve Marissa kentlerinin sınır oluşturduğunu iddia etmektedir.⁴⁸ Ancak Ptolemaeus, *Geographia* adlı eserinin 5, 16, 10'unda Idumaea'daki şehirleri sıralarken kuzeyde belirttiği en uç sınırı Elousa kenti oluşturmaktadır. Bu ise Iosephus'un belirttiği Adora ve Marissa sınırına epey bir uzak kalmaktadır. Bu noktadaki muhtelif uyuşmazlığın sebebi aralarındaki kuşak farkı ve Ptolemaeus'un bu eseri oluşturduğunda Yahudi İsyanları'nın bitmiş olması olabilir.

Kuzeybatı sınırını ise Iudaea Bölgesi'nde kalacak şekilde Raphia kentiyle hangi bölgeye bağlı olduğu tartışmalı olan Rhinokoloura kenti belirlemektedir. Idumaea Bölgesi'nde yaşayan halklar hakkında filolojik anlamda herhangi bir bilgimiz bulunmuyor. Bunun sebebi özellikle Romalıların Idumaea Bölgesi üzerinde egemenliklerini oluşturduktan sonra Idumaea yöneticilerini bölgeden kovmalarındır. Oluşan otorite boşluğunda Asamonaioi Hanedanı bölgeyi Yahudileştirmiş⁴⁹ ve bölge üzerinde tahakküm sağlamışlardır. Epigrafik anlamda ise bölgede

⁴⁶ Patrich 2011, s. 206, ayrıca Bknz: Netzer 2013.

⁴⁷ Tanah, Yaratılış: 25:25, 36:8,9.

⁴⁸ Ios. B. I.1, 62.

⁴⁹ Cline 2007, s.88.

bulunan yazıtlar Provincia Iudaea'da bulunmuş Yunanca ve Latince yazıtlarla birebir örtüşmektedir. Bu sebepten ötürü de bölge halkı hakkında epigrafik açıdan da kesin bir olgu oluşturulamamaktadır.⁵⁰ Arkeolojik açıdansa bölge halkının materyal seçeneği açısından tek tip bir mimarisinin bulunması, bölgede yaşayanların mimarisini Nabataea ve Ituraea Bölgelerinden ayırmayı imkânsızlaştırmaktadır.⁵¹

Bölgenin güneyi ve doğusu Arabia, Petraea veya Nabataea olarak adlandırılmaktadır. Ancak güneyini bütünüleştiren bir biçimde Necef Çölü oluşturmaktadır. Doğusunu ise Traianus'tan itibaren Petraea olarak bilinecek günümüz Ürdün'ü oluşturmaktadır. Iudaea Bölgesi'ne dahil olmalarından önce başkentlerinin İbranicede kaya anlamına gelen Sela olduğu bilinmektedir.⁵² Bölge bağımsızlığını yitirdikten sonra Sela'ya Nabatealılar yerleşmiş ve kentin adı Petra olarak anılmıştır. Bölgenin kuruluşu ise Pers Dönemi'nden önceye tarihlendirilmektedir.

1.2.1.2. Iudaea

Provincia Iudaea'da incelenmesi gereken bir diğer bölüm ise, bölgenin merkez çekirdeği yani Iudaea'dır. Ancak yukarıda belirtildiği gibi bu bölge içerisindeki ufak bir sınır hattı bile tarih içerisinde herhangi bir süreçte gerçekleşmiş ufak bir siyasi hamleyle bozulabilir. Buna bir örnek olarak, Berossos kentinin Idumaea sınırları dâhilindeyken, Ioannes Hyrkanos'un yayılma seferi esnasında Iudaea'ya bağlanması veya Provincia Iudaea oluşturulduğunda Sela kentinin Arabia'ya bırakılması gibi örnekler gösterilebilir. Bu sebeple birlikte Iudaea Bölgesi'nin çekirdek alanını belirlemek neredeyse çok zordur. Çünkü Samaria, Idumaea, Palaestina ve Nabataea Bölgeleri'nin tam ortasında yer alan bu alanın tek kesin sınırı İordanes Nehri'dir. Başkenti ise Hierosolyma'dır. Ancak geç dönemde Provincia Iudaea'nın başkentliğini Caesarea Maritima yaparken, Hierosolyma buna rağmen gücünü korumuş ve bir dini merkez statüsüne dönüşmüştür.⁵³ Bölge bir merkez görevi gördüğünden kaynaklı Yahudi kökenli bütün krallar tarafından bir yatırım merkezi halini almıştır. Hatta bir noktadan sonra Yahudi tüccar ve mülk sahibi sınıflar tarafından şehre çeşitli yatırımlar yapılmıştır. Buna bir örnek olarak Tapınak Dağı'nın güneyinde bulunan Ophel adı verilen noktada bir binanın sarnıcında bulunmuş bu stratum gösterilebilir:

⁵⁰ Kasher 1988, s.

⁵¹ Age: Nabatea ve Ituraea Bölgelerinin kendilerine has karakteristik bulguları mevcuttur. Söz konusu hadise ile ilgili de bu tez içerisinde Aryeh Kasher'in 'büyük çoğunluğu Yahudi kültürü ve dinine geçiş yaptı, bir kısmıysa daha farklı bölgelere göç etti' savı kabul edilmektedir. Bu savı kısmen destekleyecek bir diğer kaynak ise Strb. XVI, 2, 34'te "Ναβαταῖοι δ' εἰσὶν οἱ Ἰδουμαῖοι..." şeklinde aktarılan, "Idumaealılar [artık] Nabataealıdır..." biçiminde çevrilebilecek olan cümleye dayanarak Idumaealılarının bir kısmının Yahudiliği reddederek Nabataealılara katıldığı söylenebilir.

⁵² Kasher 1988, s.48, Wenning 2007 s. 28, Horsfield 1938.

⁵³ Kasher 2007, s. 205.

Θεόδοτος Ουεττήνου, ἱερεὺς καὶ ἄρχισυνάγωγος, υἱὸς ἀρχισυν[αγώ]γου, υἱωνὸς ἀρχισυν[α]γώγου, ὥκο|δόμησε τὴν συναγωγὴν εἰς ἀνά[γ]νω|σ[ι]ν νόμου καὶ εἰς [δ] ἰδαχ[ή]ν ἐντολῶν, καὶ | τ[ὸ]ν ξενῶνα, κα[ὶ] τὰ δώματα καὶ τὰ χρη|σ[τ]ήρια τῶν ὑδάτων, εἰς καταλύμα τοῖς [χ]ρήζουσιν ἀπὸ τῆς ξέ[ν]ης, ἣν ἐθεμελ[ί]ωσαν οἱ πατέρες αὐτοῦ καὶ οἱ πρεσβ[υ]τέροι καὶ Σιμωνίδης⁵⁴

Başhaham Vettenos'un oğlu, başhahamın torunu, papaz ve başhaham Theodotos, sinagogu, Torah'ı okumak ve On Emir'i öğretmek; misafirhane ve diğer oda ihtiyaçları, su kullanımı, yabancı bir diyardan kalacak yere ihtiyacı olanlar için inşa etti; onun kurucu babaları, yaşlıları ve Simonides tarafından temeli atıldı.

1.2.1.3. Samaria

Samaria Bölgesi, Iudaea'nın hemen kuzeyinde Galilaea'nın güneyinde yer almaktadır. Provincia Iudaea'nın tam olarak ortasında bulunmaktadır. Hierosolyma'ya yakın bir nokta sayılabilecek Samaria Bölgesi, tarihsel olarak İsrail Krallığı olarak da bilinmektedir. Kral Süleyman'ın ölümünden sonra Judah ve Benjamin kabileleri Süleyman'ın oğlu Rehoboam'ın egemenliğini kabul etmeyerek güneye Hierosolyma'ya dönmüşlerdir.⁵⁵ Bu ayrılık MÖ 8. yüzyıldaki Asur'un Kuzey Krallığını veya diğer adıyla İsrail Krallığını işgaline kadar sürmüştür.⁵⁶

Samaria Bölgesi'nin en güney sınırını Iudaea'da kalacak şekilde Anouathou Borkaios kenti belirlemektedir.⁵⁷ En kuzey sınırını ise Decapolislerden birisi olan Scythopolis ile Galilaea Bölgesi'ne bağlı olan Nazareth'in⁵⁸ territoriumu oluşturmaktadır. Doğu sınırını yine Iordanes Nehri belirlerken, batı sınırını Ioppe⁵⁹ kenti Iudaea'da kalacak şekilde Yarkon Nehri oluşturmaktadır. Kuzeybatı sınırını ise Mons Carmelus oluşturmaktadır. Mons Carmelus'un kuzeydoğusu Galilaea'ya bağlıyken güneybatısı Samaria Bölgesi'ne bağlıdır. Samaria

⁵⁴ Resim 1. CIIP I, s. 53-54.

⁵⁵ Tanah, Krallar:1:12,4, Tarihler:2:15, 9.

⁵⁶ Ios. A. I., 11, 4, 3.

⁵⁷ Ios. B. I., 3, 3, 51'de "Μεθόριος δ' αὐτῶν ἡ Ἀνουάθου Βόρκαιος προσαγορευομένη κόμη: πέρας αὕτη τῆς Ἰουδαίας τὰ πρὸς βορέαν..." şeklinde verilmiş olan bu ifade, "Samaria ve Iudaea'nın sınırlarında aynı zamanda Borkaios olarak da adlandırılan Anuathou köyü bulunmaktadır..." şeklinde çevirilebilir. Ayrıca, BATLAS G1,HRL, TIR Iudaea 63-64.

⁵⁸ Nazareth kelimesinin Türkçesi Nasıra'dır ve İesus'un doğduğu yerdir. BATLAS 69, B4. TIR Iudaea 194. Fiensy – Hawkins 2013.

⁵⁹ Tab. Peu., 9C1. BATLAS 70 F1, Pto. Geo. 5.16.2.

Bölgesi'nin başkenti ise yıkımdan önce Samaria kenti daha sonra ise Yunanca Augustus anlamına gelen Sebaste kenti olmuştur.

1.2.1.4. Galilaea

Yukarıda bahsedilen Ituraea Bölgesi'nde yer alan Paneas kenti Herodes tarafından ele geçirilmeden önce Galilaea Bölgesi, Provincia Iudaea'nın en kuzeyini temsil etmekteydi. Ancak Paneas kenti en kuzey ucu temsil etse dahi Provincia Iudaea'nın doğal sınırları içerisinde yer almadığından, kuzey sınırı genellikle Galilaea olarak kabul edilmektedir. Galilaea Bölgesi iki coğrafi alt bölgeye daha ayrılmaktadır: Yukarı Galilaea ve Aşağı Galilaea.⁶⁰ Bu ayrımın tek bir sebebi bulunmaktadır. Yukarı Galilaea dağlık bir alanda olduğundan ötürü yüksekte bulunmaktadır. Bu sebepten ötürü yukarı sıfatını almıştır. Aşağı Galilaea ise ovalık denebilecek bir alanda ve daha alçakta bulunmaktadır, aşağı sıfatı da bu yüzden verilmiştir.

Galilaea Bölgesi'nin doğal doğu sınırını diğerlerinde olduğu gibi Iordanes Nehri belirlemektedir. Batı sınırını ise Akdeniz oluşturmaktadır. Güney sınırını ise yukarıda anlatılan Samaria Bölgesi oluşturmaktadır. Galilaea Bölgesi'nin kuzey hattı ise bir bakıma sorunludur. Bunun sebebi Dan kentinin Provincia Iudaea'nın doğal sınırlarında yer almasındandır. Dik bir biçimde ilerleyen kuzeydoğu sınırı, yine dik bir biçimde inerek bir düzlem çizmekte ve Ptolemais kentine kadar ilerlemektedir. Pek bir düzlem oluşturmayan bu sınır hattı günümüzdeki Lübnan'la İsrail'in sınır hattını çağrıştırmaktadır.⁶¹ Bölgenin başkenti ise daha sonra Hadrianus tarafından Diocaesarea adını alacak Sepphoris⁶² kentidir. Sepphoris kentinin kurulumu arkeolojik veriler ışığında Çanak Çömlekli Neolitik B Dönemi'ne kadar uzanmaktadır.⁶³ Ancak Galilaea Bölgesi içerisinde daha erkene tarihlenen şehirler de bulunmaktadır.⁶⁴ Bölgede çok fazla kültür bulunmaktadır. Bunun nedeni hem Tyrus hem Damascus gibi iki köklü ticaret şehrine yakın olması hem de Hierosolyma'ya yakın olmasıdır. Ayrıca Tiberius Gölü ile Akdeniz arasında korunaklı bir durak vazifesi görmesi bölgeyi uğrak bir nokta haline getirmiştir. Bu çok kültürlülük bölgenin ticaret hacmine de yansımış olsa gerek ki MÖ 5. yüzyılda hüküm sürmüş ve bölgede bulunmuş I. Artakserkses'in adının geçtiği bir vazo fragmanında 4 dil görülmektedir:

⁶⁰ Ios. B. I.2,20,6'da bu durum *κάτω* ve *άνω Γαλιλαίας* şeklinde verilmiştir, yani, aşağı ve yukarı Galilaea. Ayrıca Ortaçağ'da Batı Galilaea diye bir tabir ortaya çıkmış ve bu da Tyrus'un güneyinden başlayıp Caesarea Maritima'ya kadar uzanan kıyı şeridini betimlemek için kullanılan coğrafi bir adlandırmadır, bölgesel olarak yine Yukarı Galilaea'ya bağlıdır.

⁶¹ Bugünkü sınırlardan tek farkı Golan Tepeleri olarak bilinen mevkiinin bir kısmı Galilaea Bölgesi'nde kalmaktadır. Daha sonraki dönemlerde bu tepelerin büyük çoğunluğu Provincia Iudaea sınırlarına dahil olmuştur.

⁶² BATLAS 69 B4, TIR Iudaea 227-28, PECS Sepphoris maddesi, Strange 2006, s.10 ve Ios. B. I., 1. 304.

⁶³ Stolper 1997, Strange 2006.

⁶⁴ Wachsmann 1995.

Eski Persçe: a-r-t-x-š-ç-a : š-a-y-Θ-i-y

Elamca: ^{DİŠ} ir-tak-i [k-ša-is- ša-^mEŠŠSANA]

Babilce: ^mar-ta-a[k-ša-as-su LUGAL]

Mısır dili: }rthššš-pr-‘}’}]

Stolper’in aktardığı üzere Perslerin dış ticaret amacıyla ürettiği araç gereçler genelde çok dilli olmaktadır. Bu vazo fragmanının çevirisi ise dört dilde de aynıdır: “Kral Artakserkses”, ancak Mısır dilinde “Büyük Kral Artakserkses yazmaktadır.”⁶⁵

1.2.1.5. *Ituraea*

Ituraea Bölgesi, Provincia Iudaea’nın doğal sınırları içerisinde yer almamaktadır. Ancak yukarıda bahsedilen bir takım siyasi hamleler sonrasında bölgenin bütünü olmasa da büyük çoğunluğu Roma tarafından Provincia Iudaea sınırlarına katılmıştır. Genel hatlarıyla Provincia Syria, Iudaea ve Arabia’nın arasında kalmaktadır.⁶⁶ Sınırları ise batıdan kuzeybatıya doğru bir doğal sınır olarak Anti Lübnan Dağları’nın bir parçası olan Mons Hermon bulunmaktadır. Ituraea’nın bu sınırı çok yüksek ihtimal dağın eteğindeki vadileri ve nehri de kapsamaktadır. Güneybatı sınırının ise Caesarea Panias ile Golan tepelerinin olduğu düşünülmektedir.⁶⁷ Doğu sınırını ise Suriye Çölü oluşturmaktadır. Kuzey sınırını ise Abila Lysaniou kenti ve Damascus’un territoriumu belirlemektedir. Bölgenin başkentliğini Abila Lysaniou ile Caesarea Philippi’nin yaptığı bilinmektedir.

1.2.1.6. *Nabataea ve Peraea*

Nabataea Bölgesi genellikle Arap halklarının yaşadığı geniş bir alanı ifade etmekte kullanılmaktadır. Petraea, Nabataea, Peraea, Arabia Petraea gibi isimler de aynı bölgeye veya aynı bölge içerisindeki bir parçaya işaret etmektedir. Bölgenin genel sınırları doğal etkenlerle çevrelenmektedir. Bunların en bilindiği yukarıda da bahsedilmiş olan Iordanes Nehri’dir. Batı

⁶⁵ Stolper 1996.

⁶⁶ Myers 2010.

⁶⁷ Pto. Geo. 5.12.21. Ayrıca CIL III 6687’de “‘missu Quirini adversus Ituraeos in Libano monte castellum eorum cepi’ şeklinde verilen ve “Quirinus tarafından Lübnan Dağları’nda yaşayan Ituraealılara karşı gönderilen ben onların castellumunu aldım” olarak çevirilebilecek yazıtta geçen Ituraealılar bu bölgede yaşayan halklardır. Myers 2010 s.5’te belirttiği gibi doğrudan vahşi Arap kabileleri şeklinde değerlendirmek hatalıdır. Bunun dışında Luka, 3, 1’de “Sezar Tiberyus’un egemenliğinin on beşinci yılıydı. Yahudiye’de Pontiyus Pilatus’un valiliği sürüyordu. Celile’de Hirodes, İturreya ve Trahonitis bölgesinde Hirodes’in kardeşi Filipus, Abilini’de de Lisanyas yönetimin başındaydı” şeklinde aktarılmış olan anlatıda tek doğru nokta Herodes’in Ituraea Bölgesini’nin tetrarkhes Philippos’a vermiştir, ancak bu Philippos kardeşi değil öz oğludur. Goodman 2008. Bu şehrin ismi Philippos başa geçtiğinde Caesarea Philippi şeklinde de anılmıştır.

ve kuzeybatı sınırını bu nehir oluşturmaktadır.⁶⁸ Nehrin doğu kıyısında kalan Gadara, Gerasa, Philadelphia, Pella gibi şehirler Decapolis ismiyle anılan özerk şehirlerdir ve Nabataea'nın kuzey ve kuzeydoğu sınırını oluşturmaktadırlar.⁶⁹ Güney sınırını Sina Yarımadası ve güneybatı sınırını ise Necef Çölü oluşturmaktadır. Ancak ilerleyen tarihlerde Kızıldeniz'e kadar genişlediği bilinmektedir.⁷⁰ Bölgenin doğu sınırı tam olarak bilinmemektedir. Ancak kuvvetle muhtemel Suriye Çölü bu sınırı doğal bir şekilde belirlemektedir. Bölgenin başkenti ise Petra kentidir. Nabataea Bölgesi ticarete olan başarıları ve ticaret rotalarıyla bulunduğu çağa ün salmış⁷¹ ve kervanlarıyla ünlenmiştir.

Peraea Bölgesi ise bu Nabataea Bölgesi'nin Trans Iordanes denen bölümünü oluşturmaktadır. Bölgede bulunan Livias, Kosmos veya Kormos, Kallirroe, Lazoros, Epikairo kentleri Ptolemaius'a göre bu bölgenin içerisinde yer almaktadır.⁷²

1.2.1.7. Decapolis

Temel olarak Syria ile Provincia Iudaea arasında yer alan bu bölgenin güneyinde Nabataea yer almaktadır. İsminden de anlaşılacağı gibi 10 şehirden oluşmaktadır: Canatha, Damascus, Dion, Gadara, Gerasa, Hippos, Pella, Philadelphia, Raphanaea ve Scythopolis.⁷³ Özerklik seviyeleri Augustus tarafından bahsedilmiştir.⁷⁴ Ticaret yolları üzerinde bulunmaları sebebiyle değerli şehirlerdendir. En güneydeki şehri Philadelphia olan bu 10 özerk şehrin, en kuzeydeki şehrini ise Damascus oluşturmaktadır. Iordanes Nehri'nin batısında Samaria ve Galilaea'ya komşu olan Scythopolis şehri ise bu kentlerin en batıda bulunanıdır. Galilaea veya Tiberius Gölü olarak bilinen hemen doğusunda konuşlanan Hippos kenti ise en kuzeybatı ucunu meydana getirmektedir. Bu şehirlerin en doğuda yer alanı ise Canatha'dır.⁷⁵

⁶⁸ Ancak Herodes'in Trans Iordanes olarak adlandırılan bölgeyi geçip, Nabataea topraklarının bir kısmını aldığı ve burada Peraea adında bir bölge yaratarak Provincia Iudaea sınırlarına kattığı da bilinmektedir. Plin. Eld. Nat. 5, 15'te "Supra Idumaeam et Samariam Iudaea longe lateque funditur. Pars eius Syriae iuncta galilaea vocatur, Arabiae vero et Aegypti proxima Peraea, asperis dispersa montibus et a ceteris Iudaeis Iordane amne discreta", şeklinde verilen ve "Idumaea ve Samaria'nın ötesinde Iudaea daha uzak ve geniş yerlere yayılır. [Bunlardan bazıları] Syria'nın bir parçası Galilaea olarak çağrılan yer, Arabia'ya ve Aegyptica'ya yakın olan ve sarp dağlarla çevrili olan Iudaea'nın geri kalanından Iordanes nehriyle ayrılan Peraea isimli yerdir" şeklinde çevrilebilecek olan aktarım bizlere Herodes'in Iordanes'in doğusuna geçtiğini de göstermektedir.

⁶⁹ Teller 2009.

⁷⁰ Alpass 2013.

⁷¹ Wenning 2007.

⁷² Pto. Geo. 5.16.9.

⁷³ Plin. Eld. Nat. 5, 16. Ancak bu şehirlerden bazılarının ismi Ptolemaius ve Iosephus tarafından farklı isimlerde verilmiştir veya hiç verilmemiştir. Decapolis tespit edilirken Plinius Elder'in Naturalis Historia'sından faydalanılmıştır.

⁷⁴ Kennedy 2007.

⁷⁵ Kennedy 2008, "Syria", "Client States." Teller 2009.

1.2.1.8. Palaestina

Palaestina yukarıda da belirtildiği gibi Provincia Iudaea sınırları içerisindeki en tartışmalı bölgedir. Bunun sebebi Yahudi ve Palaestinalılar arasındaki büyük orandaki toprak anlaşmazlığıdır. Pomponius Mela'dan daha önce aktarıldığı gibi çok yüksek ihtimalle Eskiçağ sınırları içerisinde Tyrus kentinin bitimiyle başlayan ve Rhinokoloura kentine kadar devam eden kıyı hattı, Palaestina olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca iç kesimlerde bulunan ve Yahudi olmayan kentler de Gabinius tarafından Palaestina olarak adlandırılmıştır.⁷⁶ Bölgenin yerlisi olan Palaestinalıların Deniz Kavimleri adı verilen kavimden olduğu ve ilk başlarda Azotos, Askalon, Gaza, Gat ve Ekron isimindeki 5 kentte bulundukları ve daha sonraları diğer kentlere yayıldıkları bilinmektedir.⁷⁷

1.3. Fiziki Coğrafyası

Provincia Iudaea, Necef Çölü, Sina Çölü ve Akdeniz arasında yer alan Doğu Akdeniz açısından geniş bir bölgeyi kapsamaktadır. Bu sebepten ötürü bölgede hem çöl iklimi hem de Akdeniz iklimi hâkimdir. Bu ise flora ve fauna çeşitliliğini dış bölgelerde artırırken iç bölgelerde kısıtlamaktadır. Bölge jeolojik evre açısından Precambria dönemine tarihlendirilmektedir.⁷⁸ Bölge kendi içerisinde düz ovaların yanı sıra, sarp dağları ve engebeli tepeleri de barındırmaktadır. Bununla birlikte sulak bir alan denilebilecek bu bölge, pek çok göl ve iç denize de sahiptir.

1.3.1. Ovalar ve Vadiler

Akdeniz Kıyı Ovası bölgenin başlıca tarım alanlarını ifade eden bütünleşik bir tanımlamadır. Provincia Iudaea'nın Necef Çölü bitiminden başlayıp bütün Akdeniz kıyı hattını en kuzeye doğru takip etmektedir. Akdeniz Kıyı Ovası, kendi içerisinde alt isimlere sahiptir. Bunun sebebi ova bağlantısının yer yer dağ, tepe, nehir vb. şeylerle ayrışmasıdır. Bunlardan Yarkon Nehri'nin kuzeyinde kalan ova Şaron Ovasıdır. Hayfa kentinden Lübnan'a doğru uzanan Kuzey Kıyı Ovası, Hayfa'dan Carmelus Dağı'nın güneyine doğru uzanan Carmel Kıyı Ovası, Tanihim Nehri'nden Yarkon Nehri'ne kadar uzanan Şaron Ovası, Yarkon Nehri'nden Gazze Şeridi'ne kadar uzanan kısma Ana Kıyı Ovası, Gazze'den Necef Çölü'nün batısına kadar uzanan kısmaysa Güney Kıyı Ovası adı verilmektedir. Tanah'ta ve Eski Ahit'te bulunan Samuel, Yeşaya, Hezekiel gibi kısımlarda ovalara yapılan atıflar⁷⁹ bütünüyle bu alanları ifade etmektedir. Bunun dışında Esdraelon Ovası, Galilaea ile Samaria arasındaki bölgede

⁷⁶ Kanael 1975, Hitti 1959.

⁷⁷ Dothan 1973/2. Hendin 2010, s. 79.

⁷⁸ Orni – Efrat 1973, s.8.

⁷⁹ Tanah, Samuel 1:27,1.Yeşaya 1,4. Hezekiel 47:16.

bulunmaktadır.⁸⁰ Bu ovalar bölgenin en verimli alanlarından. Akdeniz ikliminin etki ettiği kıyı hatlarında görülen ve özellikle üzüm yetiştirmede avantaj sağlayan Terra rossa toprak türü bu bölgede de görülmektedir. Geçmişte bu alanların Tanah'ta verilen anlatılarda buğday, üzüm ve küçükbaş ile büyükbaş hayvancılık yetiştirmede kullanıldığını biliniyor. Günümüzde bu alanlar tarım ve hayvancılık ile turizm amacıyla kullanılmaktadır.⁸¹ Ürdün Rift Vadisi ise tektonik hareketler sonucu oluşmuş ve Büyük Rift Vadisi ile bağlantılı dev bir fay hattının ortasında kalan ve neredeyse Lübnan'a kadar ulaşan, nehir, iç deniz ve göl etrafında bulunan yeşillik alanı adlandırır. Tiberius Gölü'nden başlayan bu alan Kızıldeniz'de son bulur. Bu vadi içerisinde kitlesel kuş geçiş rotası ve Iosephus'un Semechonitis⁸² olarak aktardığı Hula Vadisi bulunmaktadır. Ayrıca bölgedeki bir diğer vadi ise Kızıldeniz'in batısında ve Kudüs'ün doğusunda yer alan Elah Vadisi'dir.

1.3.2. Dağlar ve Tepeler

Provincia Iudaea çöl, deniz ve dağlar arasında kalmış bir bölgedir. Bölgenin çölden ve denizden kurtulduğu noktalarda dağlar başlamaktadır. Bölgenin 1208 metreyle en yüksek dağı, Meron Dağı'dır. Bu dağ ismi Iosephus'ta Meroth kenti olarak geçmektedir.⁸³ Ancak bölgede yapılan kazılar sonucunda bu kentin Meron Dağı'nın bir hayli kuzeyinde kaldığı saptanmıştır.⁸⁴ Ancak bugün hâlâ Meron Dağı eteğinde bulunan modern Meron kentinin Antikçağ'da bulunan Meron kentiyle aynı olduğu da düşünülmektedir.⁸⁵ Meron Dağı'nın etrafında kümelenen Shammay Dağı (1071 mt.) Ha-Ari Dağı (1047 mt.) Addir Dağı (1006 mt.) dışında çok ufak denilebilecek pek çok dağ kümesi yer almaktadır. Yukarı Galilaea Bölgesi'nde bulunan bu dağ kümesi, geçmişte de günümüzde de Suriye, Lübnan ve İsrail topraklarını birbirinden ayırmaktadır.⁸⁶

Aşağı Galilaea Bölgesi'nde bulunan modern adı Tabor olan ve Eskiçağ içerisinde Itabyrium olarak adlandırılan dağ, Hristiyanlarca, İsa'nın başkalaşıma uğradığı dağdır.⁸⁷ Pompeius'un Üçüncü Mithridates Savaşı esnasında Armenia Kralı Tigranes'in Syria'yı istilası üzerine, Pompeius ve komutanları güneye dönmüş ve Seleukos Hanedanına ait toprakları da

⁸⁰ Bu ovanın Tanah'ta geçen ismi 'Emeq Yizre'el' veya Jezreel'dir. Krallar 2:9, 1-10. Ancak Yunanca karşılığı olan 'Εσδραελών [Esdraelon] daha sık kullanılmaktadır. Peck 1898'de bulunan Saron, Iericho, Esdraelon vb. maddeleri.

⁸¹ Efrat 1988.

⁸² Ios. A. I. 5. 198. Ios. B. I.3. 506.

⁸³ Ios. B. I.2, 572.

⁸⁴ Negev – Gibson 2005.

⁸⁵ BATLAS 69 B4, TIR Iudaea 184. Ayrıca, J.P. Brown, E.M. Meyers, R. Talbert, T. Elliott, S. Gillies, Pleiades: A Gazetteer of Past Places, 2012.

⁸⁶ Orni – Efrat 1973, s. 74.

⁸⁷ İncil, Matta, 17:1-8, Markos 9:2-8, Luka 9:28-36.

düzenlemişlerdir. Bu düzenleme esnasında Hierosolyma'nın ele geçirilmesinden evvel, Gabinius'un Tabor Dağı eteklerinde Yahudilerle karşılaşmış ve binlercesini kılıçtan geçirmiştir.⁸⁸ Ayrıca Birinci Yahudi İsyanı esnasında daha sonra Iosephus Flavius ismini alacak olan Yosef ben Matityahu'nun emri altındaki Yahudilerin, Vespasianus'un komutanlarından Placidus tarafından bu dağ eteğinde yenildiği ve pek çoğunun esir düştüğü bilinmektedir.⁸⁹ Dağın bu denli işlek bir nokta olmasının sebebi yaylalara sahip olmasının dışında diğer dağlardan daha alçak bir konumda bulunmasıdır. Toplamda 575 metre olan bu dağın eteklerinde hâlâ yerleşim ve tarım sürmektedir. Dağ yukarıda bahsi geçen Esdraelon Ovası'nın kuzeyinde bulunmaktadır.⁹⁰

Eskiçağ içerisinde Mons Carmelus veya Karmelos olarak adlandırılan günümüzde Carmel veya Kermil Dağı olarak bilinen dağ Esdraelon Ovası'nın batısında yer almakta ve Samaria ile Galilaea arasında bir sınır görevi görmektedir.⁹¹ Dağın yüksekliği 525 metredir ve Carmel Ovası bu dağın düze indiği yerden başlar.⁹² Bu sıradağlar da Iosephus'un aktardığı üzere Aşağı Galilaea sınırları içerisinde yer almaktadır.⁹³ Iosephus Bellum Iudaicum 3, 35'te "Eskiden Galilaealılara ait olan ancak şu an Tyruslulara ait" olarak bahsettiği⁹⁴ bu sıradağların bir kısmının Eskiçağ sınırları içerisinde Tyrus topraklarında kaldığı veya Tyrus topraklarında kalan dağlardan birisinin bu isimle adlandırıldığı anlaşılmaktadır. Ancak Tacitus'un Historiae'ında "Iudaea ve Syria arasında kalan dağ, Carmel Dağı'dır ve dağın koruyucusu da kendisi de aynı şekilde adlandırılır demektedir."⁹⁵ Bu ise kuzeyde bulunan alçak tepelerin de bu dağın bir parçası olarak düşünüldüğü ve aynı şekilde adlandırıldığını göstermektedir. Ayrıca Tacitus'un anlatısından anladığımız kadarıyla dağda bir tapınak veya sunak bulunmaktaydı. Suetonius'un *De Vita Caesarum* adlı eserinin *Divus Vespasianus* adlı bölümünde Vespasianus'un bu dağdaki sunağa ve kâhine başvurduğu belirtilmektedir: "Iudaea'da Carmelus Dağı'ndaki kutsal kâhine başvurdu, [kâhinin] cevabı ise çok cesaretlendiriciydi..."⁹⁶ Günümüzde Hayfa kentinin etrafında bulunan bu dağ, Semavi dinlerin kutsal kitaplarında ismi geçen Elijah veya İlyas'ın Baal rahipleriyle karşılaştığı ve İlyas'ın sunu anlatısının geçtiği dağdır.⁹⁷ Sunak elimize ulaşmamıştır ancak sunağın olduğu düşünüldüğü mağarada bu olaya

⁸⁸ Ios. B. I.1, 175.

⁸⁹ Ios. B. I.4, 54.

⁹⁰ Orni – Efrat 1973, s. 96.

⁹¹ Ios. B. I.13, 395.

⁹² Orni – Efrat 1973, s. 146.

⁹³ Ios. B. I.8, 35.

⁹⁴ Κάμηλος, τὸ πάλαι μὲν Γαλιλαίων, νῦν δὲ Τυρίων ὄρος

⁹⁵ Tac. His. 2. 78 "Est Iudaeam inter Syriamque Carmelus: ita vocant montem deumque."

⁹⁶ Suet. De vita. Ves. 5. "Apud Iudaeam Carmeli dei oraculum consulentem ita confirmare sortes..."

⁹⁷ Tanah, Krallar:1:18, 16-40.

atfen günümüzde yapılmış bir adet İlyas heykeli ve sunağı bulunmaktadır. Aşağı Galilaea Bölgesi'nde bulunan bir diğer dağ, Arbel Dağı'dır. Dağ, Tiberius Gölü ile Golan Tepeleri arasında bulunmaktadır.⁹⁸ Dağın yüksekliği 181 metredir ve eteğinde Arbela Antik Kenti'ni barındırır.⁹⁹ Arbel Dağı'nın batısında Tiberius Gölü'nün kuzeyinde yer alan Nitai Dağı genellikle Arbel Dağı'nın bir parçası olarak görülmektedir.

Samaria Bölgesi'nin kuzeyinde Aşağı Galilaea'nın güneyinde bulunan Gilboa Dağı,¹⁰⁰ Tanah'ta geçen İsrail'in ilk Kralı Saulos'un Philistini kavmine saldırdığı ve oğullarıyla kendinin öldüğü yerdir.¹⁰¹ Yine Tanah'ta bu yenilgiden ötürü Kral Davut dağı lanetlemiştir.¹⁰² Bu anlatıyı Iosephus'ta aktarmakta ve dağın adı Γελβουέ şeklinde geçmektedir. Dağ 496 metre olup, bir geçiş güzergâhında olduğundan, Ortaçağ içerisinde de pek çok kez kritik savaşlara sahne olmuştur. Bunlardan birisi Kudüs Kuşatması öncesinde Selahattin Eyyübi ile Haçlı Kudüs Krallığı'nın karşı karşıya geldiği ve dağın aşağısındaki Ayn Jelat Vadisinde geçen ufak bir çatışmadır.¹⁰³

Davut tarafından inşa edildiği bilinen Hierosolyma'nın kurulduğu yer olan ve günümüzde İsrail'in en önemli noktası sayılan Zion Dağı 765 metre yüksekliğindedir. Bünyesinde Aşağı Tepe, Yukarı Tepe ve Batı Tepesi olarak üç ayrı kategoriye ayrılır. Bunlardan Aşağı Tepe, Davut'un şehri olarak da adlandırılır ve ilk Hierosolyma'nın buraya inşa edildiği düşünülmektedir. Yukarı Tepe yani Tapınak Tepesi olarak adlandırılır ve Süleyman Tapınağı'nın kalıntıları burada bulunmaktadır. Son olarak Batı Tepesi, Kudüs şehrini ifade etmek için kullanılmakta ve Zion Dağı olarak adlandırılmaktadır. Iosephus eserlerinde Zion Dağı'nı kullanmamaktadır.¹⁰⁴ Lut Gölü'nün güneybatısında yer alan Sodom Dağı esasen bir tepedir. Ancak Tanah'ta dağ olarak atfedildiğinden günümüzde de dağ olarak adlandırılanlar vardır. 220 metre yüksekliğe sahip bu tepe, Tanah'taki Sodom anlatısının geçtiği bölgedir. Judaea Dağları veya Judaea Tepeleri olarak adlandırılan yeryüzü şekli, 1026 metre yüksekliğe sahip olup, Kudüs, Ramallah, Hebron ve Bethlehem arasında bulunmaktadır.

⁹⁸ Orni – Efrat 1973, s. 75.

⁹⁹ Ios. A. I. 12.11.1. Ancak bu kentin Büyük İskender'in Darius ile karşılaştığı, Gaugamela Savaşı'nın geçtiği Arbela kentiyle karıştırılmaması gerekmektedir. Bu kent Golan tepelerinin batısında yer alırken, Büyük İskender'in savaştığı kent günümüzdeki Duhok kentinin yakınlarında bulunmaktadır.

¹⁰⁰ Orni – Efrat 1973, s.75.

¹⁰¹ Tanah, Samuel, 1:28, 4.

¹⁰² Tanah, Samuel, 2:1, 21.

¹⁰³ Cline 2002.

¹⁰⁴ Ancak 1895 yılında William Whiston tarafından çevrilen Iosephus edisyonunda Ios. A. I. 12. 248'de ve 12. 402'de geçen hisar ve kale sözcüklerinin Zion Dağı'nı betimlediğini dipnotta belirtmiştir. Ayrıca Tanah, Samuel 2:5:7, Tarihler 1: 11, 5, Krallar 1: 8:1, Tarihler 2:5,2'de bu dağdan doğrudan bahsedilmektedir.

Necef Çölü'nde bulunan Ramon Dağı, Ramon Krateri olarak da bilinmektedir. 1037 metre yüksekliğine sahip bu dağın civarında Mizpe Ramon adında bir yerleşim bulunmaktadır. Ramon ismi İbranice Romalılar anlamına gelen Roma'nın kelimesinden türemiştir. Necef Dağları'nın zirvesi olarak da bilinir.¹⁰⁵ Necef Çölü'nün bitiminde başlayan bir diğer dağ ise bölgenin en güneydoğusunda bulunan 899 metrelik yüksekliğiyle Eliat Dağları'dır. İsmi yakınında bulunan ve Tanah'ta Elioth olarak geçen şehirden almaktadır. Yine Necef Çölü'ne komşu bir diğer dağ ise 1012 metre yüksekliğiyle Harif veya Arif Dağı'dır. Beresaba kentinin güneyinde yer alan bu dağ, Babil Sürgünü sırasında kaçanların sığınağı olduğu bilinmektedir.¹⁰⁶ Tanah'ta geçen Sina Dağı olduğu düşünülen Har Karkom veya Saffron Dağı Petra ile Necef Çölü'nün bitiminde yer almaktadır.

1.3.3. Çöller

Bölge'nin merkezi denebilecek bir noktada yer alan Judaea Çölü, Kudüs'ün doğusundan Lut Gölü'ne kadar uzanmaktadır. Bölge'nin en güneyi kapsayan ve Mısır ile Sina Yarımadası arasındaki doğal sınır hattını oluşturan Necef Çölü 13.000 kilometrekarelik bir alanı kaplamaktadır. Necef Çölü'nün bir kısmı ise Zin Çölü olarak adlandırılmaktadır. Bu ayrışımın sebebi coğrafik, tarihsel veya siyasi bir farklılıktan kaynaklanmamaktadır. Tamamen Tanah'ta geçen Zin Çölü isminin kullanılmasıyla alakalıdır.¹⁰⁷ Ayrıca sınırlarının etrafında Sina Çölü ve Suriye Çölü bulunmaktadır.

1.3.4. Nehirler, Göller ve Denizler

Bölgenin can damarını oluşturan en önemli nehir Iordanes Nehri'dir.¹⁰⁸ Bugün bölge içerisinde bulunan pek çok modern devlete ve şehre de isim vermiş olan bu nehir, Tiberius Gölü'nün kuzeyinden doğup, Lut Gölü'ne dökülmektedir.¹⁰⁹ 251 kilometre uzunluğunda ve denize dökülmeyen bu nehir bölgeyi doğal bir sınır şeklinde ortadan ikiye bölmektedir.¹¹⁰ Günümüzde Hayfa kentinin yakınlarından geçen ve Mons Carmelus'a yakın olan Kishon Nehri,

¹⁰⁵ Orni – Efrat 1973, s. 355.

¹⁰⁶ Orni – Efrat 1973, s. 24.

¹⁰⁷ Tanah, Çölde Sayım:27,14. Çölde Sayım:33,36.

¹⁰⁸ Bu nehir günümüzde Ürdün veya Şeria Nehri olarak da adlandırılmaktadır. Eskiçağ sınırları içerisinde Iordanes kelimesi çok sık kullanıldığından bu kelime tercih edilmiştir.

¹⁰⁹ Pau. De. Gre. 5.7'de bu durumu “ἐν δὲ τῇ γῇ ποταμὸν τῇ Ἑβραίων Ἰάρδανον καὶ αὐτὸς οἶδα λίμνην Τιβεριάδα ὀνομαζομένην διοδεύοντα, ἐς δὲ λίμνην ἐτέραν καλουμένην θάλασσαν” yani “Yahudilerin topraklarında – bizzat şahit oldum- Iordanes Nehri Tiberius isimli gölü geçerek, Lut Gölü adındaki bir diğer göle giriyor ve onun içinde yok oluyor” şeklinde ifade etmiştir.

¹¹⁰ Tac. His. 5, 6'da “nec Iordanes pelago accipitur, sed unum atque alterum lacum integer perfluit, tertio retinetur” yani “Iordanes Nehri kendini denize dökmez, fakat bir gölden, diğer göle doğru akar ve üçüncüsünde sönümlenir” şeklinde bu durumu anlatmaktadır.

70 kilometre uzunluğunda olup, Akdeniz'e dökülmektedir.¹¹¹ Carmel Ovasını da besleyen bu nehir, Gilboa Dağları'ndan doğmaktadır.¹¹² Bölgedeki bir diğer nehir ise 27,5 kilometrelik uzunluğuyla Ioppe ve Apollonia kentlerini birbirinden ayıran Yarkon Nehri'dir. İsrail Merkez Bölgesi'nden doğup Akdeniz'e dökülür. Bölgede yer alan Yarmuk Nehri ise esasen Iordanes Nehri'nin bir koludur. Gadara kentinin kuzeyinde yer alan nehir, kuzeydoğuda yer alan Hauran Platosunu sulamaktadır. Müslüman Halifesi Ömer ile Doğu Roma İmparatoru Herakleios arasında geçen Yarkon Muharabesi bu nehrin etrafında gerçekleşmiştir. Iordanes Nehri'nin diğer kolları arasında ise, Hasbani, Dan, Banias, Zarqa Nehirleri bulunmaktadır.

Galilaea Gölü veya Tiberius Gölü bölgenin en kuzeyindeki gölüdür. Deniz seviyesinden çok alçak olan bu göl Iordanes Nehri tarafından beslendiğinden tatlı sudan oluşmaktadır. Yunancası Galilias [Γαλιλαία] olan bu gölün Latince Tiberius olarak adlandırılmasının tek sebebi Herodes Antipatros'un, Roma İmparatoru Tiberius adına gölün kenarına diktirdiği kenttir.¹¹³ Bölgenin bir diğer önemli gölü ise Yunancası Asphaltites olan Ölü Deniz veya Lut Gölü'dür. Deniz denmesinin sebebi gölün suyunun tuzlu olmasıdır. Gölün Tanah'ta geçen adı Tuz Gölü'dür. Yunancası ise Ölü Deniz anlamına gelen θάλασσα Νεκρά'dır. Lut Gölü dünyanın en tuzlu gölleri arasında yer almaktadır. Gölden Iosephus, Pausanias, Strabon, Plinius Secundus gibi yazarlar tarafından sıkça söz edilmiştir. Ayrıca Lut Gölü'nün derinlerinden oluşan ziftin Mısır ve civar topraklara satıldığı bilinmektedir.¹¹⁴ Bölgede bulunmayan ancak bölgeye fazlasıyla etkisi olan Kızıldeniz ise Necef Çölü, Sina Yarımadası, Ürdün arasında yer almaktadır. Yunancası Ἐρυθρὰ Θάλασσα [Erythra Thalassa] olan bu denizin, Latincesi Mare Rubrum'dur ve her ikisi de Kızıl Deniz anlamına gelmektedir.¹¹⁵

1.4. Başlıca Kentler, Hisarlar ve Öne Çıkan Mimari Eserler

Bölge içerisinde pek çok kent bulunmaktadır. Bu kentlerin birçoğu Bronz Çağı'ndan itibaren varlığını gösterse de büyük bir kısmı Demir Çağı'na tarihlendirilmektedir. Bölge Prehistorik çağlardan bu yana varlığını sürdürdüğünden dolayı bazı şehirler Neolitik, Paleolitik gibi çağlarda oluşmuş ancak sonraki çağlarda da yerleşim yeri değişmediğinden pek çok çağın iç içe geçtiği durumlar ortaya çıkmaktadır.

¹¹¹ Tanah, Hâkimler, 5:2-31'de bu Deborah bu nehrin yanında kamp kurmuş ve şarkı söylemektedir. Krallar, 1:18, 40'da İlyas Baal rahiplerini bu nehrin yakınında idam ettirmiştir.

¹¹² Ayrıca Plinius Elder'in *Naturalis Historiae* adlı eserinin 1855 yılında çevrilmiş bir edisyonunda çevirmen John Bostock, 6, 26'ncı kısımda geçen Oracla isimli nehrin Kishon Nehri olabileceğini iddia etmektedir.

¹¹³ Ios. A. I. 18, 36.

¹¹⁴ Braudel 2014, s. 59.

¹¹⁵ Lewis - Short, ELD, Erythras ve Ruber maddesi.

1.4.1. Ptolemais, Akre, Acre, Akko

Ptolemais kentinin kuruluş tarihi Erken Bronz Çağı'na kadar tarihlendirilmektedir.¹¹⁶ Kentin adı daha önceleri Akko, Ace, Acre, Akre gibi isimlerle anılmaktadır. Kentin isminin Ptolemais'e değiştirilmesi, II. Ptolemaios Philadelphos'un Ptolemaios Hanedanı'nın başına geçmesine tarihlenmektedir.¹¹⁷ Akdeniz kıyısında bulunan bu kent, Eskiçağ'dan Ortaçağ'a ve hatta günümüze kadar önemini yitirmemiştir. Provincia Iudaea'nın kıyı hattındaki en kuzey noktası olan Ptolemais, Tyrus kentinin aşağısında yer almakta¹¹⁸ ve Caesarea Maritima'nın da yukarısında yer almaktadır.¹¹⁹ Kent içerisinde bugün ayakta kalan tarihi yapıların neredeyse hepsi Birinci Haçlı Seferi ardından kurulan Kudüs Krallığı ve ardından şehri ele geçiren Memlûk Dönemine, Osmanlı Dönemine ve Modern Çağ'ın başlarına tarihlendirilmektedir. Ancak süregelen kazılarda pek çok ilerleme kaydedilmiştir ve klasik filolojik malzemenin çokluğu sebebiyle kentin tarihine dair pek çok şeyi bilmekteyiz.¹²⁰ Ayrıca Amarna Mektupları adı verilen resmi yazı arşivinde, Akko kenti olarak belirtilen yerin Ptolemais olduğu bilinmektedir.¹²¹ Şehrin en önemli yapısı aktif bir ticaret kenti olmasından kaynaklı limanıdır. Hristiyanların önde gelenlerinden Lucas ile Paulus'un Tyrus'tan Ptolemais şehrine geçtikleri ve burada konakladıkları bilinmektedir.¹²²

Kentte 1992 yılından bu yana Hayfa Üniversitesi tarafından yürütülen kazılarda E. Galili ile Y. Sharvit'in kazı başkanlığı döneminde liman bölgesinde bulunan az sayıda kalıntı kentin tarihini Bronz Çağı'na kadar çekmiştir. Demir Çağı'na ait bir bulgu olmamasına rağmen, liman bölgesinde bir miktar Pers Dönemi'ne tarihlenen çömlek parçaları bulunmuştur. Klasik Dönem bulgularının da bulunmaması bölgenin limanının Hellenistik Dönem'de faal hale geldiğini düşündürmektedir. Ancak A. Raban ve E. Linder, limanın güneyinde bulunan dalgakıranın Pers Dönemi'ne tarihlendiğini ve Kambyses'in ordularını yerleştirmek için yapıldığını belirtmektedir.¹²³ Büyük İskender tarafından kentte darphane kurulduğu

¹¹⁶ Stern 2008, s.1558.

¹¹⁷ Hendin 2010, s. 140.

¹¹⁸ Strb. XVI, 2, 24'de Tyrus kentini anlatmakta ve hemen XVI, 2, 25'te cümlesine “εἴθ' ἡ Πτολεμαῖς ἐστὶ μεγάλη πόλις ἣν Ἄκην ὠνόμαζον πρότερον, ἣ ἐχρῶντο ὀρμητηρίῳ πρὸς τὴν Αἴγυπτον οἱ Πέρσαι” şeklinde başlamaktadır. “...Tyrus'un ardından... önceden Ake olarak adlandırılan, büyük bir şehir ve Mısır seferi öncesi Perslerin askeri toplanma yeri olan Ptolemais gelmektedir” olarak çevrilebilecek bu paragrafla kentin Pers, Mısır dönemleri hakkında da bilgi edinebiliyoruz.

¹¹⁹ Strb. XVI, 2,27'de “μετὰ δὲ τὴν Ἄκην Στράτωνος πύργος πρόσορμον ἔχων” şeklinde geçmektedir. “Ake'den sonra gelen gemiler için bir durak olan Stratonos Kulesi'dir” şeklinde çevrilebilecek bu cümlede geçen Stratonos Kulesi, Eskiçağ dünyasında da bir harabedir. Büyük Herodes daha sonra buraya inşa ettireceği şehir ve yapılarla burayı tekrar diriltecektir.

¹²⁰ Stern 2008, s. 1555.

¹²¹ Rainey 2015, EA8, s. 89,91. EA89, s.1434.

¹²² İncil, Elçilerin İşleri: 21, 6-7.

¹²³ Stern 2008, s. 1559.

bilinmektedir ve darphanede stater, drakhmi, tetradrachmi bastırmıştır.¹²⁴ Bu sikkelerden bazıları kazılar sonucunda elimize ulaşmıştır¹²⁵ ve en erkeni MÖ 330 ile 327 yılları arasında tarihlendirilmektedir.¹²⁶ Alanda bol miktarda Hellenistik ve Roma Dönemi kalıntısı bulunmuştur.

1.4.2. Azotos, Azutus, Ashdod

Provincia Iudaea üzerinde hemen hemen her antik şehir Bronz Çağı'na veya daha öncesine tarihlendirilebilir. Yunancada Azotos [Ἀζωτὸς] olarak bilinen bu kentin Latince karşılığı Azotus'dur. Kudüs'ün batısında Askalon'un kuzeyinde bulunan şehrin¹²⁷ tarihi Neolitik Çağ'a kadar uzanmaktadır.¹²⁸ Kent Akdeniz kıyı şeridinde yer almaktadır. Azotos kentinin arkeolojik araştırmaları, 1962 yılından bu yana Moshe Dothan, David N. Freedman ve James L. Swauger'in başkanlığında sürdürülen kazıların sonucunda kazı sonuçları kitapları halinde yayımlanmıştır.¹²⁹ Bunun dışında kentin çok yoğun bir Bronz Çağı ve Demir Çağı olduğu bilinmektedir. Ugarit metnlerinin aktardığı üzere kentte Miken, Kıbrıs gibi yerlerle Geç Bronz Çağı'na tarihlenen bir ticaret ağı bulunmaktadır ve yine aynı metinlerde Ugarit ile çok yoğun bir ticari ilişkilerinin bulunduğu aktarılmaktadır.¹³⁰ Daha sonraki dönemlerde Palaestinalıların pentapolis adı verilen kentlerinden birisi¹³¹ olacak olan Azotos'un bu döneminin Deniz Kavimleriyle birlikte başladığı düşünülmektedir¹³² Mısır, Asur, Babil, Pers, Hellenistik ve Roma İmparatorluk dönemlerini yaşayan ve bu dönemlere dair gerek filolojik gerekse arkeolojik verilerin elimize ulaştığı şehir defalarca kez yıkıma uğramış ve tekrar kurulmuştur. İlk şehrin denizden 4 kilometre içeriye kurulu olduğu bilinmektedir.¹³³ Daha sonra Azotos limanı olarak bilinecek alanın yakınlarında günümüzde Tel Mor olarak adlandırılan yerde kurulumu açısından ilk Azotos kentiyle denk düşen bir liman kasabasına rastlanmıştır. Bunun Azotos'a bağlı bir çeşit liman kasabası olduğu ve ticaretin orada yapıp şehre aktarıldığı düşünülmektedir.¹³⁴ Daha sonra Palaestinalılar tarafından tekrar kurulan kent bu defa denizin

¹²⁴ Hendin 2010, s.138. Kashtan 1988, s. 44.

¹²⁵ Levha 1: Sikke 1: AE trihemibol, 30-31 mm. Ön yüzde: Kafasında taç bulunan Zeus Ammor başı. Arka yüzde: ΠΙΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ yazısı, şimşegın üzerine tutunan bir adet kartal ve tam ortada da Fenike fonetiğinden batı dillerine geçmiş olan Ἐ harfi bulunmaktadır. III. Ptolemaios Euergetes Dönemi'ne tarihlendirilmektedir.

¹²⁶ Levha 1: Sikke 2: AU stater 8.6 g. Ön yüzde: Korinthos miğferi giyen Athena bulunuyor. Arka yüzde: ALEKSANDROU yazısının yanında da çelenk ve gemi direği tutan bir Nike bulunuyor. Darp: MÖ 317/316.

¹²⁷ Strb. XVI, 2. 29'da geçen "ἀπὸ δὲ Ἰαμνείας εἰς Ἀζωτὸν καὶ Ἀσκάλωνά εἰσιν ὅσον διακόσιοι στάδιοι" cümlesinde, İamneia'dan Azotos ve Askalon'a yaklaşık olarak 200 stadia'dır şeklinde aktarmaktadır.

¹²⁸ Rosen, 1997, s. 146.

¹²⁹ Israel Antiquities Authority tarafından basılan bu kazı sonuçları kitapları Ashdod I, II, III, IV, V şeklinde ve seri şeklinde yayımlanmaktadır.

¹³⁰ Vidal 2006.

¹³¹ Dothan 1967.

¹³² Braudel 2014, s. 67.

¹³³ Dothan 1973.

¹³⁴ Dothan 1973.

yakınlarına ve müstahkem bir mevkiye kurulmuştur. Kent Pompeius'un bölgeyi ele geçirmesiyle birlikte özgür şehir olarak Roma'ya bağlanmış ve ardından Gabinius'un düzenlemeleriyle hayatını sürdürmüştür. MÖ 30'lu yıllarda Herodes'in topraklarına katılmıştır. Kentte Yahudi egemenliği büyük ihtimalle Asamonaioi Hanedanı Dönemi'nde başlamış ve Herodes Hanedanı'nın bitimiyle kentte Yahudi kontrolü bitmiştir.¹³⁵ Kentte darphane bulunamamıştır. Ancak birkaç adet şekele rastlanmıştır.

1.4.3. Askalon, Ascalo, Ashkelon

Azotos'tan sonra, Gazaia'dan¹³⁶ [Gaza] önce gelen kent Askalon'dur.¹³⁷ Askalon bölgenin en geniş ticaret limanlarından birisidir ve Neolitik Çağ'dan bu yana yerleşime sahiptir. Antik kent bugün bulunan Modern kentin 1,5 kilometre kadar aşağısında daha Akdeniz kıyısına yakın bir noktada bulunmaktadır. Neolitik Askalon kazıları ilk olarak 1950 yılında Fransız arkeolog Jean Perrot tarafından yapılmıştır. Erken Çanak Çömlekli Neolitik C adı verilen döneme tarihlenen bulgulara rastlanmıştır. Yaklaşık olarak en erken bulgu tarihi kalibre edilmemiş 8100 ile 7.600 ve kalibre edilmiş 7000 ile 6400 tarihleri arasına tarihlendirilmektedir.¹³⁸ 1990lı yıllarda tekrar başlatılan Neolitik kazı, 1950li yıllarda kazılan alanın daha deniz kıyısına yakın ve 150-200 metre aşağısında yeni bir Geç Neolitik Dönem yerleşimi bulunmuştur. Çakmaktaşı, obsidyen, Neolitik balta gibi kalıntıların bulunduğu bu kazıda kentte Neolitik yerleşimin deniz kıyısına kayarak genişlediği tespit edilmiştir.¹³⁹ Yoğun ve sürekli bir Bronz Çağı süreci yaşamış olan Askalon kenti, yapılan kazılarda hem ticari hem de üretim anlamında pek çok bulguya sahiptir. Bunlardan Amerika Birleşik Devletleri'nden Lawrence E. Stager tarafından yürütülmüş kazılarda bulunan bir çömlek üzerindeki kuş kafasına sahip gemi figürü, 1999-2007 yılları arasında Bademgediği Tepe kazısında bulunan çömlek figürüyle birebir benzeşmektedir. Bunun dışında kentte Kıbrıs, Girit, Kynos, Lokris gibi Ege kentlerinden ve bölgelerinden ve Mısır gibi komşularından¹⁴⁰ pek çok kalıntı da mevcuttur.¹⁴¹ Bu bulgular ise kentin çok yoğun bir ticaret hacmi olduğunu göstermektedir. Demir Çağı'nda bölgeye ulaşan Deniz Kavimleri tarafından kentteki üretim ve bulgu şekilleri değişmektedir. Daha Egeli veya Kilikyalı üslubuna sahip bu bulgular, Güney Kenan üslubuna da sahiptir. Yemek kapları, keramik parçaları, işlenmiş kemik ve fildişi gibi bulguların yanı sıra

¹³⁵ Dothan 1973/1, s. 91.

¹³⁶ Gazaia ve Gaza isminin her ikisi de klasik filolojik veriler içerisinde rastlanıyor. Strb. XVI, 2. 31. Dio. His. XVII, 17,48. Ios. B. I., 1, 130.

¹³⁷ Strb. XVI, 2. 29-30. Ant. It. 151. Tab. Peu., SYR1. Pto. Geo. 5.16,2.

¹³⁸ Garnfinkel – Dag 2008, s. 17, 27, 31.

¹³⁹ Perrot – Gopher 1996.

¹⁴⁰ Stager – Voss 2011.

¹⁴¹ Mountjoy 2011.

Miken üslubunda çömlekler de bulunmuştur. Bu ise şunu göstermektedir kentin bu yeni yerlileri ya gelirken yanlarında Ege ve Akdeniz kıyılarında uğradıkları diğer yerlerin bir parçalarını da beraberlerinde getirmişlerdir ya da kent bu yeni sahipleriyle birlikte de ticareti sürdürmüştür.¹⁴² Yaklaşık olarak MÖ 4. bin yılda başlayan Askalon deniz ticareti, Eskiçağ sınırları içerisinde belirli duraklamalarla neredeyse sonuna dek sürmüştür. MÖ 7. yüzyılda bölgede süregelen Asur hükmünde bile özerk yapılarını vassalık statüsüyle koruyan 5 özgür Palaestina kenti, bu dönem içerisinde ticaret yoluyla saklama kapları, şişeler, yemek kapları, çanak çömlekler aldığı J. David Schloen'in kentte yürüttüğü kazılarda açığa çıkartılmıştır.¹⁴³ Bölgede yine ele geçirilen çömleklerde Nil Deltası izine rastlanmıştır. Bu ise bölge Asur hükmü altındayken dahi Mısır ile ilişkilerin gerilemediğini göstermektedir.¹⁴⁴ Bölge sırasıyla Neolitik, Kenan ve Palaestina halklarının oluşturduğu kent yapılarına sahiptir. Daha sonra gelen Mısır, Asur, Pers kültürleri bölgeyi etkilemiş ve kültürel olarak üstünlük sağlamıştır. Buna en belirgin örneklerden birisi 1985'te yürütülen kazılarda bulunan ve Pers Dönemi'ne tarihlenen köpek ve diğer memelilerin mezarlarıdır. Bir Mısır kültürü olarak bilinen bu durum, kentteki Mısır etkisinin Pers hükmü altında bile ölü gömme geleneklerini etkilediğini göstermektedir.¹⁴⁵ Hellenistik Çağ'dan kalma basilika, bouleuterion, agora gibi pek çok yapının elimize ulaştığı Askalon kentinin,¹⁴⁶ Hellenistik Çağ'dan ve Roma İmparatorluk Dönemi'nden pek çok sikkesi¹⁴⁷ ve mimari yapısı günümüzde açığa çıkarılmış haldedir. Bölgede çok yoğun bir Haçlı ve sonrası dönem vardır.

1.4.4. Gaza, Gazaia, Gazze

Askalon kentinin güneyinde Raphia kentinin kuzeyinde kalan bir diğer Akdeniz'de bulunan Palaestina kenti Gaza'dır.¹⁴⁸ Askalon ile Gaza limanı arasındaki mesafe 7 stadia'dır.¹⁴⁹ Kentin tarihi Bronz Çağı'na kadar geri götürülebilmektedir.¹⁵⁰ Kentin ismini ilk olarak III. Thutmosis dönemine tarihlenen Yeni Krallık Dönemi Mısır kayıtlarında görmekteyiz.¹⁵¹ Bu kayıtlarda kentin bir Kenan şehri olduğu ve onun başkentliği vazifesini yürüttüğü belirtilmektedir. Kent III. Tiglath Pileser döneminde Yeni Asur İmparatorluğu'na bağlı sınırları

¹⁴² Master – Stager – Yasur-Landau 2011

¹⁴³ Master, 2003.

¹⁴⁴ Age, s. 60.

¹⁴⁵ Wapnish – Hesse 1993. Hendin 2010, s. 86.

¹⁴⁶ Boehm – Master – Le Blanc 2016.

¹⁴⁷ Levha 1: Sikke 3: AR sheqel, 16.86 gr. Önyüzde: Üzerinde zeytin dalı motifi olan miğfer giyen sağa dönük Athena başı, udjat motifli gözlerle zeytin dalı ve palmye arasından bakıyor. Arka yüzde: Aleph ve Nun harfleri [Askalon] ile düz bakan, kanatları yana açık ve üzerinde zeytin dalı bulunan bir baykuş bulunuyor. Kare incus'tur.

¹⁴⁸ Strb. XVI, 2, 31.

¹⁴⁹ Strb. XVI, 2, 30.

¹⁵⁰ Materson 1992.

¹⁵¹ Katzenstein 1982.

tartışmalı bir vassal statüsünde bulunmaktadır.¹⁵² Kentte yoğun bir Pers döneminin ardından Hellenistik, Roma İmparatorluk Dönemi yaşanmıştır. Günümüzde antik Gaza şehrinden pek çok tapınak, şehir kalıntıları, antik liman gibi Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen yapı temellerine ulaşılmıştır. Kentte darphane olduğu bilinmektedir.¹⁵³ Kentin Roma açısından bir diğer önemi ise Aleksandria ile Hierosolyma arasında bir durak vazifesi görmesidir.¹⁵⁴

1.4.5. Samaria, Sebaste

Samaria kenti Hierosolyma'nın kuzeyinde yer alan bir iç kenttir. Kült değeri olan ve tapınağıyla ünlü bu kentin ismi İbraniceden gelmektedir. Kentin bilinen en eski anlatısı bölüm 1.2.1.3.'te anlatılmış olan Judah Krallığı ile İsrail Krallığı Dönemi'ne dayanmaktadır. Kent İsrail Krallığı'nın başkentidir. Kenti satın alan İsrail Kralı Omri, kentin tepelik olmasından ötürü sarayını buraya kurdurmuş ve burada konaklamıştır.¹⁵⁵ Asur işgalinden sonra Asurlular burayı Omri'nin Evi olarak adlandırmışlardır.¹⁵⁶ İsrail Kralı Hoşea'nın II. Sargon'un vassalı olması ve aralarındaki antlaşmadan ötürü belli bir vergi ödemesi gerekmesine rağmen ödememesi ve Mısır ile ilişki kurmaya çalışmasından kaynaklı, II. Sargon'un Hoşea'yı öldürmesi, şehirde yaşayan Yahudileri sürgün etmesiyle sonuçlanmıştır.¹⁵⁷ Yeni Assur İmparatorluğu tarafından eski şehrin devamına yeni bir şehir inşa edilmiş ve bölgesel yönetim amaçlı buraya başkentlik görevi verilmiştir. Bölgeye gelen Yahudi Vali ve dış göçlerle bölge tekrar bir Yahudi Merkezi halini almış ve ilerleyen dönemlerde şehir surları kurulmuştur.¹⁵⁸ Daha sonraları bu kentin başkentlik işlevi Yeni Babil İmparatoru II. Nebukhadnezzar ve Pers işgali altında da sürmüştür.¹⁵⁹

MÖ 332 yılında Büyük İskender'in seferi esnasında kent Hellenistik Dönem'e girmiştir. Kente yerleşen pek çok Hellen'den ötürü kent Yunanlaşmaya başlamıştır. Hellenistik Krallar altında yüzyıllarca yaşayan Samaria, bir Yahudi olan Ioannes Hyrkanos tarafından gördüğü tahribatı kimseden görmemiştir.¹⁶⁰ Iosephus'un aktardığı üzere Hyrkanos bütün bir şehri

¹⁵² Na'aman 2004.

¹⁵³ Levha 1: Sikke 4: AR tetradrahmi. Ön yüzde: Kafasında taç bulunan I. Ptolemaios aegis giyiyor. Arka yüzde: ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ yazısının yanında şimşegi tutan bir kartal bulunuyor ve merkezde ise iç içe geçmiş Gaza şehrini simgeleyen Γ ve Α harfi bulunuyor. Darp tarihi Ptolemaios I'in 23. Yılıni işaret eden ΚΓ ile işaret edilmiş: Yaklaşık olarak MÖ 225/224.

¹⁵⁴ McLaughlin 2010, s. 64.

¹⁵⁵ Tanah, Krallar:1:16,24," Omri, Şemer adlı birinden Samiriye Tepesi'ni iki talant gümüşe satın alıp üstüne bir kent yaptırdı. Tepenin eski sahibi Şemer'in adından dolayı kente Samiriye adını verdi."

¹⁵⁶ Wright 1959.

¹⁵⁷ Krallar, 2:17,5-7," Asur Kralı İsrail topraklarına saldırdı. Samiriye'yi kuşattı. Kuşatma üç yıl sürdü. 6 Hoşea'nın krallığının dokuzuncu yılında Asur Kralı Samiriye'yi ele geçirdi. İsrail halkını Asur'a sürdü. Onları Halah'a, Habur Irmağı kıyısındaki Gozan'a ve Med kentlerine yerleştirdi." Hayes – Kuan 1991.

¹⁵⁸ Nehemya:4,1-11.

¹⁵⁹ Wright 1959.

¹⁶⁰ Ios. A. I. 13.10.3.

yıkmıştır. Tapınak da bu süreç içerisinde yıkılmıştır ve şehirde yaşayanlar köle olarak satılmıştır. MÖ 63 yılına gelindiğinde Pompeius tarafından ele geçirilmiş ve Syria Eyaleti'ne dahil edilmiş; 57 yılında Gabinius'un yetki alanına dahil edilmiş ve tekrar işlevsel hale getirilmiş; MÖ 30 yılında da Augustus'un emriyle Büyük Herodes'in yetki alanına dahil edilmiştir. Herodes'in yönetimi altında daha önce Hyrkanos tarafından yıkılan ve kült değeri olan tapınağın yerine MÖ 27 veya 25 yıllarında ¹⁶¹ yeni bir Roma tapınağı inşa edilmiştir ve Augustus'u onurlandırmak amacıyla şehrin adı Yunanca Augustus anlamına gelen Sebaste olarak değiştirilmiştir. ¹⁶² İsyan esnasında tekrar yıkılan şehir Septimius Severus tarafından tekrar diriltirilmiştir. Kentte Hellenistik Dönem epey bir etki etmiş olmalı ki MÖ 2 veya 3 yüzyılda dahi kentte Kore'ye tapınılmaktadır:

EICΘEOC	Eis Theos
ΟΠΑΝΤΩΝ	Ho Panton
ΔΕCΠΟΤΗC	Despotes
ΜΕΓΑΛΗΚΟΡΗ	Megale Kore
ΗΑΝΕΙΚΗΤΟC	He Aneikhetos ¹⁶³
“Her şeye kadir, yenilmez, bir tanrı olan büyük Kore.”	

Buradan dahi kentte Hellenistik etkinin ne kadar güçlü olduğu anlaşılabilmektedir. Kore tapınağının çok yakınında Ptolemaios Hanedanı'na tarihlenen bir Isis yazıtı bulunmuştur. ¹⁶⁴ Kentte Zeus, Serapis, Helios kültleri de bulunmaktadır.

Bölgede iki ayrı büyük kazı çalışması yürütülmüştür. Bunlardan birisi 1908 yılında başlayan ve 1910 yılında sonlanan, G. Schumacher, G. A. Reisner, C. S. Fisher'ın kazı başkanlığı altındaki Harvard Üniversitesi kazısıdır. Bir diğeri ise 1965 ile 1967 yılları arasındaki F. Zayadine'nin kazı başkanlığı altındaki kazıdır. Bu kazılarda elde edilen bulgular Erken Bronz Çağı'ndan Osmanlı Dönemi'ne kadar tarihlendirilmektedir. ¹⁶⁵ Kentin Hristiyanlar açısından önemi ise Vaftizci Yahya'nın mezarının burada bulunduğu gibi popüler bir görüşün bulunmasıdır. Ancak Papalık tarafından pek çok rivayet içinde Vaftizci Yahya'nın mezarının Şam Emevi Cami'de yer alan Vaftizci Yahya Türbesi'nde bulunduğu kabul

¹⁶¹ Mahieu 2008.

¹⁶² Age.

¹⁶³ Flusser 1975: “Kudüs'teki Rockefeller Müzesi'nde sergilenen ve Samaria'da bulunmuş bir yazıttır.”

¹⁶⁴ Magness 2001.

¹⁶⁵ Stern 1993/2.

görmektedir. Kentin en önemli binası kentin adını aldığı ve tekrar eski görkemli günlerine kavuşmasını sağlayan Augustus Tapınağı'dır. Kentte darphane bulunmaktadır.¹⁶⁶

1.4.6. Hierosolyma, Hierousalem, Hierusalem

Hierosolyma ya da günümüzdeki ismiyle Kudüs, belki de tarih boyunca en çok tartışılan, en çok savaşa sahne olan ve en çok kuşatılan şehirlerden birisidir. Şehrin tarihi Kalkolitik Dönem'e kadar uzanmaktadır.¹⁶⁷ Tıpkı kıyı şeridindeki kentler gibi Hierosolyma'da da pek çok ticaret ürünü bulunmuştur. Bu ürünlerin genellikle Kıbrıs, Mısır ve Ege gibi yerlerden geldiği tespit edilmiştir. Yoğun bir Bronz Çağı yaşayan şehrin adı ilk olarak MÖ 20 veya 19'uncu yüzyıllarda Mısır sürgün (Lanetleme) metinlerinde Rushalimum şeklinde geçmektedir.¹⁶⁸ 14. yüzyıla tarihlendirilen Amarna Mektupları'nda kentin ismi Urusalim şeklinde aktarılmaktadır.¹⁶⁹ Yine aynı kayıtlarda Hierosolyma Kralı ARAD-HI-pa adıyla Mısır Firavunu Amenhotep III ve Amenhotep IV'e biat mektubu yazmıştır.¹⁷⁰ ARAD-HI-pa isminden anlaşıldığı kadarıyla Hurri kökenli olduğu anlaşılan bu kişi, Hipa'nın Hizmetkârı anlamına gelmektedir.¹⁷¹ MÖ 14. ve 13. yüzyıllarda kentte Yahudilerin olmadığını ve burada yaşayanların Jebus halkı olarak anıldığını belirtmekte fayda vardır.¹⁷² En eski Tanah kayıtlarında Yerushalem ismi kullanılmaktadır. Ptolemaios Philadelphos'un İskenderiye Kütüphanesi için MÖ 3. yüzyılda Tanah'ı Eski Yunancanın Koine lehçesinde çevirttiği, μετάφρασις τῶν Ἑβδομήκοντα ya da daha alışlageldik Latince adıyla Septuaginta'da Ἱερουσαλημ şeklinde, transliterasyonu 'Hierousalem' olarak geçmektedir. Hierosolyma veya Hierousalem kelimesinin anlamıysa Shalem'in Yeri gibi bir anlam taşımaktadır. Shalem

¹⁶⁶ Levha 1: Sikke 5: AE 8-prutot, ortalama 6,43 g. Ön yüzde: Ön cepheye bakan bir askeri miğfer etrafında acanthus yaprağı ve miğferin üzerinde, yanında palmye yaprağı bulunan bir yıldız. Arka yüzde ΗΡΩΔΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ yazısının ortasında, üzerinde ayın kabı bir adet tripod ve kenardaysa 3.yıl manasına gelen ΛΓ ve kent monogramı bulunmaktadır. MS 3. Yılına tarihlendirilmektedir.

¹⁶⁷ van den Brink 2008, s.11,15,16. Stern 1993, s. 698.

¹⁶⁸ Stern 1993, Hallo 2003.

¹⁶⁹ Moran 1992, 287:25.

¹⁷⁰ Bu mektuplar, dönemin lingua franca'sı Akadça yazılmıştır.

¹⁷¹ Gelb 1973, s. 107. Stern, 1993, s. 699.

¹⁷² Cline 2007, s. 12. Stern 1993. Ayrıca Tanah'ta geçen alıntılarla birlikte kentteki Hurri varlığı, fark edilebilir. Tanah, Hezekiel:16,3'te "De ki: 'Rab Yahve Yeruslaim'e şöyle diyor: Kökenin ve doğumun açısından Kenan ülkesindensin; baban Amorlu, annense Hitit'ti" şeklinde bir aktarım söz konusu. Yine Tanah, Samuel:2:24, 16'da "Melek Yeruslaim'i yok etmek için elini uzatınca, RAB göndereceği yıkımdan vazgeçti. Halkı yok eden melege, "Yeter artık! Elini çek" dedi. RAB'bin meleği Yevuslu Aravna'nın harman yerinde duruyordu" şekline geçen kısımda Hezekiel'de bahsi geçen Hurri'nin varlığı açığa çıkıyor. Orijinal metinde Jebuslu Aranuah şeklinde geçen bu isim Tapınak Dağı'nın sahibidir. Aranuah ismi ise ewrine şeklinde hem Hurrice'de hem Hititçe'de bulunmaktadır. Hem Saul hem de Davut'un ortalama yaşam aralıkları tahminleri içerisinde Hitit İmparatorluğu yıkılmış haldedir. Bu bölgede görülen Hitit veya Hitit vassal krallıklarının sebebi, imparatorluğun yıkılmasının ardından özellikle güneye doğru oluşturulan ve Hitit kanunlarını ve kültürünü nispeten koruyan Geç Hitit Devletleri'dir.

ise Ugarit mitolojisiinde bulunan bir tanrıdır.¹⁷³ Şehir bazı dönemlerde Zion, Judah'ın şehri gibi adlarla da anılmıştır.

Şehrin Yahudi kökeni ise Davut ile birlikte başlar. Kudüs'ün güneyinde bulunan Hebron kenti ve etrafını kontrol eden Kral Davut, Jebus kentini kuşatıp almasıyla birlikte Hierosolyma'yı ele geçirir ve burada resmen Yahudi varlığı başlar. Kent ömrü boyunca toplamda iki kere top yekûn yıkılıp, kurulmuştur, bu sebepten ötürü geçmiş dönemlere yönelik bulgular sınırlıdır.¹⁷⁴ Ancak kentin önceki dönemlerine dair bulguların veya yazılı kaynaklarda bahsi geçmesinden ötürü kentteki Davut yönetiminin yaklaşık olarak MÖ 1010 ile 970 yılları arasına rastladığı iddia edilmektedir.¹⁷⁵ Davut, Zion Hisarı'nı ve şehri aldıktan sonra kentteki Jebus varlığını yok etmez; onların şehirde yaşamasına müsaade eder ve onlar Tanah'a göre Benjamin Kabilesi'yle birlikte Hierosolyma'da yaşamaya devam ederler.¹⁷⁶ Davut ve Süleyman döneminde kentte yoğun bir imar faaliyeti vardır. Tyrus kentinden getirilen zanaatkârlar vasıtasıyla kentte saray ve tapınak yapılır.¹⁷⁷ Daha sonra bu iki hükümdar döneminde yine pek çok bina yapılır ancak hiçbirisi MÖ 967 ile 961 tarihleri arasında inşa edilen "Süleyman Tapınağı" kadar şehrin simgesi haline gelememiştir. Süleyman Tapınağı'nın halk tarafından kabul görmesindeki en büyük sebeplerden birisi not 163'te bahsi geçen Aranuah adlı kişiden alınan Tapınak Dağı'dır. Bu dağ muhtemelen Süleyman Tapınağı dikilmeden evvel de tapınak vazifesi görmekteydi. Süleyman Tapınağı, orada bulunan eski tapınağın üzerine dikildiğinden halk tarafından kabul gördü ve bugün özlem duyulan halini aldı.¹⁷⁸ Süleyman Tapınağı'na dair elimizde hiçbir arkeolojik veri bulunmamaktadır.¹⁷⁹

Süleyman'ın ölümünden sonra krallık ikiye ayrılır ve Güney Krallığı'nın ya da Judah Krallığı'nın başkenti Hierosolyma olur. Iudaea ismi de tam olarak buradan türemiştir. Iudaea ismi, tarihte ilk olarak günümüzde British Museum'da sergilenen, Nimrud Tablet K.3571 olarak bilinen, III. Tiglath Pileser dönemine tarihlendirilen, George Smith tarafından 1873 yılında Nimrud'da bulunmuş olan ve III. Tiglath Pileser'in civardaki kent devletlerinden edildiği haraçları anlatan bir tablette geçmektedir.¹⁸⁰ Kent kuzey krallığının Asur tarafından

¹⁷³ Stern 1993, s. 698.

¹⁷⁴ Age.

¹⁷⁵ Dönmez 2018, s. 51.

¹⁷⁶ Tanah, Hâkimler: 1,21.

¹⁷⁷ Stern 1993, s. 700'de bu sarayın ve şehir planının Neo Hitit ve Arami biçiminde olduğu belirtilmiştir. Dönmez 2018, s. 51'de ise Fenike ve Kuzey Suriye mimari varlığı görülmekte olduğu belirtilmiştir.

¹⁷⁸ Dönmez 2018.

¹⁷⁹ Dönmez 2018.

¹⁸⁰ Tadmor – Yamada 2011, s. 123: "...mia-ú-ḥa-zi. KUR.ia-ú-da-a-a..." Judah topraklarının Yauhazi'sinden" şeklinde verilen bu ifade Yauhazi ya da Jehoahaz olarak da bilinen Güney Krallığı yöneticisinin Judah topraklarını yönettiğini ve Yeni Asur İmparatorluğu'na haraç verdiğini ifade etmektedir. Ayrıca bu tabletler Pennsylvania Üniversitesi RINAP projesi tarafından da çözümlenmekte ve yayımlanmaktadır.

ele geçirilmesinin ardından gelen göçlerle birlikte tekrar dirilir. Ancak II. Sargon'un oğlu Sennacherib kendi vassalı olan Judah Krallığı'nın başkenti Hierosolyma'yı kuşatmıştır. Kral Hezekiah tarafından güçlendirilen Hierosolyma surları ve yenilenip geliştirilen su depoları sayesinde şehir kuşatmaya karşı dirençli bir hale gelmiştir, yine de Sennacherib'e belli bir haraç ödemek zorunda kalmıştır. Kent, Asur döneminin ardından Babil dönemine girmiştir ve şehrin yıkımı da bu dönemde olmuştur. MÖ 587 yılında Yeni Babil İmparatoru II. Nebukhadnezzar, bütün kenti ve Süleyman Tapınağı'nı yıkmıştır.¹⁸¹ Kentte yaşayan Yahudileri Babil'e sürgün eden II. Nebukhadnezzar Tapınak Dağı'na hacılığa izin vermiştir.¹⁸²

Babil işgali, MÖ 538 yılında Pers Kralı II Kyros'un Babil'i yıkması ve Babil'in hüküm sürdüğü toprakları ele geçirmesine kadar sürecektir. Kyros Babil'i yıktıktan sonra Babil'de sürgünde olan Yahudilerin Hierosolyma'ya dönmesine müsaade etmiş ve kente geri dönen Yahudiler ise Pers desteğiyle birlikte yeniden tapınaklarını ve kentlerini inşa etmişlerdir. Pers Krallığı'nın vassalı olan kent, bu dönemde Yehud adıyla adlandırılmıştır ve bu evre Büyük İskender'in bütün Doğu Akdeniz'i ele geçirişine kadar sürmüştür.¹⁸³ Tapınak Perslerin bölgeye vali (peha) olarak yerleştirdikleri Zerubbabel komutasında tamamlanmıştır.¹⁸⁴ Ayrıca tapınağın tekrar inşasından ötürü MÖ 516'dan MS 70'e kadar sürecek olan bu dönem, İkinci Tapınak Dönemi şeklinde de adlandırılmaktadır. MÖ 332 yılında kent Büyük İskender tarafından ele geçirilmiştir. Iosephus, Büyük İskender'in, Gaza şehrini aldıktan sonra Hierosolyma'ya gitmek için çok acele ettiğini ve hevesli olduğunu, gidince de sunakta tanrıya kurban sunduğunu belirtmektedir.¹⁸⁵ Ancak Cline'in "ancak çoğu kanıt şunu gösteriyor ki, Büyük İskender Gaza'yı alır almaz, Mısır'a ilerledi, Hierosolyma'da dini bir tecrübe için vakit öldürmedi"¹⁸⁶ şeklindeki ifadesi Iosephus'un aktarımından daha makul görünmektedir.

Büyük İskender'in ölümünden sonraysa kentte Diodokhoi'ların dönemi başlar. Bu dönemde Hierosolyma'yı ilk I. Ptolemaios ele geçirir.¹⁸⁷ Mısır'dan tüm Iudaea'yı yöneten I. Ptolemaios'tan bir yüzyıl sonra Basielos Megas unvanına sahip III. Antiokhos kenti iki kez kuşatmış ve ilkinde kentten geri çekilmek zorunda kalmasına rağmen MÖ 200 - 199'da iki kez almıştır.¹⁸⁸ Hellenistik Dönem içerisinde kent 3.kez el değiştirmiş ve bu kez de MÖ 167'te

¹⁸¹ Cline 2004, s. 57.

¹⁸² Stern 1993, s. 701.

¹⁸³ Grabbe 2004.

¹⁸⁴ Cline 2004, s. 70.

¹⁸⁵ Ios. A. I. 11, 8.4.

¹⁸⁶ Cline, 2004, s. 73.

¹⁸⁷ Ios. A. I. 12, 1.1: "... ἐλθὼν γὰρ σαββάτοις εἰς τὴν πόλιν..." şeklinde aktarılan kısımdan, I. Ptolemaios'un şehre Yahudilerin barış günü olarak da bilinen Şabat gününde geldiği ve böylece şehri kolayca ele geçirdiği öğrenilmektedir.

¹⁸⁸ Ios. A. I. 12,3,129.

ortaya çıkacak olan ve Makkabaioi denilen Yahudi isyancılarına kadar kent Seleukos Hanedanı'nda kalmıştır.¹⁸⁹ Makkabaioi İsyanı önce Iudaea Çölü'ne geri çekilmiş ve oradan bir nevi gerilla savaşı izleyerek Seleukos ordularını yenmiş ve kenti ele geçirmiştir.¹⁹⁰ İsyanın sebebinin I. Ptolemaios'dan itibaren kentte yoğun bir biçimde süren Hellenizasyon etkileri olduğu öne sürülmüştür.¹⁹¹ MÖ 175 ile MÖ 167 yılları arasında IV. Antiokhos Epiphanes kentte pek çok Yahudi ve Samaria ritüellerini yasaklamış, Torahları meydanda yaktırmış, Yahudi gençlerini ve çocuklarının Yunanca okuyup yazmaları için gymnasium kurdurmuş, sünneti yasaklamış ve Yahudilerin Hellenleşmesi için pek çok politik hamle yapmıştır.¹⁹² İsyan başarılı olduktan sonra MÖ 167'den MÖ 37 yılına kadar sürecek olan Makkabaioi veya Asamonaioi Hanedanı yönetime geçmiş ve kenti Büyük Herodes'e kadar onlar yönetmiştir. Kent MÖ 67'de Roma egemenliği altına girmiştir. Büyük Herodes kenti yenileyip, genişletmiştir.¹⁹³ Ayrıca İkinci Tapınağı tekrar onartarak ve adeta rekonstrükte ederek özgün bir hal almasını sağlamıştır.¹⁹⁴ İkinci Tapınak, Süleyman Tapınağı'ndan sonra kentin simgesi haline dönüşmüştür. Bugün bu tapınaktan yalnızca Ağlama Duvarı kalmıştır. Kentin simgesi olan İkinci Tapınak MS 70 yılında Titus Flavius Vespasianus tarafından yıkılmıştır. Kentin başkentlik görevi daha sonra kendisinden alınmıştır. Ayrıca Bar Kokhba İsyanı'ndan sonra kentin ismi Aelia Capitolina olarak değiştirilmiştir. Doğu – Batı Roma ayrışımına kadar kent Roma himayesinde kalmıştır. Kentte darphane bulunmaktadır.¹⁹⁵

1.4.7. Caesarea Maritima, Strato'nun Kulesi, Demetrias

Ptolemais kentinden hemen sonra gelen kent Caesarea Maritima ve Vespasianus'tan sonraki adıyla Colonia Prima Flavia Augusta Caesarea'dır. Kent Herodes'ten önce gemiler için bir durak görevi gören harabedir.¹⁹⁶ Kent ilk olarak II. Ptolemaios Philadelphos'un görevlilerinden Zenon'un arşivlerinde geçmektedir.¹⁹⁷ Hellenistik Dönem dışında kentin Pers Dönemi'nde de aynı vazifeyi üstlendiği bilinmektedir. Daha sonra Pompeius'un burada kamp kurduğu ve kentin Provincia Iudaea'nın Roma'ya entegre edildiği dönem içerisinde çıkan

¹⁸⁹ Cline 2004, s. 75.

¹⁹⁰ Grainger 2012.

¹⁹¹ Goldstein 1976.

¹⁹² Cline 2004, Grainger 2012, Goldstein 1976.

¹⁹³ Harita 5.

¹⁹⁴ Dönmez 2008.

¹⁹⁵ Levha 1: Sikke 6:AE prutah, ortalama 1.42 g. Ön yüzde: HPW BACIA ve bir adet çapa. Arka yüzde: Çift boynuz'un ortasında caduceus, noktalar yukarısında. Tahmini darp tarihi: MÖ 22 ile MÖ 10/9. arası.

¹⁹⁶ Strb. XVI, 2,27'de "μετὰ δὲ τὴν Ἀκρὴν Στράτωνος πύργος πρόσορμον ἔχων" şeklinde geçmektedir. "Ake'den sonra gelen gemiler için bir durak olan Stratonos Kulesi'dir" şeklinde çevrilebilir. Ayrıca burada bulunan ufak yerleşimin bu bölgede tarif edilen Demetrias olduğu düşünülmektedir.

¹⁹⁷ Freedman 1975'e göre MÖ 259 yılında Zenon gemi yolculuğu esnasında uğrayıp burada bulunan ufak bir kasabadan yiyecek tedarik edip, yoluna devam etmiştir. Ayrıca yine Freedman'a göre Bu kasabanın muhtemel kurucuları Sidonlulardır.

savaşlarda Asamonaioi Hanedanı tarafından edildiği bilinmektedir. Gabinius tarafından onarılmış kent, kasabadan biraz büyük olarak tarif edilmektedir. Yahudi İsyanları'na konu olan ve Büyük Herodes'in ustalık projelerinden sayılan Caesarea Maritima ise, önceleri Provincia Syria'nın territoriumunda bulunmaktaydı. Daha sonra Marcus Antonius tarafından Kleopatra'ya hediye edilen kent, Actium zaferinin ardından Büyük Herodes'e bırakılmıştır. Herodes bu atıl haldeki kenti adeta bir mega kente çevirmiş ve çok büyük bir liman ve çok büyük bir Roma tapınağı diktirmiştir.¹⁹⁸ Saray kompleksi de diktirilen kent, tiyatro ve hipodroma da sahipti. Büyük Herodes bu saray kompleksini tıpkı Roma'daki Augustus'un sarayı gibi müstahkem bir mevkiye dikmiştir, böylelikle tiyatro ve hipodromu yukarıdan görmektedir. Şehrin kurulumu ve yerleşimi tamamlanınca Augustus'un adına şehre Caesarea ismi verilmiştir. Bu ise Büyük Herodes'in hem Latince kökenli kentler kurdurarak (Caesarea) hem de Yunanca kökenli kentler kurdurarak (Sebaste), bölgesel olarak hâkim olan Yunancayla halka, Latinceyle de Roma'ya kültürel bir dönüşüm mesajı vermektedir. Kıyı şeridinde bulunmasından ötürü de Maritima adını almıştır. Şehrin MÖ 13 ile 12 veya MÖ 10 ile 9 arasında kurulduğu düşünülmektedir.¹⁹⁹ Şehrin en önemli binası limanıdır. Iosephus limanın Piraeus Limanı'yla eşit olduğunu iddia etmektedir,²⁰⁰ ancak bir başka eserinde de Piraeus Limanı'ndan çok daha büyük olduğunu da iddia etmektedir.²⁰¹ Liman ve kent başarılı olmuş olacak ki hem Büyük Herodes'e Roma'nın güveni yükselmiş hem de kentin kurulumu ile birlikte Büyük Herodes'in gelirleri bir hayli artmıştır.²⁰² Kentte Hierosolyma dışında kalan diğer yerlere nazaran çok daha fazla hem Latince hem de Eski Yunanca epigrafik malzeme bulunmuştur. Herodes tarafından suni bir düzende oluşturulan Caesarea Maritima, isyanlar esnasında dahi Roma'ya bağlı kalmıştır ve Roma dini kentte çokça kabul görmüştür:

OYIKTOPEYΞA

Ούίχτορ

MENOΣANE

εύζά|μενος

ΘΗΚΕΝΚΕΗΡ

ἀνέθηχεν

ΓΑΣΕΤΟΤΩΔΙ

χὲ ἡρ|γάσετο

ΔΟΛΙΧΗΝΩ

τῷ Δι|Δολιχηνῷ²⁰³

¹⁹⁸ Jacobson - Kokkinos 2009. Patrich 2011.

¹⁹⁹ Freedman 1975.

²⁰⁰ Ios. A. I. 15.9, 331-332.

²⁰¹ Ios. B. I. 1, 408.

²⁰² Patrich 2011, s.5.

²⁰³ CIIP II, s. 45.

Victor, andın yerine getirilmesi için adadı ve bunu yaptı, Zeus Dolikhenos'a.²⁰⁴

Kent Birinci Yahudi İsyanı'ndan sonra Provincia Iudaea'nın başkenti yapılmıştır. Kentte ve civarında Hellenistik Dönem öncesine tarihlendirilen, yerele özgü sikkeler bulunmuştur. Herodes'in inşasından sonra kentte aktif bir darphane mevcuttur.²⁰⁵

1.4.8. Sepphoris, Diocaesarea, Autokratoris

Sepphoris kenti, Tiberius Gölü'nün batısında, Mons Carmelus'un doğusunda yer almaktadır. Nazareth yerleşiminin kuzeyinde bulunan Sepphoris kenti, Galilaea Bölgesi'nin başkentidir. Iotapata Hisarı tarafından kuzey yönünden korunmaktadır. Kent kurulu olduğu yer itibarıyla Tiberius Gölü ile Akdeniz arasındaki merkez bir durak halinde bulunmaktadır. Kentin isminin İbranice kuş anlamına gelen Zippori kelimesinden geldiği iddia edilmektedir.²⁰⁶ Kentin civarındaki ilk yerleşim bulguları Çanak Çömlekli Neolitik B Dönemi'ne kadar uzanmaktadır.²⁰⁷ Erken ve Geç Kalkolitik Dönemi de yaşamış olan bölgedeki dönem kültürü Yarmukian ismiyle anılmaktadır, ayrıca bölge yoğun bir Bronz Çağı da geçirmiştir.²⁰⁸ Doğrudan Sepphoris kentindeki bulgular ise Demir Çağı'na tarihlendirilmektedir.²⁰⁹ Kentte Asur, Babil dönemleri yaşanmıştır ve ardından da Pers Dönemi başlamıştır. Bölgede yürütülen Eric ve Carol Meyers, James Strange gibi arkeologların yürüttüğü kazılarda Pers Dönemi'ne tarihlendirilen çok fazla çanak, çömlek ve alet edevat bulunmuştur.²¹⁰ Pers Dönemi'nden sonra Hellenistik Döneme giren şehir, MÖ 104 yılında Makkabai/Asamonaioi Hanedanı tarafından ele geçirilmiştir. Ele geçiren kişinin Aleksander Iannaeus olduğu düşünülmektedir.²¹¹ Daha sonra MÖ 63 yılında Pompeius Magnus tarafından ele geçirilen şehir, Gabinius tarafından düzenlenen bölgeler paylaşımında beş başkentten birisi olarak geçmektedir.²¹² Kent önce Büyük Herodes döneminde ardından da Herodes Antipatros tarafından genişletilmiş ve onarılmıştır.²¹³ Kentte Herodes Hanedanı Dönemi'ne tarihlendirilen bir darphane

²⁰⁴ Buradaki Δι kelimesi Zeus'u ifade etmektedir ve kentte fazlaca tapınımı olan Dolikhenos ile özdeşleştirilmiştir.

²⁰⁵ Levha 1: Sikke 7: AE 25 mm. Ön yüzde: TIBERIOΣ KAICAP ΣΕΒΑΣΤΟΣ ΓΕΡΜ yazısı ve kafasında defne bulunan sağa dönük Caligula büstü. Arka yüzde: ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΕΓΑΣ ΑΓΡΙΠΠΙΑΣ ΦΙΛΟΚΑΙΣΑΡ yazısı ve distyle tapınağın hemen üstünde LZ yazısı (yıl 7) ile tapınağın ortasında birbirine bakan, ayakta duran ve yuvarlak iki obje tutan iki kişinin hemen altında diz çökmüş halde başka bir obje tutan bir figür görülmektedir. Yaklaşık olarak darp tarihi: MS 42/3.

²⁰⁶ Strange 2006.

²⁰⁷ Barzilai et al. 2013.

²⁰⁸ Garfinkel 1993. Bronz Çağı bulgularıyla ilgili: Barzilai et al. 2013, Gal 1988.

²⁰⁹ Strange 2006.

²¹⁰ Meyers - Meyers 2009.

²¹¹ Ios. A. I. 13, 12,5.

²¹² Kanael 1975.

²¹³ Hendin 2010, s. 245.

bulunmaktadır.²¹⁴ Kent, Herodes Antipatros tarafından Autokratoris ismiyle anılmıştır. Daha sonra Sepphoris ismi Hadrianus tarafından Diocaesarea ismiyle değiştirilmiştir.²¹⁵

1.4.9. Hisarlar

Bölge içerisinde Makkabaioi/Asamonaioi Dönemi'nden Herodes Dönemi'ne ve oradan da son Yahudi isyanının bitimine dek faal olan pek çok ana hisar bulunmaktadır. Bu hisarların bir kısmı Hellenistik Dönem içerisinde inşa edilmiştir. Bir kısmı ise Herodes Dönemi'nde inşa edilmiştir. Bu hisarlara ek olarak pek çok nispeten ufak hisar Lut Gölü'yle ve Iordanes Nehri'nin batısında ve doğusunda bulunmaktadır. Bu hisarların kurulma sebebi bölgede her dönem karşımıza çıkan haydutlar, Tyruslular ve Nabataealılardır.²¹⁶ Hisarlar genel olarak ya çöldeki bir tepeye ya da kayalık arazideki bir tepeye kurulmuştur. Akdeniz kıyı hattında ve Damascus yolu üzerinde de pek çok hisar kalıntısı mevcuttur.

Aleksandrium Hisarı, Makkabaioi /Asamonaioi Hanedanı döneminde, Aleksandros Iannaeus egemenliğinde inşa edilmiştir. Hisarın ismi inşa ettiren yöneticiden gelmektedir ve ayrıca Mishna ve Talmud'da bu hisarın ismi Sartaba olarak geçmektedir. Hisar Hierosolyma'nın kuzeyinde, Scythopolis'in güneyinde ve Iordanes Nehri'nin batısında bulunmaktadır. Böylece hem Decapolis'ten hem de Nabataealılardan gelecek olan saldırılara karşı korunaklı bir yol sağlamaktadır. Hisar bu hanedanın inşa ettiği ilk hisar olmasından dolayı bir prototip görevi görmektedir. Hisar daha sonrasında Büyük Herodes döneminde onarılmıştır. Iosephus bu hisardan "...orada, dağın zirvesinde, Aleksandrium olarak adlandırılan en güzel hisar yer alır... şeklinde söz etmektedir.²¹⁷ Hisar'ın girişi ana yolu tepenin sırtına doğru yönlendirecek biçimde şekillenmiştir; bu noktada bir zikzak yol ile destek duvarları arasından hisarın girişine doğru yönlendirme bulunmaktadır ve hisarın muhtemel büyüklüğü tepayı kaplayacak kadar, yani 30-40 metre civarındadır.²¹⁸ Hisarda bir su kemeri bulunmaktadır. Bu kemer muhtemelen 180 veya 190 metre uzaklıkta bulunan platodan suyu almakta ve su, hisarın içerisinde bulunan sayısız su havuzu ve sarnıçta depolanmaktaydı. Herodes Dönemi'nde hisar, kraliyet ailesinin tutsak edildiği bir yer olarak kullanılmıştır. Hisar MÖ 57 yılında Gabinius'a karşı direnmiş ancak başarılı olamamıştır. Hisar yıkılmış ve daha sonra Büyük Herodes'in

²¹⁴ Levha 1: Sikke 8: AE prutah, 14.1 mm, 1.58 g. Ön yüzde: Arpa veya buğday tanesi ve TETRA[RX]HC Δ (Tetrarkhia 4). Arka yüzde: 7 dallı bir palmye ağacıyla fil hortumu şeklinde bir sopa ve dışa dönük olacak şekilde altta, sağa doğru HPW (Herodes). Darp: MÖ 4 veya MS 1.

²¹⁵ Meyers – Netzer - Meyers 1986.

²¹⁶ Schmidt 1910.

²¹⁷ Ios. A. I. 14, 48: "...ἐνταῦθα εἰς τὴν περικαλλὲς ἔρῳμα ἐπ' ἄκρου τοῦ ὄρους ἰδρυμένον Ἀλεξάνδρειον..." Ayrıca bu hisardan Ios. 13, 417'de "...ὅτι μὴ Ὑρκανίας καὶ Ἀλεξάνδρειου καὶ Μαχαιροῦντος, ἐνθα τὰ πλείστον ἄζια ἦν αὐτῇ", yani "Hyrcanias, Aleksandrium ve Makhairous'ta en değerli şeylerini sakladığını bilmiyordu" şeklinde geçmektedir.

²¹⁸ Rocca 2008, s. 32.

kardeşi Pheroas tarafından tekrar yapılmıştır.²¹⁹ MÖ 30 yılında Büyük Herodes annesini ve karısını buraya hapsedmiştir.²²⁰ MÖ 15'te hisarı Marcus Agrippa da ziyaret etmiştir.²²¹

Bir diğer hisar ise, ismini Büyük Herodes'ten alan Herodium Hisarı'dır. Büyük Herodes, bu hisarı Mattathias Antigonos'u mağlup ettiği noktaya inşa ettirmiştir. Herodium ismi Latince kökenlidir ancak klasik filolojik eserlerde Yunanca hali olan Herodeion da kullanılmaktadır. Hebron'un kuzeyinde Hierosolyma'nın güneyinde ve Bethleem'in doğusunda konumlanan bu hisar, Iordanes Nehri'nin batısında bulunmaktadır.²²² Hisar bu kentlerin ortasında olmak dışında da çölün bitimiyle tepelerin başlangıcı arasında bulunmaktadır.²²³ Hisarın inşa tarihi çok yüksek ihtimalle MÖ 24 ile MÖ 15 arasında bulunmaktadır.²²⁴ Bunun sebebi ise Büyük Herodes'in ikinci evliliğinden sonra olmalıdır. Yani muhtemel tarih olarak birinci eşinin ölümü MÖ 29-28 yıllarına tarihlendirilmektedir ve yine Iosephus'tan öğrendiğimiz kadarıyla Aelius Gallus'un Arabia seferinden biraz daha sonra olmalıdır. Bu da bize muhtemele tarih olarak en erken MÖ 24'ü vermektedir. MÖ 15'te Marcus Agrippa'nın bu hisarı da ziyaret ettiği bilinmektedir. Bu sebepten ötürü hisarın kuruluşu MÖ 24 ile MÖ 15 arasına tarihlendirilmektedir.²²⁵ Hisar bünyesinde iki adet büyük ve küçük saray kompleksi barındırmaktadır. Bu da sarayın Büyük Herodes ve soyluları tarafından kullanıldığını göstermektedir. Kudüs İbrani Üniversitesi'nde görev yapmış Prof. Ehud. Netzer tarafından Herodes'in mezarı da bu hisarın içerisinde yer alan bir tepede bulunmuştur. Hâkim bir mevzide bulunan hisar Hierosolyma'ya çıkan güney yollarını ve vadiyi tepeden kontrol etmektedir. Iosephus tarafından iki farklı Herodium kentinden bahsedilmektedir.²²⁶ Bunlardan birisi Hierosolyma'ya 60 stadia uzaklıkta diğeriyse 200 stadia uzaklıkta bulunmaktadır. 200 stadia uzaklıkta ve Arabia sınırında olarak belirttiği Herodium'un burayla bir alakası yoktur.²²⁷ Hisar kalıntıları ise çok geometrik ve planlı bir çalışmanın ürünü olduğu sonucunu ortaya koymaktadır.²²⁸

²¹⁹ Ios. B. I.1,16,3.

²²⁰ Ios. A. I. 15, 185-186: “Μαριάμμην δὲ τὴν αὐτοῦ γυναῖκα, δυνατὸν γὰρ οὐκ ἦν ἐν διαφορᾷ τῇ πρὸς τὴν ἀδελφὴν καὶ τὴν μητέρα τὴν ἐκείνου δίαίταν τὴν αὐτὴν ἔχειν, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ σὺν Ἀλεξάνδρῳ τῇ μητρὶ κατεστήσατο...” yani, “Tıpkı karısı Mariamme'yi o ve kız kardeşi arasındaki bir yanlış anlaşılmadan ve bir arada yaşamayı imkânsız kılan kız kardeşinin annesini, kendi annesiyle birlikte Alexandrium'a kapattı...”

²²¹ Rocca 2008, s.32. Schmidt 1910, s.79. Moulton 1936.

²²² Holzapfel 1996-97.

²²³ Segal 1973.

²²⁴ Rocca 2008, Stern 1993, Segal 1973.

²²⁵ Bu konuyla ilgili Ios. A. I. 15, 317-331 ve Segal 1973, s. 27.

²²⁶ Ios. B. I.1, 21, 10. Ayrıca bahsi geçen kaynaktaki ilgili dipnotta durumla ilgili şu bilgi verilmektedir: “Ios. A. I. 14, 13, 9. Ios. A. I. 15, 9, 6. Ios. B. I. 1,13, 8. Ios. B. I. 3,3,5'te de bu hisardan bahsedilmektedir.

²²⁷ Vardaman 1975, s. 46.

²²⁸ Jacobson 1984'te Herodium kentinin geometrik yapısıyla ilgili sayısal hesaplamalar bulunmaktadır.

Bölgede yer alan bir diğer önemli hisar ise Eski Yunanca, kılıç anlamına gelen μάχαира kelimesinden türeyen Makhairous Hisarı'dır. Iordanes Nehri'nin ve Lut Gölü'nün doğusunda yer alan ve doğrudan Nabataea sınırına bakan bu hisar, Makkabaioi /Asamonaioi Hanedanı'ndan Aleksandros Iannaeus tarafından yaptırılmıştır. Hisar daha sonra Pompeius'un emirleriyle yıktırılmıştır. Hisar muhtemelen diğer bu hanedanın diğer hisarları gibi 4 kuleden oluşmaktaydı.²²⁹ Bir iç avluya da sahip hisar, hemen eteğinde ufak bir kasaba barındırmaktaydı. Hisar daha sonra Büyük Herodes tarafından onarılıp faal hale getirilmiştir. Bu onarım esnasında Herodium ve Aleksandrium gibi yakınlarındaki şehirle birleştirilmiş ve şehre de bir diğer sur eklenmiştir.²³⁰ Hisarın Hristiyan dünyası için bir başka önemi vardır. Vaftizci Yahya olarak bilinen Ioannes Baptistes, Herodes Antipatros tarafından burada idam edilmiştir.²³¹

Masada Hisarı, Provincia Iudaea'da yer alan en geniş hisardır. Çölde konumlanan bu hisar Iudaea Çölü'nün güneyinde Lut Gölü'nün hemen doğusunda bulunmaktadır.²³² Kayalık bir zemin üzerine kurulu olan bu hisar, doğu ve batı olmak üzere 2 girişe sahiptir. Bunlardan Lut Gölü'ne doğru gideni Via Serpens, diğeriyse yokuşun daha kolay olduğu batı yönüne gitmektedir. Masada Iosephus'un belirttiği üzere Makkabaioi /Asamonaioi Hanedanı'ndan Mattathias'ın oğlu Ionathon tarafından kurulmuştur.²³³ Nabataea sınırında bulunan bu hisar, bölge açısından çok büyük bir güvenlik üssü olarak görülmektedir. Hisar daha önce doğal bir koruma görevi görüyor olacak ki MÖ 1.yüzyılda Aleksandros Iannaeus tarafından tahkimat inşası başlatılmıştır.²³⁴ Daha sonra Büyük Herodes tarafından da onarılan ve güçlendirilen bu hisar Romalı lejyonlara ev sahipliği yapmıştır, ayrıca Hisar içerisinde 10 bin kişiyi donatacak kadar mühimmat bulunmaktadır.²³⁵ Hisarın içerisinde saray yapıları, su sistemleri, avlular ve banyolar bulunmaktadır. 30 kulesi olan Hisar toplamda 70 odaya ve 4 sur kapısına sahiptir.²³⁶ Hisarın en büyük problemlerinden birisiyse su sorunudur. Hisar çok yüksek ihtimal civardaki vadilerden su kemerleri ve drenaj sistemleriyle bünyesinde bulunan sarnıçlara su çekmekteydi. Bu sarnıçların kapalı olmaması yağın yağmur suyunu biriktirmeye çalıştıklarını da

²²⁹ Rocca 2008, s. 32.

²³⁰ Strabon tarafından bu hisardan, Pompeius'un yıktığı hisarlar konusu içerisinde bahsedilmektedir: Strb. Geo. XVI, 2,40.

²³¹ Ios. A. I. 18, 116-119.

²³² Sicker 2001, s.70.

²³³ Ios. B. I. 7,280.

²³⁴ Murphy-O'Connor 2008.

²³⁵ Sicker 2001, s. 148.

²³⁶ Rocca 2008, s. 35.

göstermektedir.²³⁷ İkinci Tapınak'ın yıkılmasının ardından MÖ 73 yılında Birinci Yahudi İsyanı esnasında, Yahudiler bu hisarda bulunan bütün Romalıları öldürmüşlerdir.²³⁸

Iotapata Hisarı, Aşağı Galilaea sınırları içerisinde yer almaktadır. Tiberius Gölü'nün doğusunda Ptolemais'in batısında ve Sepphoris'in kuzeyinde yer almaktadır. Doğu ile batı arasında konuşlanmış olan bu hisar, yine yol güvenliğinin yanı sıra yine hisarın surlarına eklenmiş kasaba ve şehir yapıları ortaya çıkartılmıştır.²³⁹ Bunun dışında yapılan kazılarda bir taş yatağının üzerine kurulu olan bu hisarın taşocağı amaçlı kullanıldığı da tespit edilmiştir.²⁴⁰ Iosephus kenti hayatında bu kasabaya kendisi tarafından tahkimat sağlandığını "Ayrıca Aşağı Galilaea'daki Tarichaea, Tiberias, Sepphoris ve köylerini, Arbelon'un mağarasını, [Galilaea'daki] Berosaba'yı, Selamen'i, Iotapata'yı, Kaparath'ı, Iapha'yı ve Itaburion Dağı'nı tahkim ettim" şeklinde belirtmektedir.²⁴¹ Iosephus'un bu hisardaki Yahudi isyanının bastırılmasıyla ele geçirildiği bilinmektedir.²⁴² Ancak bu hisarın tarihi Mishna'da geçen Yahudi Lideri Yeşu Bin Nun'un tahkimata sahip şehirlerden bahsederken Iotapata'nın da adını vermiştir.²⁴³ Ayrıca III. Tiglath Pileser Dönemi'ne tarihlendirilen ve bölgeden bulunan tabletlerde geçen ^{uru}[Ia]-at-bi-te sözcüğünün bu hisarı işaret ettiği anlaşılmıştır.²⁴⁴ Hisar ilk olarak 1847 yılında E. G. Schultz tarafından tanımlanmıştır ve 1976 yılında da E. Meyers ve ekibi tarafından yüzey araştırması esnasında kuzey duvarı tespit edilmiştir ve 1979 yılından itibaren 1999 yılında kazı sonuçlanana dek hisar ve etrafındaki kazılar M. Aviam tarafından yönetilmiştir.²⁴⁵ Hisarın içerisinde sarnıç, ambar, banyo ve ritüel alanı gibi diğer hisarlarda da rastlanan yapılar bulunmuştur. Hisarda çift katman duvar göze çarpmaktadır. Bu duvarlardan birisi diğerine göre daha eski bir tarihe dayanmakta ve diğer birkaç hisarda görülen malzemelere ve yapı şekillerine benzemektedir. Bu da hisarın Asamonaioi Hanedanı'ndan birisi tarafından tahkim edildiği fikrini kuvvetlendirmektedir.²⁴⁶ Hisarın isyanda düşmesinin sebebi daha öncekilerde olduğu gibi su kıtlığıdır.²⁴⁷

Gamala Hisarı, Golan platosunun güneyinde bulunmaktadır. Tiberius Gölü'nün kuzeydoğusunda bulunan bu hisar, Damascus yoluna bakmaktadır. Kelime anlamı olarak

²³⁷ Age.

²³⁸ Sheppard 2013, s. 9.

²³⁹ Rocca 2008, s. 37.

²⁴⁰ Stern 2008.

²⁴¹ Ios. Vit. 185: "ὡχύρωσα δὲ καὶ τὰς ἐν τῇ κάτω Γαλιλαίᾳ πόλεις μὲν Ταριχέας Τιβερίαδα Σέπφωριν, κόμας δὲ Ἀρβήλων σπήλαιον, Βηρσουβαί, Σελαμήν, Ἰωτάπατα, Καφαραθ' κωμος σωγαναι παφα καὶ τὸ Ἰταβύριον ὄρος."

²⁴² Jones 1989, Kelley 2004.

²⁴³ Stern 2008, s. 2076.

²⁴⁴ Shavitsky 2012, s.45. Tadmor – Yamada 2011.

²⁴⁵ Stern 2008.

²⁴⁶ Rocca 2008, s. 39.

²⁴⁷ Har-el 1972, s. 125.

İbranice deve anlamına gelen kent ve hisar kurulum şeması olarak inişli çıkışlı olmasından ötürü bu isimle adlandırılmıştır. Kentin tek bir girişi bulunmaktadır ve o giriş de doğuya platoya bakmaktadır.²⁴⁸ Diğer 3 tarafı uçurumlarca doğal bir korunak oluşturmaktadır.²⁴⁹ Iosephus, bu kentin hisarının surlarını kendisinin yaptığını belirtmektedir.²⁵⁰ Kent ve hisarda Bronz Çağı kalıntıları bulunmuştur ancak daha sonra Seleukos Hanedanı'na kadar terk edilmiş halde olduğu kazı sonuçlarından anlaşılmıştır.²⁵¹ Aleksandros Iannaeus'un, şehrin valisi olan Demetrius isminde birisini şehirden kovduğu ve şehirle hisarı ele geçirdiği bilinmektedir.²⁵² Yine Mishna'da Yeşu Bin Nun'un burayı topraklarına kattığı belirtilmektedir.²⁵³ Herodes tarafından onarılmış olan hisar avlu, ritüel alanı, sarnıçlar, basilika benzeri bir yapı ve sinagog barındırmaktadır.

²⁴⁸ Sheppard 2013, s. 41.

²⁴⁹ Rocca 2008, s. 42.

²⁵⁰ Ios. B. I. 2, 572.

²⁵¹ Stern 2008, s. 459.

²⁵² Ios. B. I.1,105. Ios. A. I. 4,2.

²⁵³ Stern 2008.

İKİNCİ BÖLÜM

BÖLGENİN GENEL HATLARIYLA KISA TARİHİ VE KÜLTÜRÜ

A. Bölgenin Genel Hatlarıyla Kültürü ve Toplumsal Yapısı

2.1. Konuşulan Diller ve Yazı Sistemleri

Provincia Iudaea genel itibarıyla Yahudi, Phoenicia/Fenike, Kenan, Ugarit, Nabataea bölgesel dilleri ve Roma, Hellen, Mısır baskın kültürlerini bir arada bulundurmaktadır. Dil hususuna kısaca değinilmesinin sebebi bölgede özellikle isyanlar ve sonrası aşamada oluşan Yahudiler ve diğer halklar arasındaki ayrımların en temel sebeplerinden birisi olmasındandır. Bu ayrım, Yahudilerin çoğunlukta bulunduğu bölge genelinde ortaya çıkan isyan durumunda bile isyana katılmayan, Roma'ya sadık kalan veya isyana kayıtsız halkın Yahudilerle olan dil ve din farkıdır. Bu sebepten ötürü diller arasındaki farkları anlamak ve etkileşim açısından kısaca değinmekte fayda bulunmaktadır. Bölgede aktif olarak kullanılmış iki ayrı dil ailesi vardır: Afro Asyatik dil ailesinin ve Hint-Avrupa dil ailesi.²⁵⁴ Yazı sistemi olaraksa Asur, Babil, Kenan, Ugarit, Pers çivi yazısı ve Fenike, Eski İbranice, Eski Yunanca, Latince alfabesi kullanılmıştır. Ayrıca bölgede Mısır hiyeroglif yazı sisteminin de kullanıldığı görülmektedir. Bunun dışında bölgede Geç Hitit Krallıkları sebebiyle özellikle Phoenicia, Syria yakınlarında Luwi hiyeroglifi ve Hurri çivi yazısı da görülmektedir. Bu etkin diller dışındaysa yine Afro Asyatik dil ailesinin Semitik bağlı olan ancak İbranice tarafından bastırılan bazı alt diller de bulunmaktadır. Bunlar arasında çözümlenememiş veya pek fazla bulguya rastlanmamış Idumaea dili, Moab dili, Ammon dili gibi yerel diller bulunmaktadır.

Bölgeye özgü dillerin en başında Kenan, Ugarit ve *Phoenicia* dili gelmektedir. Yunancası *Khanaan* veya *Khanan* olan ve Latincesi ise Yunancadan geçmiş biçimde *Chanaan* veya *Chanan* olan Kenanlıların, Doğu Akdeniz bölgesinin en eski yerleşimcilerlerinden olduğu düşünülmektedir. Afro Asyatik dil ailesinin, Semitik kolunun Kuzeybatı dalında bulunmaktadır. Dilin tarihi, diplomatik olarak bahsedilmesi ve arkeolojik bulgular açısından MÖ 2500 ile MÖ 1000 yılları arasında varlığı görülmektedir. Bronz Çağı'nın ortasından sonuna dek varlığını göstermiş olan dil, alfabe olarak çivi yazısı kullanmaktaydı. Daha sonra dilin Aramiler tarafından benimsendiği bilinmektedir.²⁵⁵ Bazı akademisyenlerce Ugarit dili Kenan dilidir denilebilmektedir. Bunun sebebi olaraksa kelime ve ses benzeşimleri gösterilmektedir.

²⁵⁴ Saenz-Badillos 2002.

²⁵⁵ Schniedewind – Hunt 2007.

Ancak bu iddia pek çok kaynak tarafından geçersiz kılınmış durumda bulunmaktadır. Bu benzeşimlerin genel sebebi aynı coğrafyanın birbiriyle iletişim halinde olan iki ayrı medeniyeti olmalarından ve aynı hegemonya tarafından etkilenmelerinden kaynaklanmaktadır.²⁵⁶ Kenan dilinin yazı sistemi olarak Akad çivi yazısı kullanılmaktaydı, ancak daha sonra kendi çivi yazısı sistemini kullanmaya başlamıştır. Bölgede Ugarit ve diğer kültürlerin yükselmesiyle ve savaşlar, afetler gibi sebeplerle etkisini yitirmiş ve Aramice ile Fenike dilini beslemiştir.²⁵⁷

Ugarit dili ve kültürü bölgede bulunan en köklü kültürlerden birisini oluşturmaktadır. Afro Asyatik dil ailesinin Semitik kolunun Kuzeybatı dalına bağlı olan Ugarit dili alfabetik bir çivi yazısı sistemiyle yazılmaktaydı.²⁵⁸ Bunun sebebi Akad çivi yazısı dönemin *lingua francası* durumundaydı, Ugaritliler ise bu *lingua francadan* koparak kendilerine bir alfabe sistemi geliştirdiler.²⁵⁹ Bu gelişimin sebebi gelişen ticaret hacminden ötürü Mısır ile ilişkilerinin ilerlemesi olabilir. Keza Ugarit alfabesinin Mısır hiyeroglif sisteminden türediği düşünülmektedir.²⁶⁰ Yani Ugarit dili ve yazı sistemi için Mısır ve Akad karışımı denilebilmektedir. Çivi yazısıyla yazılan bu alfabe 30 harften oluşmaktadır.²⁶¹ Ugarit veya Ugarit dilinin Yahudiler ile doğrudan bir bağı yoktur. Ancak kendisinin geliştiği topraklarda doğan Phoenicia dilini ve bu dil vasıtasıyla da İbraniceyi, Yunancayı hatta dolaylı yoldan Etrüskçe ile Latinceyi bile etkilemiştir. Yaklaşık olarak MÖ 1215 ile 1194 veya 1188 arasında Ugarit medeniyetinin çöküşüyle birlikte Ugarit dili de etkisini yitirmiştir.²⁶²

Aynı topraklar içerisinde ortaya çıkan bir diğer dil ise Phoenicia dili veya Türkçeleşmiş haliyle Fenike dilidir. Phoenicialılar kendilerini Kenanlı olarak adlandırmaktaydı.²⁶³ Elimizdeki en eski Fenike dilinde yazılı kaynak MÖ 10. yüzyıl civarına tarihlendirilen saray yazıtlarıdır. MÖ 1000'den geriye doğru tarihlendirilen az da olsa filolojik bulgu elimize ulaşmıştır. Bazı akademisyenler tarafından Sina Yarımadası'nda bulunan iki harften oluşan graffitiden kaynaklı Fenike dilini MÖ 2000'e tarihlendirme gayreti bulunmaktadır.²⁶⁴ Fenike dili Kıbrıs'tan, Kartaca'ya, İspanya'ya, Sicilya'ya, Sardinya'ya kadar tüm Akdeniz havzasında hatta Anadolu'nun içlerinde dahi görülebilmektedir. Fenike yazı sistemi ünsüz seslerden oluşan yani konsonantlı bir alfabedir. Bu alfabenin ünsüzlerden oluşmasının sebebi piktografik bir

²⁵⁶ Halayqa 2008, s. 9-16.

²⁵⁷ Schniedewind – Hunt 2007.

²⁵⁸ Age.

²⁵⁹ Age, s. 31.

²⁶⁰ Howard, 2012, s. 23.

²⁶¹ Schniedewind – Hunt 2007, s.31-35.

²⁶² Klengel 1991, s. 127-177. Bryce 2005, s. 333. Woodard 2008, s. 5.

²⁶³ Khuth 2009.

²⁶⁴ Woodard 2008, s. 84.

nedenden kaynaklanmaktadır: Konuşma dilindeki kelimelerin baş harflerinin harf olarak alınması. Bu ise şuna sebebiyet vermiştir, bayt kelimesi Kenan dilinde ev demektir; Fenike alfabesi bayt kelimesinin b harfini alarak alfabesine katmıştır.²⁶⁵ Böylece ünsüz seslerden oluşan bir alfabe tasarlamıştır. Ayrıca Fenike dili sanılanın aksine yalnızca sağdan sola değil saat yönünde, saat yönünün tersinde ve *boustrophedon* şeklinde yazılan bir dildir.²⁶⁶ Bunun sebebi de etkilendiği dil olan Mısırca hiyeroglif sisteminde hiyeroglifin işaret ettiği yönden yazının okunmaya başlamasıdır. Fenike dilinin tamamıyla etkisini yitirmesi ise Kartaca'nın çöküşüyle birlikte.

Bölge içerisinde etkinliğini sürdüren bir diğer dil ise Mısır dilidir. Dünyanın en köklü dillerinden birisi olarak bilinen Mısır dili Afro Asyatik dil ailesinin kendi ismini taşıyan dil grubunda bulunmaktadır ve bu dilin ilk izleri yaklaşık olarak MÖ 3200'lü yıllardan itibaren görülmektedir. Bütünüyle yeryüzünden kalkması ise MS 1000li yıllara rastlamaktadır. Mısır dili 5 ayrı evreden oluşmaktadır. Bunlar, Eski Mısırca, Orta Mısırca, Geç Mısırca, Demotik ve Kıptice'dir. MÖ 3200'lü yıllara dayanan ilk bulgular yalnızca isim veya birkaç işaretten ibaretken, esas bütünleşik cümleler MÖ 2600'lü yıllarda görülmektedir.²⁶⁷ Daha karmaşık cümleler ise ancak MÖ 2100'lü yıllarda görülmeye başlamaktadır. Mısır dili yazı sistemi olaraksa Hiyeroglif yazı sistemini kullanmaktadır. Yazı yönü ise dikey sütunda sağdan sola veya soldan sağa ya da yatay satırda sağdan sola veya soldan sağa şeklinde, hiyeroglifin ilk işaretinin yönlendirdiği yöne göre değişecek şekilde dört farklı yönden meydana gelmektedir. Mısır dilinin etkisi ise Arap istilalarından sonra azalmaya başlamış ve daha sonra bütünüyle Arapça kullanımına geçilmiştir. Mısır dilinin konumuzla ilişkisi Roma ve Hellen öncesi Yahudi dünyası ve Roma'nın Provincia Iudaea olarak adlandırdığı bölgenin doğrudan bu dilin etkisi altında olması ve pek çok arkeolojik araştırmada Mısır dilinin karşımıza çıkabilmesi ve hatta kronolojik hesaplamaların pek çoğunun Mısır dilinin bize aktardığı ölçüde ortaya konulabilmesidir.

²⁶⁵ Bu konuya dair daha ayrıntılı açıklama için bkz: Harris, 1936, s. 11-19.

²⁶⁶ Age, s. 86.

²⁶⁷ Allen 2010. Allen 2013.

Bölge içerisinde sık sık Yahudilerin rakibi veya düşmanı olarak görülen Nabataealıların dili yine bir diğer kayda değer dillerdendir. Çünkü hem İbraniceden etkilenmiş hem de etkilemiştir. Nabataea dili, Afro Asyatik dil ailesinin, Semitik kolunun, Batı Semitik dalının Merkez Semitik dillerinde bulunan Arapçanın bir lehçesidir. Yalnızca Nabataea Bölgesi'nde aktif olan bu dil yazı sistemi olaraksa Aramice alfabeyi kullanmaktaydı.²⁶⁸ Elimize geçen yazıtların pek çoğu bilingualdır. Bu bilingual yazıtta kullanılan ikinci dil ise bölge içerisinde lingua franca konumuna sıçramış olan Yunancadır. Dil sağdan sola doğru yazılmakta ve okunmaktadır. Sık sık Eski Arapça ile özdeşleştirilmektedir.

Aramice ise bölgedeki bir diğer köklü dildir. Bu dil Afro Asyatik dil ailesinin, Semitik kolunun, Batı Semitik dalında yer almaktadır. İbraniceyle doğrudan ilişkisi olan bir diğer dildir. Aramice'nin en eski bulguları MÖ 1000'li yıllara dayanmaktadır. Dil günümüzde hâlâ faaldir. Aramiler, Semitik kökenlidirler bu nedenle Semitik halkların sık görüldüğü Doğu Akdeniz, Mezopotamya, Yakın Doğu, Akdeniz'in Afrika kıyıları ve bu bölgelerin etkilediği Güneydoğu Anadolu, Kilikya gibi bölgelerde görülebilmektedir. Haliyle Aramice de bu bölgeler dâhilinde görülebilmektedir. Aramice alfabe sistemine sahip bir dildir. Bu alfabeyi Fenike dilinden almıştır.²⁶⁹ Bu nedenle alfabe konsonantlardan meydana gelmektedir. Dil sağdan sola doğru okunmaktadır. İbraniceyi ve Arapçayı doğrudan etkilemiş olan bir dildir ve günümüzde Doğu Suriye'de Arapça ve Kürtçenin lehçesi olarak konuşulmaktadır.

Tezin ana öznesi olan Yahudilerin dili İbranice ise bölge özelinde değerlendirilmesi gereken bir diğer dildir ve diğer dillerden kısmen daha özenli bahsedilmesinde fayda bulunmaktadır. Provincia Iudaea Bölgesi'nde en yaygın halde bulunan ve neredeyse bütün bir bölgeye mal olmuş bir dil olan İbranice, MÖ 10. yüzyıla kadar geri götürülebilmektedir.²⁷⁰ Gezer Takvimi adı verilen ve 1908 yılında İrlandalı arkeolog R.A. S. Macalister tarafından bulunan bu takvimin İbranice olduğu düşünülmektedir. Aynı şekilde Zayit Taşı veya Tel Zayit Abece Kitabı olarak bilinen bulgu da en eski yazıtlar arasında yer almaktadır. Ancak bu bulguların İbranice mi yoksa başka bir dile mi ait olduğuna dair bazı tartışmalar bulunmaktadır. Bu tartışmaların sebebi ise genellikle MÖ 10. yüzyıl civarında bölgede etkin olan Fenike dilinin varlığıdır. Bu yazıtların her birinde doğrudan Fenike diliyle karşılaştırılabilen çizgisel harfler bulunmaktadır. Bu ise bu yazıtların İbraniceye mi yoksa Fenike diline mi ait olduğu tartışmasını doğurmaktadır. Christopher Dijkstra, bu yazıtların Fenike dilinden olduğunu ve bu yazıtların

²⁶⁸ Fisher 2015, s. 28.

²⁶⁹ Woodard 2008, s. 108.

²⁷⁰ Tappy et al. 2006.

ertesine tarihlendirilen pek çok yazıtta da İbraniceye rastlandığını belirtmektedir.²⁷¹ Daha sonra Khirbet Qeiyafa kazılarında bulunan yazılı bir *ostracon* parçası, İbranicenin kadimliği hakkında bazı sorunlara yol açmıştır. Bunun temel sebebi ise Kazı başkanı Yosef Garfinkel'in bazı gazetelere ve televizyon kanallarına bulunan bu *ostracon* üzerindeki yazıtın tarihinin MÖ 3000 demesiyle başlamıştır. Pek çok arkeolog ve filolog bu duruma itiraz etmiş ve Yosef Garfinkel ile Saar Ganor tarafından yayımlanan kazı sonuçları raporunda bu *ostraconun* tarihinin MÖ 1000 ile 950 arasına tarihlendirildiği ve Gezer Takvimi ile Tel Zayit Abece Kitabı'nın tartışmalı durumları kabul edilerek bu yazıtın doğrudan en eski İbranice bulgu olduğunu öne sürmüştür.²⁷² Yani bu bulgular ışığında ve bulguların Fenike dili ile İbranice arasında benzeşmesinden kaynaklı Eski İbranice için Fenike dilinin değişik bir hali diyebiliriz. Ancak özellikle Demir Çağı içerisinde ortaya çıkmış ve İkinci Tapınak'ın yıkımına kadar olan sürede Tanah İbranicesi konuşulmuş ve yazılmıştır. Daha sonraki evrede ise Mishna İbranicesi adı verilen bir diğer kitap kaynaklı İbranice çeşidi gelişmiştir. Dil grubu olaraksa Afro Asyatik dil ailesinin Semitik dalının Merkez Semitik kolunun Kuzeybatı Semitik grubunun Kenan dilleri dalında yer almaktadır.²⁷³ İbranice alfabe olaraksa ilk başlarda Fenike dilinin alfabesini ve bazı bulgularda da Kenan dilinin çivi yazısı şeklini kullanmaktadır. Ancak Aramice yazı formu kullanmaya başlamaları Babil işgali ve ardından gelen sürecine dayanmaktadır. Yahudiler, Babil'den Aramice okuyup yazar bir biçimde dönmüşlerdir. Bu da orada doğan ve oraya sürgünde çocuk yaşta olanlardan kaynaklanmaktadır.²⁷⁴ Ayrıca sürgünden döndükleri yer artık İsrail toprakları değil, Pers eyaleti Yehud'tur ve Pers İmparatorluğu'nun resmi dili o dönem Aramicedir. Bu alfabetik değişimden sonra ise İbranice kendi evrimsel süreci içerisinde bugünkü biçimini almıştır. Bugün kullanılan İbranice alfabe Ölü Deniz Yazmaları adı verilen ve MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilen bulguda kullanılan İbraniceye benzemektedir.²⁷⁵ Ayrıca MÖ 1. yüzyıla ve hatta MS 2. yüzyıla kadar tarihlendirilen pek çok Yahudi sikkesinde Aramice öncesindeki Fenike dilinden alınma piktografik alfabenin kullanımına rastlanmaktadır.²⁷⁶

²⁷¹ Rollstone 2012.

²⁷² Misgav, Garfinkel, Ganor 2009.

²⁷³ Naveh 1997.

²⁷⁴ Age, s. 78.

²⁷⁵ Benner 2002.

²⁷⁶ Age, s. 13.

2.2. Dini Yapısı

Bölgede temel anlamda iki ayrı dini yapı bulunmaktadır. Bunlar, monoteizm ve politeizmdir. Bazı durumlarda propaganda amacıyla ya da bireysel çıkar sebebiyle monoteizmi temsil eden tanrının politeist bir şekilde tasviri veya bir çeşit reforma uğraması bölge içinde sık sık görülmektedir. Bunun dışındaysa monoteizm dahi birlikte bir cemaat yapısına sahip değildir. Bölgede monoteizmi temsil eden dini görüş olarak var olan Yahudilik pek çok farklı cemaat, kültürel ve sınıfsal yapıdan oluşmaktadır.

Bölgenin genel durumuna önce bölgede bulunan Pagan kültüyle başlamakta fayda vardır. Bunun sebebi Paganizmin ya da politeizmin, monoteizmden çok daha eski ve köklü bir inanç olmasıdır. Bölgedeki genel pagan kültleri Akad-Babil ve dolaylı yoldan Hitit ve Sümer panteonundan kaynaklanmaktadır.²⁷⁷ Ancak bunlar da tıpkı dilleri gibi bölgesel ve yerel özelliklerle veya Hitit, Mısır gibi hegemonik etkilerle değişmiştir. Bölgede arkeolojik kazılar veya filolojik ve epigrafik kaynaklar vasıtasıyla öğrenebildiğimiz yüzlerce tanrı vardır. Bu yerleşen veya bölgeselleşen tanrılar dışında da Akad, Babil, Asur dinine ait bazı tanrılar bölgede çok uzun süre tapınım görmüştür. Bu politeist Doğu Akdeniz-Kenan Bölgesi tanrılarından en bilindiği ve en çok karşımıza çıkan El'dir. El bu panteonun baş tanrısıdır. El kelimesi Tanah içerisinde de sık sık karşımıza çıkar. Ancak Tanah içerisinde bir pagan tanrısı olarak değil, Yahudilerin tanrısı Elohim olarak karşımıza çıkar. Elohim kelimesi, El kelimesinin çoğul halidir.²⁷⁸ Ancak hemen hemen her yerde karşımıza çıkan pagan tapınım örneklerinde olduğu gibi burada da baş tanrı veya tanrıçalar değişebilmektedir. El kültürü daha güneye doğru revaçtayken, daha kuzeyde ve deniz kıyısında Baal ve Baal'ın babası Dagon kültünü görmekteyiz. Baal kültüne sık sık rastladığımız coğrafyada Baal pek çok isimle ve vasıfla karşımıza çıkmaktadır. Bu isimler yerel dağ, nehir isimleriyle veya daha mutlak isimlerle özdeşleştirilmektedir. Fırtına tanrısı figürünün yanı sıra bütün kutsayıcı tabirlere de sahiptir.²⁷⁹ Baal aynı zamanda Hadad ismiyle de anılmaktadır. Ba'al ismi veya Baal ismi ise efendi, bey gibi anlamlara gelen genel bir tabirdir. Bu üç tanrının dışında ise Asherah²⁸⁰ ve Anath isimli ana tanrıça kültleri de özellikle Yukarı Galilaea Bölgesi'nde ve Mısır'da karşımıza çıkmaktadır.²⁸¹ El'in iğdiş edilip panteonun başına Baal'in geçmesinin ardından Ba'al kültüründe

²⁷⁷ Langdon 1964.

²⁷⁸ Segal 1955

²⁷⁹ Cassuto 1942

²⁸⁰ Hadad, Asherah gibi tanrı ve tanrıçaların genelinin Hitit panteonunda bulunmasının tek sebebi bölgedeki Hurri etkisi ve Hitit dinindeki Hurri, Akad ve Babil etkisidir. Ayrıca Asherah ismi Göğün Tanrıçası, pagan tanrısı vb. sıfatlarla Tanah'ta geçmektedir: Yeremya: 7:16-18. Krallar: 1:15,13 vb. Ayrıntılı bilgi için bkz: Binger 1997.

²⁸¹ Eliade 2003.

MÖ 2. bin yılda egemen, kadir gibi anlamlar yüklenmiştir.²⁸² Bölgedeki bu yerel tapınım Hellen ve Roma Dönemlerinde de sürmüştür. Hellenistik Döneme tarihlendirilen ve Ptolemais kentinde bulunan bu yazıt bölgedeki monoteizm ve politeizmin eş zamanlı ilerlediğine bir örnektir.²⁸³

[A]ΔΑΔΩΙ ΚΑΙ ΑΤΑΡΓΑΤΕΙ
ΘΕΟΙΣ ΕΠΗΚΟΟΙΣ
ΔΙΟΔΟΤΟΣ ΝΕΟΠΤΟΛΕΜΟΥ
ΥΠΕΡ ΑΓΤΟΥ ΚΑΙ ΦΙΛΙΣΤΑΣ
ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΟΣ ΚΑΙ ΤΩΝ
ΤΕΚΝΩΝ ΤΟΝ ΒΩΜΟΝ
ΚΑΤΕΥΧΗΝ

Hadad'a ve Atargatis'e, kulak veren tanrılara, Neoptolemos'un [oğlu] Diodotos kendisi, karısı Philistia ve çocuklarına adak için bu sunağı dikti.

Buradan da görüldüğü üzere bölgede her zaman bölgesel politeizmin izleri görülmektedir. Buradaki Hadad Baal'dir ve Atargatis ise çoğu zaman Asherah ile eşleştirilen Hadad'ın Ugarit kökenli ana tanrıçasıdır. Atargatis'in atribülerinden birisi aslandır ve bu bakımdan İstar ile özdeşleştirilmektedir. Bölgede Roma ve Yunan egemenliğine ve güneyde büyüyen monoteizm varlığına rağmen bölgesel tanrılara tapınmanın sürdüğüne dair bir diğer örnek ise bölgede karşımıza çıkan sikkelerdir.²⁸⁴

Baal, El, Asherah, Hadad, Atargatis, Anath gibi öne çıkan tanrı ve tanrıçalar dışında bölgede Mot gibi Athar gibi sayısız tanrı bulunmaktadır. Panteonun toplam tanrı sayısının yetmişten fazla olduğu düşünülmektedir.²⁸⁵ Bölgenin bu paganizm inancının daha güneyinde ise monoteizm ortaya çıkmaya başlamıştır. İlk başta çok tanrılı bir din özelliği taşıyan bu monoteizm, daha çok çok tanrı arasından bunu seçtik gibi bir izlenim vermektedir²⁸⁶ ve maddenin doğası gereği her şey öncül ve ardıl ilişkisine sahiptir. Buna istinaden Doğu Akdeniz,

²⁸² Age, s. 188.

²⁸³ Avi-Yonah 1959.

²⁸⁴ Levha 2: Sikke 9: Bronz, AE30. Ön yüzde: IOVΛΙΑ ΜΑΜΕ(...) yazısı ve sağa dönük büstünün omuzlarında hilal figürü bulunmaktadır. Arka yüzde: ΘΕΟΙΣ ΕΠΗΚΟΟΙΣ yazısı ve Atargatis'in sağa doğru aslan sürerken, eyerde oturan, yüzü bize dönük, gövdesi sola dönük ve sağ elinde asa tasviri ile bulunmaktadır. Darp tarihi: MS 222-235, Iulia Mamaea Dönemi, Hieropolis.

²⁸⁵ Eliade 2003.

²⁸⁶ Braudel 2014.

Kenan, Yakın Doğu bölgelerinin pagan anlatıları, kültleri, tanrıları, tanrıçaları, mimari öğeleri gibi etkenler Yahudilik içerisinde bolca yer bulmuş ve neredeyse bu monoteizmin kökenini oluşturmuştur.²⁸⁷ Paganizmin önemli tapınakları arasında ise Yunan ya da Roma dünyasında olduğu gibi öne çıkan tek bir tapınak yoktur, aksine her kentin farklı işleve sahip pek çok aynı tanrısı bulunmaktadır.

Bölgede ortaya çıkan tek monoteist din Yahudiliktir. Bu dine dair Geç Bronz Çağı ve Demir Çağı içerisinde Yahudilere ait tek kaynağımız dinin kutsal kitabı Tanah'tır. Bu kaynağa göreyse İbrahim Ur kentindendir ve Elohim ona Tekvin'de anlatıldığı üzere oradan çıkmasını ve Harran'a gitmesini emretmektedir. Yahudilik kendisini bu emre kadar geri götürmektedir. Ancak arkeolojik olarak elimize ulaşan en eski sinagog kalıntıları MS 4. yüzyıla tarihlendirilmektedir.²⁸⁸ Bunun sebebi bölgede Yahudilere ve Yahudi tapınaklarına yönelik çok yoğun bir Ortaçağ saldırısının olmasıdır. Pek çok tapınak ve mabet bu dönem içerisinde yok edilmiştir. Elimizde bulunan bir diğer tapınak ise Batı Duvarı veya Ağlama Duvarı adıyla bilinen Büyük Herodes tarafından yapılan ve Romalılar tarafından Birinci Yahudi İsyanı esnasında yıkılan İkinci Tapınağı'nın tahkimat duvarıdır. Bunlar dışında Doğu Akdeniz Bölgesi'nde elimize ulaşmış daha köklü yapılar bulunmamaktadır. Elimize ulaşan en eski Tanah ise, Gümüş Rulolar veya paleografik anlamda Ketef Hinnom (KH1 KH2) adıyla anılan bulgulardır. Eski İbranice formunda gümüş bir rulonun içine yazılmış Tanah'tan bazı kısa alıntıları barındıran bu bulgu Gabriel Barkay tarafından kesin olmamak kaydıyla MÖ geç 7. yüzyıl ile MÖ erken 6. yüzyıla tarihlendirilmektedir.²⁸⁹ Bunun dışında elimize geçen en önemli bulgu ise Ölü Deniz Yazmaları adı verilen ve Kudüs'ün doğusunda, Lut Gölü'nün kuzeybatısında ve Iericho'nun güneyinde bulunan Khirbet Qumran adı verilen yerleşimde ele geçirilen paleografik bulgular MÖ 3. yüzyıl ile MS 1. yüzyıl aralığına tarihlendirilmektedir. İçerik bakımından Tanah'ta bulunan bazı kısımlar, tarihsel ve dilsel arka plan bilgileri içermektedir.²⁹⁰ Bunlar dışındaysa Geç Antikçağ'dan ve Ortaçağ'dan elimize ulaşmış bulgular bulunmaktadır.

Yahudilik tabiatı gereği Doğu Akdeniz inancından doğmuş bir inanç sistemidir. Bu inanç sistemine dair temel bilgileri kendisinin Geç Antikçağ'dan ve Ortaçağ'dan elimize ulaşan el yazmalarından edinmekteyiz. Yahudilerin kutsal kitabı Tanah bünyesinde çok fazla mitolojik öge barındırır. Bu mitolojik öğeler “Ve ondan sonra, üvendire ile 600 Filistinli erkeği öldüren,

²⁸⁷ Eliade 2003, s. 191-194.

²⁸⁸ Aviam 2000.

²⁸⁹ Barkay, et al. 2004.

²⁹⁰ Lim 2005, Smyth 1957.

aynı zamanda da İsrail'i kurtaran Şamgar ben Anat vardı"²⁹¹ alıntısında olduğu gibi metnin içine gizlenmiş veya doğrudan bir düşmanlıkla aktarılmaktadır. Bu alıntıda geçen Şamgar ben Anat ifadesindeki Anat ifadesi Şamgar'ın annesini ifade etmekte ve yukarıda bahsedilen Anath isimli tanrıçayla özdeşleşmektedir. Doğu Akdeniz bölgesinde Roma Dönemi'nde dahi Anath ismiyle anılan kasabalarla karşılaşılmaktadır. Bu gibi anlatılar yer yer görülmektedir ancak genel hatlarıyla en temel İsrail tanrısı El'dir. El kelimesi Tekvin'den Yasa Kitabı'na kadar her yerde karşımıza çıkar hatta Yasalar kitabının İbranicesinde El kelimesinden türemiş ve En Yüce anlamına gelen elyon kelimesi ile başlayan cümlelerin devamında Yahweh'in payına İsrailoğulları düştü demektir.²⁹² Bu ise Tanah içerisinde öne çıkan bir başka mitolojik öğedir. Kral Süleyman'ın ölümünün ardından Birleşik İsrail Krallığı, Güney ve Kuzey Krallığı ya da İsrail ve Judah Krallığı ismiyle 2 ayrı parçaya ayrılmıştır. Bu ayrım esnasında Tanah kopyalarında Rab, Elohim, El, Yahweh gibi kelimelerin kullanımında ayrım görülmektedir. Bunun muhtemel sebebi birbiriyle rekabet altında olan ve hegemonik anlamda aynı din ile yönetilen iki ayrı krallığın kendilerini farklı şekilde ifade etmeye çalışmasıdır.²⁹³ Ancak Temel anlamda Yahudilerin tanrısı bu dört isimle de anılmaktadır. Özelliği bakımından klasik bir gök tanrısı imajına sahip olan Yahweh,²⁹⁴ Tanah'tan anlayabildiğimiz kadarıyla diğer dinleri ve tanrılara karşı öfke dolu bir izlenim yansıtmaktadır. Ayrıca El gibi bölge üzerinde kurucu figür etkisine sahip tanrılarla da kendini özdeşleştirmektedir. Mark S. Smith, 'Yahudilerin ilk tanrısı El'dir, Idumaealılar üzerinden daha evvel savaşçı tanrı olarak bilinen Yahweh'in ticaret unsuru olarak şehre girdiğini" iddia etmektedir.²⁹⁵ İşin özü, Yahudiler tanılarını tek bir isimle değil pek çok isimle çağırırlar. Tasvir olarak ise Yahweh, Tanah içerisinde insan tanımlanırken imago dei yani tanrının suretinden ifadesiyle belirtilmektedir. Bunun dışında ise Yahweh'in adına basılmış sikkeler ve onun tasvirini gösteren tek bir sikke elimize ulaşmıştır.²⁹⁶ Bu sikke üzerine

²⁹¹ Graves – Patai 2013'ten alıntılanmıştır bahsi geçen kısım ise Tanah, Hâkimler: 3,31'de farklı bir çeviriyle bulunabilir.

²⁹² Tanah, Yasalar: 32, 8-9.Yüceler Yücesi uluslara paylarına düşeni verip, İnsanları böldüğünde, Ulusların sınırlarını İsrailoğulları'nın sayısına göre belirledi. Çünkü RAB'bin payı kendi halkıdır. Ve Yakup O'nun payına düşen mirastır. Burada bahsi geçen Yücelerin Yücesi'nin İbranice karşılığı elyon'dur. RAB olarak geçen kelimenin İbranice karşılığı ise Yahweh'dir. Ayrıca, Tanah, Hâkimler: 5,4'te de "Seir'den çıktığında, ya RAB, Edom kırlarından geçtiğinde, Yer sarsıldı, göklerden yağmur boşandı, Evet, bulutlar yağmur yağdırdı" şeklinde verilen ifadede yine gök tanrı modeline atıf bulunmaktadır. Tanah içerisinde bu ve bunun gibi onlarca örnek bulunabilir. Yahweh kelimesinin Türkçeleştirilmiş hali Yahve'dir. Ancak bu çalışma içerisinde orijinal aslına sadık kalınacaktır.

²⁹³ Campbell 1995, s. 88.

²⁹⁴ Tanah, Zebur: 18,8-9: "Burnundan duman yükseldi, Ağzından kavurucu ateş, Ve korlar fişkırdı. Kara buluta basarak Gökleri yarıp indi."

²⁹⁵ Smith 2002, s. 32.

²⁹⁶ Levha 2: Sikke 10: Gümüş, Drakhmi, 3,29 gr. Ön yüzde: Sağa dönük, Korinthos miğferi giyen sakallı erkek başı bulunmaktadır. Arka yüzde: Üzerinde Eski İbranice YHD veya YHW yazan kanatlı bir sandalyeye oturmuş, sağ eli giysisinin içinde, sol eliyle sağa dönük bir şahin tutan, sağa dönük kel ve sakallı bir erkek tanrı ve kare darp

bir takım tartışmalar bulunmaktadır, kimisi Yehud şehrini kimi ise Yahweh adlı tanrıyı simgeliyor demektedir.²⁹⁷ Ayrıca Yahweh adına bazı pagan tanrılarıyla birlikte graffitilerde de rastlanmaktadır:²⁹⁸

'ryhw hsr ktbh	Yönetici Uriyahu yazdı bunu
brk 'ryhw lyhwh	Uriyahu Yahweh tarafından kutsansın
nsry wl'Prth hwg? lh	Benim koruyucum ve onun Asherah'ı tarafından
I'nyhw	Uriyahu'yu kurtar.

Bu ise bölgede Yahudi inancının pagan inancıyla birlikte ilerlediğine işaret etmektedir. Yahudilik, daha sonraki zamanlarda cemaatleşme ve klikleşme ile daha da fanatikleşecektir.²⁹⁹ Genel hatlarıyla Yahudilik inancı maddenin doğası gereği özünden kurtulamamış, daha sonra bölgedeki tanrılarla ve mitolojik canavarlarla Tanah'ta, bölgedeki politeist halklarla ve kültürlerle de gerçek hayatta savaş içerisine girmiş³⁰⁰ ve en sonunda da kendi tahakkümünü kurabilmek için diğer tanrıları ve paganları hedef gösterir hale gelmiştir. Son olaraksa Yahudilik temel olarak üç ana evreden oluşur: Mitolojik Çağ, Birinci Tapınak Çağı ve İkinci Tapınak Çağı.³⁰¹ Tapınaklarına gelince ise pek çok kentte sinagog bulunmaktadır ancak bunlar ufak çaplı günlük veya haftalık temel ibadetler için veya vergi toplamak vb. amaçlarla kullanılmaktadır. Yahudiliğin iki temel tapınağı bulunmaktadır ikisi de Hierosolyma'da bulunan Süleyman Tapınağı ve İkinci Tapınak'tır. Birisi Yeni Babil İmparatorluğu tarafından diğeri ise Roma İmparatorluğu tarafından yıkılmıştır. Bunlar dışında Tanah'ta geçen Yahweh'in Evi şeklinde bir tamlama bulunmaktadır.³⁰² Araştırmacılar bu evin Süleyman Tapınağı veya yerine yapılan İkinci Tapınak değil, Tel Arad veya Elephantine'de bulunan tapınak kalıntıları olduğunu savunmaktadır.³⁰³

Yahudilik ve paganizm arasındaki karşıtlıklar haricinde Roma paganizmi ile Yahudilik arasında da keskin bir zıtlık mevcuttur. Bu zıtlık ise monoteist ve politeist yapı tartışmasının

izi bulunmaktadır. Darp tarihi yaklaşık olarak erken veya geç 4 yüzyıl olarak tarihlendirilmektedir, darp yeri Gaza, Palaestina'dır. Ayrıca bkz: Gitler 2011.

²⁹⁷ Langon 1964, s. 43'te Yahweh ve Sukenis 1935 s. 221'de ise Yehud veya Yehoud olabileceğinden bahsetmektedir. Yehud bölgenin Pers Dönemi'ndeki adıdır.

²⁹⁸ Transkripsiyon Zevit 1984'ten alınmıştır.

²⁹⁹ Bu konudan ileride kültürler bölümünde bahsedilecektir.

³⁰⁰ Graves – Patai 2013.

³⁰¹ Campbell 1995, 84-109 arasında bu mitolojik çağ anlamından bahsedilmektedir. Ayrıca mitolojik çağ ismi oradan edinilmiştir.

³⁰² Tanah, Yeşaya, 56:7: “Kutsal dağıma getirip, Dua evimde sevindireceğim. Yakmalık sunularıyla kurbanları, Sunağımda kabul edilecek, Çünkü evime 'Bütün ulusların dua evi' denecek.”

³⁰³ Aharoni, 1968'de Tel Arad hakkında, Rosenberg 2004'te ise Elephantine'de bulunan bu Yahudi tapınağı hakkında bilgi verilmektedir.

dışında da sürmektedir. Roma'nın imparatorluk kültü adıyla imparator büstlerini ve heykellerini kullanması, lejyonların ve Roma dininin hayvan tasvirleri kullanması ve tüm bunların Yahudi şehirlerinde kullanılması Yahudiliğin temelleriyle çelişmektedir. Keza ileride görüleceği gibi hem Yahudiler, Roma paganizmine saldırmakta hem de Romalılar veya Roma dostu halk Yahudileri onların dini ritüellerini kullanarak kışkırtmaktadır. Bunun dışında sünnet yasağı meselesi bulunmaktadır ve bu yasak Hadrianus ile birlikte anılmaktadır, bu husus konunun bahsi geçtiği noktada anılmıştır. Ayrıca ileride görüleceği gibi Romalıların Yahudiliğin kurallarına hâkim olmaları, Şabat günü gibi günleri bilmesi Romalılara savaş boyunca avantaj sağlamıştır.

2.3. Demografik ve Toplumsal Yapısı

Provincia Iudaea Bölgesi'nde bulunan etnik kültürlerin pek çoğu demografik göç örneklerine girmektedirler. Bunun sebebi ise bölge göçebe prehistorik kültürün³⁰⁴ yanı sıra sürekli olarak doğu ve batı üzerinden göç alan, istila edilen veya işgal edilen bir yer halindedir. Bu göç, istila ve işgallerle birlikte bölgede yaşamış prehistorik kültürlerin geleneklerinden birisi olan göçebelik ve yer değişimi daha sonraki dönemleri de derinden etkilemiştir. MÖ 13. yüzyıl civarında bölgeye yerleşen Yahudilerden çok daha öncelerinde dahi savaş vb. sebeplerden ötürü bölgede demografik değişimler söz konusuydu. Ancak bölge genel hatlarıyla çok kültürlü bir dokuya sahip bulunmaktadır. Bu çok kültürlü yapıdan günümüze gerek arkeolojik gerek filolojik anlamda Idumaealılar gibi kendilerine dair hiçbir öz kültürel bulgu ulaşmayan kültürler de bulunmaktadır. Fakat kesin olan bir durum var ki bölge çok öncelerden bu yana Ege, Mısır, Anadolu ve Syria gibi bölgelerle ticari veya kültürel etkileşim içerisindeydi.³⁰⁵ Bu da bölge içerisinde baskın veya değil bütün kültürlerde bir tafsilat olarak görülmektedir.

2.3.1. Bölgede Bulunan Kültürler

Kültür, Bozkurt Güvenç'in Karl Marx'a ithafen aktardığı en basit haliyle, "Kültür, doğa'nın yarattıklarına karşılık, İnsanoğlu'nun yarattığı her şeydir."³⁰⁶ Bu cümleye dayanarak bir toplumun kültürü doğrudan yaşadığı coğrafyayla, dünyayla ve çevresiyle kurduğu iletişimle, kendi iç dinamikleri içerisinde gelişen toplumsal yapısıyla ve hepsinden ötesi doğayladır. Kültür pek çok öznenen meydana gelmektedir ancak kültürün başat öznesi kimliktir. Kimliğin oluşumuysa yine doğaya karşı yürütülen, ancak onunla iç içe olan mücadele sonucunda mümkün olmuştur. Kimlik, Amin Maaoluf'un aktardığı gibi: "Kimliğim beni başka hiç kimseye

³⁰⁴ Safrai – Sion 2007, s. 397.

³⁰⁵ Davies 1995.

³⁰⁶ Güvenç 1979, s. 97.

benzemez yapan şeydir.”³⁰⁷ Maaoluf’un bu bireysel kimlik tanımı Modern Çağ ve ötesi içerisinde makul bir düşüncedir, Eskiçağ içerisindeyse tek bir bireyi değil bütün toplumu kapsayan bir tanım olarak geçerlidir. Eskiçağ içerisinde Provincia Iudaea gibi dar bir alanda dahi sayısız alt ve üst kimlikler karşımıza çıkmaktadır. Coğrafyanın mümkün kıldığı ölçüde oluşturulan bu kimlikler, sık sık birbirleriyle çatışmakta ve kendi aralarına bir egemenlik yarışına tutuşmaktadırlar. Maaoluf’un kimlik tanımı bu nedenle bu çağdaki halklar için bütünüyle geçerlidir, çünkü bir yığın halindeki bir kültür kendi egemenliğini sağlamak için yeni tanıştığı bir halkı öteki olarak tanımlamakta veya hâlihazırda orada bulunan, belki de bir kaç asır önce iç içe yaşadığı bir başka kültürü ötekileştirebilmektedir. Kısacası kendi kültürel kimliğini öne çıkarmak için bir öteki yaratmaya ihtiyaç duymaktadır. Latinler ise bölgede az ya da kısıtlı sayıda kentte görülmektedir.³⁰⁸ İsyanların aktarılması sırasında Provincia Iudaea’da yaşayan halklar yaşadığı iç bölgenin ismiyle anılmıştır. Bu sebepten ötürü bu kültürlerden ve bölge halklarından kısaca bahsetmekte ve Yahudilerle olan kültürel ilişkilerine değinmekte fayda bulunmaktadır.

2.3.1.1. Idumaea Kültürü

Provincia Iudaea’nın en güneyinde bulunan kültür Idumaea kültürüdür. Bu kültürün bölgeye MÖ 14. yüzyıl civarında geldiği ve Trans Iordanes denilen bölgeye yerleştiği bilinmektedir. Kültürel olarak Tanah’ın yazılmasına kadar dayanmış olmaları gerek ki Tanah’ta bahsi geçen Edomites, Edomlular gibi ifadelerle geçmektedir. İsimleri bir önceki bölümde³⁰⁹ bahsedilen bütünüyle kırmızı doğmuş olan Esau’dan türeyerek Edom olmuştur. Bölgenin ilk yerlisi Idumaealılar değildir. Idumaealılar 14. yüzyılda bu bölgeyi istila ettiklerinde, bölgede yaşayan başkalarının olduğu bilinmektedir.³¹⁰ Idumaealıların diline dair pek bir bilgi bulunmamakla birlikte genel kanı Semitik dil ailesinde olduğu yönündedir. Kendisine özgü genel bir üretim şekli bulunmayan Idumaealılar, öncelikle doğudan ve güneyden sürekli olarak gelen çöl göçleriyle kültürel anlamda zayıflamış daha sonralarda ise önce Kral Davut ve çok sonra da Asamonaioi Hanedanı tarafından bütünüyle yok olmuşlardır. Idumaealıların çok yüksek ihtimal Iordanes Nehri’ni geçerek doğuya, Petra’ya göç ettikleri düşünülmektedir.³¹¹ Dini anlamda ise Baal, Hadad gibi tanrıların yanı sıra Qos veya Koze ismiyle bilinen bir baş

³⁰⁷ Maalouf 1999, s. 13.

³⁰⁸ Isaac 2009’da bu kentler arasında sonraki dönemlerde olsalar dahi Caesarea Philippi, Caesarea Maritima, Ptolemais ve Aelia Capitolina gelmektedir.

³⁰⁹ I. Bölgenin Tarihi Coğrafyası, 1.2. Siyasi Coğrafyası ve Bölgeleri, 1.2.1.1. Idumaea.

³¹⁰ Kasher 2007.

³¹¹ Age.

tanrıya da sahipler.³¹² Ayrıca politeist bir biçimde bölgede Yahweh kültü de bulunmaktadır. Sonuç olarak bu kültür ilk önce çölden gelen Sami kökenli kabileler ve klanlar tarafından daha sonra da Yahudiler tarafından tahrip edilmiş, dönüştürülmüş ve sonra da bölgeden göç ettirilmiştir. Özellikle Idumaea Bölgesi'nin Yahudileştirilmesinden sonra, Idumaealılar kendilerini daha yakın hissettikleri Nabataea Bölgesi'ne göç etmişlerdir. Bu göçün ardından bölge nüfusu Yahudiler ve Yahudileştirilmişlerden oluşmuştur.

2.3.1.2. Ituraea Kültürü

Bölgede bulunan bir diğer kültür ise doğal sınırlar içerisinde bulunmasa da yaklaşık olarak 200 yüzyıl kadar Yahudi egemenliği altında yaşamış olan Ituraelılardır. Ituraea bölgesi genellikle yukarıda belirtilen³¹³ pek çok hadiseden ötürü haydutluk, soygun, yağmacılık gibi şeylerle ilişkilendirilmiştir. Dilleri ise bölgede egemen olan dil olarak şekillenmektedir. Tarih sahnesine ilk çıkışları olan MÖ 2. yüzyıl itibarıyla Aramice ve Eski Yunanca konuşan ve yazan Ituraelılara, Philip K. Hitti,³¹⁴ A. H. M. Jones³¹⁵ gibi akademisyenler tarafından çoğu zaman Arap veya Arami denmiştir.³¹⁶ Ancak MÖ 2. yüzyılın doğası gereği bölge içerisinde hayatını sürdürmek isteyen pek çok yerel etnik kültür ya lingua franca olarak başka bir dili diplomatik veya görünür dil olarak kullanmaktaydı ya da hayatta kalma veya kendini güvenceye alma gibi ihtiyaçlardan ötürü öz kültüründen feragat ederek Hellen, Arami gibi kültürlerle yüzünü dönmüştür. Bu sebepten ötürü MÖ 2. yüzyıl içerisinde her Eski Yunanca konuşan veya yazan herkese Hellen diyemiyorsak, Ituraelılara da doğrudan Arap veya Arami diyemeyiz. Bu sebeple Ituraelıları doğrudan Ituraealı şeklinde adlandırmak doğru olacaktır. Ituraelılardan bahseden ilk Antikçağ yazarı Eupolemos'tur. MÖ 158 yılında tamamladığı Historia Ioudaika elimize ulaşmamıştır. Kendisinden yalnızca birkaç fragman elimize ulaşmıştır.³¹⁷ Bu ulaşan kısım içerisinde ise Ituraelılar 'Ιτουραίοις' şeklinde verilmiştir. Provincia Iudaea, Syria, Palaestina gibi bölgeleri hiç ziyaret etmemiş olan Strabon'da ise bu halk ve Ituraea Bölgesi hakkında "hepsi hırsız" ifadesi kullanılmaktadır.³¹⁸ Ayrıca Libanus Dağları ve doğusu Ituraelılar ve Araplar tarafından tutulmaktadır demektir. Bu şekilde yine Araplar ve Ituraelılar arasına bir çizgi çekilmektedir. Ancak Antikçağ yazarları arasında Arap ve Araplar

³¹² Bu tanrıdan Ios. A. I. 15, 7, 9'da bölgeye Büyük Herodes tarafından atanan Contobarus isimli bir yöneticiden söz ederken, ondan önceki de Koze rahibiymiş şeklinde bahsedilmektedir.

³¹³ Bknz: I. Bölgenin Tarihi Coğrafyası, 1.2. Siyasi Coğrafyası ve Bölgeleri.

³¹⁴ Hitti 1965, s. 54.

³¹⁵ Jones 1998, s. 234.

³¹⁶ Myers 2010, s. 5-11.

³¹⁷ Age, s. 13: "στρατευῆσαι δ' αὐτὸν καὶ ἐπὶ Ἰδουμαίους καὶ Ἀμμανίτας καὶ Μωαβίτας καὶ Ἰτουραίους καὶ Ναβαταίους καὶ"

³¹⁸ Strb. XVI, 2, 18: "κακούργοι πάντες."

kavramına dair bir yanlışlık bulunmaktadır. Bu yanlışlığın temel sebebi ise göçebe olan veya çölde yaşayan herkes bölge içerisinde Arap olarak nitelendirilmektedir. Bu ise bölgenin genel özellikleri arasında yer alan göçebelikle çelişmektedir. Ayrıca Strabon'un *Geographika* adlı eserinde Arapların yerini tarif ederken 6'dan fazla bölgeyi işaret ettiği bilinmektedir.³¹⁹ Bölgede bulunan darphane vasıtasıyla bölgenin Eski Yunanca sikke bastığını görmekteyiz.³²⁰ Roma öncesi dönemde TETPAPXOY KAI APXIEPEΩΣ ismini sikkede kullanan Ituraealıların Ptolemaios Hanedanı döneminde de ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΤΕΤΡΑΠΡΟΧΟΙ ΚΑΙ ΑΡΧΙΕΡ ismiyle kullandığı görülmektedir.³²¹ Ayrıca bölgenin kültürel olarak okçulukla öne çıktığı bilinmektedir. Buna en büyük örneklerden birisi ise Dacia Bölgesi'nde bulunan bir yazıtta geçen ifade bize bunu ispat etmektedir.³²²

C(o)h(or)s I I(turaeorum) s(agittariorum)³²³

Ayrıca bu yazıt gibi pek çok yazıtta da Ituraealıların Roma Ordusu içerisinde görev yaptığı auxilia veya cohors olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır ve genellikle Cohors I Ituraeorum sagittariorum, Cohors I Augusta Ituraeorum veya Cohors I Ituraeorum Civium Romanorum adıyla anılmaktadır.³²⁴ Ituraea Bölgesi, MÖ 2. yüzyıl civarında Asamonaioi Hanedanı tarafından ele geçirilmiş ve Ituraealılar büyük ölçüde Yahudiliği benimsemiştir. Daha sonra Gabinius tarafından tekrar Yahudi egemenliğinden ayrılıp Provincia Syria'ya dahil edilen bu bölge MÖ 20 yılı civarında tekrar Yahudi sınırlarına katılmıştır.³²⁵

2.3.1.3. Samaria Kültürü

Bölgede hüküm süren bir diğer etnik kültür ise Samaria kültürüdür. Yahudilik içerisinde bulunan iki ana unsurdan bir diğerini oluşturan Samaria kültürü, yukarıda bulunan pek çok bölümde bahsedildiği üzere Kuzey Krallığı'nın, yani İsrail Krallığı'nın başkentiydi. Bu sebepten ötürü Yahudilik içerisinde bir fraksiyonu oluşturmaktadır. Günümüzde hâlâ devam eden bu fraksiyon, bütünüyle Kuzey Krallığı ile Güney Krallığı'nın anlaşmazlığından kaynaklanmaktadır. Bunun da tek bir sebebi vardır, kendi halkı ve civardaki Yahudiler üzerinde dini tahakküm kurmak isteyen iki ayrı krallığın kendi içerisindeki rekabetidir. Hatta bu ayrışım

³¹⁹ Myers 2010, s. 17. Strb. XVI, 3, 1. XVI, 4, 23. XVI, 2, 11. XVI, 3, 1. vb.

³²⁰ Levha 2: Sikke 11: EL, 14,61 gr. Ön yüzde: Khalkisli Herodes ile I. Herodes Agrippa, aralarında duran İmparator Claudius'un kafasına taç takıyorlar. Arka yüzde: ΒΑΣΙΛΗΡΩΔΗΣ ΒΑΣΙΛΗ ΑΓΡΗΠΠΙΑΣ // ΚΛΑΥΔΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡ ΣΕΒΑΣΤΟΣ yazısı çelenkle çevrelenmiştir. Darp yeri: Khalkis sub Libano, yaklaşık olarak MS 41-48.

³²¹ Myers 2010, s. 108.

³²² AE 2001, 1720

³²³ EDH (Çevrimiçi) <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD008347>

³²⁴ Bu askeri Cohors ile ilgili yazıtlardan bazıları: CIL III 27, CIL XIII 12451, 6817, CIL XVI 26, 42, 47, 57, 99, 107, 108, 123, 163 vb.

³²⁵ Porter 2007, s. 142.

Gerizim Dağı ile Zion Dağı şeklinde iki ayrı kutsal dağın ortaya çıkmasıyla bile görünmektedir.³²⁶ Bunun dışında Hierosolyma kökenli bir bulunmuş Tanah'ın Isaiah Bölümü'nde 'Samarialı aptallar, sarhoşlar gibi' ifadeler bulunmaktadır.³²⁷ Bu bile aralarındaki rekabeti ortaya çıkarmaya yetmektedir. Yani Hierosolyma ile birebir rekabet halinde olan Samaria, Süleyman Tapınağı'na karşı kendi tapınağını, Tapınak Dağı'na karşı Gerizim Dağı'nı, Hierosolymalığa karşı Samarialığı hatta Hierosolymalı peygamberlere karşı kendi benzer peygamberlerini³²⁸ öne sürmektedir. Böylelikle birbirlerine çok benzeyen iki ayrı hegemonik Yahudi fraksiyonu oluşmaktadır: Hierosolymalı Yahudiler ile Samarialı Yahudiler. Bu kavganın başlangıcı ise Samarialıların, Kral Süleyman'ın ölümünün ardından yerine geçmesi gereken Rehoboam'ı istememeleri ve yerine Jeroboam'ı istemeleriyle, Rehoboam'ın Hierosolyma'ya çekilmesiyle birlikte Birleşik İsrail Krallığı'nın yaklaşık olarak MÖ 930 veya 920'li yıllarda ikiye bölünmesiyle başlamıştır. Bu ayrışımın ardından 8. yüzyılda Asur egemenliğinden sonra Samarialı kabilelerin pek çoğu sürgün edilmiş ancak daha sonra Babil Sürgünü'nden geri dönüşte hepsi olmasa da birçoğu geri dönmüşlerdir.³²⁹ Etienne Nodet'e göre bu sürgünden dönenler bütünleşik olarak bir kültür oluşturmamaktadır.³³⁰ Aksine sürgünden dönenler, sürgün edilmemiş kuzey kabileleri ve Babil işgali esnasında tapınaktan uzaklaşanlar şeklinde üç ayrı kültürün özellikle Pers Dönemi'nde bölge geneline hâkim olduğu ve iç içe geçmeye başladığı aktarılmaktadır.³³¹ Çünkü Bu sürgün ardından gelen Babil, Pers, Büyük İskender ve haleflerinin egemenlikleriyle bu iki Yahudi kültürü arasındaki rekabet yok olmuş ve Yahudi karşıtlığına karşı bir dayanışmaya bürünmüştür. Bu dayanışmanın ortaya çıkmasının muhtemelen tek bir sebebi vardır, aynı kökten beslenen iki ayrı şehir yönetiminin benzerliklerinin farkına varmasıdır. Bu kültürel benzerlikler ise şunlardır: Aynı tanrıya ve kitaba inanma, aynı soydan ve atadan geldiğini düşünme, aynı dilde konuşma ve aynı biçimde yazma, aynı bayramlara, kültlere ve ibadetlere sahip olma. Bu kültürel özellikler altında Samarialılar ile Hierosolymalılar yenilgi günlerinden iyi bir ders çıkartmış olacaklar ki, Yahudi İsyanları esnasında birlikte hareket etmektedirler. Aralarındaki keskin ayrımın sebeplerinden bir diğeryse Samarialıların bölgeye sonradan yerleşen veya genetik olarak saf Yahudi olmayan

³²⁶ Kartveit 2009, s. 169.

³²⁷ Tanah, Isaiah, 28.

³²⁸ Kartveit 2009, s. 313-349.

³²⁹ Knoppers 2013, s. 2.

³³⁰ Nodet 2011, s. 123-129.

³³¹ Age.

insanlar olarak düşünülmesinden kaynaklanmaktadır.³³² Ancak değinildiği gibi bu ayrımlar yaşanan ve her iki şehri de etkileyen büyük tarihsel gelişmelerin ardından unutulmuştur.

İncil’de ise durum biraz farklıdır. İncil’de Samarialılar ile Yahudiler düşman olarak gösterilmektedir.³³³ Buradan ise öğrenebildiğimiz kadarıyla Hierosolymalılarla Samarialılar arasındaki gerginlik pratikte sönümlenmişse de teoride devam etmektedir. Ayrıca iki bölgede basılan sikkelerde de birbirleriyle olan rekabet göze çarpmaktadır.³³⁴ Dil, din, kültürel yaşam benzerliği dışındaysa Samarialıları Hierosolymalılardan ayıran üretimsel anlamda temel bir farklılık bulunmamaktadır. Her iki kentin de Iordanes Nehri boyunca kurulmuş olmasından ve benzer coğrafyada yaşayıp, benzer kültürel hegemonyalarla (Mısır, Fenike, Asur, Babil, Pers vb.) etkileşim halinde bulunulduğundan üretim aygıtları ve metalar genelde hegemonyanın ön gördüğü ya da ihtiyaç duyduğu şekle bürünerek üretilmiştir. Ayrıca Samaria dili ile Iudaea dili birbirlerinden alfabetik açıdan farklılık göstermektedir. Bu benzerlikler ve birbirinden kopukluklara rağmen ilişkilerin tam anlamıyla kesilmediğini ve bu kültürlerin birbirinden bağımsız ancak iç içe bir şekilde geliştiğini ve günümüze dek sürdüğü düşünülebilir.³³⁵

Bunlar dışında ise bölge halkını en fazla etkileyen olaylardan biri olan Asur Sürgünü ile Samaria’da bulunan 10 kabilenin kaybolduğu aktarılmaktadır³³⁶ ancak Gary. N. Knoppers’a göre bu kabileler Babil Sürgünü’nden geri dönen Judah Kabileleri ile birlikte Iudaea topraklarına geri dönmüşlerdir.³³⁷ Samaria Tapınağı ise yukarıda bahsedildiği üzere Ioannes Hyrkanos tarafından MÖ 2. yüzyılda şehirle birlikte yıkılmıştır ve halkı köle olarak satılmıştır. Fakat Ioannes Hyrkanos tarafından yıkılan tapınak bir Yahudi tapınağı değil bir pagan tapınağıdır. Hem Makkabi İncil’ine³³⁸ hem de Iosephus’a göre³³⁹ bu tapınak Antiokhos

³³² Tanah, Krallar:2: 17, 25-28:” 24 Asur Kralı İsraililer’in yerine Babil’den, Kuta’dan, Avva’dan, Hama ve Sefarvayim’den insanlar getirtip Samiriye kentlerine yerleştirdi. Bunlar Samiriye’yi mülk edininip oradaki kentlerde yaşamaya başladılar. Oralara ilk yerleştiklerinde RAB’be tapınmadılar. Bu yüzden RAB aslanlar göndererek bazılarını öldürttü. Asur Kralı’na, "Sürdüğün ve Samiriye kentlerine yerleştirdiğin uluslar Samiriye ilahının yasasını bilmiyorlar. O da üzerlerine aslanlar gönderiyor" diye haber salındı, "Bu yüzden aslanlara yem oluyorlar. Çünkü ülke ilahının yasasından haberleri yok." Bunun üzerine Asur Kralı şu buyruğu verdi: "Samiriye’den sürülen kâhinlerden birini geri gönderin, gidip orada yaşasın ve ülke ilahının yasasını onlara öğretsin." Samiriye’den sürülen kâhinlerden biri gelip Beyt-El’e yerleşti ve RAB’be nasıl tapınacaklarını onlara öğretmeye başladı.

³³³ İncil, Yuhanna, 4, 9: (9)“Samiriyeli kadın, «Sen Yahudisin, bense Samiriyeli bir kadını» dedi, «nasıl olur da benden su istersin?» Çünkü Yahudilerin Samiriyelilerle ilişkileri yoktur.”

³³⁴ Sikkelerin karşılaştırması için bkz: Gerson 2001.

³³⁵ Knoppers 2013, s. 239.

³³⁶ Bazı Yahudi akademisyenlerce bu kayıp kabilelerin Japonya, Hindistan, Afrika gibi topraklarda olduğu iddia edilmektedir. Bu iddialar için Bknz: Knoppers 2013, s. 7-8.

³³⁷ Knoppers 2013, s. 6.

³³⁸ Makkabiler, 6,2.

³³⁹ Ios. A. I. 12.5.5.

Epiphanes'in isteği üzerine Samaria kentinde bulunan Yahudi Tapınağı'nın üzerine inşa edilmiş ve Zeus Hellenios şeklinde adlandırılmıştır.

2.3.1.4. Nabataea Kültürü

Nabataea kültürünün bir kısmı özellikle Herodes'in atılımından sonra Provincia Iudaea içerisinde yer alan Peraea Bölgesi'nde bulunmaktadır. Bunun dışında ise irili ufaklı Provincia Iudaea'nın kuzeyinde ve Iordanes Nehri'nin batısında da az da olsa bu kültüre rastlanmaktadır. Kültür doğrudan Provincia Iudaea'nın asli bir kültürü olmadığından kısaca bahsetmek yeterlidir. Kendi dillerinde kendilerini nabatu olarak adlandıran³⁴⁰ Nabataealılar, Aramiceyi doğrudan kopyalamamış kendilerinden karakteristik özellikleri de Aramice alfabeye katmışlardır. Iordanes Nehri'nin hemen doğusunda kalan bu bölgenin coğrafyanın geri kalanından tarım ve hayvancılık konusunda daha şanslı olduğu görülmektedir. Tarım ve hayvancılıkla uğraşan bu bölge Iordanes Nehri ve ona bağlı kollar ve pışmış toprak vasıtasıyla da kendine has bir çanak çömlek şekli geliştirmiştir. Bu renklendirilmiş çanak çömlek şekli Avraham Negev tarafından Nabataea Terra Sigillatası şeklinde adlandırılmıştır. Dili ve üretimdeki mahirliği dışında dinsel ve mimari açıdan da diğer bölge kültürlerinden ayrılmaktadır. Iordanes Nehri'nin batısında veya Syria Bölgesi'nde kalanlar gibi Fenike etkisinde bir dini yapıya sahip olmayan Nabataealılar, bir bakıma kendilerinin, Fenikelilerin ve Yunanların dinini iç içe geçirmişlerdir. En baş tanrıları Allat'tır.³⁴¹ Ancak Nabataea dini tek tanrıya müsaade etmemektedir. Doğal gözlemci denilebilecek bu politeist yapı bir tanrı ve bir tanrıça istemektedir.³⁴² Daha sonraları bu Allat adlı tanrıça Yunan Athena ve Romalı Minerva ile eşleştirilmiş ve bölge içerisinde ilah tanrıçası olarak görülmüştür.³⁴³ Diğer tanrı ise Baalshamim veya Dushara'dır.³⁴⁴ Bu değişiklik gök ve dağ tanrıçası arasındaki ihtiyaca göre her politeist dinde olduğu gibi değişebilmektedir. Ayrıca Idumaealıların gelişiyi veya etkileşimle Koze veya Qos adındaki tanrıya dair tapınaklar da bölgede görülmektedir. Nehir ve denizin yanı sıra kayalık, dağlık ve çöl bir bölgede yaşayan Nabataealıların mimarisidir. Bu mimari civarda bol miktarda bulunan kumtaşı tepelerini kullanarak kendine has bir farklılık

³⁴⁰ Healey 2001.

³⁴¹ Bu tanrıça ve Yunan tanrılarını sahiplenme hakkında bir bilgiyi de Herodotos'tan öğrenmekteyiz. Herodotos *Historiai* adlı eserinin III kitap 8. kısmında (Διόνυσον δὲ θεῶν μοῦνον καὶ τὴν Οὐρανίην ἡγέοντα εἶναι . . . ὀνομάζουσι δὲ τὸν μὲν Διόνυσον Ὀροτάλτ, τὴν δὲ Οὐρανίην Ἀλιλάτ.) “Onlar yalnızca Dionysos ve Urania'ya tapmakta ve onları Orotalt ve Alilat olarak adlandırmaktadır” demektedir.

³⁴² Alpass 2013, Healey 2001.

³⁴³ Bu Allat ismine daha sonraları Syriyalı Palmyra Prensi ve Kralı Wahballat Athenodoros'ta da rastlayacağız. Bu isim vasıtasıyla da Yunan ve Roma'ya benzeme etkisinin Petra merkezinde kalmadığını daha da kuzeye çıkarak orada doğal bir kültür yarattığı bu isimle görülebilmektedir. Wahn verilmiş bahşedilmiş anlamına gelmektedir ve doros sözcüğünün Aramicesidir. Allat ile de Athena kelimeleri birbirini karşılamaktadır.

³⁴⁴ Alpass 2013.

yaratmıştır. Mimari bütünüyle özgün değildir ancak mimarının bu tepelerin oyularak, kazınarak ve incelikle işlenerek oluşturulması coğrafyanın yarattığı dezavantajı faydalı bir şekilde kullanmaktır. Ayrıca Nabataelilerin başkenti olan Petra'nın Aleksandria ile aynı mimari dekorasyonları paylaştığı bilinmektedir.³⁴⁵

2.3.1.5. Palaestina Kültürü

Bölgedeki en tartışmalı kültür hiç kuşkusuz Palaestinalılardır. Provincia Iudaea'ya, bölgede bulunan neredeyse herkes gibi sonradan gelen Palaestinalılara dair tarih sahnesinde erişebileceğimiz en eski bulgu MÖ 1224-1204 arasına, Merneptah Dönemi'ne³⁴⁶ ve MÖ 1884-1152 arasındaki III. Ramses Dönemi'ne tarihlendirilmekte³⁴⁷ ve Palaestinalılardan Peleset³⁴⁸ olarak bahsedilmektedir.³⁴⁹ Deniz Kavimleri veya bazı Mısır kayıtlarında Kuzeyliler olarak adlandırılan Palaestinalılar'dan önce de bölgeye gelmiş bazı Deniz Kavimleri bulunmaktadır. Bu süreç 15. yüzyıl ile 12. yüzyıl aralığını kapsamaktadır. Palaestinalıların geldikleri yer olarak ya Batı Ege ya da Miken kültürüyle bağlantılı olan Kıbrıs, Lukka gibi bölgeler olduğu düşünülmektedir.³⁵⁰ Ancak Palaestinalılar bölgeye doğrudan yerleşmemişlerdir. İzleri Batı Anadolu ve Yakın Doğu kıyılarında görülebilmektedir.³⁵¹ Ayrıca Palaestinalılar dair bir diğer düşünce ise Homeros'un Ilias ve Odysseia eserlerinde geçen Pelasgoslar olabilme ihtimalidir.³⁵² Palaestinalılar, Doğu Akdeniz Bölgesi'nde Geç Bronz Çağı yaşanırken gelmişlerdir, ancak ellerinde demir silahlar bulunması ilk başta onlara avantaj sağlamış ancak daha sonra şartlar eşitlenince paralı askerlik vb. görevlerde bulunmuşlardır.³⁵³ Yani Palaestinalılar Erken Demir Çağı uygarlığıdır denilebilmektedir. Palaestinalılar bölgeye ilk geldiklerinde III. Ramses'in yönetiminin 5. ve 8. yılında, III. Ramses'e saldırmış ve iki seferde de mağlup olmuşlardır.

Önceki bölümde³⁵⁴ bahsedilmiş olan Azotos, Askalon, Gaza, Ekron ve Gath³⁵⁵ kentlerine yerleşmiştir ve bunlardan yalnızca Ekron kentinin Palaestinalılar tarafından kurulduğu düşünülmektedir. Azotos, Askalon ve Gaza kentlerinin Mısır'ın ileri garnizonu veya

³⁴⁵ Age, s. 34.

³⁴⁶ Kronoloji Kuhrt 2009, Tablo 17, s. 268'den alınmıştır.

³⁴⁷ Dothan 1982, s. 3.

³⁴⁸ D'Amato – Salimbeti 2015: Medinet Habu ve Papyrus Harris adındaki iki ayrı kaynakta bu kelimeler bulunmaktadır. Bu hiyeroglifin günümüzdeki Filistinlilerle alakalı olduğunu çözen ise Jean-François Champollion'dur.

³⁴⁹ D'Amato – Salimbeti 2015, s. 7.

³⁵⁰ Killebrew 2005, s. 197.

³⁵¹ D'Amato – Salimbeti 2015, s.18.

³⁵² Age.

³⁵³ Bu konuya dair genel bir anlatı Braudel 2014'te bulunmaktadır.

³⁵⁴ Bknz: I. BÖLGENİN TARİHİ COĞRAFYASI: 1.4. Başlıca Kentler, Hisarlar ve Öne Çıkan Mimari Eserler.

³⁵⁵ Bu yerleşke Ios. A. I. 5, 87'de Gitta olarak verilmektedir.

sahil güvenliği şeklinde çalıştığı bilinmektedir. Bu kentler yalnızca Palaestinalıların ilk başta yerleştiği beş kenti ifade etmektedir. Daha sonra Palaestinalıların pek çok kent kurduğu veya işgal ettiği bilinmektedir. Tanah'ta ise Palaestinalılardan Yahudilerin düşmanı olarak bahsedilmektedir ve Yahudilerin ilk kralı olan Saul Dönemi'nden bu yana bu savaş süregelmektedir. Tanah'ın Yeremya bölümünde,³⁵⁶ Palaestinalıların Kaphtor'dan³⁵⁷ geldikleri belirtilmektedir. D'Amato ile Salimbeti'ye göre Palaestinalıların tam anlamıyla Geç Bronz Çağı'nın Giritlileri olduğu çoğunlukla kabul edilmiştir.³⁵⁸ Bunu ispat eder nitelikte bir diğer unsur ise Palaestinalıların ilk yerleşim yerleri olan Pentapolis olarak da adlandırılan beş ayrı kentte yapılan kazılarda ele geçirilen çanak çömlek bulgularının pek çoğunun Geç Helladik III C Dönemi'ne tarihlendirilmesidir. Bu çanak çömleklerin pek çoğunun doğrudan Palaestina'da üretildiği düşünülmektedir. Bu konuya dair Palaestina ve Ugarit'e kadar olan Doğu Akdeniz hattında yaygın bir Miken kopyası çanak çömlek üretimi olduğu arkeolojik veriler ışığında aktarılmaktadır.³⁵⁹ Bunu ve bunun yakın komşuları Kıbrıs Adası'ndan da öğrenmiş olabilecekleri ihtimali de bulunmaktadır.³⁶⁰ Bu üretim ise çok yüksek ihtimalle göç eden kavmin içinde bulunan çömlekçilerin Miken usulü çanak çömlek yapabilmedeki ustalığından kaynaklanmaktadır. Bu maddi ispatın dışındaysa T. Dothar'ın belirttiği üzere, Mısır dilinde *kephtiu* kelimesi İbranice *Kaphtor* kelimesi ile özdeşleştirilmektedir ve Mısır dilinde Girit anlamına gelmektedir. Ayrıca genel göç ilkesi olarak göç edenlerin pek çoğunun çiftçi olduğu düşünülmektedir.³⁶¹ Yerleşimden yüzlerce yıl sonra bile bu Ege kültürünün sürdüğü görülmektedir. Ancak bir noktadan sonra göç eden unsurun bölgedeki kültürel hegemonyada taraf belirlemesi gerektiğinden karşımıza Güney Kenanlı tabiri olarak Palaestinalılar çıkmaktadır. Askeri kültürü ise belirli bir askeri hiyerarşiye sahiptir ve askeri düzeni ise atlı, at arabalı, okçu ve piyadeden oluşmaktadır.³⁶² Maddi kültürel açıdansa yukarıda bahsedilen kendine has Miken usulü çanak çömlek dışında bölgedeki demir alet ve silah üretimini ellerinde bulundurmaları ve bir bakıma bölgeye bu madeni dağıtmalarıdır. Ayrıca Medinet Habu Tapınağı'ndaki III. Ramses'e ait tasvirlerden gördüğümüz kadarıyla Palaestinalıların kendilerine has bölgede olmayan ancak o dönem Ege'de görülebilen kapalı sıra kürekli bir gemi sistemi kullandıkları ve yine kendilerine has kuş kafalı pruvaya ve pupaya sahip oldukları

³⁵⁶ Tanah, Yeremya: 47,4 "RAB Kaftor kıyısından gelen Filistliler'in, sağ kalanlarını yok edecek."

³⁵⁷ Bahsi geçen Kaphtor isminin günümüz Girit veya etrafındaki adalar ya da Kilikya Bölgesi olduğu düşünülmektedir. Bknz D'Amato – Salimbeti 2015, s. 18. Wainwright 1959.

³⁵⁸ D'Amato – Salimbeti 2015.

³⁵⁹ Wijngaarden 2002, s. 261.

³⁶⁰ Age.

³⁶¹ Yasur-Landau 2010, s. 342.

³⁶² Dothan – 1982, s. 19.

anlaşılmaktadır.³⁶³ Ayrıca Hama ve daha pek çok kentte bulunan, gemi kalıntıları bu tasvirlerin gerçek olduğunu onaylar niteliktedir. Bu kuş kafası motifini barındıran pek çok kolye ve takı da bulunmuştur.³⁶⁴ Bunun dışında Palaestinalılar Fenike ve Kenan politeist inancına sahiptirler. Bölgede Baal, Dagon gibi kült tapınakları bulunmaktadır. Dillerine dair net bir bulgu yoktur. Erken döneme dair birkaç Miken hecesi ve Cypro-Miken yazıtları bulunmuştur.³⁶⁵ Ayrıca bölgede Miken kültürüyle ilişkili olduğu düşünülen pek çok arkeolojik bulguya rastlanmıştır.³⁶⁶ Tanah'ta Palaestinalıların diline dair veya onlarla bu konuda herhangi bir problem yaşandığıyla ilgili bir ifade bulunmamaktadır, ancak bize bazı Palaestinalı isimleri vermektedir. Bunlardan birisi Palaestinalıların seren olarak ifade ettiği ve daha sonra Eski Yunancaya τῠρᾱννος olarak geçecek olan kelimedir. Bu kelimenin Lidçe veya Illyria dilinden Palaestina diline geçtiği düşünülmektedir. İbranice *Achish* ismi Septuaginta çevirisinde Αἰχουός ve *Essarhadon* ismi Ἀρχίσσησ olarak verilmiş olup aynı isimler Homeros metinlerinde de bulunmaktadır.³⁶⁷ Palaestinalıların daha sonra Aramiceyi benimsedikleri ve kendilerine bir Aramice lehçe oluşturdukları düşünülmektedir. Yunan ve Roma dönemlerinde bölgede Yunanca ve Latince hâkim olmuştur. Bölge halkı kültürel anlamda günümüzde kısmen aynı topraklarda yaşayabilmektedir.

2.3.1.6. Yahudi veya Iudaea Kültürü

Provincia Iudaea Bölgesi'nde yer alan en yaygın kültür Yahudiliktir. Eski Yunanca Ἰουδαῖος [*Ioudaios*] kelimesinden türemiş bir isimdir.³⁶⁸ Kendilerine bu ismi muhtemelen Yunanlar koymamıştır, Jehuda soyundan ötürü bu ismi kendilerine uygun görmüşlerdir veya uygun görülmüştür. Yahudilerin bölgeye MÖ 13. yüzyıl civarında geldiği ve ilk başlarda Necef Çölü'nün az kuzeyinde veya daha Mısır sınırına yakın yerlere yerleştikleri bilinmektedir.³⁶⁹ Ancak bu Yahudileri Idumaea, Ituraea, Samaria gibi diğer Yahudilerden ayırtırmak için Hierosolyma Yahudileri olarak adlandırmak ya da doğrudan Iudaealılar demek daha doğru olur. Iudaealıların bölgeye gelmeleriyle bölgede süregelen demografik değişimlere bir yenisi eklenir ve bu süreç içerisinde ilk başlarda olmasa da daha sonraları katı bir din yapısına bürünen Iudaealılar civarlarındaki kavimleri de Yahudileştirmeye başlarlar. Yahudilik dini temel anlamda monoteist bir dindir ancak Yahudilerin bu monoteist dininde tanrı, Tanah boyunca

³⁶³ Dothan 1982, s. 7.

³⁶⁴ Bu kuş kafalı bulgular için bkz: Wachsmann 2000.

³⁶⁵ Cross – Stager 2006.

³⁶⁶ Bu konuya dair daha ayrıntılı bilgi için bkz: Killebrew – Lehmann 2013.

³⁶⁷ Bu konuya dair daha ayrıntılı bilgi için bkz: Dothan 1982, s. 22

³⁶⁸ Lowe 1976.

³⁶⁹ Bu tarih Britanyalı arkeolog Flinders Petrie tarafından ilk kez Yahudilerin Mısır'dan kaçışından söz eden ve Firavun Merneptah Steli adı verilen arkeolojik bulguya istinaden tarihlendirilmiştir. Mackey 2007. Mackey 2010.

karşımıza Elohim, Yahweh, Adonay gibi isimlerle çıkmaktadır ve yine Tanah boyunca bu bölgede bulunan diğer dinler ve tanrılarla savaş halindedir. Bu nedenden olsa gerek sürekli olarak komşularıyla ve civarındaki halklarla o dönem içerisinde çatışma halindedir. Bunun dışında Brit Mila adındaki ve sünnet anlaşması olarak çevirdikleri bir ibadetleri bulunmaktadır. Bu ibadetin engellenmesi Yahudi isyanlarındaki en önemli etkenlerden birini oluşturmaktadır. Bunun dışında Şabat Günü adını verdikleri kutsal günleri vardır. Bu kutsal gün Cuma akşamı başlayıp Cumartesi akşamı son bulur ve bu gün içerisinde fiziksel bir iş yapmaları yasaklanmıştır. Bu fiziki iş yapmama durumu ise isyanlar sırasında ok yağmuru altındayken bile karşılık vermemelerine sebep olmuştur. Şabat, Brit Mila gibi ibadetler sebebiyle sadece Iudaealılar için değil tüm Yahudilerle civardaki pagan kavimlerin arası bir hayli açılmıştır. Bunun tabii başlıca sebebi daha önce açıklanmış olan Yahudi tanrısının diğer tanrılara olan rekabetçi ve kinci anlatımıdır.³⁷⁰

Yahudileri diğer kavimlerden farklı kılan bir diğer unsura dilleridir. İlk etapta Fenike ve Kenan dilinden etkilenen İbranice, Babil Sürgünü sonrasında Aramice alfabeyi kullanmaya başlamış ve bu kullanımla birlikte günümüz İbranicesine doğru yolculuk başlamıştır. Kent genelinde İbranice yazıtlar bulunduğu gibi Yunanca yazıtlar da bulunmaktadır. Ancak Latince yazıtların varlığı Yunanca yazıtlara göre pek azdır. Bunun sebebiyse Hellenizmin doğu medeniyetlerine bakışıyla, Roma'nın doğu medeniyetlerine bakışı altında yatmaktadır.³⁷¹ Bir yanda kültürel yayılmacılıkta geniş davranan ve başka kültürleri benimseyerek kendi kültürünü onlara kabullendiren Hellen kültürü öteki yandaysa o an Roma'nın ne ihtiyacı varsa ona göre politik konum alan Roma kültürü bulunmaktadır. Dilsel ve dinsel yapıların dışında, meta üretiminde bölgenin geri kalanıyla aynı teknikleri kullanmaktadırlar. Ancak karakteristik farkları bu çanak çömlek, saklama kabı, kandil gibi üretimlerinde Yahudiliğe ait simgelerin ya da işaretlerin görülebiliyor olmasıdır.³⁷² Erken bulgular dışında Hellenistik kültürler birlikte Palaestina dışındaki bölgelerde de Hellenvari bir üretimin başladığı görülmektedir.³⁷³ Daha önce Mısır'la ilişkileri kuvvetliken Mısır'ı taklit eden bu bölgenin geneli Hellen kültürünün politik dinamizmi içerisinde Hellen gibi üretime başlamış olması hiç kaçınılmazdır. Keza bölge geneline baktığımızda MS 6. yüzyıla ve sonrasına kadar tarihlendirilebilen Eski Yunanca ve Doğu Roma Yunancası yazıtlar bulunmaktadır. Bölge üretim tekniklerindeki bu karakteristik değişim kentlere ve mimariye de yansımıştır.

³⁷⁰ Bu ve bunun gibi Yahudi Mitolojisi'ne dair daha kapsamlı bilgi için bkz: Graves – Patai 2013.

³⁷¹ Woolf 1994.

³⁷² Sussman 1973.

³⁷³ Kahane 1952.

Özellikle Büyük İskender'in halefleri Ptolemaios Hanedanı ve Seleukos Hanedanı tarafından yaptırılan yapılar ve daha sonrada Büyük Herodes tarafından yaptırılan kentler ve yapılar Hellen ve Roma mimarisini yansıtmaktadır. Buna en büyük örnek ise İkinci Tapınak'ın stoa adını verdiğimiz mimari özelliği barındırması olabilir³⁷⁴, ancak bu doğrudan Yahudilerle ilişkili değildir Hellenizasyon ve Romanizasyon adı verilen ve Hellenleştirme ile Romalılaştırma olarak Türkçeleştirilebilecek kasıtlı veya kasıtsız bir sürecin ürünüdür. Bu Hellenleştirmeyi en net göreceğimiz yer Hellen egemenliği altında darp edilmiş sikkelerdir. Bu sikkeler bize genel hatlarıyla hem bölgesel bir bakışı hem de Hellen etkisini göstermektedir.³⁷⁵ Romalılaştırmayı göreceğimiz en büyük yer ise hiç kuşkusuz Büyük Herodes'in attığı her toplumsal adımdır. Büyük Herodes'in attığı her adımda Roma'ya yakınlaşma payesi güttüğü açıktır. Ancak bu duruma doğrudan Romalılaştırma demek yukarıda belirttiğim gibi açık bir kasıt gerektirmektedir. Büyük Herodes açısından değerlendirecek olursak bölge içerisindeki Yahudi toplumunun Romalılaştığı açıktır ve bunun doğrudan mümessili Büyük Herodes'tir. Çünkü Büyük Herodes her ne yaptıysa Romalılara yaranmak için yapmıştır.³⁷⁶ Hatta bunları yaparken doğrudan Yahudiliğin çiğnenmeyecek kurallarını çiğneyerek, kendisine anıtlar, amfi tiyatrolar, arenalar, canlı hayvan dövüşleri gibi Romalı geleneklerini şehrin en merkezine kadar sokmuş ve pagan tapınaklarıyla bölgenin dört bir yanını donatmıştır.³⁷⁷ Hatta Peter Richardson Büyük Herodes için "Yahudilerin Kralı, Romalıların Dostu" derken bir bakıma haklıdır. Çünkü yaptıklarıyla Romalılara dost ve Yahudilere ise ancak bir kral olabilmiştir.³⁷⁸ Yahudilerde ölü gömme gelenekleri ise çok sabit bir durumdadır.³⁷⁹ Tanah'ın Tekvin Bölümü'nün 3'e 19'unda belirttiği üzere "Yaratılmış olduğun toprağa dönünceye dek, Ekmeğini alın teri dökerek kazanacaksın. Çünkü topraksın, topraktan yaratıldın. Ve yine toprağa döneceksin" ifadesi yer almaktadır ve bu ifadeden ötürü Yahudilerde birkaç istisna bulunsa dahi krematoyum ve buna benzer gelenekler bulunmamaktadır.

Yahudileri diğer kültürlerden ayıran bir başka noktaysa diaspora kültürüdür. Bu diaspora kültürü bölgeden göç etmiş veya ettirilmiş Yahudilerin, gittikleri bölgelerden hâlâ ana tapınağa bağlılık duymalarından ve bu tapınakla bölgeyi maddi ve manevi bir şekilde desteklemelerinden meydana gelmiştir. Bu diaspora yapılanmalarının meydana gelmesi büyük ihtimalle Assur veya Babil Sürgünü'ne dayanmaktadır.³⁸⁰ Babil Sürgünü'ne gitmeyen pek çok

³⁷⁴ Chancey – Potter 2001.

³⁷⁵ Harrison 1994.

³⁷⁶ Regev 2010.

³⁷⁷ Age.

³⁷⁸ Richardson 1996.

³⁷⁹ Berlin 2002.

³⁸⁰ Barclay 1995.

Yahudi şehirlerini terk ederek, kendilerini daha güvenli hissettikleri Mısır veya Mısır sınırına, çeşitli Akdeniz şehirlerine, Anadolu'ya ve daha farklı yerlere göç etmiştir. Daha sonraysa buraya yerleşen Yahudiler, Babil Sürgünü'nün ardından da kurulan yeni tapınağın yapımını maddi ve manevi desteklemişlerdir. Ancak Hierosolyma'ya dönmeyen bu Yahudiler, Provincia Iudaea dışındaki Yahudileri oluşturmuşlardır. Bunun dışında I. Ptolemaios döneminde Aristas Mektupları'ndan öğrendiğimiz kadarıyla 100 bin kadar Yahudi köleleştirilmiş ve Mısır'a sürgün edilmiştir. Ancak daha sonra bu Yahudilerin II. Ptolemaios Philadelphos tarafından azat edildiklerini de yine aynı kaynaktan öğreniyoruz.³⁸¹

Diasporada da yaşam ise pek kolay değildir. Örneğin, Actium Zaferi'nin ardından Aleksandria'nın tekrar alınmasıyla birlikte bölgede yaşayan Mısırlılar ile diğerlerini ayırtıran bir vergi yasası çıkarılmıştır.³⁸² Bu vergi yasasının adı laographia'dır ve kelle vergisi olarak çevrilebilir. Bu vergi yasası bölgeyi üç ayrı etnik kökene ayırır: Romalılar, Yunan kentlerinin sakinleri ve peregrini yani yabancılar. Romalılar ve Yunanlar vergiden muaftır veya çok düşük bir kısmını ödemektedir. Augustus Dönemi'ne çıkarılan bu kanun pek çok huzursuzluk, tepkiye rağmen yıllarca sürmüş ve en sonunda Alexandria'da eşit yurttaşlık isteyen bir isyana yol açmıştır. İsyan belli bir başarıya ulaşmıştır ancak bir takım kayıplara da yol açmıştır.³⁸³ Bunun en bariz örneği Hierosolyma'da bulunan İkinci Tapınak'a, daha sonra Yahudi İsyanları'nda sebep olarak gösterilecek Gaius Caligula heykelinin dikilmesidir.³⁸⁴ Diasporaların genel özeti olaraksa Provincia Iudaea dışında kalmış ve yerleştiği bölgelerin genel kültürünü benimseyen ve Tanah'ı bu dilde okuyup, tapınağa bağlılığını koruyan kişi olarak verilebilir. Burada dikkat edilmesi gereken unsur bu kişiler büyük çoğunlukla gittikleri bölgedeki egemen kültürü benimsemektedirler ve Tanah'ı da o dilden okumaktadırlar. Bu ise bize Septuaginta'yı işaret etmektedir. Yani Provincia Iudaea dışındaki Yahudilerin pek çoğu hayatlarını Eski Yunanca kullanarak sürdürmekteydi.³⁸⁵ Ancak pek çok Yahudi'ye gymnasium vb. Romalı geleneklerinden uzak durma hakkı tanınmıştır. Çünkü Eskiçağ içerisindeki hemen hemen her kültürde olduğu gibi mos maiorum Yahudiler için de çok önem addeden bir hadiseydi. Atalarının geleneklerini uygulamaları engellenmeye başlayınca bu durum isyanlara sebebiyet veren nedenlerden birini oluşturmuştur. Bunun dışında bu diasporaların ve Yahudilerin ortak geleneklerinden birisi Hierosolyma'daki İkinci Tapınak'a vergi vermektedir. Bu vergi verme

³⁸¹ Aris. Let. 12-27. Bu kaynak dışındaysa Aleksandriyalı Philon özellikle Aleksandria'da yaşayan Yahudiler hakkında çok kapsamlı bilgiler vermektedir Bknz: Phil. Aleks. Büyük İskender'in haleflerinin egemenliği altındaki Yahudiler hakkında ayrıntılı bilgi için bknz: Collins 1999.

³⁸² Barclay 1995, s. 49.

³⁸³ Bu konuya dair ayrıntılı bilgi için bknz: Barclay 1995, s. 48-54.

³⁸⁴ Phil. Aleks. Leg, XXIX, 188, s. 1017

³⁸⁵ Rajak 2009 s, 91.

bazen yerel yöneticilerce bazen de merkezi yönetim tarafından engellenmiştir. Bu durum da yüzyıllardır süren bir Yahudi geleneğini ihlal ettiğinden isyanları nedenlerinden birisi olmuştur.

Bu diaspora yapısında Alexandria sadece Provincia Iudaea'ya yakın bir örnektir, katliamlardan sürgünlere, kimlik gizlemelerden gizli tapınımlara kadar pek çok zorluğa sahip olan Yahudi diasporası Assur veya Babil Sürgünü'nden Roma'nın dağıtmasına kadar pek çok dönemde oluşmuştur ve neredeyse o dönemin bilindik coğrafyasının her bir köşesine yayılmıştır.³⁸⁶ Yahudi kültürüne dair son öge ise kendi aralarında sınıfsal, etnik, siyasi ve dini farklılıklardan kaynaklı oluşturdukları fraksiyonlardır.

2.3.1.7. Yahudi Fraksiyonları

Yahudilerin sınıfsal, etnik açıdan, dini açıdan ve ideolojik açıdan klikleşerek meydana getirdikleri fraksiyonlar kısaca Pharisaioi,³⁸⁷ Essenoi,³⁸⁸ Saddoukaioi³⁸⁹ ve belki de bunların arasında hem Yahudiler hem de Romalılar için en tehlikelisi Zelotesler'dir.³⁹⁰ Bu fraksiyonların her biri Hierosolyma kentinin idaresinde, yönetiminde veya şehrin etkin görevlerinde bulunabilmekte yer yer merkezden tapınağı yönetebilmektedir. Ayrıca bu fraksiyonların her birini, özellikle de Zelotesleri isyanlar esnasında sık sık görmekteyiz. Pharisaioi ile Saddoukaioi fraksiyonları ise özellikle Asamonaioi Hanedanı Dönemi'nden, ilk Yahudi isyanına kadar faal olmuş ve yöneticiler tarafından ikisinden birisi seçilmeli gibi bir düşünceyle yönetimce göz önünde tutulur hale getirilmiştir.

Pharisaioi

Bu fraksiyonlardan Pharisaioi fraksiyonu hakkında bilinen her şey Iosephus, Hristiyan ve Yahudi neşriyatlarından kaynaklanmaktadır. Kuruluş aşaması Asamonaioi Hanedanı'nın bağımsız devletine rastlamaktadır.³⁹¹ Kelime köken itibarıyla Aramice ve Eski İbranice parush ve çoğul hali perushim'den türemiştir ve hizipçi anlamına gelmektedir.³⁹² Bu fraksiyonun bu kaynaklardan öğrendiğimiz kadarıyla bilindik özellikleri arasında, Eski Yunancası πατρώϊαν παράδοσιν ve Latincesi *mos maiorum* olan ataların gelenekleri kavramı bulunmaktadır. Pharisaioi fraksiyonu atalarının geleneklerini yaşatıp, onlara uyarak yaşamak istemektedir ve

³⁸⁶ Bu konuya dair ayrıntılı kaynak için bkz: Isaac – Oppenheimer 1996. Barclay 2004.

³⁸⁷ Bu kavram İngilizcede ve genel terminolojide Pharisee olarak geçmektedir. Eski Yunanca kullanım örneği için bkz: Ios. A. I. 13, 171. LSJ'de Φαρισαῖος şeklinde verilmiştir.

³⁸⁸ Bu kavram için İngilizcede ve genel terminolojide Essenenes ifadesi kullanılmaktadır. Eski Yunanca kullanım örneği için bkz: Ios. A. I. 13, 171. Paus. 8, 13.

³⁸⁹ Bu kavramın İngilizce karşılığı Sadducees'tir ve LSJ'de Σαδδουκαῖοι olarak verilmiştir. Ayrıca bkz. Ios. A. I. 13, 171.

³⁹⁰ Bu kavramın İngilizcede ve genel terminolojideki karşılığı Zealot'tur. LSJ'de bu kelime ζηλωτής şeklinde verilmiştir.

³⁹¹ Newman 2006, s. 63.

³⁹² Cohen 1989, s. 155.

bu da Roma'ya ait pek çok değere açık bir şekilde karşı çıkmaktadır. Pharisaioi'un bir diğer özelliği ise Eski Yunancası ἀκριβεία olan mutlak doğruluk tartışmasıdır.³⁹³ Yani tanrının emirlerini kesin bir şekilde netleştirip hiçbir sapma veya istisna olmadan yaşam sürmeyi amaçlamaktadırlar. Yani boşanmadan, yemin bozmaya, iyileşmeye çalışmaktan, dinlenmeye kadar çok kapsamlı yasa listesi kurmayı ve tüm eylemlerin hangi zamanlar yapılamayacağına dair kesin bir karar oluşturmaya çalışmaktadırlar. Hristiyan terminolojisinde Pharisaioi kelimesiyle scribae kelimesinin sık sık yan yana kullanıldığı görülmektedir.³⁹⁴ Buradan Pharisaioilerin yazmanlıkla ilişkilendirildikleri düşünülebilir.³⁹⁵ Iosephus'a göre Herodes Antipatros döneminde sayıları en az 6 bin kadardır.³⁹⁶ Ayrıca yine Iosephus'a göre Pharisaioi fraksiyonu üye sayısı olarak çoğunluk olmasa da toplumsal anlamda çok kalabalık bir destek görmektedir.³⁹⁷ Bu destek çokluğu büyük ihtimalle Hillel Newman'ın aktardığı gibi³⁹⁸ yalnızca Pharisaioi fraksiyonunu desteklemektedir, ancak aktif üyelik vb. gibi örgütlenmeye dönük işlere girişmemektedir. Pharisaioi fraksiyonunun bir diğer özelliği ise bütünüyle din temelli olmasıdır. Yani doğrudan kimlik olarak Yahudiliği benimsemekte ve bunun etrafında örgütlenmektedir.³⁹⁹ Bunun dışında diğer fraksiyonlar gibi kabile veya köken ayırımına girmemektedirler. Herkesin katılımına açık olan bu fraksiyonun yegâne amacı, Yahudiliği tanıtmak, kurallarını saptamak ve ataların geleneklerine göre hayatın nasıl seyir edeceğini belirlemektir. Kader ve yaratıcının kendilerini takip ettikleri inançları bulunmakta ve o yaratıcı için en doğru yolu aramaktaydılar. Bunun dışındaysa kendilerini farklı kılan şey teamüle, sözlü geleneğe göre aktarılmış olan kuralların da yasa olarak kabul edilmesi gerektiği idi. Asamonaioi Hanedanı'nın egemenliği olan MÖ 140'tan veya Makkabaioi Hanedanı'nın egemenliği olan MÖ 167'den beri Saddoukaioi fraksiyonu ile ciddi anlamda rekabet halinde oldukları bilinmektedir. Bu rekabetin sebebiyse genel ideolojisi itibarıyla Pharisaioi fraksiyonu teolojik yanı göz ardı edilirse bütünüyle popülist bir sosyal reformcu oluşumdur ve halkın her kesimini kapsamaya çalışmaktadır; Saddoukaioi fraksiyonu ise Pharisaioi fraksiyonuna taban tabana zıt bir teokratik yönetim yapılanmasıdır. Iosephus Pharisaioi fraksiyonunu Stoacılarla

³⁹³ Newman 2006, s. 54.

³⁹⁴ İncil, Matta, 23.

³⁹⁵ Newman 2006.

³⁹⁶ Ios. A. I. 17. 42.

³⁹⁷ Ios. A. I. 13, 10, 6'da “τῶν δὲ Φαρισαίων τὸ πλῆθος σύμμαχον ἔχόντων” şeklinde verilen ifade “Pharisaioi halk yığınlarına sahiptir” gibi çevirilebilir.

³⁹⁸ Newman 2006, s. 57.

³⁹⁹ Age, s. 58.

özdeşleştirmektedir.⁴⁰⁰ Ayrıca Büyük Herodes Dönemi'nde yabancılara karşı işlenen suçlardan ötürü cezalandırılmışlardır.⁴⁰¹

Saddoukaioi

Bölge yönetiminde söz hakkı için mücadele eden bir diğer fraksiyon ise Pharisaioi'un ezeli rakibi olarak kabul edilen Saddoukaioi'dur. Saddoukaioi fraksiyonunun genel özelliği tamamen bir rahipler sınıfına yönelik faaliyet yürütmesi⁴⁰² ve örgütlenmesiyle çevre çeper ilişkilerini bu sınıf üzerinde kurmasıdır. Saddoukaioi ismi ise çok yüksek ihtimal Hierosolyma'nın ilk hahambaşı olan Zadok'tan gelmektedir.⁴⁰³ Zadok'un yolunda gidenler anlamına gelen *Zeduqi* kelimesinden türemiştir.⁴⁰⁴ Bu fraksiyonda Asamonaioi Hanedanı döneminde ortaya çıkmıştır. Sadece Hierosolyma merkezli değildir, İncil'in Matta bölümünün 3. kısmında⁴⁰⁵ geçen anlatılar üzerinden değerlendirilirse Galilaea gibi daha kuzey bölgelerinde dahi karşımıza çıkabilmektedir. Siyasal görüşleriye doğrudan İkinci Tapınak'ın ve Yahudi halkının liderlerinin bu fraksiyon dahilindeki rahiplerden olması gerektiği idi. Pharisaioi ile benzeştikleri nokta Halaha adı verilen Yahudilerin yasa kitabının Tanah ile özdeşleşen kısımlarının harfiyen uygulanmasıdır. Bu noktadaki farklılık ise Pharisaioilerin bu yasaların tartışılması, keskin sınırlarla belirlenmesi ve teamüle göre geçerli olan kuralların da tartışmalı da olsa kabul edilmesi gerektiğidir. Yani Saddoukaioi fraksiyonu de facto uygulamaları reddedip doğrudan de iure uygulamaları kabul etmektedir. Pharisaioi gibi sözlü Torah'ı kabul etmeyen Saddoukaioi fraksiyonu sadece yazılı Torah etrafında ideolojisini şekillendirmektedir. Ayrıca kutsal kitabın yorumlanmasına da karşıdrlar, bu konuda doğrudan kitapta yazan neyse o dur meal yaratmaya gerek yoktur gibi bir inançları olduğu da düşünülmektedir.⁴⁰⁶ Pharisaioi fraksiyonundan ayıran bir diğer özelliğiye Pharisaioi'un popülist tavrına karşılık Saddoukaioi'un mülk sahibi sınıfı kendi taraftarı olmaya ikna etmesidir.⁴⁰⁷ Ayrıca Saddoukaioi'un Hellenleşmiş olduğu da düşünülmektedir.⁴⁰⁸ Hierosolyma merkezli yönetilmektedir ve yükselişleri MÖ. 2. yüzyılda Ioannes Hyrkanos egemenliğinde

⁴⁰⁰ Ios. Vita. 2, 12'da bu durum "...Φαρισαίων αἰρέσει κατακολουθῶν...τῇ παρ' Ἑλλησιν Στωϊκῇ λεγομένῃ" şeklinde yani, "...Hellenlerin Stoa olarak adlandırdıkları... Pharisaioi'un kurallarına kendimi verdim."

⁴⁰¹ Ios. A. I. 17, 3, 1.

⁴⁰² Newman 2006.

⁴⁰³ Newman 2006, s. 77.

⁴⁰⁴ Cohen 1989, s. 159.

⁴⁰⁵ İncil, Matta, 3, 7: "Ne var ki, Ferisilerle Sadukilerden birçok kişinin vaftiz olmak için kendisine geldiğini gören Yahya onlara şöyle seslendi: «Ey engerekler soyu! Gelecek olan gazaptan kaçmanız için sizi kim uyardı?»"

⁴⁰⁶ Newman 2006, s. 75.

⁴⁰⁷ Ios. A. I. 13, 10, 6, 298: "...Σαδδουκαίων τοὺς εὐπόρους μόνον πειθόντων..." yani, "...Saddoukaioi yalnızca zenginleri ikna ediyordu..."

⁴⁰⁸ Newman 2006, s. 78.

başlamıştır.⁴⁰⁹ Bu noktada şunu netleştirmek gerekebilir, Saddoukaioi fraksiyonu içerisinde sadece ve sadece rahip sınıfı yer almamaktadır veya bütün rahipler Saddoukaioi sınıfına dâhil değildir.⁴¹⁰ Ancak hahambaşlarının pek çoğu bu fraksiyonu desteklemiş veya katılmıştır. Iosephus bu fraksiyonun barındırdığı, kader inancına sahip olmamaları, tanrının insanları yaratıp bıraktığı ve sadece kurallarına göre yaşamının yeterli olduğu gibi düşüncelerinden ötürü doğrudan olmasa da pek çok defa Epikürosçu düşünceyle ilişkilendirmektedir.⁴¹¹

Essenoi

Essenoi fraksiyonunun kelime anlamı bilinmemektedir. Bunun yegâne sebebi hiçbir Yahudi kaynağında bu fraksiyondan bahsedilmemesidir. Yahudi kaynakları genellikle Pharisaioi, Saddoukaioi ve diğerleri diyerek bu isim konusunu geçmektedir.⁴¹² Kurulumuysa diğer iki fraksiyon gibi Asamonaioi Hanedanı Dönemi'ne tarihlendirilmektedir. Üyelerinin büyük çoğunluğuysa kırsal kesimde yaşayanlar ve çiftçilerdir.⁴¹³ Essenoi fraksiyonu Hierosolyma'da faaliyet yürütmektedir ancak merkez yönetimi Kumran'da bulunmaktadır ve hatta üyelerinin yaşamları da Hierosolyma dışında geçmektedir.⁴¹⁴ Aleksandrialı Philon, Essenes olarak adlandırılan bu fraksiyonun kendisine göre 4 binden fazla üyesinin olduğunu ve Syria ile Palaestina civarında yaygın bir biçimde yaşadıklarını aktarmaktadır.⁴¹⁵ Essenoi fraksiyonu Hierosolyma'da faaliyet yürüten en büyük üçüncü Yahudi örgütüdür. Buna rağmen etkisi en az ilk ikisi kadar çoktur. Bunu Iosephus'un De Bello Iudaico'da bize aktardığı⁴¹⁶ "...ἐπὶ τὴν Ἑσσηνῶν πόλιν..." ve Türkçeye Essenoi Kapısı'na⁴¹⁷ doğru şeklinde çevirebileceğimiz ifadeden öğrenebiliyoruz. Essenoi fraksiyonu dört ana kaide etrafına kuruludur. Bunlardan ilki kendilerini toplumdan izole etmeleridir: Bu fraksiyona bağlı kişiler Hierosolyma içerisinde veya diğer Yahudi merkezlerinde görevlerde, faaliyetlerde vb. işlerde bulunabilmekteydiler ancak yaşam alanları, evleri, genellikle bulundukları yerler şehrin izbe yerleri, Hierosolyma'nın kırsal kesimi gibi yerlerdi.⁴¹⁸ Bunun dışında bu fraksiyonu diğer fraksiyonlardan farklı kılan ikinci özelliğiye, üyelerinin kolektivizm, eşitlik, kendini tecrit etme, fikri birliği ve düzeni oluşturulmuş bir örgüt yapısı, tapınaktan bağımsız liderlik ve tevazu gibi özelliklere sahip bir yaşam tarzı sürmeleridir. Bu yaşam tarzı içerisinde evlilikten, yeme

⁴⁰⁹ Levine 2002, s. 128.

⁴¹⁰ Levine 2002, s. 121.

⁴¹¹ Ios. A. I. 10, 11, 7. A. I. 13, 5, 9. A. I. 18, 16 vb.

⁴¹² Cohen 1989, s. 159-160.

⁴¹³ Phil. Aleks., Quod Omn., XII, 76, s. 906

⁴¹⁴ Levine 2002, s. 130.

⁴¹⁵ Phil. Aleks., Quod Omn., XII, 75, s. 905.

⁴¹⁶ Ios. B. I.5, 4, 2, 145.

⁴¹⁷ Age. Iosephus bu kapının şehrin surlarında olduğunu belirtmektedir.

⁴¹⁸ Newman 2006, s. 82.

içmeye hatta çöp çıkarmaya kadar pek çok uç nokta bulunmaktadır.⁴¹⁹ Bunlardan bazıları: Kadınlarla temas kurmamak, canlı hayvan kurban etmemek vb.⁴²⁰ Bu fraksiyonun kendine has üçüncü özelliği ise, dini ayinleridir: Mikve havuzuna girme zorunluluğu, arınma ve kirlenmeye yönelik ek zorunluluklar, Şabat günü kurallarına harfiyen uyma, özel dualar vb.⁴²¹ Dördüncü özellikleriyse, dini açıdan diğerleri gibi servet veya kitle peşinde koşturmamalarıdır. Bunun yerine maddi öğelerden ve dünyevi hazdan uzak durmaktadırlar. Tanrıya, kadere, yaşamdan sonra ölüme, Torah'a, ebedi ruha inanmaktadırlar. Bu fraksiyonun bir diğer özelliği ise Güneş Takvimi kullandıklarından olsa gerek, yapacakları her işi güneşin doğumu ve batımına göre ayarlamaktadırlar. Örneğin, çöp çıkarırken öğlen saati yerine daha geç saatleri tercih edip güneşten kaçınma veya sabah kalkınca güneşi selamlama gibi.⁴²² Ancak bunun Güneş Takvimi yerine doğrudan Doğu Akdeniz'deki öz kültürde ve neredeyse dünyanın her bir köşesinde bulunan Güneş'in kutsallığıyla bir alakası olan eski bir gelenekle alakası olabilir. Ayrıca Essenoi fraksiyonunun, Philon ve Iosephus'taki anlatıları Ölü Deniz Yazmaları'nda da bulunmaktadır ve bu yazmalar ışığında Qumran topluluğu Essenoi fraksiyonu ile ilişkilendirilmiştir.⁴²³

Zelotesler ve Sicarii

Yahudi fraksiyonları arasında bahsedilmiş olan üç yapılanma meşru sistem içerisinde yer edinmeye çalışan ve yasal çizgilerin dışına çıkmadan reformcu, dönüşümcü veya uzlaşmacı tavırlarla varlıklarını koruyan sınıfsal, dinsel, münzevi veya katılıma açık örgütlerdi. Ancak bu sonuncusu ya da Iosephus'un τετάρτη φιλοσοφία⁴²⁴ olarak yani dördüncü felsefe olarak adlandırdığı İngilizce yaygın kullanım sebebiyle Türkçe'ye Zealotlar olarak yerleşmiş ancak Eski Yunancası Zelotes olan ve kelime anlamı olarak yobaz veya dini fanatik anlamına gelen bu örgüt, MS 1. yüzyılın başlarında Galilaealı Ioudas ve Pharisaioilu Saddokos tarafından kurulmuştur. Masada hisarının düşüşüne kadar varlıklarını korumuş olan Zelotesler, reformcu veya dönüşümcü değil doğrudan savundukları teorik ve pratik olarak uyguladıkları işler ve ortaya koydukları ideolojik olgular gereği devrimciydiler. Zelotesler yalnızca Hierosolyma'da değil, Yahudilerin barındığı bütün Provincia Iudaea topraklarında örgütlenmişti. MS 67 yılından önce Zeloteslere rastlamamaktayız ancak Zeloteslerle ilişkili olan bir başka isme yani bıçakçı anlamına gelen Sicariye rastlamaktayız.⁴²⁵ Sicarii genel olarak kalabalığa karışarak

⁴¹⁹ Bu konuya dair ayrıntılı bilgi için bkz: Newman 2006, s. 86.

⁴²⁰ Phil. Aleks., Quod Omn., XII, 75, s. 905: “οὐ ζωα καταθρονεῖς”

⁴²¹ Newman 2006, s. 82.

⁴²² Newman 2006, s. 88.

⁴²³ Beall 2004, s. 130.

⁴²⁴ Ios. A. I. 18, 1, 1.

⁴²⁵ Cohen 1989, s. 164.

Romalıları veya Roma dostu olan Yahudileri bıcaqlayan ve bu şekilde Yahudilerin Roma'yla dost olmasını engellemeye çalışan bir suikast örgütüdür.⁴²⁶ Esasen bunun doğrudan Galilaealı Ioudas tarafından kurulduğu düşünülmektedir.⁴²⁷ İsyan öncesi Iosephus'ta bu Sicarii isminin kullanımının azaldığı ve yerine Zelotes isminin geldiği görülmektedir. Sicarii isminin dışındaysa Iosephus'un dördüncü felsefeyle ilişkilendirdiği bir diğer isim ise λῆσται adı verilen ve haydutlar olarak çevrilebilecek yapılanmadır.⁴²⁸ Bu yapılanma da doğrudan Roma düşmanlığıyla beslenmekte ve hâlihazırda haydutluğun bir gelenek olduğu Galilaea Bölgesi'nden çıkmaktadır.⁴²⁹ Zelotesler ilk ortaya çıkışlarıyla birlikte, "Kral yok ama Tanrı var" sloganıyla özdeşleşmiş ve Yahudi aristokrasisine ve yüksek rahipliğe saldırmışlardır, bu saldırıda Idumaealıların da Zeloteslere katıldığı bilinmektedir.⁴³⁰ Sicarii ise doğrudan ortadan kaybolmamakta ancak Zeloteslerin popülerleşmesi ve isyanda neredeyse liderliği temsil etmesinden ötürü geri planda kalmaktadırlar. Iosephus'un De Bello Iudaico eserinin 2. kitap 444'ncü kısmından aktardığı kadarıyla Sicarii örgütünün başında Manaemos adında birisi bulunmaktadır ve Sicarii kelimesiyle birlikte τοὺς ζηλωτὰς ἐνόπλους⁴³¹ ifadesi yani 'onun fanatik takipçileri' ifadesi kullanılmıştır. Bu nedenle Zelotes kelimesi Iosephus içerisinde hem bir fraksiyonu hem de gerçek kelime anlamıyla kullanılabilmektedir ve ayrıca Sicarii ile Zelotesler arasındaki doğrudan bir bağlılık yoktur, aralarındaki tek ilişki Roma'ya karşı düşmanlıktır.⁴³² İsyanlar sırasında komutanının Eleazar ben Simon [Ἐλεάζαρων] olduğu bilinmektedir. Ancak öncesinde ise kurucu olarak gösterilen Galilaealı Ioudas dışında, MS 45 ve 48'de öldürülen oğulları Simon ve İakobos, daha sonra genç oğulları Manaemos ve Yair ve son olarak Eleazar ben Simon komutanlık yapmıştır.⁴³³ Temel olarak ideolojik istekleri ise, Roma'dan ve krallık yapısından kurtulmuş, bütünüyle Yahudileşmiş ve Tanrı ile aralarında aracı kalmamış doğrudan sert kurallı Yahudiliğin hüküm sürdüğü ve Yahudi milliyetçisi bir Iudaea'dır.⁴³⁴

⁴²⁶ Ios. A. I. 20, 160; 185; 204; 208'de Sicarii yapılanması hakkında bilgiler bulunmaktadır.

⁴²⁷ Zeitlin 1962.

⁴²⁸ Age, s. 3.

⁴²⁹ Applebaum 1971, s. 159.

⁴³⁰ Cohen 1989, s. 166.

⁴³¹ Ios. B. I.2, 444.

⁴³² Smith 1971.

⁴³³ Applebaum 1971, s. 161.

⁴³⁴ Horsley 1986.

B. Bölgenin Kısa Tarihi

2.4. Prehistorik Çağlar

Arkeolojik bulguların sunduğu şekilde bölge, Alt Paleolitik Çağ'dan itibaren bir göç güzergâhı ve yerleşim alanıdır. Bölgede ele geçirilen aletler Geç Villanyian'ın sonu⁴³⁵ ve Alt Paleolitik Çağ'ın başlangıcına, yaklaşık olarak 700 bin ile 1,9 milyon yıl arasına tarihlendirilmektedir.⁴³⁶ Genel olarak bulgular Tiberius Gölü ve Ürdün Rift Vadisi civarında yer almaktadır ve bulguların homo erectusların Afrika sonrasındaki göç bulgularından oldukları düşünülmektedir.⁴³⁷ Bulguların en yoğun olduğu yerse Tiberius Gölü'nün güneyinde yer alan ve Ürdün Rift Vadisi'ne 3,5 kilometre uzaklıkta olan Ubeidiya'dır. Bölgede yürütülen kazılar sonucunda Erken Aşölyen el baltaları ve Gelişmiş Oldowan aletler elde edilmiştir.⁴³⁸ Ayrıca, bir örs görevi gördüğü düşünülen yıpranmış taşlar, çakmak taşları, üç yüzlü kazmalar da elde edilmiştir.⁴³⁹ Böylelikle bölgede bir düzenin olduğu öngörülmektedir. Epipaleolitik Çağ içerisinde hem kuzeyden güneye hem de güneyden kuzeye⁴⁴⁰ yönelik Prehistorik göçler için bir koridor vazifesi görmüştür.⁴⁴¹ Kısacası bölge Prof. Moshe Stekalis'in deyişiyle "Pleistosen'e açılan bir penceredir."⁴⁴²

Alt Paleolitik Çağ'a ait bulguların ardından Orta Paleolitik Çağ'da da bölgede insana ait izler devam etmektedir. Ancak bu defa izler neredeyse bütün bölgeye yayılmış, hatta aşmıştır. Mons Carmelus'un Tabun Mağarası'nda Tayacian ve Tabunian el baltaları ele geçirilmiştir.⁴⁴³ Levallois tekniği kullanılmış olan bulgular neredeyse bütün bölgede görülmektedir. Erken Paleolitik Çağ'ın sonundan Orta Paleolitik Çağ'ın sonuna kadar Levant Musteryeni olarak adlandırılan alet teknolojisiyle ve özdeşleştirilmektedir ve Doğu Akdeniz içerisinde bulunan homo neanderthalensisler tarafından kullanılmıştır.⁴⁴⁴ Bu bulgular 185 bin yıl ile 88 bin yıl önceye tarihlendirilmektedir.⁴⁴⁵ Orta Paleolitik'ten Üst Paleolitik Çağ'a geçişe dair de pek çok bulgu bulunmaktadır.⁴⁴⁶

⁴³⁵ Tchernov 1988.

⁴³⁶ Herbert 1982.

⁴³⁷ Shea – Bar- Yosef 1988, s. 10.

⁴³⁸ Herbert 1982.

⁴³⁹ Shea – Bar-Yosef 1998, s. 10-14.

⁴⁴⁰ Webb 2006.

⁴⁴¹ Tchernov 1988.

⁴⁴² Goren- Inbar et al. 2018, s. 11.

⁴⁴³ Henry 2003, s. 13.

⁴⁴⁴ Age.

⁴⁴⁵ Age, s. 17.

⁴⁴⁶ Gilead 1991, s. 118.

Üst Paleolitik Çağ'da ise bölgede yeni kültürler ortaya çıkmaya ve Neolitik Çağ'a doğru giden sürecin erken belirtileri ortaya çıkmıştır. Bu dönem içerisinde Doğu Akdeniz'de hem usta avcı hem de Neolitik Çağ'ın çanak çömlek üretiminin ilk izleri yine bu dönem içerisinde görülebilmektedir. Bu bölgede bulunan en önemli kültürlerden birisi Levant Orinyasiyeni'dir ve bölge genelinde görülebilmektedir. Bu dönem ortaya çıkmış bir diğer önemli kültür ise Ahmarian kültürüdür ve genellikle Doğu Akdeniz'in kuzeyinde görülmektedir⁴⁴⁷. Görüldüğü en uç nokta ise Hatay'ın Üçağızlı Mağarası'dır. Genel olarak bulgular 38-37 bin yıl öncesine kadar tarihlendirilmektedir.⁴⁴⁸ Epipaleolitik Çağ'da ise özellikle Kuzey Afrika'da ve ayrıca Doğu Akdeniz kıyılarında görülen Geometrik Kebaran kültürüyle benzeşen Natufyan kültür ortaya çıkmış⁴⁴⁹ ve Doğu Akdeniz ve etki alanındaki bölgelerde bir devrim niteliğinde yeni bir çağ başlatmıştır.⁴⁵⁰ Bu dönem içerisinde ayrıca Erken Neolitik Çağ örnekleri de sıkça görülmektedir.⁴⁵¹

Neolitik Çağ'ın bütün özellikleri bölge içerisine görülebilmektedir. Yerleşik hayata geçiş, tarım, evler, çanak çömlek üretimi, düşünce yapısı, ekonomik değişimler, sanat, sembolizm gibi pek çok unsur Doğu Akdeniz geneline yayılmış haldedir.⁴⁵² Bunun sebebi ise hem Paleolitik Çağ hem de Neolitik Çağ'a geçişin sancıları barındıran Natufyan kültürü, nüfus açısından da gelişebilmiş ve bölge geneline yayılabilmektedir.⁴⁵³ Natufyan kültürünün yaratmış olduğu dönemseller yerleşik yaşam, kısmi hayvancılık, kısmi tarım ve maddi kültür örnekleri,⁴⁵⁴ bu dönem içerisinde pek çok kez ardıl kültürlerle gelişmiş biçimde karşımıza çıkmaktadır. Yani Epipaleolitik Çağ içerisinde başlayan avcı toplayıcı yapının yavaş yavaş terk edilmesi⁴⁵⁵ ve tarım ile yerleşik yaşama geçiş örnekleri sürekliliklerini koruyarak Neolitik Çağ içerisinde kalıcılığa göstermektedir.⁴⁵⁶ Bu kültürlerden birisi Harifian'dır. Bir diğeri ise Khiamian'dır ve Doğu Akdeniz içerisinde, özellikle Tiberius Gölü ve Iordanes Nehri civarında yaygın olarak görülmektedir; bu kültür bir nevi Natufyan kültürün ardılı niteliğindedir. Doğu Akdeniz'de Çanak Çömlekli Neolitik A Dönemi 8500/8300 ile 7500/7300 yılları arasında başlamıştır ve bir sonraki çağa kadar Neolitik yerleşim ve düzen varlığını sürdürmüştür.⁴⁵⁷ Bu dönem içerisinde

⁴⁴⁷ Nishiaki – Akazawa 2018, s. 105-114.

⁴⁴⁸ Bar-Yosef 1980, s. 117. Gilead, 1988, s. 177.

⁴⁴⁹ Verhoeven 2011, s. 80-81. Belfer-Cohen 1991.

⁴⁵⁰ Gilead, 1988, s. 181.

⁴⁵¹ Nativ – Rosenberg – Nadel 2014.

⁴⁵² Verhoeven 2011, s. 78.

⁴⁵³ Belfer-Cohen 1991, s. 183. Byrd 1989, s.188.

⁴⁵⁴ Byrd 1989.

⁴⁵⁵ Bar-Yosef – Belfer-Cohen 1989, s. 490.

⁴⁵⁶ Verhoeven 2011, s. 84.

⁴⁵⁷ Bar-Yosef 1980, s. 127.

ise adını bulunduğu bölgedeki Yarmuk Nehri'nden alan ve Provincia Iudaea'nın doğrudan sınırları içerisinde yer alan Yarmukyan kültürü öne çıkmaktadır. Yarmukyan kültürünün hemen aşağısındaki bölgede yer alan Jericho IX kültürüyle, ticari, üretim ve yaşamsal ilişkisi olduğu düşünülmektedir.⁴⁵⁸ Elde edilen arkeolojik bulgular ve radyometrik veriler Çanak Çömleksiz Neolitik C Dönemi'ni MÖ 6100 ile 5600 arasına tarihlendirmektedir ve MÖ 5600/5500 ile 5100/5000 yılları arası da Yarmukyan kültürünün etkili olduğu dönemi göstermektedir.⁴⁵⁹

Neolitik Çağ'ın ardından ise bölgede Kalkolitik Çağ başlamaktadır. Bölgedeki ilerlemenin ivmesinden ötürü bir sonraki çağ olan Bronz Çağı'na dair pek çok benzeşik özellik bulunmaktadır. Kalkolitik Çağ içerisinde yerleşimin nehir kenarları, ovalar, platolar ve kıyı şeridinde yoğunlaştığı ve yaygınlaştığı görülmektedir.⁴⁶⁰ MÖ 5500'lü yıllarda Suriye'nin kuzeyinde ortaya çıkan Halafyan kültürünün, Doğu Akdeniz'in güneyini de etkilediği ve böylelikle 5. milenyumun ilk çeyreğinde bölgede Kalkolitik Çağ'ın ivme kazandığı düşünülmektedir.⁴⁶¹ Genel olarak elimize geçen bulgular tunç aletler ve boyalı çanak çömleklerdir. Bu çanak çömleklerde Halaf-Ubeid kültürüne dair etkileşimler görülmektedir. Kalkolitik Çağ bölge genelinde tartışmalı bir şekilde yaklaşık olarak MÖ 3800 ile 3600'lü yıllara kadar indirilebilmektedir.⁴⁶² Ancak bu tarihlendirme Doğu Akdeniz'in kuzeyi ile güneyi için eşdeğer değildir. Çünkü her iki bölgenin farklı tarihsel ve coğrafi dinamikleri bulunmakta ve bu dinamiklere göre Erken Bronz Çağı başlangıçları daha ileriye veya daha geriye tarihlendirilebilmektedir.

⁴⁵⁸ Garnfinkel 1993, s. 131.

⁴⁵⁹ Age.

⁴⁶⁰ Gilead 1988, s. 398.

⁴⁶¹ Age.

⁴⁶² Braun – Roux 2013, s. 18-19.

2.5. Bronz Çağı

Tezin esas konusu olan Yahudiler ve Iudaea aslen Bronz Çağı'nın bitimiyle Demir Çağı'nın başlangıcı arasında başlamaktadır. Ancak bu süreçten önce gelişen bir takım Bronz Çağı hadiseleri, bölgedeki demografik değişimi tetiklemiş ve bölgedeki Prehistorik halklar özellikle doğudan ve güneyden gelen kitlesel göçlerle ve işgallerle bir takım kültürel değişimlere uğramıştır. Bronz Çağı'nın yaklaşık olarak 3800 ile 3600 arasında geçişin başladığı düşünülmektedir.⁴⁶³ Erken Bronz Çağı I ise Doğu Akdeniz özelinde 3600 ile 3100 arasına tarihlendirilmektedir.⁴⁶⁴ Erken Bronz Çağı II'de de bölge gelişimini çanak çömlek, alet edevat ve bronz kullanımının yaygınlaşması şeklinde geliştirmiştir. Bölge Erken Bronz Çağı'nın devamında da üretimini ve gelişimini sürdürmüştür.⁴⁶⁵ Arkeolojik bulgu ve filolojik kayıt açısından ise karşımıza ticaret, üretim araç gereçleri ve hammaddeleri gibi çağın karakteristik özelliklerini sağlamış bir şekilde çıktığı ilk yer, Doğu Akdeniz'in kuzeyinde yer alan ve günümüzde Suriye'nin İdlib şehrine bağlı olan Ebla'dır ve zaman aralığıysa MÖ 2450 ile 2350 yıllarıdır.⁴⁶⁶ Ancak bu tarihlendirme yalnızca Bronz Çağı içerisindeki yükselişini işaret etmektedir. Doğu Akdeniz'in güneyinde ise bu tarih aralığında bildiğimiz kadarıyla küçük çoban ve tarım toplulukları yaşamakta ve genellikle Mısır ile işbirliği yürütmektedirler⁴⁶⁷ ve Doğu Akdeniz'in çok geniş bir güney bölgesi Mısır tahakkümü altında bulunmaktadır.⁴⁶⁸

Ebla Devleti'nin ardından ise bölgede karşımıza Hurriler çıkmaktadır. Ignace Gelb'in Spesier'e atıfla belirttiği üzere bölgeye yaklaşık olarak MÖ 3000 civarında yerleştikleri düşünülmektedir.⁴⁶⁹ Ancak Amelie Kuhrt'un belirttiği gibi Hurriler karşımıza ilk olarak Akkadça metinlerde yani 2340 ile 2198 arasında hüküm sürmüş Akkad İmparatorluğu döneminde çıkmaktadır.⁴⁷⁰ Hurriler genel manasıyla Doğu Akdeniz'den Mezopotamya'ya, Anadolu'ya ve Kafkasya'ya kadar yayılmış olan bir halk olup, özellikle Bronz Çağı ve Erken Demir Çağı aralıklarında sık sık karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, Doğu Akdeniz'in kuzeyinin yakınlarında bazı şehir devletlerini kontrol ettikleri de düşünülmektedir.⁴⁷¹ Doğu Akdeniz'in Bronz Çağı içerisinde doğrudan dış işgallere açılması ise Akkad İmparatoru I. Sargon'un politikasını izleyen Akkad İmparatoru Naram-Sin dönemine tarihlendirilmektedir. MÖ 2213-

⁴⁶³ Braun – Roux 2013.

⁴⁶⁴ Age.

⁴⁶⁵ MacDonald 2015.

⁴⁶⁶ Kuhrt 2009, s. 35.

⁴⁶⁷ Kuhrt 2009, s. 189.

⁴⁶⁸ Kuhrt 2008, s. 369-370.

⁴⁶⁹ Gelb 1973, s.6

⁴⁷⁰ Kuhrt 2009, s. 371.

⁴⁷¹ Age, s. 373.

2176 veya MÖ 2260-2223 arasına tarihlendirilen bu dönemde Akkad İmparatorluğu'nun sınırlarının Ebla'yı geçtiği düşünülmektedir.⁴⁷² Akkad'ın gerilemesi ve çöküşüyle birlikte bölgede yine şehir devletleri ile çobanlıkla ve tarımsal yerleşimle hayatta kalan bölgenin yerlileri varlıklarını sürdürmüştür. Mısır'ın Orta Krallık Dönemi olarak bilinen MÖ 2040-1730 veya MÖ 2023-1720 tarihleri⁴⁷³ arasında yerel şehir devleti yöneticileri varlıklarını sürdürmüştür. Zaman zaman Mısır ile gerilen bölge genel anlamda Mısır ile uyumluluğunu sürdürmektedir. Hyksos Dönemi olarak adlandırılan MÖ 1720-1550 arasında ise Hyksos Hanedanı, günümüz Filistin'inin iç kesimlerine ve kıyı şeridinde yayılmıştır.⁴⁷⁴ Bu da ilkin Mitanni Devleti'yle Mısır'ın karşı karşıya gelmesine ve Doğu Akdeniz'in güneyinin Mısır'ın kontrolü altına girmesine yol açmıştır.

Mısır'da MÖ 1550 ile 1403 arasında başlayan Yeni Krallık ile Anadolu'da MÖ 1650-1500 tarihleri arasındaki Eski Hitit Krallığı ve 1430/1420- 1200 yılları arasındaki Hitit İmparatorluğu yayılma politikalarını Doğu Akdeniz'in güneyi ve kuzeyine doğru ilerletmekteydi. Bu da bölgeleri ele geçirmek dışında iki büyük gücün kendi kültürel ve siyasi gücünü bölgedeki kültürlere yansıtması anlamına gelmekteydi. Bu da bölgede hâkimiyet kurmak için yoğun bir mücadeleye dönüşmüştü.⁴⁷⁵ Mısır Kralları I. ve III. Tutmosis, yaklaşık olarak MÖ 1507 ile 1458 yılları arasında neredeyse Doğu Akdeniz'in tamamına sefer düzenlemiş ve Fırat'a dek ulaşmıştır. Sınırlar ise Lübnan'ın Beyrut şehrinin güneyiyle Libya'daki Nehr-el Berid'e uzanmaktadır. Bu dönemde Kenan diyarı olarak bilinen Provincia Iudaea'nın bir kısmı Mısır himayesine girmiş ve Mısır kontrolünde bir Kenan diyarı olarak yönetilmiştir.⁴⁷⁶ Ancak bu dönemden öncesinde de Kenan diyarında yaşayan halkların ticaret vb. yollarla Mısır'ın kültürel etkisinde olduğu bilinmektedir.⁴⁷⁷ Bu etkinin en belirgin izleri üretilen takı vb. şeylerdir. Bunların üretiminde doğrudan Mısır dini motifleri ve Mısır üretim teknikleri temel alınmıştır.⁴⁷⁸ Ayrıca Kenan halklarının Yukarı Galilaea'ya kadar ulaştığı ve Mısır yönetimi altındayken yaklaşık olarak MÖ 13. yüzyıl civarında Kadeş civarında yerleşimler kurmuşlardır.⁴⁷⁹ Aşağı Galilaea Bölgesi'nde de yerleşimler kuran veya mevcut

⁴⁷² Kuhrt 2009'da tablo 3i ve 3ii olarak verilen birisi Kuhrt'a ait diğeri Glassner'a ait iki kronoloji bulunmaktadır. Bu tezde her ikisine de yer verilmiştir.

⁴⁷³ Tarihlendirme Kuhrt 2009'dan alınmıştır.

⁴⁷⁴ Kuhrt 2009, s 234-238.

⁴⁷⁵ Bu iki devletin bölgede yürüttükleri mücadele Amarna Mektupları'nda etraflıca anlatılmaktadır. Bknz: Moran 1992, Rainey 2015.

⁴⁷⁶ Grabbe 2016, Kuhrt 2009.

⁴⁷⁷ Kenan diyarının Mısırlılaştırılmasına dair bknz: Martin 2004.

⁴⁷⁸ Bar – Kahn – Shirley 2011, "D. Ben-Tor, "Egyptian-Canaanite Relations in the Middle and Late Bronze Ages as Reflected by Scarabs", s. 23-43

⁴⁷⁹ Gal 1988.

olanlara yerleşen Kenan halkları, bir çeşit Mısır ürünlerinin iç bölgelere ve civara yayılmasını sağlamıştır, ayrıca yukarıda bahsedilen tahkimatlı yapılar burada da sürmektedir.⁴⁸⁰ III. Tutmosis'in ardından tahta çıkan II. Amenofis döneminde Filistin'de Mısır karşıtı bir isyanın çıktığı ve bu isyanın çok kanlı bir şekilde bastırıldığı ve bu isyanın ardından yerel halk önderlerinin idam ve infaz edildiği ve teşhir edildiği bilinmektedir.⁴⁸¹ III. Amenofis'in çağdaşı olarak karşımıza MÖ 1403 civarında Ugarit şehir devleti çıkmaktadır. Bir Doğu Akdeniz devleti olarak Ugarit, ticareti ve Akdeniz'in sunduğu doğal değerleri çok başarılı bir şekilde işlediğinden pek çok metinde zenginlikleri ve ihtişamıyla yer almaktadır.⁴⁸² Mısır'da ise tahta çıkan IV Tutmosis, Doğu Akdeniz üzerindeki Hitit tehlikesine karşı Hititlerin düşmanı olan Mitanni ile anlaşma yapmış, Mitanni prensesiyle evlenmiştir. IV Amenofis veya diğer adıyla Akhenaton döneminde ise Byblos, Tyrus gibi Mısır kontrolündeki Ugarit kentleri Hitit tehlikesiyle karşı karşıya olduklarını defalarca kez bildirmiştir. Buna bir örnek olarak Amarna Mektupları'ndan EA126 gösterilebilir:

51) a-na ia-ši ù!(LA) ÉRIN.MEŠ 'Ḫa'-[t]i

52) ù i-ša-ra-pu KUR.M[EŠ a-n]a IZI

53) aš-tap-pár aš-ta-ni la-[a]

54) ia-tu-ru-na a-wa-tu

55) a-na ia-a-ši ša-ab-tu

56) ka-li KUR.MEŠ LUGAL BAD-ia

57) ù qa-al be-li iš!(TU)-tu-šu-nu

58) ù a-nu-ma i-na-na tu-⁴⁸³

“Hitit Ordusu için bütün tarlaları yakıyor. Defalarca yazdım, tek bir kelime cevap gelmedi. Kralın bütün toprakları, efendim, ele geçirildi, fakat benim efendim sessiz kalarak onlara endişe veriyor.”⁴⁸⁴

Bu ve buna benzer pek çok örnek bölgedeki Hitit gücünü ve Mısır ile Mitanni'nin Hitit'e karşı Doğu Akdeniz üzerindeki gücünü korumaya çalışmasını belgelemektedir. Ancak I.

⁴⁸⁰ Bar – Kahn – Shirley 2011, “A. Mazar, “The Egyptian Garrison Town at Beth-Shean”, s. 155-189. Beth She'an kenti için bu tezin, I. Bölgenin Tarihi Coğrafyası, 1.4 Başlıca Kentler, Hisarlar ve Öne Çıkan Mimari Eserler, 1.4.9. Scythopolis, Nysa, Nysascythopolis bölümüne bakınız.

⁴⁸¹ Kuhrt 2009, s. 253.

⁴⁸² Moran 1992, EA 89, s. 162.

⁴⁸³ Rainey 2015, EA 126 51-58, s. 659.

⁴⁸⁴ Metin, Rainey 2015, s. 659'daki İngilizce çeviri üzerinden tercüme edilmiştir.

Şuppiluluima, özellikle Ugarit'in davetiyle Suriye'deki Mitanni topraklarına yönelik yaptığı seferlerde Halep, Alalah, Nuhaşşe ve Amurru gibi kentlerin Mitanni ile ilişkisini bitirmiştir. Ayrıca bu seferden sonra Ugarit şehir devleti de Hitit İmparatorluğu'yla anlaşarak Hititlere bağımlı devletlerden birisi haline gelmiştir.⁴⁸⁵ MÖ 1345 ile 1335 yılları arasında tahta geçen Tutankhamon ile Hitit İmparatoru'nun varisi III. Arnuwanda, Doğu Akdeniz'de çıkan bir veba salgınından ötürü ölmüşlerdir.⁴⁸⁶ Hitit ve Mısır'ın Doğu Akdeniz üzerindeki mücadelesi ise MÖ 1296/1275 yılında Kadeş Savaşı'yla sonlanmıştır. Kadeş Savaşı'nın bitişiyle birlikte Doğu Akdeniz'in kuzeyinde Hitit egemenliği, güneyinde ise Mısır egemenliği varlığını korumuştur. Mısır'ın temel olarak elinde tuttuğu Doğu Akdeniz'in güneyindeki topraklar arasında Gazze'ye kadar olan kıyı şeridi, Kenan diyarı denilen iç bölgeler ve Mısır ile Doğu Akdeniz arasındaki geçiş güzergâhı sayılabilecek yerler ve çöllerdir. Savaş boyunca değişen pek çok şey dışında, II. Ramses'in kazandığını belirtmesine rağmen, savaşın çıkış sebebi olan Amurru Krallığı, savaşın ardından Hitit vassalı olmuştur. Savaşın bir başka sonucuysa Damascus gibi kentlerin ve etrafının Hitit'e bağlanmasıdır. MÖ 1200'lü yıllarda önce Batı'da Mikenlerin sonrasında da Hitit'in ve MÖ 1196 ile 1179 yılları arasında Ugarit'in çıkan yangında yıkılması,⁴⁸⁷ Emar gibi bölgede ciddi bir güce sahip kent devletlerinin çökmesi Akdeniz'de ve etki ettiği bölgede bir takım dengeleri alt üst etmiş ve ardından da ciddi olarak Assur tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu tehdit ilk başta sadece Suriye'nin doğusu veya Hitit'in Mitanni'deki topraklarını hedef alsa da sonrasında daha doğuya ve güneye doğru ilerlemiştir. MÖ 1200'ün hemen ertesinde Geç Bronz Çağı'nın bitimine doğru, III. Ramses döneminde bölgeye Deniz Kavimleri adı verilen kavimlerin geldiği anlaşılmaktadır. Bu kavimlerin kuvvetle muhtemel daha önceki 200 senelik dönemde de bölgeye geldiği ve paralı askerlik vb. yaptığı bilinmektedir. MÖ 1224-1204 Merneptah dönemine tarihlendirilmektedir. 1184-1152 yılları arasında III. Ramses döneminde bölgeye Ege veya onunla etkileşim halinde olan bölgelerden gelen Deniz Kavimleri arasında bizim bugün Filistinliler olarak adlandığımız ve Roma Dönemi'nde Palaestina halkı olarak adlandırılacak Philistini halkı da bulunmaktadır.⁴⁸⁸ Bu halkın bölgeye girmesiyle birlikte Askalon, Hazor gibi pek çok şehir devletinin ve şehrin yok olduğu görülmektedir.⁴⁸⁹ Dış bölgelerdeki şehirlerin yanı sıra daha iç bölgelerdeki şehirlerde tahrip edilmiş ve yıkılmıştır, bunun sebebi Deniz Kavimleri'nin yalnızca denizden değil Danuna (Adana) üzerinden Doğu

⁴⁸⁵ Liverani 2014, s. 313-314.

⁴⁸⁶ Kuhrt 2009, s. 333.

⁴⁸⁷ Drews 2014, s. 14-15.

⁴⁸⁸ Bu konuya dair detaylar için "II. Bölgenin Genel Hatlarıyla Kısa Tarihi ve Kültürü, 2.3. Demografik ve Toplumsal Yapısı, 2.3.1. Bölgede Bulunan Kültürler, 2.3. 1. 5. Palaestina Kültürü" bölümüne bkz.

⁴⁸⁹ Van de Mieroop 2007, s. 195.

Akdeniz'e karayoluyla giriş yapmasıdır.⁴⁹⁰ Şehirlerin yıkımının yalnızca Deniz Kavimleri'nce değil, sel, deprem, volkanik hareketlilik, başarısız hasat mevsimleri, yerel çobanların meradan meraya göçleri sırasında ticaretin aksaması gibi şeylerin de alakasının bulunduğu bilinmektedir.⁴⁹¹ Yine bu felaketler silsilesine denk düşecek şekilde, MÖ 1200'lü yıllardan itibaren Mısır'ın Doğu Akdeniz'in güneyi üzerindeki hâkimiyeti sonlanmıştı. Bu felaketlerle ve deniz kavimleriyle başlayan süreç bölgede pek çok şeyi değiştirmiş ve yüzlerce yıldır süren alışlagelmiş sistemleri yıkmıştır. Bahsedildiği gibi bu yıkımlar ve yok oluşlar doğrudan Deniz Kavimleri ile alakalı olmasa da pek çoğunda ismi geçmekte veya ekinlerin yakılması, yağmalanması, harap edilmesi gibi birçok şekilde izleri bulunmaktadır. Deniz Kavimleri'nin Doğu Akdeniz'in batı ve güneyine girişi ve yerleşimi, bölgeyi önce Kenan kültüründen uzaklaştırmış ve daha sonrada Kenan halklarının bu sürece adapte olarak izlemesini sağlamıştır⁴⁹² ve son olarak da bölgeyi Demir Çağı'na doğru sürüklemiştir. Deniz Kavimleri'nin demir araç gereç kullandığı bilinmektedir, ancak bunu nereden ve nasıl öğrendiği bilinmemektedir. Bu Deniz kavimlerinden Peleset/Prst ile Lukka/Rwkw bilinen deniz kavimlerindendir. Pelesetlerin günümüz Filistinlilerinin bölgeye ilk gelen ataları olduğu bilinmesine rağmen Suriye-Hitit Krallıkları'ndan Palistin ile bir ilişkisi olup olmadığı bilinmemektedir. Lukka ise Hititlerin, Lykia Bölgesi için kullandıkları isimdir ve daha önce korsanlık faaliyetleri ve Kadeş Savaşı'na katılmalarıyla karşımıza çıkmışlardır.⁴⁹³ Bronz Çağı'nı kapatan bu felaketlerin sebebi demir kullanımı değildir, ancak demir kullanımı bu felaketlerin getirdiği bir zorunluluktur.⁴⁹⁴

2.6. Demir Çağı

Demir Çağı tarih sahnesinde ilk olarak Eski Yakın Doğu olarak tabir edilen bölgede görülmektedir. Bunun ilk görülen örneklerinden birisi bölgeye gelen Deniz Kavimleri'dir. Ancak daha sonra bu Deniz Kavimleri'nden mi kaynaklandığı bilinmemekle birlikte, bölge genelinde demir kullanımı yaygınlaşmıştır. Yaklaşık olarak MÖ 1200 ile başlatılabileceğimiz bu çağ, alet yapımında kullanılan hammaddeyle adlandırılan son çağdır. Bu çağın temel özellikleri arasında ticaretin şekillenmesi ve Akdeniz'in bunda çok büyük bir rota haline gelmesi, demir kullanarak yapılan her türlü araç gereç ve bir önceki çağdaki felaketlerden temel alınarak genel olarak daha dayanıklı yapıların olmasıdır. Bu çağ içerisinde Deniz Kavimleri'nin bölgeye girişinden sonra bir diğer unsur hiç kuşkusuz yaklaşık olarak MÖ 1050 yılından Aramilerin

⁴⁹⁰ D'Amato – Salimbeti 2015, s. 49-60.

⁴⁹¹ Drews 2014, s. 16-32. Kuhrt 2009, Cilt II, s 4.

⁴⁹² Yasur-Landau 2010, s. 345.

⁴⁹³ Kuhrt 2009, Cilt II, s. 6.

⁴⁹⁴ Drews 2014, s. 80.

Dicle'nin batısına geçmeleridir. Arami kültürünün bölgeye yayılmasıyla birlikte Doğu Akdeniz'den Mısır'a kadar bazen dağınık halde bazen de toplu halde Aramice konuşan Arami kökenli veya başka kavimden halklar görmekteyiz. Bununla birlikte bölgede ortaya çıkan, alfabetiyle, ticaret ve de koloni sistemleriyle çığır açan bir diğer kavim Fenikelilerdir. Fenikeliler, daha öncesinde Ugarit ve Kenan kavminin görüldüğü Tyrus, Sidon, Byblos gibi kentlerde ortaya çıkmış ve bazı iddialara göre Britanya'ya kadar gidebilmişlerdir.⁴⁹⁵ Bölgeyi etkileyen ve kültürel anlamda pek çok yerden karşımıza çıkabilen bir diğer yapıysa Geç Hitit Devletleri adı altında sınıflandırılan yaklaşık olarak MÖ 1100 ile 900 yılları arasına tarihlendirilen Suriye-Hitit Devletleri'dir. Bu devletler yer yer Arami kültürüyle Hitit kültürünü iç içe geçirmiş, yer yer Hitit kültürünü öne çıkarmıştır. Bu da Doğu Akdeniz'in güneyine inen bir Geç Hititlinin oranın kültürüne adapte olmasını kolaylaştırmış veya o bölge tarafından aşına olunan bir kültür halini almıştır. Philistini kavminin durumu ise Mısır tarafından Doğu Akdeniz'in güneyindeki kıyı şeridinde yerleştirilmek ve bir garnizon görevi görmek olmuştur. Ancak Mısır'ın bölgedeki gerilemesiyle birlikte önceki bölümlerde bahsedilmiş olan Azotos, Askalon, Gaza, Ekron ve Gath şehirlerinden oluşan Palaestina devleti halini almıştır. Bu şehirler muhtemelen Mısır'ın Philistini kavmini yerleştirdiği şehirlerdir. Bu bölüm altında yalnızca bu bölgeye etki etmiş devletlerden ve o devletlerin yalnızca bu bölgeye yönelik olarak özel bir tutumu varsa onlardan bahsedilecektir.

2.6.1. Birleşik İsrail Krallığı'nın Efsanevi Kuruluşu ve Ayrılışı

Bu efsanevi kuruluş hikâyesi yaklaşık olarak MÖ 1200'lü yıllara tarihlendirilmekle birlikte, bölgedeki diğer kavimlerden farklı olarak bölgede nadir rastlanır biçimde bir kavime ait olan tek kuruluş öyküsüdür.⁴⁹⁶ Yukarı Mezopotamya'dan, Mısır'a kadar dönemin önemli merkezlerini konu alan Tanah'ın Tekvin bölümünün bir kısmından sonra, İbrahim'in Yukarı Mezopotamya ve Doğu Akdeniz'de geçen olayları anlatılır ve torunu Yusuf'un Mısır'a gelişiyile birlikte, İsrailoğullarının köleleştirilmesi ile devam eder. Tam bu kısımda dönemin asli edebi unsuru olan destansı bir karakter olan Musa karşımıza çıkar. Musa halkını Mısır topraklarından ve Mısır'ın ordularından kurtarır ve Sina Çölü'ne düşer. Tanah'ta geçen Çölde Sayım kısmı bu konuyu işlemektedir. Musa'dan sonra Musa'nın yardımcılarında Nun'un oğlu Yeşu İsrailoğullarına önderlik etmektedir. Yeşu onları tezin konusu olan Provincia Iudaea topraklarına götürür. Idumaealılarla, Necef Çölü'ndeki kavimlerle, Philistini kavmiyle, Ammonlularla ve bölgenin genel nüfusunu oluşturan Kenan halklarıyla bitmek bilmez bir

⁴⁹⁵ Kuhrt 2009, Cilt II, s. 26-27.

⁴⁹⁶ Age, Cilt II, s. 47.

savaşa tutuşurlar. Bu savaş neticesinde Provincia Iudaea'nın güneydeki bölgesi olan Idumaea'yı ele geçirirler, sonrasında Iudaea Bölgesi'ni ele geçirirler. Yeşu'nun ölümüyle birlikte bölgenin ve İsrailoğullarının kontrolü öne çıkan kabilelere veya öne çıkan kahramanlara bırakılmıştır ve bu Tanah'ta Hâkimler ile Samuel'in sonuna kadar devam eder. Bu dönemlerde dört bir yöne karşı savaşlar da sürer. Samuel'in yaşlılığıyla birlikte Benjamin Kabilesi'nden Saulos, birleşik haldeki İsrail Krallığı'nın ilk kralı olur. Saulos'un yönetimi altındaki Birleşik İsrail Krallığı, batıya doğru genişlemeyi sürdürmüştür. Philistini kavmiyle girilen savaşlar ordu komutanı Davut ve Kral Saulos tarafından kazanılmıştır. Ancak Philistini kavmiyle girilen Gilboa Dağı'ndaki son savaşta İsrail Ordusu kaybetmiş bunun üzerine de Kral Saul kendi kılıcıyla kendini öldürmüştür. Daha sonrasında Davut'un kral ilan edilmesiyle birlikte, Birleşik İsrail Krallığı'nda bir iç savaş çıkmıştır. Merkezdeki Iudaealılarla İsraililer arasındaki bu savaştan Davut galip çıkmış ve Birleşik İsrail Krallığı'nın ikinci kralı olmuştur. Davut'un krallığı döneminde topraklar dört bir yöne doğru genişlemiştir. Trans Iordanes ötesindeki kavimlerle savaşmış ve Iordanes Nehri'nin doğusuna geçmiştir. Galilaea'daki kavimlerle savaşmış ve toprakları kuzey yönünde de genişletmiştir.

Bu bilgilerin bilimsel açıdan pek bir karşılığı bulunmamaktadır. Bununla birlikte bizlere Eski Ahit içerisinde sunulan bazı bilgiler aşağı yukarı bir tarihlendirme yapılabilmesi açısından kullanışlıdır. Eski Ahit'te, Pithom ve Raamses şehirlerini inşa ettikleri belirtilmektedir.⁴⁹⁷ Eğer bunu doğru kabul edeceksek, Mısır'dan çıkmaları II. Ramses'in iktidarına rastlamaktadır. Kuhrt'un belirttiği üzere yaklaşık olarak çıkış tarihleri MÖ 1250 civarı olmalıdır.⁴⁹⁸ Eğer Tanah'ı yine geçerli kabul edeceksek bu kaçıştan sonra 40 yıl çölde geçirdiklerini belirtmektedirler.⁴⁹⁹ Şayet bunu doğru kabul eder ve 40 yıl öteye götürürsek MÖ 1224-1204 arasındaki Merneptah Dönemi'ne tarihlendirilen Merneptah Steli'nde geçen İsrail ifadesiyle örtüşürülebilmektedir.⁵⁰⁰ Yani 1250 ile 1204 yılları arasında geçen sürede bahsi geçen çıkış ve çöl badireleri atlatılmış ve Doğu Akdeniz'in güneyi ile Iudaea arasında bir devletleşme süreci başlamıştır. Bundan sonraki süreçler ise Saulos'a kadar sürüncemededir, çünkü bu döneme dair elimizde somut bir veri bulunmamaktadır. Saulos'tan itibaren ise tarihlendirme daha kolaydır, yaklaşık olarak MÖ 1020 yılında⁵⁰¹ tahta çıktığı düşünülmektedir. Hemen ardından gelen Davut ise MÖ 1000 civarında tahta çıkmıştır.⁵⁰² Davut döneminde kabile devletinden her

⁴⁹⁷ Tanah, Mısır'dan Çıkış: 1: 11.

⁴⁹⁸ Kuhrt 2009, Cilt II, s. 58.

⁴⁹⁹ Çölde Sayım: 14: 20-31.

⁵⁰⁰ Kuhrt 2009, Cilt II, s. 59: "...İsrail heba edildi, tohumları kurudu..."

⁵⁰¹ Moscati 1960, s. 130.

⁵⁰² Moscati 1960, s. 130, Grant 1984, s. 94.

anlamda donanımlı bir krallığa geçiş başlamıştır. Kral Saulos'un yönetiminde de Birleşik İsrail Krallığı mevcuttu, ancak yönetim araç ve gereçleri Davut dönemindeki kadar yer etmemişti. Yani bürokratik ayrımlar yapılmamış, ordu düzenlenmemiş ve devlet kademeleri belirlenmemişti. Ayrıca Kral Davut'un yönetiminin bir diğer unsuru ise ele geçirdikleri bölgelerde yaşayan kitlesel halkların kültürlerini kenti kültürleriyle kaynaştırıp, toplamda birleştirmeye çalışmasıydı. Hiç kuşkusuz bu yönetimin en önemli icrası ise imardı. Gerek Hierosolyma'da gerek diğer önemli şehirlerde inşa faaliyetlerine girişmiş ve bu faaliyetlerin bir kısmını tamamlamıştı. Davut'un ardından, yaklaşık olarak MÖ 965-927 yılları⁵⁰³ arasında Birleşik İsrail Krallığı tahtına Davut'un oğlu Süleyman geçer. Kral Süleyman'ın en büyük icraatı Hierosolyma şehrini ticaret merkezi haline getirmek ve üretim faaliyetlerini artırmaktır. Ancak öne çıktığı popüler konu bunlar değil Süleyman Sarayı ve Süleyman Mabedi, Süleyman Tapınağı veya Birinci Tapınak denen kült alanını inşa ettirmesiydi.⁵⁰⁴ Yine Tanah'tan öğrendiğimiz kadarıyla orduda reforma gitmiş ve Kilikya ile Mısır'dan atlar ve at arabaları getirtmişti.⁵⁰⁵ Süleyman'ın ölümünün ardından krallık tekrar istikrarsızlaşmış ve ikiye ayrılmıştır. Bu ayrışım Kral Süleyman'ın ölümünün ardından kuzey kabilelerinin Süleyman'ın oğlu Rehoboam'ı istememeleri ve onun yerine Jeroboam'ı istemelerinden kaynaklanmaktadır. Rehoboam'ın Samaria şehrinden Hierosolyma şehrine çekilip krallığı bırakmamasıyla birlikte Birleşik İsrail Krallığı, kuzeyde İsrail Krallığı ve güneyde de Yehuda Krallığı olarak ikiye ayrılmıştır. Böylelikle Davut'un yaratmaya çalıştığı monarşist yapı çökmüş oluyordu. Bu ayrışımın pek çok sebebi bulunmaktadır bunlardan en önemlisi merkezdeki Yehuda figürüdür. Bu figür zaman zaman diğer bölgelerde yaşayanların kendilerini aşağıda görmesi gibi bir algıya yol açmıştır ve Süleyman'ın ölümüyle birlikte bir arada tutan kral imgesi de ortadan kalkınca, çıkar ilişkileri gereği ayrışım iki taraf içinde en makul olan yol gibi gözükmüş olmalıdır.⁵⁰⁶

2.6.1.1.İsrail/Samaria/Kuzey Krallığı ve Yehuda/Iudaea/Güney Krallığı

Bu iki ayrı krallıktan kuzeyde kalan İsrail Krallığı, Fenike ile bağlarını güçlendirmiş ve böylelikle ayakta kalmaya çalışmıştır.⁵⁰⁷ Güneydeki Yehuda Krallığı kadar sabit bir hayatı olmayan İsrail Krallığı'nın ilk kralı Jeroboam yaklaşık olarak MÖ 910 yılında öldüğünde yerine oğlu Nadav geçmiştir. Ancak çok geçmeden bir savaş esnasında Nadav'ı öldüren Baasa onun yerine İsrail Krallığı'nın üçüncü kralı olmuştur.⁵⁰⁸ Baasa ve ailesi Zimri tarafından öldürülmüş

⁵⁰³ Bu tarih Grant 1984, s. 105'ten edinilmiştir. Moscati 1960 Kral Süleyman'ın taht süresi için MÖ 961-922 aralığını vermektedir.

⁵⁰⁴ Tanah, 1. Krallar: 5: 6.

⁵⁰⁵ Tanah, 1. Krallar: 10: 26-29.

⁵⁰⁶ Kuhrt 2009, Cilt II s. 103.

⁵⁰⁷ Van de Mieroop 2007, s. 224.

⁵⁰⁸ Tanah, 1. Krallar: 14-16.

ve Zimri kral olmuştur. Zimri'nin krallığı ise kısa sürmüştür. Philistini kavmine karşı tertip edilen Gibbeton Kuşatması'nı yöneten Komutan Omri'nin şehri alması üzerine Zimri intihar etmiştir ve Tibni ile yaşanan bir iç savaşın ardından başa Omri geçmiştir. Kral Omri yaklaşık olarak MÖ 885 ile 874⁵⁰⁹ yılları arasında hüküm sürmüş ve Fenike ile olan ilişkiler bu dönemde gelişmiştir. Yine bu dönem içerisinde Samaria, İsrail Krallığı'nın başkenti olmuştur. Omri'nin ölümünün ardından oğlu Ahab MÖ 874 yılında başa geçmiştir. Ahab, Fenike'ye ve Suriye şehir devletleriyle birlikte, toplamda 12 kral olarak MÖ 853 yılında Yeni Assur İmparatoru III. Shalmaneser'in ilerleyişini durdurmak için savaşa girmiştir. Savaş başarılı da olmuştur ancak daha sonraları krallıklar teker teker Assur'un eline düşmeye başlamıştır.⁵¹⁰ Savaşın bitimiyle birlikte Ahab'ın ölmüş ve yerine ise oğlu Ahaziah geçmiştir.⁵¹¹ Ahaziah ise kısa bir süre tahtta durmasının ardından Jehoram veya diğer adıyla Joram tahta geçmiştir. Jehoram, Jehu isimli biri tarafından öldürülünce, darbeyi yapan Jehu İsrail Kralı olmuştur. Jehu, MÖ 842/841 ile MÖ 815/814 tarihleri arasında tahtta kalmıştır.⁵¹² MÖ 814 ile MÖ 745 yılları arasında Jehu'nun Hanedanı İsrail Krallığı'nı yönetmektedir ve Yeni Assur İmparatorluğu'na haraç vermek,⁵¹³ Damascus ile ticaret yolları için savaş gibi olaylarla geçmiştir. Muhtemelen bu dönemden sonra düzenli olarak Yeni Assur İmparatorluğu'na mevcudiyetleri için haraç vermeyi sürdürmüşlerdir. MÖ 745 yılında Jehu'nun büyük torunu Zekheria, Shallum tarafından öldürülür ve taht artık gasp edenlere geçmiştir. MÖ 745 ile MÖ 722 arasındaki dönem İsrail Krallığı için taht savaşlarına dönüşmüştür.

Kuzeyde tüm bunlar olurken güneydeki Yehuda Krallığı ise istikrarlı bir biçimde varlığını sürdürmektedir. Kral Davut'un soyu Rehoboam'ın MÖ 922 ile 915 yılları arasında tahtta kalmasıyla devam etmiştir. Ölümünün ardından tahta oğlu Abiya çıkmıştır. Abiya da MÖ 915 ile 913 yılları arasında tahtta kalmıştır ve ölümünün ardından 913 ile 873 yılları arasında Abiya'nın oğlu Asa tahta çıkmıştır. Bu dönemler içerisinde civar halklarla iletişim sürdürülüyor, ticaret ve üretim önceki gibi devam ettirilmektedir. Bu nedenden ötürü güneydeki Yehuda Krallığı'nda kuzeydeki gibi bir sarsıntı bulunmamaktadır. Davut'un soyu böylelikle devam etmektedir. Bu hanedan listesine dair tek istisna ise MÖ 841 ile 837 yılları arasında tahta çıkan Atayla'dır. O da torunu Jehoash'ın MÖ 837 yılında tahta geçene kadar, tahta naiplik

⁵⁰⁹ Van de Mieroop 2007, s. 224.

⁵¹⁰ Kuhrt 2009, Cilt II, s. 114.

⁵¹¹ Tadmor 2011, s. 596. Liverani 2014, Tablo 23. 1, s. 407. Tanah, 1. Krallar: 22: 29-40.

⁵¹² Van de Mieroop, 2007, Liverani 2014, Kuhrt 2009, Cilt II, Tablo 27, s. 117, Tanah, 2. Krallar: 9.

⁵¹³ Shavitsky 2012, s. 41: Omri'nin Oğlu Jehu'dan haraç olarak, altın, altın kap, altın *zuqutu* kap, altın bardaklar, altın kovalar, kalay, kralın elinde tutması için bir asa ve kargılar aldım.

yapmıştır. Muhtemelen MÖ 587 yılındaki yıkılışına kadar Yehuda Krallığı bölgedeki ufak bir devlet olarak gerek vassal gerek bağımsız bir şekilde varlığını sürdürmüştür.⁵¹⁴

2.6.2. Assur İşgali

Assur'un daha önce ve başka coğrafyalarda yaptıkları bu tezin sınırlarını aşacağından bu bölümde yalnızca kuzeydeki İsrail Krallığı'nı yıkışı ve sonrası anlatılacaktır. MÖ 934 ile MÖ 640 yılları arasında doğuda gelişimini tamamlamış ve neredeyse Yukarı Mezopotamya'nın tamamına hükmeden yeni bir güç yükselmeye başlamıştı. Bu gücün ismi Yeni Assur İmparatorluğu'ydu. MÖ 934 ile MÖ 745 yılları arasında kısıtlı ve temkinli bir yükseliş gösteren Yeni Assur İmparatorluğu, MÖ 745 yılından sonra tahta çıkan III. Tiglat-pileser'in yönetimi altında Kuzey Mezopotamya, Kuzey Suriye gibi stratejik noktaları ele geçirmişti. Bunlar dışında Philistini halkının toprakları olan kıyı şeridi, Fenike ve civarındaki şehirler ile Mısır bu dönemde ele geçirilmiş ve son olarak da güneydeki Yehuda Krallığı, Yeni Assur İmparatorluğu'na bağlı bir vassal krallık statüsüne getirilmişti. İsrail Krallığı'nı önce MÖ 738 yılında vassal bir krallık yaptığını, MÖ 732 yılında da kukla devlet statüsüne düşürdüğü bilinmektedir.⁵¹⁵ Onun MÖ 727 yılındaki ölümünün ardından tahta V. Shalmaneser geçmiştir. V. Shalmaneser'in döneminde Babil bir Yeni Assur İmparatorluğu vassalı olmuştur. Bilinen son icraatı ise MÖ 722 yılında Samaria kentini alarak kuzeydeki İsrail Krallığı'nı kuşatmak olmuştur. Babil kaynakları bu olayı şöyle aktarmaktadır:

ITU.AB UD 25.KAM Šulman-ašared ina KUR Aššur [KUR Akkadi]K1
ina kusse ittašab URU Ša-ma/ba-ra-i-in ibtepi.⁵¹⁶

“25’inde Tebet Shalmanesser Assur tahtına [Akkad Tahtına] yükseldi.
Samaria Şehri’ni yok etti.”

Şehri almasına rağmen pek uzun süre yaşayamayan V. Shalmaneser'in yerine tahtı gasp eden II. Sargon yükselmiştir.⁵¹⁷ II. Sargon kuşatmayı tamamlamış ve İsrail Kralı Hoşea'nın antlaşmadan ötürü belli bir vergi ödemesi gerekmesine rağmen ödememesi ve Mısır ile ilişki kurmaya çalışmasından kaynaklı, II. Sargon'un Hoşea'yı öldürmesi, şehirde yaşayan Yahudileri sürgün etmesiyle sonuçlanmıştır.⁵¹⁸ Bu durum da tarihe kayıp 10 kabile şeklinde

⁵¹⁴ Kronoloji Kuhrt 2009, Cilt II, Tablo 27 ve Liverani 2014, Tablo 23. 1, s. 407'den alınmıştır. Ayrıca bknz: Van de Mieroop 2007, s. 224.

⁵¹⁵ Van de Mieroop 2007, Harita 13.1, s. 248.

⁵¹⁶ Babilce metin Tadmor 2011, s. 272'den alınmıştır ve çevirisi İngilizce üzerinden yapılmıştır.

⁵¹⁷ Liverani 2014, s. 490.

⁵¹⁸ Hayes – Kuan 1991.

yansımıştır. Bölgeden sürgün edilen Yahudilerin doğudaki bölgelere gönderildiği düşünülmektedir. Samaria ise civardaki Arap kabileleri ve diğer halklarla doldurulmuş, kent yeniden inşa edilmiş ve eyaletin başkenti yapılmıştır.⁵¹⁹ II. Sargon'un ölümünden sonra MÖ 705 yılında tahta çıkan Sennacherib, bölgede çıkan isyanları bastırmış ve ardından sınırları daha güneye doğru genişletmiştir.⁵²⁰ MÖ 680 yılında tahta çıkan Esarhaddon, Doğu Akdeniz'de isyan çıkması için uğraşan Mısır'a karşı seferler düzenlemiş ve Mısır'a karşı girdiği savaşları kazanmıştır. Sefer esnasında ölmesinin ardından MÖ 668 yılında tahta çıkan Assurbanipal Mısır'ı zapt etmiş, parçalamış ve Yeni Assur İmparatorluğu'nun topraklarını MÖ 630 yılına dek denetim altında tutmuştur.

2.6.3. Babil İşgali

Yaklaşık olarak MÖ 630 ile 626/625 arasında Yeni Assur İmparatorluğu'nun durumu ve yapısı biraz karışıktır ve kısmen bilinebilmektedir.⁵²¹ Bunun sebebi de Assurbanipal'in MÖ 627'deki ölümüne doğru, oğlu Assur-etel-ilani'yi tahta geçirmek istemesi fakat diğer oğlu Sin-shar-ishkun'un tahtı istemesi üzerine veliaht tartışması çıkmıştır. Bundan öncesinde de Babil ve şehirleri ile Doğu Akdeniz'in güneyi üzerindeki egemenliğini yitirmiş olan Yeni Assur İmparatorluğu, çıkan isyanlara direnememiş ve kuvvetle muhtemel Babil himayesi altına girmiştir. Doğuda çıkan Med Kralı Kyaksares'in isyanı da bu duruma daha fazla etki etmiş ve Yeni Assur İmparatorluğu gerilemeye girmiş ve MÖ 626 veya MÖ 625 yılları arasında Yeni Babil İmparatorluğu ortaya çıkmış ve Medlerin de yardımıyla bölgede hâkimiyet sağlamaya başlamıştır. Yeni Babil İmparatorluğu'nun başında MÖ 626 veya 625 yıllarından MÖ 605 veya 604 yıllarına kadar Nabopolassar bulunmaktaydı. Bu kişinin Assurlular tarafından atanmış bir general olduğu düşünülmektedir.⁵²² Sonrasında Kyaksares'in ve Nabopolassar'ın orduları önce Ninova'ya ardından da Harran'a saldırmış ve yaklaşık olarak MÖ 610 yılında Yeni Assur İmparatorluğu resmen yıkılmıştır. Bu arada Mısır Doğu Akdeniz'in tamamını ele geçirmiş ancak Karkamış'ta Nabopolassar'ın oğlu II. Nebukhadnezzar tarafından Mısır'a karşı kazanılan bir zaferle Mısır'ı geriletmiş ve Hamat'ta kazanılan ikinci bir zaferle Doğu Akdeniz'in kuzeyinde Yeni Babil İmparatorluğu egemenliği sağlanmıştır. Bu savaş esnasında Nabopolassar'ın ölümüyle birlikte, oğlu II. Nebukhadnezzar MÖ 605/604 tarihlerinde tahta çıkmıştır. Yeni Babil İmparatorluğu liderlerinin bulundukları kavimden ötürü Yunanca Khaldaioi olarak da adlandırılmıştır.⁵²³ II. Nebukhadnezzar, tahtta kaldığı süre boyunca

⁵¹⁹ Tadmor 2011, s. 269-270.

⁵²⁰ Age, s. 653-654.

⁵²¹ Kuhrt 2009, Cilt II, s. 214, Liverani 2014, s. 537.

⁵²² Kuhrt 2009, s. 279.

⁵²³ Ios. A. I., I, 144.

neredeyse bütün seferlerini Doğu Akdeniz'e ve ona bağlı coğrafyalara doğru yöneltti. Bunun tek bir sebebi vardı, o da bölgeye göz diken ve her iktidar boşluğunda bölgeyi himayesi altına almaya çalışan Mısır'dır. Mısır'ı geriletmenin yolunsa Doğu Akdeniz'den geçtiğini bilen II. Nebukhadnezzar, sürekli bu bölgeyi ve Mısır'ın müttefiklerini meşgul tuttu veya savaşıma zorladı. Böylelikle MÖ 601'e gelindiğinde neredeyse Mısır sınırına kadar inen bir Yeni Babil İmparatorluğu bulunmaktaydı. Bu esnada Yehuda Kralı Jehoiakim, Yeni Babil İmparatorluğu'na verdiği haracı vermeme kararı aldı. MÖ 597'de Babil Ordusu, Hierosolyma'yı kuşatmak için yola çıktı, ancak daha ordunun tamamı görünmeden, Jehoiakim öldü. II. Nebukhadnezzar, şehri ele geçirdi ancak hiçbir şeye el sürmedi. Aralarında Jehoiakim'in oğlu Jekoniah'ın da bulunduğu yaklaşık 10 bin kişi ele geçirildi ve Doğu Akdeniz'den sürgün edildi.⁵²⁴ Sonra Yeni Babil İmparatorluğu tarafından bölge yönetimine atanan Zedekiah da kendinden önceki Yehuda kralının yaptığı aynı hataları yapmıştır. MÖ 587 veya MÖ 586'da ise Hierosolyma Kuşatması bitmiş ve II. Nebukhadnezzar şehri son Yehuda Kralı Zedekiah'tan alınmıştır.⁵²⁵ Kuşatma yaklaşık olarak 18 ay sürmüştür.⁵²⁶ Kuşatmanın ardından bölge ele geçirilmiş, şehre girilmiş, surlar, saray ve tapınak yıkılmıştır; Zedekiah kör edilmiş, ailesi öldürülmüş ve Hierosolyma da ve bölgede hayatta kalan Yahudilerin büyük çoğunluğu tıpkı kendinden önceki 10 bin kişi gibi Babil ülkesine sürgün edilmiştir. Böylelikle Birinci Tapınak Dönemi veya Süleyman Tapınağı olarak bilinen dönem sona ermiş. Yahudiler artık bölge dışında diasporalaşmaya ve farklı bir kimliğe bürünmeye başlamıştır.⁵²⁷ Yeni Babil İmparatorluğu ise II. Nebukhadnezzar'ın MÖ 562 yılındaki ölümünün ardından MÖ 539 yılına kadar ciddi taht krizleri yaşamış ve II. Nebukhadnezzar'ın haleflerinin bir kısmı suikasta uğramıştır.

2.6.4. Pers İşgali

Perslerin tarih içerisindeki yeri doğuyu ilgilendirdiği kadar batıyı hatta Ege Denizi'nin ötesini de ilgilendirmektedir. Bu nedenle tezin sınırları içerisinde kalınarak Perslerin sadece Doğu Akdeniz ve bununla ilişkili kısımlarıyla ilgili tarihlerine değinilecektir. MÖ 559 yılında Büyük Kyros veya II Kyros önderliğindeki Pers İmparatorluğu veya hanedan ismiyle Akhaimenidler yükselmeye başlar. MÖ 550'lerde Med Kralı Kyaksares'in oğlu ve halefi Astyages ile karşı karşıya gelen Büyük Kyros, savaştan galip ayrılır ve Media'nın başkenti Ekbatane'yi ele geçirir ve böylelikle doğuda büyük bir ilerleme kaydeder. MÖ 539 yılında

⁵²⁴ Oates 2004, s. 136.

⁵²⁵ Van de Mieroop 2007, s. 276, Tadmor 2011, s. 515, Liverani 2015, s. 540.

⁵²⁶ Oates 2004, s. 136.

⁵²⁷ Lipschitz – Blenkinsopp 2003.

Babil'in son topraklarını da ele geçiren Büyük Kyros, bu toprakları ele geçirmesiyle birlikte buraya sürgün edilmiş Yahudileri, Yehuda'ya geri gönderir. Buraya gönderilen Yahudiler, Pers desteğiyle birlikte yeniden tapınaklarını, surlarını ve kentlerini inşa etmişlerdir.⁵²⁸ Yahudilerin kendi tapınak vergilerini de bu dönem oluşturdukları düşünülmektedir.⁵²⁹ Bölge bu dönemden sonra Büyük İskender'in bölgeyi ele geçirişine kadar Pers Krallığı'nın satrapı olarak hizmet etmiştir ve bu dönemde Yehud adıyla adlandırılmıştır.⁵³⁰ Ayrıca Tanah'ta Büyük Kyros'tan daha önceki işgalcilerden ve liderlerden bahsedildiği gibi bahsedilmemektedir. Kendisinden kurtarıcı gibi bahsedilmekte ve ele geçirdiği toprakların Yahweh tarafından verildiği söylenmektedir.⁵³¹ Ayrıca daha önceki Süleyman Tapınağı'ndan alınan malların yerine geri konmasını da yine Tanah'ta belirtilmektedir.⁵³² MÖ 530 yılında ölen Büyük Kyros'un yerine Kambyzes geçmiştir ve MÖ 529-522 yılları arasında tahtta kalmıştır. Kambyzes'in döneminde MÖ 525 yılında Mısır ele geçirilmiştir. Yehud toprakları ise Pers satrapı olarak ibadet ve ticaret hakkına sahip halde varlığını sürdürmektedir. Muhtemel sınırları⁵³³ ise birinci bölümde anlatılmış olan çekirdek Iudaea Bölgesi'dir.⁵³⁴ Kısaca Yehud satraplığı Pers İmparatorluğu altında hem imar hem de nüfus açısından gelişmiş ve din serbestliğinin getirdiği özgürlükle çekirdek bölge içerisinde dinen yayılabilmektedir. Sürgün, yıkım ve kimlik arayışına sürüklenme felaketi bildiğimiz anlamıyla bölgede Yahudi kimliğini inşa etmeye yine bu dönem içerisinde başlamıştır. Ayrıca bu dönem içerisinde Mısır ve Babil'de diasporalar gelişmeye başlamıştır.⁵³⁵ Son olarak da bu dönemle birlikte İkinci Tapınak Dönemi başlamıştır.

2.6.5. Büyük İskender'in Egemenliği

MÖ 336 tahta çıkışının ardından Perslere karşı yürüttüğü mücadelede Perslerin yenilmesiyle birlikte onlara bağlı pek çok şehir ya teslim olmuş ya da Büyük İskender tarafından kuşatılarak ele geçirilmiştir. MÖ 334 ile MÖ 332 yılları arasındaki bu süreçte Pers satraplığı olan Yehud ele geçirilmiştir. Daha önceki bölümlerde anlatılmış olan⁵³⁶ anlatılara değinerek tekrara düşmemek açısından bölgenin ele geçirilmesinin ardından bölgede Hellen hegemonyası başlamıştır. Bölgeye dışarıdan getirilen Hellen kökenlilerle birlikte bölgede Eski Yunanca yazıtlar görülmektedir. Buna bir örnek olarak Eski Hierosolyma'da bir evin altında

⁵²⁸ Bu dönem ortaya çıkan yeni şehir surları için bkznz: Finkelstein 2008.

⁵²⁹ Tanah, Ezra: 1: 4.

⁵³⁰ Konuya dair ayrıntılı bilgi için bkznz: Tadmor 2011, s. 853-859.

⁵³¹ Tanah, Ezra: 1.

⁵³² Tanah, Ezra: 1: 7-8.

⁵³³ Konuya dair ayrıntılı bilgi için bkznz: Carter 1999, s. 90-100 ve Carter 1999, Figür 1, 2, 3, 4, s. 84-87.

⁵³⁴ Bknz, I. Bölgenin Tarihi Coğrafyası, 1.1. Doğal ve Tarihsel Sınırları.

⁵³⁵ Konuya dair ayrıntılı bilgi için bkznz: Gerstenberger 2011, II. Bölüm, 4. Kısım.

⁵³⁶ Bknz, I. Bölgenin Tarihi Coğrafyası, 1.4. Başlıca Kentler, Hisarlar ve Öne Çıkan Mimari Eserler, 1.4.6. Hierosolyma, Hierousalem, Hierusalem.

bulunan ve MÖ 3. yüzyıla tarihlendirilen Flüt Çalan Ares'e yönelik Yunanca yemin yazıtı gösterilebilir:

Ὅρκος Ἄρης αὐλητῆς τὰδ[ε --]|τας ἐπήγαγον ἐπὶ τὴν οἰκ[ίαν --] | τούτων καὶ οὐκ
ἐφάμην [--] | καὶ τοὺς ἱερεῖς μαστ[--] | ἤθελον καὶ οὐκ ἔλαθ[ον (?) --] | ὑπὸ τῶν
θεῶν του[--]|μου ἀπώλεσαν [--] | ἐνέβαλον κα[ὶ --]|σαν καὶ τα +? [--] | ἔμπυον[--] |
ΥΤΗΕΠ[--|--]+[--].⁵³⁷

Yemin eden, Flüt Çalan Ares...e karşı yönettim...ve reddettim...ve rahipler...ümit ettim ve dikkatinden kaçamadım...tarafından Tanrıların...yok ettiler...dahil oldum...ve...irinlidir.

Büyük İskender dönemiyle birlikte bölgedeki değişim böyle izlenebilmektedir. Kendi bölgesi ve ticari dolaşımıyla ilişkilenmiş Doğu Akdeniz kültürü, Yunan kültürüyle karışmaya başlamış ve bir müddet sonra bölgenin *lingua francası* olacak olan Eski Yunanca hayatlarına girmiştir. Böylelikle Hellenleşmeye başlayan bir Iudaealı figürü karşımıza çıkmaktadır. Bunun makul sebeplerinden birisi ticaret, üretim ve Hellenleşen dünyada yer edinmeye çalışmadır. Bu Hellenleştirme MÖ 3. yüzyıl ile 2. yüzyıl aralığına tarihlendirilebilir. Bu bölgede darp edilen sikkelerde ve üretilen ticaret ürünlerinde görülebilir.⁵³⁸ Büyük İskender'in MÖ 323 yılındaki ölümüne dek bölge olağan yaşantısına devam etmiştir. Ölümünün ardından ise Diodokhoi Dönemi yani Büyük İskender'in haleflerinin iktidar mücadelesi başlamaktadır.

2.6.5.1. Büyük İskender'in Haleflerinin Egemenliği Altında Iudaea

Büyük İskender'in komutanlarından I Ptolemaios Soter'e yapılan paylaşımda Mısır bırakılır. Fakat Perdikkas'ın Mısır'a düzenlendiği sefer sırasında öldürülmesiyle birlikte halefler arasında tekrar anlaşmazlık çıkar ve Perdikkas'tan açılan boşluğa Antigonos getirilir. MÖ 317 ile 311 yılları arasında Antigonos ile Seleukoslar arasındaki savaşta Seleukos'un Ptolemaios'un hükmettiği Mısır'a kaçmasıyla, Ptolemaios da savaşın bir tarafı haline gelmiştir. Bu da Büyük İskender'in haleflerinin mücadelesini Doğu Akdeniz'e sıçratmıştır. MÖ 312 yılında Gazze Savaşı'nı Ptolemaios ve Seleukos'un kazanmasıyla birlikte Seleukoslar Babil'de hak kazanmışlardır. Daha sonra Ipsos Savaşı'yla birlikte MÖ 301 yılında bölge Ptolemaios Hanedanı'nda kalmıştır. Ptolemaios Iudaea Bölgesi'ni ve şehrini bir Şabat gününde ele geçirmiştir.⁵³⁹ Ptolemaios ele geçirdiği Iudaea ve Samaria'dan pek çok Yahudi'yi Mısır'a sürgün etmiştir. Daha sonra bölgeye geri göç edecek olsalar da bu durum Mısır'da ufak çaplı

⁵³⁷ Resim 2. CIIP I, s. 39-40. Transkripsiyon CIIP I, s. 40'tan alınmıştır.

⁵³⁸ Harrison 1994.

⁵³⁹ Ios. A. I. 12.1.1.

bir kültürel çatışmaya yol açmıştır.⁵⁴⁰ MÖ 101 yılında Ptolemaios Hanedanı'na geçen bu bölgeye yönelik savaşlar MÖ 280 yılına dek sürmüştür. Bölge Ptolemaios komutası altındayken Hellenleştirme faaliyetlerini sürdürmüştür. Basılan sikkelerden, yazıtlara kadar pek çok somut örnek üzerinde bunlar görülebilmektedir. Ayrıca yine bu dönem içerisinde Septuaginta adı altında Tanah, Eski Yunancanın Koine lehçesine çevrilmiştir. Daha sonraları Kuzey Suriye'nin III. Ptolemaios tarafından ele geçirilmeye çalışmasıyla birlikte Seleukos Hanedanı ile Ptolemaios Hanedanı arasında MÖ 219 ile 217 yılları arasında çıkan 4. Suriye Savaşı çıkmıştır. Raphia Savaşı'nın kaybedilmesiyle birlikte Ptolemaios Doğu Akdeniz'deki topraklarının bir kısmı III Antiokhos tarafından ele geçirilmiştir. Daha sonra tahta çıkan V Ptolemaios ise 5. Suriye Savaşı'na sebebiyet vermiştir ve Panium Savaşı'nın ardından yaklaşık olarak MÖ 200 veya MÖ 199 yılında Iudaea Bölgesi ve şehri Seleukos Hanedanı tarafından ele geçirilmiştir.

Seleukos Iudaeasi'nın ilk yöneticisi olan III. Antiokhos, çok geçmeden Anadolu ve ardından da Yunanistan anakarasına yaptığı genişleme çalışmalarıyla Roma Cumhuriyeti'nin dikkatini çekmiş ve MÖ 191'de M. Acilius Glabrio'nun komutası altındaki Roma Ordusu ile karşı karşıya gelmişlerdir. Savaştan yenik ayrılan III. Antiokhos, MÖ 188'de imzalanan Apameia Barış Anlaşması'na göre Suriye ile sınırlandırılmış bir devlete dönüşmüştür. MÖ 187'de ise tahta IV Philopator çıkmıştır. Yahudilere karşı yasaklar ve vergiler koyan IV Philopator, kendi komutanlarından Heliodoros tarafından öldürülmüştür. Ardından MÖ 175'te tahta IV Antiokhos Epiphanes çıkmıştır. Antiokhos Epiphanes ise daha sert bir mizaca sahiptir ve sünneti yasaklama, Yahudiliği yasaklama, tapınağa müdahale etme gibi Yahudi karşıtı politikalar yürütmüştür. Bunun üzerine MÖ 168 veya 167'de çıkan isyan sonucunda Iudaea Yahudilerce ele geçirilmiştir.

2.6.5.2. Seleukos Hanedanı'na İsyan, Makkabaioi Hanedanı ve Bağımsız Yehuda⁵⁴¹

Antiokhos Epiphanes'in görüldüğü anlamıyla bölgeyi topyekûn dönüştürme gibi bir niyeti yoktur. Keza Seleukos Hanedanı etrafındaki Hellen kimliği Yunan ve Doğu kimliğinin bir karışımı gibi görünmektedir. Bunun dışında Iudaea'da başhahamlık veya yüce rahiplik denilen ailesel yapı gelişmiştir.⁵⁴² III Onias, oğlu Simon II ve kardeşi Joshua veya yaygın ismiyle Jason, bu mevkiler için IV Antiokhos'a bir takım rüşvetler vermiştir. Bu mevkilere gelince de Antiokhos ile uyumlu geçinmiş ve zaman zaman Hellen kültürünü Hierosolyma'ya kendileri getirmişlerdir. Hatta Joshua, Antiokhos'tan gymnasium ve nüfus sayımı için merkez

⁵⁴⁰ Grabbe 2008, s. 281.

⁵⁴¹ Bu konuya dair ana kaynak Makkabiler İncili olarak bilinen eserin '1 Makkabiler, 2 Makkabiler' adlı kısımları ve Iosephus'un *Ioudaïke Arkhaiologia* adlı eseridir.

⁵⁴² Grabbe 2010, s. 11.

kurmak için izin istemiş ve almıştır. Daha sonralarda ise şehri polis statüsüne yükseltmeye çalışmıştır. MÖ 170 ile 169 yıllarına gelindiğinde başka bir başhahamlık grubu ortaya çıkmış ve aynı yolu izleyerek Hierosolyma'nın baş yöneticiliğini tıpkı Joshua gibi ele geçirmiştir. Bu sefer başa gelen Menelaos Antiokhos Epiphanes'e bir takım rüşvetler vermiş ve Antiokhos bunlardan hoşnut olmayınca daha fazlası için tapındaki altın kâseleri satmaya çalışmıştır. Bu da halkta huzursuzluk yaratmış ve bir takım protestolara sebep olmuştur. MÖ 169 yılında Mısır'a sefer düzenleyen Antiokhos Epiphanes, seferinde başarılı olmuştur ve VI Ptolemaios savaşın sonucu olarak Antiokhos'un kızıyla evlenmek zorunda kalmıştır. Mısır'dan dönüş yolunda Hierosolyma'ya uğrayan Antiokhos, kurallara aykırı olmasına rağmen Menelaos tarafından tapınağa girmesine müsaade edilmiştir ve rivayete göre tapınağın hazinesinin bir kısmını yağmalamıştır.

MÖ 168 yılında tekrar Mısır ve Mısır himayesindeki Kıbrıs'a saldırıyorken, yolu Roma tarafından kesilir ve geri çekilmeleri istenir. Roma'yı karşısına almaktan çekinen Antiokhos, Syria'ya geri çekilir. Bu sırada kendisinin savaşta öldüğü söylentisinin yayılması üstüne eski başhaham Joshua, yeni başhaham Menelaos'a karşı, unvanı geri almak için mücadeleye girişir ve alır, Menelaos'u ise sürgün eder. Bunu duyan Antiokhos Epiphanes, bunu bir isyan girişimi olarak değerlendirir ve bunun üzerine MÖ 168'de Hierosolyma'ya ordu gönderir. Pek çok Yahudi öldürülür, pek çoğu tutsak edilir, şehrin başına güvenilir birileri yerleştirilir. Aralık MÖ 168'de ise şehirde Yahudilik, kültleri ve ibadetleri yasaklanır.

MÖ 168 veya 167 yılında Seleukos Hanedanı'nın Yehuda üzerindeki yönetimine karşı başlayan Makkabaioi İsyanı, MÖ 166'da veya 165'te başarıyla sonuçlanmıştır. İsyanın önderi olan Ioudas Makkabaios, Bağımsız Yehuda'nın ilk lideri olur ve bu yüzden de krallığa Makkabaioi da denmektedir. Ayrıca bir diğer isim olarak ise Asamonaioi Hanedanı bu dönem için kullanılmaktadır. Iericho Bölgesi bu dönem içerisinde Iudaea'nın tabi toprakları arasına katılmıştır. Bu liderlik çok sürmez, MÖ 161 yılında öldürülür ve yerine kardeşi Jonathan geçer. Jonathan, Seleukosların taht krizinde bir tarafı destekler, Roma ile ilişki kurar, başhahamlığı tekrar restore eder ve üzerine alır, Asamonaioi Hanedanı'nı kurar ve MÖ 143 yılına dek başta kalır. Bölüm 1'de bahsedilen toprak genişlemelerinin bir kısmı bu dönem içerisinde yaşanır. Bölge, Iordanes Nehri'nin doğusuna ve Hierosolyma'nın kuzeyine bu dönemde genişlemiştir. MÖ 143 ile 135 arasında başa Jonathan'ın öldürülmesi üzerine yerine kardeşi Simon geçmiştir. Simon MÖ 140 civarında Akre'yi ele geçirmiştir. Simon'un MÖ 135 yılında öldürülmesiyle yerine oğlu I. Ioannes Hyrkanos geçer. I. Ioannes Hyrkanos, yine birinci bölümde bahsedilen toprak genişlemelerinin en büyük kaynaklarından birisidir. Iudaea'nın doğal sınırları

bağımsızlık döneminde en çok bu dönem genişlemiştir. Bu genişlemenin içerisinde Samaria, Idumaea ve zaten elde tutulan Peraea'nın güneyi bulunmaktadır. Ele geçirilen bu bölgelerde yaşayan halkların Yahudileştirildiği düşünülmektedir.⁵⁴³ MÖ 104 yılında I. Ioannes'in en büyük oğlu I. Aristobulos tahta geçmiştir, ancak yalnızca bir sene tahtta kalmıştır. Bu süre içerisinde Ituraea Bölgesi ele geçirilmiş ve Yahudileştirilmiştir. I. Aristobulos'un ölümüyle birlikte, hapse attırdığı kardeşi Aleksandros Iannaeus, Aristobulos'un eşi tarafından hapisten çıkartılmış ve MÖ 103 yılında tahta geçirilmiştir. Bu dönem içerisinde de genişleme her yöne sürmüştür ve Doğu Akdeniz'in kıyı şeridinin neredeyse tamamı bu dönemde ele geçirilmiştir. Yahudi örgütleriyle iktidar arasında krizler yaşanmaya başlamıştır. MÖ 76 yılına gelindiğinde Iannaeus, eşi Aleksandra'ya kendisine karşı muhalif pozisyonda bulunan Pharisaioi'la barış yapmasını ve beraber hareket etmesini telkin eder. Eşi de bu uyarıyı dikkate alır ve tahta geçen ilk Yahudi kadın yönetici olarak MÖ 76 yılında bu barışı sağlar ve oğlu II. Ioannes Hyrkanos'u başhaham olarak atar ve kendisini de kraliçe ilan eder. MÖ 67 yılında ölene dek tahtta kalır. MÖ 67 yılında öldüğünde ise kardeşi II Aristobulos tahtı ele geçirmek için savaş ilan eder ve alır. Bunun üzerine başhaham pozisyonunda kalan II. Ioannes Hyrkanos, bölgeyi Yahudileştirmeyi sürdürürken, danışmanlarından Antipatros isimli birisinin verdiği telkinle, tahta tekrar göz diker ve Nabataea Kralı III. Aretas'tan ordu ister. Aldığı orduyla da Hierosolyma'yı kuşatır ve Roma'nın desteğiyle şehri de tapınağı da ele geçirir.

İlk başta tahta başhaham veya Yahudiliğin koruyucusu olarak çıkan Makkabaioi veya Asamonaioi Hanedanı zaman içerisinde krala dönüşmüştür ve bu durum kardeş savaşlarında ve suikastlarında politikalarına da yansımıştır.⁵⁴⁴ Genel anlamıyla bu dönem içerisinde ortaya çıkan politika Yahudi olmayan bölge halklarına karşı saldırgan bir mücadeledir.⁵⁴⁵ Bu işgaller, kuşatmalar ve Yahudileştirmelerle perçinlenmiştir. Bu dönem içerisinde Yahudi nüfusu ciddi manada çoğalmış ve bu nüfus artışı kullanılarak pek çok bölge ele geçirilmiştir. Ayrıca ele geçirilen bölgelerin neredeyse tamamına yakını Yahudileştirilmiştir.⁵⁴⁶ Yani dolaylı yoldan Roma Dönemi'ndeki isyanlara yol açacak olan en yakın isyan budur ve bu tarih boyunca oluşturulmaya çalışılan Yahudi kimliğinin temel dayanaklarından.

⁵⁴³ Grabbe 2010, s. 18.

⁵⁴⁴ Cohen 1989, s. 15.

⁵⁴⁵ Age.

⁵⁴⁶ Finkelstein 2010, s. 54.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ROMA EGEMENLİĞİ ALTINDA PROVINCIA IUDAEA

Demir Çağı'ndan bu yana süre gelen tarih seyrinde genel anlamıyla oluşan Yahudi kimliği muhafazakâr, zenofobik ve içe kapanıktır. Bunun sebebi Assur'dan bu yana sürekli olarak savaş, yıkım ve göç arasında geçen ve kültürel olarak dışarıdan gelenin oluşturmaya çalıştığı kültürel hegemonya ile yüzleşilen tarihsel süreçtir. Bu süreç içerisinde ileride de görülebileceği gibi Yahudilere karşı savaşanlar onların kültürlerini bilmektedirler. Önceki anlatılmış savaşlarda ve sonraki savaşlarda görüleceği gibi pek çok komutan ve lider Yahudilere karşı kuşatmalarını ve savaşlarını Şabat günü tamamlamaktadır. Sebebi ise açık bir şekilde Yahudilerin o gün herhangi bir emek harcamayı reddetmesiyle ilişkili olarak savunmalarını düşürmeleridir. Bunun dışında bölgede bulunan kentler nehir havzaları, vadiler, tepeler ve dağlar şeklinde bir takım coğrafi ögenin etrafına konuşlanmıştır. Bu durum Yahudilerle savaşan taraflar tarafından da bilinmekte ve alınan manevralarda bu bilgi izlenebilmektedir. Özellikle Roma Dönemi'nde veya Hellenistik Dönem'de inşa edilmiş olan hisarlar bunun en belirgin örneklerindendir. Genel olarak bir ya da birden fazla tarafı uçurumlar, yamaçlar vb. doğal engellerle kapalı olan bu hisarlar, düşmanı genelde en asgari alanda karşılamak üzerine oluşturulmuştur. Böylece Yahudilere saldıran kişiler Yahudilerin istediği gibi savaşmak durumuna itilmiştir, ancak strateji ve tatik sayesinde ya bu doğal engeller Yahudilere karşı kullanılmış ya da bu engellemeler doğaya karşı insanın zekâsı şeklinde alt edilmiştir. Ayrıca önceki savaşlardan ve ileride anlatılacak olanlardan görüleceği üzere Yahudiler üzerinde yönetilen bütün savaşlar onları nehir ve su yataklarından uzaklaştırma rotası izlemektedir. Engebeli veya korunaklı arazilerde ise mümkün mertebe bölgeyi yalnızlaştırma ve ıssızlaştırma politikası izlenmektedir. Bu durum Assur'dan itibaren açıkça gözlemlenebilmekte ve Roma'da harfiyen olmasa da uygulanmaktadır.

Roma ile bölgenin ilk ilişkileri ise Pompeius ile başlamaktadır. Bölgeye gelen, şehri ve tapınağı ele geçiren Pompeius, bölge yönetimini Roma'ya, dini yönetimi ve dinin kontrolünü gelenek olarak süren başhahama vermiştir.⁵⁴⁷ Böylelikle Roma, bölgeye idareci olarak bir kişi atayacak, Yahudi başhahamıysa bölgedeki toplumsal ve dini olaylardan sorumlu olacaktır. Bu durum ise Yahudi örgütlerinin ilk başta İkinci Tapınak ve çevresinde kadrolaşmaya başlamasına yol açmıştır. Yaklaşık olarak bin yıldır bölgede bulunan Yahudiler daha önce defalarca kez başka uygarlıklar tarafından işgal edildi veya sürgün edildi, ancak bu kez

⁵⁴⁷ Sicker 2001, s. 47.

karşılarında kendinden önceki uygarlıklardan farklı olarak kendi çıkarları için hareket eden ve daha önce tanışmadıkları bir düşmanları vardı. Bu düşman sayesinde kendi kimlikleri, bir çeşit yurtseverlik arketipine dönüşmüştür.

3.1. Roma'nın Bölgeyle İlk İlişkileri ve Bölgenin Eyaletleştirilmesi

Tez seyri içerisinde Iudaea'ya provincia denmektedir. Bu provincia ifadesinin ne anlamda kullanıldığına kısaca değinmek tezin anlatmaya çalıştığı alan bilgisi açısından elzemdir. Provincia kelimesi, yapısı itibarıyla bir birleşik kelimedir. Pro ön eki ile kazanmak, yenmek, galip gelmek, ele geçirmek gibi anlamları olan *vinco*, *vincere* fiilinin birleşiminden oluşmuştur. Sonuna gelen -ia eki ise Latince ve Yunanca içerisinde bir yeri, toprak parçasını veya coğrafi bölgeyi ifade etmek için kullanılan bir son ektir (-ia ekinin tek kullanım alanı bu değildir, bir olguyu, bir kavramı veya yapıyı nitelerken de kullanılabilir). Kaba bir çeviriyle daha önce ele geçirilmiş olan yer denilebilir. Günümüzde gerek batı dillerinde gerekse Türkçede eyalet olarak kullanılmaktadır. Tam olarak eyalet kelimesi bu kelimenin anlatmak istediği şeyi ifade edemese de genel olarak karşılamaktadır. Latin dünyasındaki genel kullanım amacı ise Roma yasalarına göre bir memurun görev alanını ve ona bağlı olan territoriumunu ifade etmektir. Yani Romalı magistratusların Romalılar tarafından daha önce ele geçirilmiş ve İtalya dışında yer alan bir toprağa Roma yasalarınca görevlendirildiğinde, memuriyet yetkisi altındaki bu bölge provincia olarak adlandırılmaktadır. Ele geçirilmemiş, ancak kısmi oranda elde tutulan bölgelere de provincia denilebilmektedir.

Provincia'nın kullanımına dair olan şu örnek, “Romam ut rediere legati, senatus iussit alterum consulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere, alteri populationem finium Aequorum provinciam dedit”⁵⁴⁸ aslında provincianın ne anlamda kullanıldığını açıklamaktadır. Doğrudan Aequi kavmine ait olan bu toprakların bütünü nitelenirken provincia kelimesi kullanılmıştır. Bu örnek ve Livius'da geçen diğer örneklerden yola çıkarak Provincia kelimesinin doğrudan tek bir anlamı olmamasına karşın genel olarak şu anlamlara sahiptir diyebiliriz: Bir magistratusun hareket ve yetki alanı, bir ordunun hareket ve yetki alanı, geniş veya değil bir merkeze ve territoriuma sahip olan alan, İtalya dışında bulunan ve yönetilmesi için merkezden magistratus atanan alan ve bir kabileye, halka veya kültüre ait geniş alan. İlk anlamlarından bir kaçısı ise: Kentin yetki alanı, kabilenin yaşam alanıdır. Genel olarak bakıldığında bütün kullanım anlamları doğrudan şu tanıma işaret etmektedir: Senatus tarafından, belirli bir coğrafi alan ve ona bağlı yerler içerisinde askeri ve sivil anlamda hareket

⁵⁴⁸ Liv. III, 25, 9: “Legatuslar, Roma'ya dönerken, Senatus, consullerden birine Gracchus'a karşı Algidus'da yürümesini emretti, diğer consule ise Aequi topraklarını kırıp geçirmesini emretti.

yetkisiyle görevlendirilmiş magistratusun çalışma alanı. Bu çalışma alanı ise kesinlikle ufak bir alan gibi algılanmamalıdır. Bu genelde orada bulunan geniş bir alanı, denizi vb. işaret etmektedir, kesinlikle tek bir kenti değil.⁵⁴⁹

Roma'nın bölgeyle ilk iletişimi MÖ 74 yılında III. Mithridates Savaşı'nda, Lucullus'un Mithridates'in donanmasını yenilgiye uğratması üzerine VI Mithridates'in müttefiki Armenia Krallığı'na sığınmasıyla başlamaktadır. MÖ 67 yılında bölgeyi korsanlardan arındırmakla yetkilendirilen Gnaeus Pompeius Magnus, senatus tarafından kendisine savaşa dahil olma yetkisi verilince, önce Armenia'yı kuşatmış ve almıştır. Pompeius MÖ 64 yılında Seleukoslara karşı güneye inmiştir. Aynı yıl Damascus'u kuşatmış ve almıştır. XIII Antiokhos'u tahtından indirerek Syria'yı bir Roma provinciası haline getirmiştir. Ancak bundan biraz daha öncesinde de Roma'nın bölgeyle bir ilişkisi bulunmaktadır. Bu ilişkinin sebebi Damascus yakınlarını işgal eden ve oraya yerleşen Nabataea Kralı III. Aretas'tır. Bu yayılma Kilikya'da korsanlara karşı mücadele yürüten Pompeius'un da, III. Mithridates Savaşı'ndaki Roma'nın da dikkatini çekmiştir. Daha sonra Yehuda Krallığı'nın naibi Aleksandra ölünce tahtı oğlu II. Hyrkanos'a bırakmıştır. Ancak kardeşi II. Aristobulos tahtı gasp etmiş ve II. Hyrkanos da başhaham olarak atanmıştır. Tam bu esnada Pompeius Anadolu'nun güneyinde bulunmakta ve Armenia Krallığı'na karşı mücadele yürütmekteydi. II. Hyrkanos'un danışmanlarından Antipatros'un, II. Hyrkanos'u ikna etmesi üzerineyse, Nabataea Kralı III. Aretas'tan ordu ve yardım talep ederek, kardeşine karşı savaş açmıştır. II. Hyrkanos ve II. Aristobulos savaşta yenişemezlerken bölgedeki hadiselerden haberdar olan Pompeius, legatusu Aemilius Scaurus'u bölgeye olan biteni öğrenmesi ve incelemesi için göndermiştir. MÖ 64'lerin sonunda bölgeye gelen Pompeius ile birlikte Nabataea Kralı III. Aretas, Iordanes Nehri'nin doğusuna doğru çekilmiştir. Pompeius iki kardeşle de görüşür ve Roma için en makul teklifi verene yardım eder. Yehuda Krallığı için mücadele eden iki kardeşle geçen görüşmelerde II. Aristobulos'un tutumu ve dik başlılığı sebebiyle Pompeius ordusuyla birlikte onun üzerine yürümüştür, Aristobulos kendisini Hierosolyma'ya çekmiş ve surun arkasına kapatmıştır. II. Hyrkanos'un destekçilerinin kapıları açmasıyla birlikte Pompeius ve ordusu içeri girebilmiştir. Ancak II. Aristobulos, yandaşları ve rahipler kendilerini İkinci Tapınak sınırları içerisine kapatmıştır. Tahkimata sahip bir yapı olan tapınak 3 ay boyunca savunulmuştur, ancak bir Şabat Günü gerçekleşen Roma saldırısı, II. Aristobulos ve yandaşlarını savunmasız yakalamış ve geriye kalan son mevzi olan tapınağın da ele geçirilmesini sağlamıştır.

⁵⁴⁹ Bu konuya dair ayrıntılı bilgi için bkz: Richardson 1994.

Bu saldırıya dair Iosephus'un "Romalıları, bizim Şabat olarak adlandırdığımız şu günlerde, savunanların Yahudilere bir şeyler atmadığını, onlarla savaşmaya girişmediklerini, yalnızca topraktan tümsekler yükselterek, hendek oluşturur ve ertesi gün kullanabilmek için savunma silahlarını ileriye taşıdıklarını gözlemledi"⁵⁵⁰ şeklinde verdiği bilgi ve takip eden kısımlar Romalıların Şabat Günü saldırdığını doğrulamaktadır.

Iosephus'un verdiği bu bilgi Strabon'un "Denildiği gibi, hisar Yahudilerin bütün işlerden uzak durdukları, oruç gününü bekleyen Pompeius'un hendekleri doldurması ve üzerine kuşatma merdivenleri indirmesiyle alındı" şeklinde aktarmasıyla örtüşmektedir.⁵⁵¹

Bu konuya dair bir diğer bilgiyi ise Cassius Dio "Şabat Günleri olarak adlandırdıkları günlerde ara verip, hiçbir iş yapmayanlar, Romalıları boş duvarları yıkma fırsatı verdiler"⁵⁵² şeklinde vermektedir. Burada ise hendekleri doldurmaktan değil, doğrudan duvarları yıkmaktan bahsetmektedir. Ancak anlaşıldığı üzere Pompeius, kenti Şabat Günü'nde doğrudan ele geçirmiş görülüyor.

Bu esnada tapınağı savunan rahiplerin ve ibadet edenlerin de öldürüldüğü bilinmektedir. Tapınak ele geçirilince Pompeius'un kendisi Eski Ahit'in saklandığı Kutsalın Kutsalı isimli tapınak bölümüne girmiştir, ama ertesi gün kültlerin ve ibadetlerin devam etmesini, tapınağın temizlenmesini istemiştir.

⁵⁵⁰ Ios. A. I. XIV, 4,3: "Ο δὴ καὶ Ῥωμαῖοι συνιδόντες κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας, ἃ δὴ σάββατα καλοῦμεν, οὐτ' ἔβαλλον τοὺς Ἰουδαίους οὔτε εἰς χεῖρας αὐτοῖς ὑπῆντων, χροὺν δὲ καὶ πύργους ἀνίστασαν καὶ τὰ μηχανήματα προσήγον, ὥστ' αὐτοῖς εἰς τὴν ἐπιούσαν ἐνεργὰ ταῦτ' εἶναι."

⁵⁵¹ Strb. XVI,i 2, 40: "κατελάβετο δ', ὥς φασι, τηρήσας τὴν τῆς νηστείας ἡμέραν, ἥνικα ἀπείχοντο οἱ Ἰουδαῖοι παντὸς ἔργου, πληρώσας τὴν τάφρον καὶ ἐπιβαλὼν τὰς διαβάθρας."

⁵⁵² Dio. His. XXXVII, 16. 2-4. "νῦν δὲ τὰς τοῦ Κρόνου δὴ ὀνομασμένας διαλείποντες, καὶ [p. 126] οὐδὲν τὸ παράπαν ἐν αὐταῖς δρῶντες, παρέδωκαν τοῖς Ῥωμαίοις καιρὸν ἐν τῷ διακένῳ τούτῳ τὸ τεῖχος διασεῖσαι."

3.2. Bir Roma Eyaleti Olarak Provincia Iudaea

Bağımsız Yehuda Krallığı'nın MÖ 63 yılında Pompeius'tan istediği yardım neticesinde, bölge bir Roma eyaletine dönüşmüş ve bölgenin yönetiminden, sınırlarına kadar pek çok şey Roma tarafından tekrar düzenlenmiştir. Bu düzenlemeler içerisinde bir takım ayrıcalıklar da tanınmıştır. Ancak Roma bu krallığı dengi veya müttefiki olarak değil, gelecekte kendi çıkarına yarayacak bir bölge olarak görmüştür.⁵⁵³ Roma için olan önemi ise ilerleyen kısımlarda da görülebileceği gibi Syria ile Mısır arasında ciddi bir kara bağlantısı noktasına sahip olması, Doğu Akdeniz havzasında çok sayıda doğal veya yapay liman barındırması ve coğrafi olarak komşularına nazaran daha verimli olmasıdır.

3.2.1. Yönetimi ve Yarı Özerk Yapısı

Pompeius'un bölgede yaptığı ilk işlerden birisi, anlaşılmaya vardığı II. Hyrkanos'u başhaham olarak atamaktır. Başhaham olarak ataması Roma'nın Yahudilere tanıdığı bölge içerisindeki inanç özgürlüğünün bir örneği olarak gösterilebilir. Ancak Pompeius başhaham pozisyonu dışında II. Hyrkanos'u kral olarak değil, etnarkhos olarak yerleştirmiştir. Bu da doğrudan kendisine yönetsel bir sınırlama koyma anlamına gelmektedir. Yani kendisi artık sadece etnik bir liderdir. II. Aristobulos ve çocukları ise Pompeius tarafından tutsak edilmiş ve Roma'ya götürülmüştür.⁵⁵⁴ Bu da Pompeius'un triumphusu için gösterilecek somut deliller anlamına gelmektedir. Yani Pompeius'un yarattığı bu bölge ilk başta bir kukla devlet daha sonraysa bir ayrıcalıklı eyalettir. Ancak her halükarda bir Roma toprağıdır. Bunun dışında Pompeius, Yahudi vassallığını bir iç bölge haline getirmiş, Akdeniz ile olan irtibatını kopartmıştır. Kıyı şeridindeki kentlerin pek çoğu Provincia Syria'ya dahil edilmiştir. Damascus yolu üzerinde bulunan şehirlerin pek çoğu ise Decapolis olarak ilan edilmiştir.⁵⁵⁵ Bu da bir çeşit divide et impera eylemi olarak görülebilir. Sebebiyse II. Hyrkanos'u kıdem küçülterek de olsa Yahudilerin yöneticisi ilan ettikten sonra, Roma çıkarları doğrultusunda gücünü kesmek yani bölgede Roma'ya ekonomik ve siyasal açıdan rakip olacak bir unsur bırakmamaktır.⁵⁵⁶

Bölge ileride bahsedilecek bir takım hadiseler sonucunda krallık, etnarkhosluk ve başhahamlık gibi Yahudi kökenli yöneticiler tarafından idare edilmiştir. Ancak bu yöneticilik yukarıda bahsedildiği gibi etnik ve dini konuları kapsamakla birlikte şehirlerdeki imar faaliyetlerini de zaman zaman bünyesine katmıştır. Yani Provincia Iudaea, Kral Büyük Herodes öldükten sonra ilan edilmiş olsa dahi kazandığı yarı özerk yapısını Büyük Herodes'in tahtta

⁵⁵³ Sicker 2001, s. 28.

⁵⁵⁴ Ios. A. I., XIV, 77-79, Plut. P. L., Pomp., 39, 2.

⁵⁵⁵ Ios. A. I., XIV, 75-76.

⁵⁵⁶ Smallwood 1976, s. 29-30.

olduğu süre içerisinde kazanmıştır. Daha önce Gnaeus Pompeius Magnus, Gaius Iulius Caesar, Marcus Antonius ve Gaius Iulius Caesar Octavianus Octavianus/Augustus tarafından kendisine bu haklar yinelenerek tanınmıştır. Bu haklar içerisinde Yahudilerin Roma genelinde ibadet özgürlüğü, kendi tapınaklarına para gönderme ve vergi ödeme hakkı, Yahudi soyundan gelen bir etnik yönetici tarafından yönetilme hakkı ve özellikle Büyük Herodes döneminde bol miktarda toprak talep etme özgürlüğü bulunmaktadır. Augustus tarafından Büyük Herodes'e tanınan bir diğer hak ise kendinden sonra çocuklarını bölgelerin başlarına getirebilme hakkıdır. Özetle Roma zengin bir ticaret yolu, nüfus açısından yoğun bir bölge ve en önemlisi Provincia Syria ile Aegyptus arasında doğrudan doğal bir geçiş bölgesi olan Provincia Iudaea'yı kendilerine sadakatini ispatlamış bir Roma dostu Yahudi kralına emanet etmiş ve bölgede yaşayan Yahudi halkını da bu şekilde kontrol altında tutmayı amaçlamıştır.

3.2.2. Roma Tarafından Yerleştirilmiş veya Olmaya Hak Kazanmış Kralları ve Etnarkhosları

II. Hyrkanos Roma'dan kardeşi II. Aristobulos'a karşı yardım talep ettikten sonra genel olarak her ne kadar yarı özerk görünse de Roma'nın talepleri doğrultusunda bu özerkliğini sürdürebiliyordu. Bunun en belirgin olduğu konu ileride görüleceği gibi genellikle Yahudilerin kendi iç mücadelelerinin sonucunda Roma'nın verdiği kararın bu mücadelenin sonucunu belirlemesidir. Pompeius'un ve Legatus Scaurus'un bölgede yaptığı incelemeler ve en nihayetinde Pompeius'un imperium yetkisiyle aldığı karar sonucu bölgenin başına getirilen ilk kişi II. Hyrkanos olmuştur.

3.2.2.1. Etnarkhos II. Hyrkanos, Gasıp Krallar II. Aristobulos ile Oğulları ve Kral Antipatros Idumaios

II. Hyrkanos veya Yunancasıyla Hyrcanos Roma'nın bölgeye yerleştirdiği ilk etnarkhos olmuştur. Kral Aleksandros'un oğlu olması ve meşru varis ilan edilmesine rağmen tahtının gasp edilmesi sebebiyle Roma'nın ilk olarak II. Hyrkanos'u seçmesi Yahudiler tarafından da meşru karşılanmıştır. II. Hyrkanos'un etnarkohluk ve başhahamlık sürecinin büyük çoğunluğu rakibi ve kardeşi II. Aristobulos ve onun çocuklarının tahtı ele geçirme mücadeleleriyle geçmiştir. Pompeius, Hierosolyma ve tapınağın alınmasının ardından II. Aristobulos'u, destekçilerini ve ailesini Roma'ya götürmüştür, ancak Aleksandros adındaki küçük oğlu Antigonos bu taşıma esnasında kaçmayı başarmıştır. Kaçan Antigonos Doğu Akdeniz'e geri dönmüş ve burada birkaç yıl içinde bir ordu oluşturmıştır. Bu orduyla Hierosolyma'yı başarısız bir şekilde kuşatmış ancak surları aşamamıştır. Ardından Aleksandrion, Hyrcania ve Makhaeros hisarlarını

ele geçirmiştir. II. Hyrkanos ise tüm bunlar olurken bölgelerini korumaya çalışmakta ve Roma'yı beklemektedir.

MÖ 57'de Palaestina ve civarını düzenleme görevini almış ve bölgeye ilk çekidüzeni verecek olan Pompeius'un legatusu Aulus Gabinius bölgeye proconsul olarak imperium infinitum yetkisiyle atanmıştır ve Antigonos'un ortaya çıkarttığı sorun onun sorunu haline gelmiştir. Bu isyanı Antigonos'un annesini Roma'dan Aleksandriye kuşatmasının önüne getirerek halletmiştir. Antigonos'un annesi oğlunu ikna ettikten sonra, Gabinius bütün hisarları yıkmış ve bölgeyi, ticaret yollarını, şehirleri tekrar inşa ettirmiş ve Yahudi iç savaşları sebebiyle aksayan ticareti tekrar canlandırmıştır.⁵⁵⁷ Daha sonra Roma'dan kaçan II. Aristobulos bölgeye tekrar gelmiş ve yeni yıkılmış Aleksandriye'de bir ordu toplamıştır, bir müddet Roma'ya karşı mücadele girişiminin ardından Gabinius bu orduyu da mağlup etmiş ve hem Aristobulos'u hem de Antigonos'u Roma'ya tutsak olarak göndermiş ve mektubunda Antigonos'un kendisine annesi vasıtasıyla şartlı olarak teslim olduğunu yazdığından, Antigonos serbest bırakılmıştır.

Aleksandros Ianneus ve eşi Aleksandra tarafından Idumaea komutanı olarak atanan Antipatros Idumaios⁵⁵⁸ veya Latince haliyle Idumaeus ise bölgenin kaderinin belirlenmesindeki bir başka husustur. Antipatros, Iosephus'tan öğrendiğimiz kadarıyla zengin bir Idumaealıdır. II. Hyrkanos'un yakın arkadaşı ve danışmanı olan Antipatros aynı zamanda II. Aristobulos'un da düşmanıdır. II. Hyrkanos'un kardeşine karşı ordu toplama fikri Antipatros'tan çıkmıştır. II. Hyrkanos'un orduyu Nabataea'dan almasının da tek sebebi bölgede çok öne çıkan bir kişi olan Antipatros'un civardaki diğer halklarla ve ufak krallıklarla kişisel bağlarının çok güçlü olması ve ayrıca Antipatros'un Nabataea Kralı III. Aretas'a, Aleksandros döneminde alınan Arap kentlerinin geri iade edileceği güvencesini vermesidir. Antipatros, Gabinius'tan önceki sorumlu Scaurus'a III. Aretas ile olan sorunlarında ve diğer konularda fazlasıyla yardım etmişti. Bunun sonucunda Roma tarafından Idumaea'ya sorumlu olarak atanmış ve Idumaea Bölgesi üzerindeki meşruluğunu tekrar sağlamıştır.

Gabinius'un bölge ve civarına dair düzenlemeleri sürerken Aristobulos'un diğer oğlu Aleksandros da Syria üzerinde bir isyan başlatmış ve bölgede bir karışıklığa yol açmıştır.⁵⁵⁹ O esnada Mısır'la ilgilenen Gabinius, bölgeyi düzenlemesi için Antipatros'u göndermiştir. Iosephus'un aktardığına göre 30 bin askere sahip olan Aleksandros'u durduramayan Antipatros, Gabinius'un ordusu ile Tabor Dağı'nın eteğinde buluşmuş ve Aleksandros'a karşı birlikte

⁵⁵⁷ Ios. A. I. XIV, 86-88

⁵⁵⁸ Ios. A. I. XIV, 8-9.

⁵⁵⁹ Ios. A. I. XIV, 101-102.

hareket etmişler ve Aleksandros'un on binden fazla askerini öldürerek galip gelmişlerdir.⁵⁶⁰ Antipatros daha sonra Nabataealılara ve Pers çöllerindeki Roma hasımlarına karşı da görevlendirilmiştir. Gabinius'un görev süresini doldurmasının ardından Roma'ya dönmüş ve görevini Marcus Licinius Crassus'a teslim etmiştir. Ancak bir önceki dönemin consullerinden Marcus Tullius Cicero, Gabinius hakkında "İudaealıları ve Syrialıları köleliğe sürükledi"⁵⁶¹ demiştir. Bu iki rakip arasındaki sürtüşmeye de tekabül edebileceği gibi bir gerçeklik payı da olabilir. Crassus'un bölgeye gelir gelmez yaptığı işlerin başında, Pompeius'un dokunmadığı tapınak hazinesini ve altından malzemeleri de almıştır. Iosephus'un aktardığı üzere Pompeius'un Yahudilere verdiği sözü bozmuştur ve Perslere karşı girdiği savaşta kaybetmesi ve ölümü de bu sözü bozması ve lanetlenmesiyle alakalıdır.⁵⁶² Iosephus'un aktardığı bu durum ise bize esasen siyasal açıdan değil bütünüyle kendi dinlerini ön planda tutarak kararlar alan bir toplum göstermektedir.

Crassus'un ölümü ve Roma'da başlayan iç savaşla birlikte Yahudilerin pozisyonları da çok farklılaşmıştır. Gaius Iulius Caesar, MÖ 49 yılının başlarında bir önceki Yahudi Kralı Aristobulos'u iki lejyonla birlikte Syria'ya göndermiştir. Ancak Pompeius'un müdahalesinin ardından tahminen Antiokheia yakınlarında öldürülmüştür.⁵⁶³ Pompeius'un Mısır'da öldürülmesinin ardından bu süreçte ve iç savaş sürecinde pek çok Yahudi sorunuyla ilgilenmiş ve bölgedeki diğer işgal, isyan gibi hadiselerde çözüm üreten taraf olmuş Antipatros, savaşın ardından Caesar'ın gözdeleleri arasına girmiştir. II Hyrkanos'un başhaham konumu korunarak Antipatros'a Roma vatandaşlığı, vergiden muafiyet ve Iudaea procuratorluğu unvanları verilmiştir.⁵⁶⁴ MÖ 47'den sonra da bölgeye Caesar tarafından tekrar inşa kararı çıkartılmış ve bölge tekrar eski gücüne kavuşmuştur. Bu dönem içerisinde Yahudilere bütün Roma topraklarında ibadet ve tapınak vergisi özgürlüğü çıkartılmıştır.⁵⁶⁵ Bunun dışında Yahudilerin yarı özerk yapısı tekrar sağlanmış. Etnarkhosluk tekrar getirilmiştir. Caesar'ın suikastının ardından bölgeye gelen, Caesar suikastının öne çıkan isimlerinden eski Proconsul Lucius Cassius Longinus, Procurator Antipatros'a zorla vergi toplama görevi vermiştir. Antipatros'un bunu yerine getirememesi üzerine bölgedeki bazı Yahudi kentlerinden rastgele Yahudileri köle olarak satmıştır. Antipatros'un oğlu Herodes de babasının bu zor durumuna son vermek için Galilaea'dan 100 talantonluk bir vergi toplamış ve Cassius'a vermiştir. Böylelikle Antipatros'u

⁵⁶⁰ Age.

⁵⁶¹ Cic. De. Pro. Cons., 10.

⁵⁶² Ios. A. I. XIV, 105-109, 119-121.

⁵⁶³ Ios. A. I. XIV, 123-126.

⁵⁶⁴ Ios. A. I. XIV, 143.

⁵⁶⁵ Sicker, 2001, s. 65.

Cassius'un gazabından kurtarmıştır. Bu kargaşa esnasında Antipatros'un güçlenmesini ve git gide tüm bölgede büyük bir güç olmasını istemeyen rakiplerinden Malichus, Antipatros'u zehirlemiştir. Ardındansa bölgede Hyrkanos ile Malichus, Roma'nın içine düştüğü iç savaş anını fırsata çevirip, Iudaea üzerinde güçlerini oturtmaya başlamışlardır.

Ancak bu da pek uzun sürmemiştir. Antipatros'un oğlu Herodes, bir ordu toplamış ve babasının krallığını geri almak için uygun zamanı beklemektedir ve bu esnada Cassius'un Malichus'un yanına verdiği korumalar Malichus'u öldürmüş ve Hyrkanos da Herodes'i Iudaea'nın de facto lideri olarak kabul etmek zorunda kalmıştır.⁵⁶⁶

3.2.2.2. *Büyük Herodes*

Şüphesiz Roma'ya tabi krallar içerisinde en öne çıkan ve en çok yetkiye sahip olan kral Büyük Herodes'tir. Bu hakların büyük bir kısmı siyasal mücadele sebebiyle bu dönem içerisinde elde edilmiştir. Bu siyasal zaferler⁵⁶⁷ genellikle Büyük Herodes'in Roma ile ve özellikle de Augustus ile kurduğu sarsılmaz dostluk sebebiyle gerçekleşmiştir. Bu nedenle Peter Richardson'un belirttiği "Romalıların dostu, Yahudilerin Kralı"⁵⁶⁸ tanımı yerindedir. Büyük Herodes, Octavianus, Lepidus ve Antonius'un kurduğu ikinci triumvirlikle birlikte pek çok kez Mısır'da Antonius'u ziyaret etmiştir ve Antonius'un güvenini kazanmıştır. Pek çok Yahudi'nin bu karara itiraz etmesine rağmen MÖ 42 yılında Provincia Iudaea'nın meşru sorumlusu ilan edilmiştir ve II. Hyrkanos da etnarkhos sıfatını korumuştur. Saddoukaioi örgütü ise bu koşulda II. Hyrkanos'a destek çıkmıştır ve Herodes ile karşı karşıya gelmiştir. Bunun sebebi ise hiç kuşkusuz Herodes'in Sextus Caesar'ın Syria consullüğü sırasında kendisine verdiği Galilaealı haydutları ortadan kaldırma görevi esnasında, haydutluk yapan Ezekhias ile adamlarını öldürmesi ve böylelikle Sanhedrin adı verilen Yahudilerin adli sorunlarıyla ilgilenen kurumu hiçe saymasıdır.⁵⁶⁹ Artık Provincia Iudaea'nın gizli kralı Herodes'tir. Roma bu hamlesiyle Yahudi ve Yahudiler konusunda güvendiği kişinin etnarkhosun üzerine yerleştirdiği Herodes olduğuna işaret etmektedir.

Ancak durum hâlâ Herodes'in istediği gibi ilerlemektedir. Eski Gasıp Kral II. Aristobulos'un oğlu Antigonos, Perslerle anlaşıp onlardan topladığı orduyla Mons Carmelus civarına gelmiş ve Herodes ile Hyrkanos'un birlikleriyle çatışmıştır. Bu savaştan galip geldikten sonra da Hierosolyma'ya yürümüştür. Hierosolyma'ya geri çekilen Herodes ve

⁵⁶⁶ Sicker, 2001, s. 67.

⁵⁶⁷ Bu siyasal mücadelelerin bir kısmı için Bknz: I. Bölgenin Tarihi Coğrafyası, 1.2. Siyasi Coğrafyası ve Bölgeleri ve devam eden kısımlar.

⁵⁶⁸ Richardson 1996.

⁵⁶⁹ Smallwood 1976, s. 44.

Hyrkanos, bir müddet şehri savunmaya çalışmıştır. Ancak Perslerin surları geçmesiyle birlikte Herodes'in kardeşi Phasaelus ve Etnarkhos II. Hyrkanos, Perslerden gelen görüşme talebini kabul etmiş ve toplantı ayarlamışlardır.⁵⁷⁰ Herodes bu toplantıya karşı çıkmış ve kuşatmadan sıyrılıp Masada Hisarı'na kaçmıştır. Görüşme sonucunda Herodes'in kardeşi Phasaelus, Pers tutsaklığı altında ölmüş ve şehre Perslerin vassal kralı olarak Antigonos atanmıştır.

Antigonos, II. Hyrkanos'un kulağını kesmiş ve böylelikle Yahudilerin kanunlarından olan başhaham olabilmek için gerekli olan vücut bütünlüğünü bozmuştur. Bunun üzerine II. Hyrkanos Pers topraklarına sürgün edilmiştir. Herodes ise MÖ 40 başlarında başladığı kaçışına Antonius'un peşinden Roma'ya giderek tamamlamıştır. MÖ 40 güzünde Roma'ya varan Herodes, Roma'nın gözüne girmeyi başarmıştır.⁵⁷¹ Antonius durumu dinlemiş ve Herodes'i takdir etmiş olacak ki onu Octavianus ve birkaç komutan ve amiral ile tanıştırmıştır. Senato onayıyla Antigonos hain olarak nitelenirken, İudaea'nın tek ve meşru kralı olarak MÖ 40 yılının Aralık ayında Herodes gösterilmiştir. Ayrıca Roma'nın dostu ve müttefiki ilan edilmiş, Iuppiter Capitolinum'da kurban sunmuştur.⁵⁷²

Roma, Perslerin doğudan işgal girişimlerine karşı mücadeleye başlamıştır. Herodes ise artık de iure bir kral olarak kendi krallığını kurtarmak zorundadır. Bunun üzerine bölgeye MÖ 39 yılında gelen Herodes, bölgede Perslere karşı görevde bulunan ve Antigonos'tan rüşvet alan Publius Ventidius Bassus'tan yardım göremez. Bunun üzerine bir paralı asker ordusu oluşturup önce Galilaea'yı ele geçirir. Civardaki halktan da destek alan Herodes, en ciddi desteklerden birini de Pharisaioi örgütünden alır. Pharisaioi'un Hierosolyma'nın içindekilere kapıları açın telkiniyle şehir surları kolayca geçilir, ancak Syria'da kendisine katılmış Silo komutasındaki yardımcı Roma birliği aldığı rüşvetle şehirden çekilir ve Herodes, Antigonos'a karşı savunmasız kalır. Herodes bunun üzerine Samaria ve Galilaea'ya geri çekilmek zorunda kalır. Ancak Samosata'da Perslere karşı gerçekleşen savaşta, Antonius'a destek verir ve bu beklenmedik destek Antonius'u fazlasıyla memnun eder. MÖ 38'de savaşın sona ermesiyle birlikte Marcus Antonius, birliklerinin bir kısmına Herodes'i takip etme emri verir ve Gaius Sosius'da birliklerini toparlayıp katılacağını söyler. Herodes'in az bir orduyla geldiğini gören Antigonos, birliklerini böler ve bir kısmını Samaria'ya saldırmaya gönderir, Herodes bu birliklere karşı giriştiği mücadeleden zaferle ayrıldıktan sonra, ordusuna başkente yürüme emri vermiştir.

⁵⁷⁰ Smallwood 1976, s. 52.

⁵⁷¹ Age, s. 72.

⁵⁷² Smallwood 1976, s. 55.

Hierosolyma kuşatılırken, 11 lejyon ve Syrialı destek birlikleriyle birlikte Sosius gelir. Surlar, şehir ve tapınak MÖ 37 yazında düşer. Antigonos, Sosius tarafından tutsak edilir ve Antiokheia'daki Marcus Antonius'a getirilir. Antonius da onu Roma'daki triumphusu için beraberinde götürmeye karar verir. Ancak Herodes'in Antigonos'un ve atalarının daha önce Roma'da yaşadığı ve orada nüfuz sahibi olabileceklerinden korkması üzerine, Iosephus'un aktardığı üzere Antonius'a önerdiği rüşvet sonrasında öldürülür.⁵⁷³ Böylelikle Asamonaioi Hanedanı'nın resmen sonu gelmiş olur. Sosius'a başarılarından ötürü MÖ 34 yılında de Iudaeis unvanı verilir. Yahudilereyse din, dil ve toplumsal açıdan özgürlük tanıtır.⁵⁷⁴

Herodes'in yaptığı ilk işlerden birisi Sanhedrin'deki Saddoukaioi çoğunluğunu dağıtmak olmuştur. Bunların bir kısmını da astırmıştır.⁵⁷⁵ Örgüt tam anlamıyla bitmemiş ancak gerilemiştir. Örgütten ayrılanların bir kısmı Pharisaioi örgütüne geçiş yapmıştır. Boşalan koltuklara Pharisaioi'un Hillel Okulu'ndan⁵⁷⁶ gelenler yerleştirilmiştir.⁵⁷⁷ Bu esnada halk nezdinde bir barış ve uyum oluşması açısından II. Aristobulos ile II. Hyrkanos'un torunu Mariamme ile Samaria'da evlenir. Böylelikle II. Hyrkanos'un varisi olan Mariamme'nin on yağındaki kardeşinin tahta geçmesi için yaş sınırını beklemek gerekecekti. Ancak en büyük torun olan Mariamme ile evlenerek hem bölgedeki Hyrkanos yanlılarını hem de eskiden Aristobulos ve oğullarını desteklemiş Yahudileri kendi safına çekmeyi başarmıştır.⁵⁷⁸ Daha sonraları Antonius ile Kleopatra'yı hoşnut etmeye çalışmış ve git gide paranoyak bir hale bürünmüştür. Buna dair basit örneklerden birisi Persler tarafından sürgüne gönderilmiş II. Hyrkanos'un geri gelip tahtı ele geçirilebileceğinden dahi korkmuştur.⁵⁷⁹ Daha sonra başhaham Aristobulos'un iyi işler yaptığını ve destek aldığını görünce, kendi sarayında boğdurtarak kaza süsü vermiştir. Aristobulos'un annesi Aleksandra'nın durumu Kleopatra'ya anlatması üzerine Herodes, Antonius tarafından uyarılmıştır. Ayrıca Antonious, ceza olarak Iericho Bölgesi'ni Herodes'in yetki alanından alarak Kleopatra'ya hediye etmiştir.⁵⁸⁰ Bu toprak daha sonra Herodes tarafından 200 talanton karşılığında kiralanmıştır, ancak Kleopatra ile Herodes

⁵⁷³ Ios. A. I. XIV, 487-491.

⁵⁷⁴ Smallwood 1976, s.59.

⁵⁷⁵ Sicker 2001, s. 78.

⁵⁷⁶ Iı. Bölgenin Genel Hatlarıyla Kısa Tarihi ve Kültürü bölümünün, A. Bölgenin Genel Hatlarıyla Kültürü ve Toplumsal Yapısı kısmında yer alan 2.3. Demografik ve Toplumsal Yapısı başlığının 2.3.1. Bölgede Bulunan Kültürler kısmındaki 2.3.1.7. Yahudi Fraksiyonları alt başlığında bu örgütlerden ve fraksiyonlardan bahsedilmiştir. Hillel Okulu ve Shammai Okulu arasındaki fark Pharisaioi ile Saddoukaioi arasındaki farkla aynıdır.

⁵⁷⁷ Sicker 2001, s. 78.

⁵⁷⁸ Smallwood 1976, s. 48.

⁵⁷⁹ Sicker 2001, s. 83.

⁵⁸⁰ Age.

arasındaki srtme Idumaea komutanının Kleopatra tarafına geçmesi ve bölgenin Mısır'a bağlanması gibi bazı olaylarla sürmüştür.

M 31 yılında Antonius'un yetkilerinin elinden alınmasından sonra, Octavianus ile karşı karşıya gelinmesiyle birlikte Herodes'in tekrar saf seçmesi gerekmiştir. Antonius'un verdiği yetkiyle Nabataea Kralı Malichus, Pontoslu Ponemon ve Iudaea Kralı Herodes, Asya komutanları ilan edilmişlerdir. Ancak Kleopatra'nın daha öncelerden kaynaklanan Malichus ve Herodes'e yönelik düşmanlığı sürdüğünden ve Malichus'un Kleopatra'ya ödemesi gereken kirayı ödemediğinden i savaş esnasında Kleopatra'nın talebi zerine Antonius, Herodes'ten Malichus'a saldırmasını istemiştir. Malichus'a karşı galip geldiği anda da boş bir anda saldırmayı bekleyen Kleopatra'nın Athenion komutasındaki birlikleri Herodes'in ordusunda büyük kayıplara yol açmıştır. Ardından Doğu Akdeniz'de meydana gelen depremle Yahudi kentlerinde büyük can kayıpları olmuştur. Pe pee sarsılan Herodes tekrar toparlamı ve Nabataea Kralı'na tekrar saldırmıtır ve savaştan galip ayrılmıştır. Actium Savaşı gerçekleşip Octavianus savaştan zaferle çıkınca, Herodes için yine saf belirleme zamanı gelmiştir. Zaten Kleopatra ve Antonius ile arası iyi olmayan Herodes, fırsattan faydalanıp Octavianus henüz Aleksandria'ya gememiken, Rodos Adası'na gitmiş ve Octavianus'a durumunu anlatmıştır. Octavianus, kendisine diademini tekrar takmı ve mevcut haklarının devam edeceğine dair güvence vermiştir. Hepsinden de öte kendisine dostluğunu sunmuştur.⁵⁸¹ Herodes ise bu fırsattan faydalanıp kendisine Mısır'a kadar eşlik etmiş, ona ve arkadaşlarına hediyeler sunmuştur. Daha sonra evine dönmüş olan Herodes, Mısır'ın d ve Kleopatra ve Antonius'un ölümüyle birlikte Octavianus'un kazandığı haberi gelince derhal Mısır'a gitmiş ve Octavianus'u tebrik etmiş, ona hediyeler sunmuştur. Octavianus ise bu dostluğu Herodes'in yönetim yetkisine Gadara, Hippos, Samaria, Gaza, Anthedon, Ioppa ve Strato'nun Kulesi'ni vererek bytmtr. Herodes ise bu dostluğu başarılı inşa icraatıyla sslemitir. Strato'nun Kulesi'ni Caesarea Maritima olarak tekrar inşa etmiş ve adlandırmıştır. Bölgenin en büyük limanlarından biri haline gelen Caesarea Maritima, bölgedeki ticareti canlandırmıtır. Necef l ve Lut Gölü'nün Arap çöllerine yakın taraflarına hisarlar inşa ettirerek sınır güvenliğini sağlamıştır. Samaria'yı ve tapınağı tekrar onartmı bölgeye Sebaste adını vermiş ve hem Augustus'u onurlandırmı hem de Yahudi halkını kendine yakın tutmuştur. Hierosolyma'nın surlarını ve şehri yenilemitir. Herodes bunlarla da kalmayıp bölgedeki neredeyse bütün pagan tapınaklarını onarmı⁵⁸² ve Sebaste'ye bir Augustus Tapınağı inşa ettirmiştir. Ayrıca kendi

⁵⁸¹ Ios. A. I. XV, 194-201.

⁵⁸² Smallwood 1976, s. 81.

yönetim yetkisi altında bulunan alanın da dışına çıkarak Rodos'ta tapınak onartmış ve diğer pek çok bölgeye de bağışlarda bulunmuştur. Bunlar gibi pek çok imar ve inşaa faaliyetinin ardından Roma için tam anlamıyla ideal bir tabi kral nasıl olmalı sorusunun somut bir karşılığı olmuştur.⁵⁸³ Kendinden öncekiler gibi kendine ait sikkeler darp ettirmiştir. Sikkeler üzerinden yapılabilecek bir yorumsa sikkede bulunan krallığına, komutanlığına ve kutsallığına atıfta bulunan işaretlerdir.⁵⁸⁴ Böylelikle kendisini yerel bir Augustus olarak göstermektedir.⁵⁸⁵ Yani Augustus'un genele uyguladığı politikayı Herodes yerele uygulamaktadır. Bu sikkelerin her biri yönetim alanının dört bir yanına yayılmış pek çok darphanede üretilmiştir. Bu darphaneler de Herodes'in bir diğer icraatıdır. Herodes krallığının yanı sıra Roma'ya memur olarak da hizmet etmeyi sürdürmüştür. Provincia Syria'ya MÖ 20 yılında iktisadi danışman olarak atanmış ve procuratorların işlerini denetlemiştir. Bu durum ise Roma'nın kendi memurlarını doğrudan denetleyecek kadar güvendiği bir kişi olduğuna işaret etmektedir.

Herodes ikinci eşi Mariamme'yi hainlikten idam ettirdikten sonra, dört başka kişiyle daha evlenmiştir. Bu evliliklerden pek çok çocuğu olmuştur. Bunlardan bir kısmını Roma'yla ilişkilerini güncel tutmak için faydalanmıştır. Mariamme'yle evliliklerinden doğan Aristobulos ile Aleksandros adlı oğullarını Roma'ya eğitime göndermiştir ve kendisi de MÖ 17 yılında Roma'ya onları bahane ederek gitmiş ve Augustus ile görüşmüştür. Oğullarını da alıp dönen Herodes, Aristobulos'u kız kardeşi Salome'nin kızı Berenice ile evlendirmiştir. Böylelikle Mariamme tarafından Asamonaioi Hanedanı'nı Salome tarafından ise Herodes Hanedanı'nı birleştirmiştir. Bu politik evlilik vesilesiyle Yahudi halkı için süregelen asil aile idealini sürdürmüştür. Aleksandros ise Cappadocia Kralı Arkhelaos Sisinnes'in kızı Glaphyra ile evlendirilmiştir. Bu da bir diğer politik evliliiktir. Herodes oğullarını kullanarak hem Roma ile arasını iyi tutmuş hem de kendisine yerel bir müttefik edinmiştir. MÖ 14 yılında Marcus Vispanius Agrippa'nın Bosporos Kralı'na karşı yürüttüğü savaşa katılmış ve döndüğünde kız kardeşi Salome kendisine oğullarının annelerinin idamını unutmadıklarına dair telkiniyle oğullarına bir mesaj vermek maksadıyla kendisinin ilk evliliği olan Doris'ten doğma oğlu Antipatros'u Agrippa ile birlikte MÖ 13'te Roma'ya göndermiştir. Kendisi de diğer iki oğlunu alıp bir sene sonra Aquileia'ya Augustus'un yanına gitmiştir. Bu ziyaret esnasında Herodes'e kendisinden sonra tahta geçecek kişiyi seçme hakkı, imparatorun onayına tabi olmak şartıyla

⁵⁸³ Sicker 2001, s. 90-92.

⁵⁸⁴ Levha 2: Sikke 12: AE-prutot, ortalama 6,43 gr. Ön yüzde: Herodes'i temsil eden bir askeri miğfer, çelenk biçiminde akantus yaprakları, altta yanaklıklar ve kayışlar üzerindeyse palmiye yapraklarıyla çevrelenmiş bir adet yıldız bulunuyor. Arka yüzde: ΗΡΩΔΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ yazısı bir tripodun ortasında yer almaktadır, tripodun üstünde bir Yunan tipi lebes adı da verilen bir ayın kâsesi bulunmaktadır. Hemen yanında ΛΓ ve kent monogramı bulunmaktadır.

⁵⁸⁵ Richardson 1996, s. 215.

tanınmıştır.⁵⁸⁶ Roma'ya dönüşte de Antipatros'u varisi ilan etmiştir. Sonraki taht sırasını da Aleksandros ve Aristobulos şeklinde belirlemiştir. Aynı yıl Herodes'in oğullarına kadar etki edecek bir başka hadise yaşanmıştır. Bir grup Yahudi öğrenci, Herodes'in tapınağın kapısına koydurduğu altın kartalı, dinen canlı şeylerin tasvirinin tapınakta bulunması günahdır diyerek indirmeye çalışmıştır. Tapınak muhafızları tarafından yakalanan bu gençler, kendilerine bunu öğreten haham, öğretmenler ve öğrencileri kışkırtan fitneci Herodes'in kararıyla idam edilmişlerdir.⁵⁸⁷ İdam edilenler arasında Başhaham Matthias da bulunmaktadır.

Daha sonra Nabataea'nın iç meseleleriyle başlayan hadiselerde Augustus Obodas'ın yerine toprakları yönetmek için Herodes'i atamak istemiştir.⁵⁸⁸ Ancak ortaya çıkan komplolar sebebiyle Herodes Hanedanı'na daha fazla toprak vermekten kaçınmıştır. Böylece MÖ 9 yılında Nabataea Kralı olarak IV. Aretas atanmıştır. Bu komploların başında Herodes'in paranoyakça hareketleri gelmektedir, ancak daha da ötesi Herodes'in oğulları Aristobulos ve Aleksandros'un babalarını öldürme planları yapmalarıdır. Bu durum Augustus'un kulağına gidince, uygun bir ceza verilmesini Herodes'e bırakmıştır. Herodes'in emriyle iki oğlu Samaria'ya götürülüp zincire vurulmuştur.⁵⁸⁹ Daha sonra kurulan mahkemeler neticesinde ölüme mahkûm edilmişlerdir ve MÖ 7 yılında boğularak öldürülmüşlerdir. Ancak Herodes'in taht sorunu burada da bitmemiştir. Nabataea problemi sürmektedir, bu probleminden doğan sebeplerden ötürü eşi Doris'i boşamıştır ve kardeşi Pheroras'ın ölümüyle birlikte durum daha da karışmıştır. Varisi Antipatros'un eşi ve ölen kardeşi Pheroras'ın dul eşi bu durumdan Herodes'i sorumlu tutarak Herodes'i zehirlemeye çalışmışlardır.⁵⁹⁰ MÖ 5'te diğer iki oğlu Arkhelaos ve Philippos da Roma'da eğitim gördükten sonra abileri Antipatros ile birlikte Iudaea'ya geri gelmişlerdir. Antipatros, Roma'da babası hakkında suçlamalarda bulunduğu için, babasının gözünden düşmüştü. Herodes de bölgede görev yapan Syria legatusu Publius Quintilius Varus'tan oğluna karşı mahkeme istemiştir. Sebep olarak da kendisini öldürmeye çalıştığını iddia etmiştir. Suçlu bulunmuş ve bu varis de ölüme mahkûm edilmiştir. MÖ 5 veya 4 yılında Herodes hastalanmış ve MÖ 4 yılında Iericho'daki kışlık sarayında hayatını kaybetmiştir. Bıraktığı son vasiyete göre oğlu Arkhelaos Iudaea, Samaria ve Idumaea'nın kralı olacaktır; Galilaea ve Peraea, Herodes Antipatros adlı diğer oğlunda kalacak ve tetrarkhos olarak buraları yönetecektir; son oğlu Philippos'a ise Trachonitis, Batanea ve Auranitis şehirlerinin tetrarkhosluğu verilmiştir.⁵⁹¹ Kız

⁵⁸⁶ Sicker 2001, s. 95.

⁵⁸⁷ Ios. A. I. XVII 149-154.

⁵⁸⁸ Age, s. 99.

⁵⁸⁹ Richardson 1996, s. 286.

⁵⁹⁰ Ios. A. I. XVII 61-79.

⁵⁹¹ Ios. A. I. XVII 188-192.

kardeşi Salome'ye ise Azotos, Phasaelis ve Iamnia şehirleri bırakılmıştır. İdama mahkûm edilen oğlu Antipatros ise kendisinin ölümünden dört gün önce idam edilmiştir.

Herodes öldüğünde bıraktığı parçalanmış krallık Augustus tarafından hoş karşılanmıştır. Keza böylelikle güç dengeleri bozulmuş Roma'ya sadık birden fazla bölge bulunmaktadır. Herodes'in vasiyetinde bıraktığından farklı olarak bir tek Arkhelaos kral olarak değil etnarkhos olarak atanmıştır. Ancak Augustus daha sonraki dönemlerde kral olarak geri yükseltileceğini söylemiştir.⁵⁹² Herodes yaklaşık olarak 38 veya 37 sene bölgenin doğrudan veya dolaylı olarak yöneticiliğini yapmasına ve bölgeyi tekrar ticaret, üretim ve önem bakımından kayda değer bir hale getirmesine rağmen yaptığı toplu kıyımlar, Roma'ya karşı dostça bir yaklaşım sergileyip kendi halkına karşı despotluk yapmasından, çoğu zaman Yahudi yasalarına karşı gelmesinden ötürü bölge halkı tarafından pek sevildiği söylenemez. Roma'da Augustus nasıl yaşıyorsa Hierosolyma'da Herodes öyle yaşamış ve onun politikalarını takip etmeye ve kendine uyarlayarak uygulamaya çalışmıştır. En nihayetinde öldüğünde bölgede bir kaos ve parçalanmış bir krallık bırakmıştır.

⁵⁹² Sicker 2001, s. 108.

3.2.2.3. Arkhelaos, Herodes Antipas ve Philippos

Herodes'in ölümüyle birlikte tahta çıkan 3 oğlu ve daha sonra kendisine bırakılan topraklarla kardeşi Herodes'in yarattığı krallığın mirasçılarıdır. MÖ 4 yılından itibaren Herodes'in vasiyeti ve Augustus'un tasdiğiyle yönetimi ele geçirdiklerinde her birinin ilk işi birbirlerine karşı mücadele etmek olmuştur. MS 6 yılına kadar bu mirasçıların yaptıkları işler genel olarak Roma'ya gidip Augustus ile dost olmaya çalışmak ve bölgeye dönüp birbirleriyle müttefik ilişkileri oluşturmaya çalışıp bir diğerine karşı mücadele etmek olmuştur. Ancak MS 6'da durum değişmiştir. Çünkü babalarından miras kalan krallık artık resmen eyalet ilan edilmiştir.

Herodes'in ölümünün ardından bölgeye Augustus tarafından Sabinus adında bir kişi procurator olarak gönderilmiştir.⁵⁹³ Görevini yapıp mirası ve bölgeyi denetlerken Provincia Syria legatusu Varus'un Antiokheia'ya Iudaea Etnarkhosu Arkhelaos'un da Roma'ya gitmesi üzerine Sabinus Herodes'in servetine ve tahtına el koymuş, Augustus'tan gelecek kararı beklemiştir. Bu durum da Varus'un olası bir isyana karşı Hierosolyma'ya lejyon göndermiştir. Bu durum sürerken ülkenin dört bir tarafından Yahudiler kutsal kentlerine ve tapınaklarına dokunulduğu iddiasıyla intikam amacıyla ülkenin dört bir tarafından gelmişlerdir.⁵⁹⁴

Üç ayrı bölükten oluşan bu isyancılar, Roma dönemindeki ilk Yahudi isyanıdır. Örgütlenme ve stratejik mevzilerde toplanarak harekete geçme özelliklerine bakılacak olursa doğrudan planlanmış bir eylem olduğu iddia edilebilir. Çünkü ülkenin dört bir yanından gelen bu Yahudiler kendi atalarının bayramında Hierosolyma'da oldukları için bir bakıma ibadet ediyor izlenimi vermelerinin yanı sıra, bir bölüğün hipodromun⁵⁹⁵ üzerinde olduğu, diğerinin İkinci Tapınak'ın kuzeyinde bulunup kuzeybatıdaki Sabinus'un kısmına doğru baktıkları, diğerlerinin ise Sabinus'un içinde olduğu Herodes'in Sarayı'nda, yani şehrin batı yakasında olduğu Iosephus tarafından bizlere aktarılmaktadır.⁵⁹⁶ Şehre konuşlandırılmış lejyon ise şehrin batı yakasını kapatmış Yahudiler tarafından kuşatılmıştır. Bu durum üzerine Sabinus, Syria legatusu Varus'tan yardım istemiştir. Varus'un bu çağrıya yanıtı bölgede hali hazırda görev yapmakta olan 2 lejyonu ve 4 atlı *alae*'ı Iudaea'ya getirmek olmuştur. Toplamda 3 lejyon ve 4 atlı birliğiyle bastırmaya çalıştığı bu isyana, Nabataea Kralı IV. Aretas'ın da birlikleri eklenince Hierosolyma kuşatılmıştır. Fakat Yahudilerin izdihamın sebebinin sadece festival olduğu,

⁵⁹³ Ios. A. I. XVII 213-223.

⁵⁹⁴ Smallwood 2001, s. 110.

⁵⁹⁵ Mary Smallwood Iosephus'un Hierosolyma'daki hipodromun bir tek Iosephus'ta geçtiğini belirtmekte birlikte muhtemelen şehrin güneyinde ve hemzemin olduğunu söylemektedir. Smallwood 2001, s. 110, dn. 24.

⁵⁹⁶ Ios. A. I. XVII 254-264.

herhangi bir isyan olmadığı iddiaları üzerine Varus tarafından affedilmişlerdir. Ancak Sabinus bu süreçte Varus'a yardım etmemiş, aksine kaçarak bütün servetle birlikte Roma'ya açılmıştır. Bu sırada Roma'da Herodes'in çocuklarının etnarkhoslukları ve tetrarkhoslukları Augustus tarafından onaylanmıştır. Herodes'in mirasları oğullarına dağıtılmış ve toprak dağılımları yapılmıştır. Ancak Gadara, Hippos gibi bazı kentler Provincia Syria'ya dahil edilmiştir. Bu durumun dışındaysa Yunan yoğunluklu kentlere Yahudi yönetiminden kısmi özerklik hakkı tanınmıştır. Böylelikle bu kentlerden Yahudilere aktarılan para doğrudan Roma'ya aktarılan vergiye dönüşmüştür.⁵⁹⁷ Bu ve bunun gibi bir takım hadiseler Roma'nın doğuda mutlak bir hâkimiyet kurmak istediğinin açık resmidir. Yani kısacası Roma bu bölgede tabi krallar ve yöneticiler değil doğrudan Roma tahakkümü istemektedir. Bunun içinde bu hadiselerden tam on sene sonra, MS 6 yılında bölgeyi provincia ilan ederek doğuda yaklaşık olarak üç yüzyıl hükmedeceği bir eyalet yaratmıştır. Kurulan eyaletin genel hatları ise Yahudileri ilgilendiren sorunları Herodes'in veliahtları tarafından ele alınması, geri kalan tüm hususların ise bölgeye doğrudan Augustus tarafından atanan praefectus tarafından ilgilenilmesidir. Bunun dışında isyan potansiyelinin farkına varılmasından ötürü bölgede İkinci Tapınak'ın hemen yanında yer alan Antonia adındaki hisarda sürekli olarak lejyon bulundurulması kararlaştırılmıştır.⁵⁹⁸ Bu kararın dışında bölgedeki Herodes'e ait ve İncil'de praitorion adı altında verilen sarayının bölgedeki Roma praefectusunun hapishane olarak kullandığı da görülmektedir.⁵⁹⁹ Ancak Roma praefectusu Hierosolyma'da değil Sebaste veya Caesarea'da bulunmaktadır.⁶⁰⁰ Bunun dışında eyalet içinde yapılan değişikliklerden bir diğeri ise başhahamlık makamına kimin atanıp kimin kovulacağına Roma praefectusunun karar vermesidir. Hatta başhahamlara ait olan cübbeler kendilerine yalnızca özel günlerde ve bayramlarda verilmesi de yine Roma praefectusun izniyle mümkündür.⁶⁰¹ Bu Roma tahakkümünün inşası ise MS 6 yılında bölgeye düzenleme amacıyla gönderilen Syria Legatusu Publius Sulpicius Quirinius'a verilmiştir. Bu düzenlemede kullanılan kıstas ise provincia yapılacak eyaletin nüfus sayımlarına göre belirli bölgelere bölünmesi,⁶⁰² bu bölgelerin içerisinde bulunan taşınamaz mülklerin sayımının yapılması ve elde edinilen bilgiler doğrultusunda vergi koyulmasını kapsamaktadır.⁶⁰³ Bu durum ise Yahudilerin artık tabi krallık statüsünde olmadığını doğrudan bir Roma eyaleti olduklarını göstermektedir. Yani artık Roma'ya kelle başı vergi vermek zorunda kalacaklardır. Vergi

⁵⁹⁷ Millar 1995, s. 43-44.

⁵⁹⁸ Millar 1995, s. 45.

⁵⁹⁹ İncil, Elçilerin İşleri, 23:35.

⁶⁰⁰ Millar 1995, s. 45, İncil, Elçilerin İşleri, 23-24.

⁶⁰¹ Ios. A. I. XVIII, 90-96.

⁶⁰² Bu bölünmelerden birinci bölümde bahsedilmiştir.

⁶⁰³ Sicker 2001, s. 116.

yasalarına göre bu vergilendirmede öncelik yaşadıkları eyaletin masraflarına ve yollarının onarımlarına harcanacaktır. Ancak kelle başı vergi alınması azınlık olarak görülen halklar üzerinde esaret baskısı yaratmaktadır. Bu durum ise isyana giden yola bir çentik daha koymaktadır.

Iudaea, Samaria ve Idumaea Etnarkhosu Arkhelaos halkı tarafından tiran olarak görülmüştür. Daha tahta geçmesi bile onaylanmamışken bölgeyi kardeşleriyle birlikte sürunceme altında bir yönetimle sürdürürken, bayram için toplanan ve yukarıda bahsedilen kartal hadisesinde öldürülenler için diyet talep eden Yahudiler, Matthias'ın yerine geçen başhaham Joazar'ın da görevden uzaklaştırılmasını istemişlerdir. Bu sırada vasiyet işlemlerinin hızlandırılması için Roma'ya gitmek isteyen Arkhelaos ordusunu kitlelerin toplandığı tapınağa göndermiş ve gösterilere son verilmesini istemiştir. Ancak tepkili kitlenin üzerine gönderilen ordu bir isyana yol açmış ve yaklaşık olarak 3.000 Yahudi öldürülmüştür. Yahudilerin daha tahta çıkmadan nefretini kazanmış Arkhelaos, bu başarısızlığının yanı sıra Herodes'in uyguladığı gibi diplomatik, kültürel ve ekonomik bir programa da sahip değildir.⁶⁰⁴ Diğer kardeşlerinden farklı olarak yalnızca tek bir yerleşim yeri kurdurmuştur ve ona da kendi adını taşıyan Arkhelais ismini vermiştir.⁶⁰⁵ Yahudilere karşı ise herhangi bir kendini affettirme girişiminde bulunmamıştır, ancak halkı kışkırtabilecek tek bir icraatta bulunmuştur. O da Yahudi yasalarına doğrudan aykırı olan bir evlilik gerçekleştirmesidir. İdam edilen kardeşi Aleksandros'un eşi Glaphyra ile evlenmiştir. Ama bunun dışında herhangi bir yasaya karşı çıkmamıştır. Hatta o da babası gibi temkinli davranarak darp ettirdiği sikkelerinde⁶⁰⁶ herhangi bir insan silueti kullanmamıştır.⁶⁰⁷ Bu durumu kullanarak bir kere de olsa ihlal ettiği Yahudi yasalarına uyumlu olduğu görüntüsünü vermeye çalışmıştır. Ancak Iosephus'un bize aktardığı fakat detay vermediği hadiselerle göre Samaria ve Iudaea halkları onu Augustus'un önünde zalimlik ve tiranlıkla suçlamışlardır.⁶⁰⁸ Augustus da kendi buyruklarını dinlemediği için bu suçlamaları geçerli saymış ve Arkhelaos'u savunmaya davet etmiştir. Arkhelaos'un kendini savunmada zayıf kalması üzerine, suçlu bulunmuş ve etnarkhosluk görevinden azledilerek Gallia'daki Vienna şehrine sürgün edilmiştir.⁶⁰⁹ Böylelikle MS 6 yılında babası Herodes'in vasiyeti ve Augustus'un rızasıyla etnarkhos ilan edilmiş Arkhelaos, Roma tarafından

⁶⁰⁴ Smallwood 1976, s. 115.

⁶⁰⁵ Stern 2008, s. 1600. Bu yerleşimin kalıntıları günümüzde Khirbet el-Beiyudat'da yer almaktadır.

⁶⁰⁶ Levha 2: Sikke 13: Ae prutah, yaklaşık olarak 1.28 gr. Ön yüzde: HPWΔOY yazısı ve yanlara doğru eğimli çapa bulunmaktadır. Arka yüzde: Çelengin ortasında EΘ NA yazısı bulunmaktadır.

⁶⁰⁷ Smallwood 1976, s. 116.

⁶⁰⁸ Ios. A. I. XVII, 342-344'te bu suçlama ὀμότητα (zalimlik)...τυραννίδα...(tiranlık) şeklinde verilmiştir.

⁶⁰⁹ Age.

görevinden uzaklaştırılmıştır. Yaklaşık olarak 10 yıl sonra da hayatını kaybetmiştir.⁶¹⁰ Mal varlığı Roma'ya aktarılmış ve yönettiği bölgeler ise doğrudan Roma yönetimine verilmiştir ve böylelikle yaklaşık olarak 150 yıldır nispeten bağımsız denilebilecek Iudaea, Samaria ve Idumaea bölgeleri doğrudan Roma himayesine girmiş ve bağımsızlıklarını bütünüyle yitirmişlerdir. Iudaea ve Samaria halklarının Augustus'a Arkhelaos'un azledilmesi ve özerkliğin sonlandırılıp, Roma'ya doğrudan bağlanma talepleri de bölgedeki isyana giden yolda atılan bir diğer çentiktir.

Philippos MÖ 4 yılından MS 34 yılına kadar kendi payına düşen Trachonitis, Batanea ve Auranitis şehirlerini ve territoriumunu kontrol etmiştir. Bu süreç içerisinde başarılı bir tetrarkhosluk yürütmüştür denilebilir. Babasının izinden gidip kendisine eski adı Panion olan şehrin yerine Caesarea Philippi adı verilen yeni bir şehir kurdurmuştur. Yahudi nüfusunun azınlıkta olduğu bu bölgeleri babasından öğrendiği şekilde Hellenizasyon politikasıyla başarıyla idare etmiştir. Ayrıca tahkimata sahip bir yerleşim olan Bethsaida'yı Iulias ismiyle yeniden adlandırmıştır. Bu ismin MÖ 2 yılından önce Augustus'un kızı Iulia'nın sürgününden önce verilmiş olması gerekmektedir. Bu da tahta çıkışından yaklaşık olarak 2 yıl içerisinde yapmış olduğunu gösterir. Tıpkı babası Herodes'in Samaria şehrini Sebaste olarak adlandırması gibi Augustus'u onun ve ailesinin isimlerini şehirlere vererek göstermektedir. Kendi portresini içeren sikkeler darp ettirmiştir.⁶¹¹ MS 34 yılında öldüğünde ise varisi olmadığından bölge Provincia Syria topraklarına dahil edilmiştir.

Herodes Antipatros da tıpkı Philippos gibi politikada ve yönetimde mahir bir rol oynamış ve Galilaea ve Peraea'yı ölene dek başarıyla yönetmiştir. O da Philippos gibi yönetimi altındaki bazı şehirleri onarmış ve Augustus onuruna yeniden adlandırmıştır. Galilaea Bölgesi'nin başkenti olan Sepphoris şehrini Augustus'un unvanlarından olan Autokratoris olarak değiştirmiştir. Bunun dışında Betharamphtha şehrinin duvarlarını onarmıştır. O da bu şehri Philippos'tan geri kalmayarak bu şehrin adını Augustus'un eşine atfederek Iulias olarak adlandırmıştır.⁶¹² Ancak bu adlandırma muhtemelen Iosephus'un kendisi tarafından resmi olan isimle değiştirilmiş halidir. Çünkü bu adlandırmaların hem Philippos hem de Antipatros için yönetim yıllarının başında olduğu düşünülmektedir ve Livia Drusilla Iulia gensine MS 14 yılında kabul edilmiştir. Kuvvetle muhtemel Antipatros'un şehre verdiği isim Livias'tır.⁶¹³ İktidarına halk tarafından gösterilen tepki ilk eşini boşayıp Büyük Herodes'in öne çıkan

⁶¹⁰ Smallwood 1976.

⁶¹¹ Hendin 2010, s. 258-261.

⁶¹² Ios. A. I. XVIII, 26-28.

⁶¹³ Smallwood 1976, s. 119.

oğullarından olmayan ve Roma'da yaşayan Herodes Philippos'un eşi ve yeğeni Herodias ile evlenmesinden kaynaklanmaktadır. Galilaea Bölgesi'nde Vaftizci Yahya veya Yunancasıyla Ioannes Baptistes tarafından Tiberius Gölü'nde vaftiz edilerek arınma ayini bütün Iudaea'da yaygınlaşmış ve bunun sonucu kalabalıklar bölgeye gelmeye başlamıştır. Antipatros hakkında vaaz vermesinden ötürü, Antipatros'un emirleri doğrultusunda tutuklanmış ve öldürülmüştür.⁶¹⁴ Bunun dışında ki tarihsel kayıt açısından önemli bir diğer hadise ise Pontius Pilatus ve Herodes Antipatros'un İesus Nazarenus'un ya da İsa'nın ölümüne yol açmalarıdır. Bu konuda muhtelif tartışmalar olsa dahi Pontius Pilatus'un konuyla doğrudan ilişkisinin olduğu ve Lukka'ya göre de bayram amacıyla Hierosolyma'da bulunan Herodes Antipatros'un İsa'yı küçümsediği bilinmektedir.⁶¹⁵ İsa'nın çarmıha gerilmesindeki en büyük etken ise ne Herodes Antipatros'tur ne de Pontius Pilatus'tur. Bu durum daha önceki bölümlerde bahsedilmiş olan bölgeler arası hegemonya ve dini otoriteyle alakalıdır. İsa'nın yargılanmasında başhaham bulunmaktadır, Yahudilerin önde gelen örgütlerinin temsilcileri de orada bulunmaktadır⁶¹⁶ ve hepsinden öte Galilaealı bir mesih Hierosolyma'nın aristokrasisi için bir tehlikedir. Bu tehlikeye istinaden bölgede kargaşa istemeyen Pilatus ile konuyu umursamayan Antipatros kitlelerin talebini yerine getirmişlerdir.

Antipatros bölgesini başarıyla yönetmesine rağmen Philippos gibi doğal bir ölüm sonucunda etnarkhosluktan ayrılmamıştır. Nabataea Kralı Aretas ile savaşa girmiş, yenilmiş ve Tiberius'tan yardım istemiştir. Tiberius ise Vitellius'u yönlendirmiştir. Perslere karşı mücadelenin ardından, Provincia Iudaea'yı düzenleyen Vitellius, daha sonra Aretas'a karşı savaşa girecekken Tiberius hayatını kaybetmiş ve Vitellius ise bu savaşı sürdürmemiştir. Daha sonra Aretas'ın ölümüyle birlikte Vitellius kendisine verilen Pers tahtına Roma tarafından desteklenen bir adayın çıkması için çalışmalarını yürütürken, Antipatros da kendisine bu konuda yardım etmiştir. Ancak destekledikleri adayın kaybetmesine rağmen Iosephus Pers Kralı III. Artabanus ile Vitellius'un Zeugma'da düzenlenen toplantılarda buluştuklarını ve bu toplantıların düzenlenme görevinin Herodes tarafından üstlenildiğini belirtmektedir.⁶¹⁷ Daha sonra Antipatros eşi Herodias tarafından Tiberius'un yerine tahta geçen Gaius Caligula'dan krallık unvanı istemesi için Roma'ya gönderilmiştir. Roma'dayken aile içi çatışmalar ve mevki isteğinden kaynaklanan ve I. Agrippa tarafından Herodes Antipatros hakkında yazılan mektuplar da Caligula'ya ulaşmıştır. Bu mektuplarda Artabanus'la Caligula'ya karşı buluşmak,

⁶¹⁴ Ios. A. I. XVIII 116-119.

⁶¹⁵ Tez dahilinde konuyla ilgili kaynaklar için: Ios. A. I. XVIII, 63-64 ve Lukka: 23:1-25.

⁶¹⁶ Sicker 2001, s. 124.

⁶¹⁷ Millar 1995, s. 58.

ajanlık yapmak, 70 bin kişiyi silahlandırabilecek kadar çok silahı depoda bulundurmak gibi suçlamalar bulunmaktadır. MS 47 yılında Antipatros bunları savunamamış ve görevinden azledilmiştir. Yerine yeğeni ve Herodes'in torunu I. Agrippa geçmiştir ve Palaestina'nın bir kısmı dışında tüm Provincia Iudaea'nın kralı ilan edilmiştir.

Provincia Syria Legatusu Lucius Vitellius, Pers sorunuyla ilgilenmesi için İmparator Tiberius tarafından görevlendirilmiştir. Vitellius'un Perslere karşı zafer kazanmasının ardından, Syria ve diğer bölgelerle de ilgilenmek için batıya geri dönmüştür. Provincia Iudaea'dan gelen şikâyetler üzerine bölgeye gitmiş ve bölgeye yönetici olarak yerleştirilmiş Praefectus Pontius Pilatus'u görevinden almış ve Roma'ya yargılanmaya göndermiştir.⁶¹⁸ Ardından başhahamı değiştirmiş ve yerine başka bir başhaham atamıştır. Yahudilerden alınan vergileri kaldırmış ve başhahamlara cübbelerini dilediklerince kullanma iznini geri vermiştir.⁶¹⁹

3.2.2.4. I. Agrippa ve II. Agrippa

I. Agrippa veya Iosephus'un çağırıldığı şekliyle Büyük Agrippa,⁶²⁰ büyükbabası olan Büyük Herodes'in ölümünden yaklaşık olarak 45 veya 46 sene sonra ilk kez birleşik bir Provincia Iudaea yaratabilmiştir. Sebebi Caligula'nın güvenini kazanabilmesidir. MS 37 yılında Roma'da Tiberius tarafından tutsak edilmiş olan I. Agrippa, muhtemelen arkadaşı olan Caligula tarafından haptisten kurtarılmıştır.⁶²¹ Hapis sebebi olarak ise Tiberius'un yerine geçecek kişinin Caligula olduğunu beyan etmesidir.⁶²² Yaklaşık olarak 6 ay kadar hapsedilen Agrippa, Caligula tarafından derhal serbest bırakılmış ve ilk olarak Philippos'un topraklarına tetrarkhos olarak atanmıştır. Böylelikle yaklaşık 3 sene kadar Yahudiler tarafından yönetilmeyen Trachonitis, Batanea ve Auranitis şehirleri tekrar Yahudi tahakkümü altına verilmiştir. Daha sonra Ituraea Bölgesi'nin kralı olarak ilan edilmiştir. Antipatros'un eşi Herodias tarafından yönlendirmesiyle yaklaşık olarak MS 39/40 yıllarında Roma'ya gitmesiyle, I. Agrippa'nın suçlamaları Roma'ya ulaşmış ve Antipatros'un kendisini savunamamasıyla birlikte Herodes Antipatros'un yetkisi altındaki Galilaea ve Peraea ile Roma tarafından doğrudan yönetilen Iudaea, Samaria ve ilk etapta Palaestina'nın bir kısmı I. Agrippa'nın yönetimi altına verilmiş ve böylelikle MS 41 yılında kral ilan edilmiştir.⁶²³ Kendisine Romalıların ve Caesar'ın Dostu, Büyük Kral gibi

⁶¹⁸ Millar 1995, s. 55.

⁶¹⁹ Ios. A. I. XVIII, 88-95.

⁶²⁰ Age, XVII, 26-29.

⁶²¹ CHJ I, "U. Rappaport, "Numismatics", s. 46.

⁶²² Sicker 2001, s. 190.

⁶²³ Millar 1995, s. 51.

unvanlar bahsedilmiştir⁶²⁴ ve o da Philippos gibi darp ettirdiği sikkelerde portre kullanmıştır.⁶²⁵ Bir diğer husus ise tahta çıkmasından kısa süre ölmesine rağmen bu süre içerisinde kişisel geliri Iosephus tarafından⁶²⁶ 12 milyon denarius olarak verilmiştir.⁶²⁷ Bu muazzam gelirin sebebi ise ticaret yollarının korunması, birleşik bir Iudaea ve Caligula ile iyi ilişkiler kurmaktır. Ancak bu dönem de bir önceki dönemlerde yaşanmış Roma-Yahudi gerilimi gözlemlenmiştir. Bu gerilim önceki bölümlerde⁶²⁸ Alexandria özelinde belirtilen tarihlerle eşleşmektedir ve gerilimin artışı Caligula dönemine tarihlendirilebilmektedir. Bu kez ortaya çıkan durum ise Yahudi çoğunluğun yaşadığı Iamnia şehrine dikilmiş olan Iuppiter altarının tıpkı MS 38 yılında Aleksandria’da olduğu gibi MS 39-40 yılında Iamnia’da da sökülerek tahrip edilmesi şehirde küçük çaplı bir isyan başlatmıştır.⁶²⁹ Bölgede görev yapan ve daha önce I. Agrippa’ya kral olmadan evvel yaptığı borcu ödemesi için baskı yapan Iamnia Procuratoru Herennius Capito durumu derhal Caligula’ya bildirmiştir. Caligula’da bölgede görev yapan Vitellius’un yerine atanmış Syria Legatus Publius Petronius’a isteklerini mektupla iletmiştir. İstenilen şey İkinci Tapınak’ın Kutsalların Kutsalı adlı akdin bulunduğu bölümde yer alacak Iuppiter emsalinde büyükçe bir Caligula heykeli dikilerek tapınağın imparatorluk kültüne dönüştürülmesidir. Ayrıca Petronius’a olası bir durumda kullanılması için 2 lejyon da tahsis edilmiştir.⁶³⁰ Sidon’da heykel üretilirken, Caligula’nın emrini bildirmek üzere Yahudi liderlerini Antiokheia’da toplamıştır.⁶³¹ Onlar ise heykeli diktirmek yerine ölmeyi tercih ettiklerini ve bu hususta Caligula’yı karşılarına almayacaklarını, ona karşı savaşmak niyetinde olmadıklarını, ancak geri adım da atmayacaklarını bildirmişlerdir. I. Agrippa’nın duruma müdahil olması ve yoğun gayretiyle heykel dikme hususu bir müddet ertelenmiştir veya Petronius’a öyle bildirilmiştir. Ancak MS 41 yılında Caligula’nın emriyle bizzat Roma’da yapılmış bir aynı türde bir heykeli sessiz sedasız İkinci Tapınak’a ve Aleksandria’daki sinagoglara dikilmiştir.⁶³² MS 44 yılında ölene dek Herodes’in sınırlarını aşan ve birinci bölümde en geniş sınır olarak verilmiş sınıra erişmiştir.

⁶²⁴ Bu unvanlar OGIS 419, IGL Syr 5 ve IGRR III’te “...ὁ ἐγ βασιλέως Ἀγρίππα, βασιλεὺς μέγας φιλόκαισαρ, εὐσεβὴς καὶ φιλορώμαιος...” şeklinde verilmektedir.

⁶²⁵ Hendin 2010, s.268-272 arasında verilen örneklerde “φιλόκαισαρ ve βασιλεὺς μέγας” ifadeleri sık sık karşımıza çıkmaktadır.

⁶²⁶ Ios. A. I. XIX, 352.

⁶²⁷ Millar 1995, s. 51.

⁶²⁸ II. Bölgenin Genel Hatlarıyla Kısa Tarihi ve Kültürü, A. Bölgenin Genel Hatlarıyla Kültürü ve Toplumsal Yapısı, 2.3.Demografik ve Toplumsal Yapısı’nda bu konuya tezle ilişkili olduğu için kısmen değinilmiştir.

⁶²⁹ Aleksandria İsyanı’na dair ayrıntılı bilgi için bkz: Gambetti 2009.

⁶³⁰ Ios. A. I. XVIII 261-309 arasındaki bölümde bu hadiseden detaylıca bahsedilmektedir.

⁶³¹ Smallwood 1976, s. 175.

⁶³² Phil. Aleks. Leg., XXX, 200-346 s. 1018-1035 arasında bu hadiseden detaylıca bahsedilmektedir. Ayrıca konuya dair ayrıntılı bilgi için bkz: Bilde 1978.

I. Agrippa'nın ölümünün ardından bölge tekrar Roma tahakkümüne geçmiştir. Ancak bölgede I. Agrippa tarafından kendi altına atanan tetrarkhoslar görevlerini sürdürmektedirler. Bunlardan I. Agrippa'nın kardeşi olan V. Herodes Galilaea ve Ituraea'nın kuzeyinde yer alan Yahudi olmayan Chalhıs bölgesini kral unvanıyla yönetmiştir. MS 48'deki ölümünün ardından bölge I. Agrippa'nın oğlu olan II. Agrippa'ya bırakılmıştır. Bölgeyi amcasının ölümüyle 21 yaşında devralan II. Agrippa, kısa bir süre sonra kral unvanına da kavuşmuştur. MS 53 yılına kadar Yahudi topraklarının dışında kalan bu bölgeyi yöneten II. Agrippa'ya o yıl İmparator Cladius'un isteğiyle Philippos'un tetrarkhosluk yaptığı topraklar olan Trachonitis, Batanea ve Auranitis şehirleri ve territoriumunun yanı sıra Damascus'a çok yakın bir mesafede olan Abila şehri de devredilmiştir.⁶³³ MS 54'te Nero'nun tahta çıkışıyla birlikte Pers tehlikesine karşı yardım istemesinden ötürü olsa gerek mükâfatlandırılmaları devam etmiş ve Tiberias şehriyle Tarichaea şehri de yetkisi altına verilmiştir. Toprak bağlantısı olmamasına rağmen Peraea Bölgesi'ndeki Abile ve Iulias şehirleri de kendisine devredilmiştir.⁶³⁴ Çok uzun zamandır sürdürülen başhahamlık mevkiine Yahudi kral tarafından yapılan atamalar da sürdürülmüştür. Nero ile çok uyumlu bir ilişki sürdüren II. Agrippa, Philippos tarafından Caesarea Philippi olarak değiştirilen Paneas şehri bu kez de Caesarea Philippi'den İmparator Nero'yu onurlandırmak için Neronias'a dönüştürülmüştür.⁶³⁵ Nero'nun ölümünün ardından şehrin ismi tekrar Caesarea Philippos'a dönüştürülmüştür.⁶³⁶ Civar şehirlere ve Hierosolyma'ya da imar faaliyetlerinde bulunan II. Agrippa, darp ettirdiği sikkelerde kendinden önceki Yahudi krallarına nazaran açıktan Roma ve Yunan tanrıları ve gelenekleri ile kendi portresini resmettirmiştir. Kendi portresini de kullanmış olan II. Agrippa isyanlara kadar bölgede görev yapmış isyanlarla birlikte Roma'dan yana taraf tutmuş ve topraklarını böylelikle genişletebilmiştir. MS 93 yılında öldüğünde hiçbir varisinin bulunmaması sebebiyle, toprakları Provincia Iudaea'ya dahil edilmiş ve Yahudi olmayan toprakları ise Provincia Syria topraklarına dahil edilmiştir.⁶³⁷

3.3.3. Provincia Iudaea'nın Kurulumundan İsyana Kadar Görev Yapmış Roma Praefectusleri, Procuratorları ve Legatusları

Büyük Herodes'in bıraktığı vasiyet doğrultusunda Iudaea, Samaria ve Idumaea oğlu Arkhelaos'a etnarkhosluk yetkisiyle birlikte bırakılmıştır. Arkhelaos'un MS 6 yılında ölümüyle birlikte ise bölge Herodes'in diğer oğulları Antipatros ve Philippos'a devredilmemiş, onun

⁶³³ Ios. A. I. XX, 137-140.

⁶³⁴ Ios. A. I. XX, 158-159

⁶³⁵ Ios. A. I. XX, 211.

⁶³⁶ Smallwood 1976, s. 273.

⁶³⁷ Smallwood 1976, s. 354.

yerine Roma'nın bölgeye atadığı praefectuslar ve procuratorlar tarafından idare edilmiştir. Bu Romalı memurların her biri doğrudan imparatorun emir aldıkları gibi yer yer kendi inisiyatiflerini de kullanarak bölgedeki Yahudi çoğunluğa imtiyazlar tanıdıkları gibi tam tersini de gerçekleştirmişlerdir.

Arkheleas'un görevinden azledilmesiyle birlikte bölgeye Roma tarafından yönetim amacıyla atanan ilk memur Iosephus'un Coponius olarak bildirdiği eques sınıfından bir praefectustur.⁶³⁸ Bölgeye Provincia Syria Legatusu Publius Sulpicius Quirinius ile birlikte atanmıştır. Yaptığı işlerden birisi bölgedeki idareyi Caesarea'dan yürütmek olmuştur. Hierosolyma kültürel anlamda başkentliğini sürdürmüştür, ancak Coponius bölgeyi Caesarea'dan idare etmiş ve böylelikle denize ve 3.000 kişilik askeri gücüne takviye kuvvet talep edebileceği Provincia Syria'ya yakın olmuştur.⁶³⁹ Bu yıllar içerisinde Galilea Bölgesi'nde Roma'ya karşı çıkan ilk isyanlardan birisi olarak adlandırılan Galilaealı İudas İsyanı, Roma'nın vergi ve census kararına karşı çıkmıştır ve bastırılmıştır. Bu isyan Zeloteslerin doğuşu olarak düşünülmektedir. MS 9 yılında görevinden geri çağırılmasına rağmen bölge içerisinde yaptığı işler tam olarak bilinmemekle birlikte, Talmud'un Mişna Bölümü'nde belirtildiği üzere İkinci Tapınak'ın Batı Kapısı, Kiponos adıyla anılmaktadır.⁶⁴⁰ Bu ismin Coponius'tan geldiği düşünülmektedir.⁶⁴¹ Coponius MS 9 yılında daha önce Arkheleas'un mal varlığının sayımı için gönderilen ve servetin ortadan kaybolmasına yol açan Cyrenius ile bölgede birlikte görev yapmaları Yahudilerin daha önce uyguladıkları gibi bayram esnasında Hierosolyma'da toplanmasına ve Roma'ya yönelik bir isyan tehlikesine yol açmıştır. Bunun üzerine Coponius'un MS 9 yılında Iosephus tarafından alalecele Roma'ya döndüğü aktarılmaktadır.⁶⁴² Coponius'un ardından bölgeye Marcus Ambibulus'un procurator veya praefectus olarak atandığı bilinmektedir.⁶⁴³ Yine icraları hakkında pek bir bilgi bulunmayan Ambibulus'un ardından MS 12 ile MS 15⁶⁴⁴ yılları arasında Provincia Iudaea'daki Roma yöneticisi Annius Rufus olmuştur.⁶⁴⁵ Annius Rufus'un MS 15'de görevden çekilmesiyle birlikte bölge yaklaşık olarak 9 sene ve toplamda 3 Roma yöneticisi tarafından yönetilmiştir. MS 15'te ise İmparator Tiberius tarafından atanan ve bölgeyi uzun süre yönetecek Valerius Gratus'a verilmiştir. Gratus bölgeye procurator sıfatıyla atanmıştır. Gratus atanmasından itibaren ilk üç yılda yaklaşık

⁶³⁸ Ios. A. I. XVIII, 1-10.

⁶³⁹ Sicker 2001, s. 117.

⁶⁴⁰ Talmud: Mishna: 1,3.

⁶⁴¹ Levine 2002, s. 230, Dn. 49.

⁶⁴² Ios. A. I. 26-32.

⁶⁴³ Sicker 2001, s. 119. Smallwood 1976, s. 156.

⁶⁴⁴ Sicker bu tarih için MS 14'ü vermiştir ancak Smallwood'un verdiği MS 15 tarihi tez içerisinde esas alınmıştır.

⁶⁴⁵ Ios. A. I. XVIII, 32-34.

olarak 5 ayrı başhaham atamış ve değiştirmiştir. Son olarak MS 18 yılında atadığı Iosephus Kaiaphas ismindeki başhaham ise İsa'nın çarmıha gerilmesi esnasında görevdedir.⁶⁴⁶ Gratus'un bu başhaham değiştirme işi ise çok yüksek ihtimalle başhahamlık kademesine uygun birini bulamamaktan kaynaklanmaktadır.⁶⁴⁷ Valerius Gratus da yaklaşık olarak 11 yıl görev yaptığı Iudaea'dan MS 26 yılında ayrılarak Roma'ya geri dönmüştür.⁶⁴⁸

Valerius Gratus'un ardından bölgeye atanan kişi ise MS 26 ile 36 yılları arasında görev yapacak ve bölgeye atanmış en önemli isimlerden birisi olan Pontius Pilatus'tur. Bu dönemde Tiberius tarafından yürütülen tutum neticesinde Caesar'dan bu yana ordudan muaf tutulan Yahudiler ilk kez Roma Ordusu'nda görev yapmıştır. Yaklaşık olarak 4.000 Yahudi'nin Sardinia'daki haydutlara karşı savaşmak için orduya alındığı bilinmektedir.⁶⁴⁹ Aleksandriyalı Philon, Pontius Pilatus hakkında inatçı, zalim, insanlık dışı uygulamalarda bulunan katil gibi ifadeler kullanmaktadır.⁶⁵⁰ Pontius Pilatus'un bölgede yaptığı ilk işlerden birisi muhtemelen kendisinden öncekilerin uygulamadığı Hierosolyma içerisindeki Antonia Hisarı'nda bulunan Roma lejyonunun imparator siluet ve portrelerinin üzerlerinde taşımasıdır. Bu uygulama Yahudilerin tepkisini çekmiş ve Hierosolymalı Yahudiler Pilatus'un konutunun önünde toplanmış ve bu karardan geri dönmesini istemişlerdir. Pilatus ise bunun imparatorluğa karşı gelmek olduğunu söyleyince, Yahudiler daha önce yaptıkları gibi bizi öldür ama Yahudi yasasına karşı gelme diyerek taleplerini yinelemişlerdir. En nihayetinde Pilatus birlikleri Hierosolyma'dan Caesarea'ya geri çekmiştir.⁶⁵¹ Pilatus'un yaptığı bir diğer şey ise Hierosolyma'ya yapılacak olan su kemeri için halktan para istemek yerine tapınak hazinesinden almasıdır. Yahudiler bu durumu da Yahudi yasalarına saygısızlık olarak nitelemiş ve kutsala hakaret olarak addetmişlerdir. Hierosolyma'da Pilatus'a yönelik düzenlenen çok yoğun protestolarda, Pilatus Roma lejyonunu sivil kıyafetler ve gizlenmiş sopalarla kendisiyle halk arasına yerleştirmiştir. Yahudilerin daha da öfkelenmesiyle birlikte Roma lejyonu pek çok Yahudi'yi öldürmüştür. Yahudiler bu noktadan sonra Pilatus'a karşı daha saldırgan ve Pilatus ise Yahudilere karşı daha sabırsız hale gelmiştir.⁶⁵² Daha sonrasında Büyük Herodes'in Sarayı'na üzerinde imparatorun ismi yazılı kalkanlar yerleştirmiş ve bunu gören Pharisaioi örgütünden birisinin durumu Herodes'in oğullarına bildirmesi üzerine, Herodes'in oğulları

⁶⁴⁶ Roma yöneticileri ve Roma'nın müsaade ettiği krallar tarafından atanan başhahamlar için bkz: Schürer 2014/1, s. 229-232.

⁶⁴⁷ Sicker 2001, s. 120.

⁶⁴⁸ Ios. A. I. XVIII, 33-35.

⁶⁴⁹ Ios. A. I. XVIII, 81-84.

⁶⁵⁰ Phil. Aleks. Leg, XXXVIII, 301-302.

⁶⁵¹ Ios. A. I. XVIII, 55-59.

⁶⁵² Age, XVIII, 60-62.

Pilatus'tan bunca yıllık barışı ve gelenekleri bozmaması için ricacı olmuştur.⁶⁵³ Bunu kabul etmemesi üzerine Herodes'in oğulları Tiberius'a durumu anlatmıştır ve Tiberius Hierosolyma'daki imparator isimlerini ve büstlerini Caesarea'ya taşımasını emretmiştir. MS 34 yılında ise Nasıralı İsa'nın Hierosolyma'ya gelişi ve çarmıha gerilişi yine Pontius Pilatus'a denk gelmektedir.⁶⁵⁴ Pilatus için bardağı taşıran son damla ise Samarialıların Gerizim Dağı'na yaptıkları hac vazifesi sırasında saldırmaları ve tutsak etmesidir. Bu durum bölgede üst düzey yetkilerle görev yapan Syria Proconsulu Aulus Vitellius'a ulaşmış ve Vitellius ise bölgede huzuru ve barışı sağlaması için Pilatus'u görevden alıp yargılanmak için Roma'ya göndermiştir. Genel anlamıyla hem Iosephus hem de Philon, Pilatus'tan bahsederken önceki Romalı yöneticilerden bahsettikleri gibi bahsetmeyi tercih etmemişlerdir. Her ikisi de Pilatus'un çok katı bir Yahudi düşmanı olduğunu söylemektedir. Bunun sebebi ise muhtemelen Pilatus'un bir Romalı olarak bölgede otorite oluşturmaya çalışması⁶⁵⁵ ve Yahudilerin ile onlara Roma tarafından tanınmış hakların çelişmesidir.

Roma'ya yargılanmak üzere gönderilen Pilatus'un yerine ise MS 36'da Vitellius'un güvendiği Marcellus'u bir yıllığına geçici procurator olarak atamıştır. MS 37 yılıyla 41 yılları arasında bölgede Marullus adında bir procurator görülmektedir.⁶⁵⁶ Hem Marcellus hem de Marullus hakkında dönemin filolojik kaynakları pek az bilgi vermektedir. Bununla birlikte MS 41 yılına kadar 7 Roma yöneticisinden yalnızca Coponius, Marcus Ambibulus, Valerius Gratus ve Pontius Pilatus'a ait sikkeler elimize ulaşmıştır. Aralarında bir tek Pontius Pilatus'a ait yazıt tespit edilebilmiştir. Marullus'un MS 41 yılında Roma'ya dönüşüyle birlikte bölge I. Agrippa'nın MS 44'teki ölümüne dek Yahudi yönetimi altına tekrar dönmüştür.

MS 44 yılından sonra ise tekrar Roma tahakkümü altına giren bölgenin Cladius'un yönetimi altındaki ilk procuratoru MS 44 ile 46 yılları arasında görev yapan Cuspius Fadus olmuştur. Bu dönem içerisinde gerek Caligula'nın bölgede yaratmış olduğu Yahudi düşmanlığı ve Pilatus'un yarattığı tahribatın etkisiyle kadim zamanlardan beri bulunan dini örgütler daha faal hale gelmiş ve yoğun bir örgütlenmeye girişmişlerdir. Bunlardan en net örnek Peraea sınırındaki Decapolis kentlerinden Philadelphia'daki Hellenizm etkisindeki paganlara yönelik gerçekleşen bir Yahudi saldırısı Iosephus tarafından aktarılmıştır.⁶⁵⁷ Philadelphialıları öldüren

⁶⁵³ Phil. Aleks. Leg, XXXVIII, 301.

⁶⁵⁴ Bu konudan yukarıda bahsedilmiştir. Bknz: III. Roma Egemenliği Altında Provincia Iudaea, 3.3. Bir Roma Eyaleti Olarak Provincia Iudaea, 3.3.2. Roma Tarafından Yerleştirilmiş veya Olmaya Hak Kazanmış Kralları ve Etnarkhosları, 3.3.2.3. Arkhelaos, Herodes Antipas ve Philippos.

⁶⁵⁵ Taylor 2004, s. 28.

⁶⁵⁶ Ios. A. I. XVIII, 237.

⁶⁵⁷ Ios. A. I. XX, 1-10.

Peraealı Yahudilerin liderlerinden biri idam edilmiş ikisi ise cezalandırılmıştır. I. Agrippa'nın ölümünden sonra ekonomi bölgedeki kıtlık sebebiyle kötü bir hal almıştır, Roma'nın etkisi altındaki başhahamlık kurumuna ise güven neredeyse yok denecek kadar azdır.⁶⁵⁸ Bunun dışında Yahudilerin lider eksiklikleri başıboş Yahudileri dini örgütleri doğru yönlendirmiştir. MS 46 yılında görevi bırakana dek Cuspius Fadus bölgedeki Roma'nın askeri ve idari gücünü güçlendirmiştir. MS 46'da görevinden ayrılana dek Iosephus, Fadus'un kesinlikle Yahudileri kışkırtacak veya geleneklerini aşağılayacak bir şey yapmadığını aktarmaktadır.⁶⁵⁹ Ancak yine aynı Iosephus Yahudileri kışkırttığını da belirtmektedir.⁶⁶⁰ Fadus'un ardından MS 46 ile MS 48 yılları arasında Provincia Iudaea'nın yönetimine procurator olarak atanan Tiberius Alexander ise bölgedeki ilk Yahudi kökenli Roma yöneticisidir.⁶⁶¹ Tiberius Iulius Alexander döneminde ise daha önce Galilealı Iudas İsyanı'nın lideri Iudas'ın oğulları Simon ile Iakobos'u idam etmiştir.⁶⁶² Bunun dışında ise durgun bir yönetim sergilemiştir.

Tiberius Alexander'ın ardından MS 48 yılında bölgeye gelen Ventidius Cumanus için Smallwood'un "Pilatus'un paraleli" tanımlaması yerindedir.⁶⁶³ Bölgeyi nispeten huzurlu bir yönetimin ardından tekrar kargaşaya sürüklendiği bu dönem Yahudilerin klikleşmesi artarak sürmüştür. Cumanus'un yaptığı işlerin başında bölgedeki mevcut asker sayısını bölgedeki pagan yerlileri askere alarak artırmak gelmektedir. Yine bir bayram esnasında çatılara mevzilenmiş askerlerden birisi bayram için dört bir yandan Hierosolyma'ya gelen Yahudileri küçümsemiştir. Yahudilerin tepki vermesi ve taş atmaları üzerine, askerler tapınağın içerisine çekilmiştir ve bu esnada pek çok Yahudi ölmüştür. Cumanus'un Yahudilere yönelik yürüttüğü kamplaşma giderek ağırlaşmıştır. Bunların en bariz örneklerinden birisi Beth Horon yakınlarındaki bir köye düzenlediği baskında ele geçirdikleri Torah'ı yakmaktır. Yine bu dönem içerisine Samaria ile Iudaea arasındaki kutuplaşma git gide büyümüş ve yaklaşık olarak MS 51'de Galilaea'dan Iudaea'ya geçmek isteyen Yahudiler Samarialılar tarafından engellenmiş, hatta öldürülmüşlerdir. Bu duruma kulak asmayan Cumanus, Iosephus'a göre Samarialılardan bu olayın sümen altı edilmesi için rüşvet almıştır. Bu durumun üzerine Eleazar ben Dineus⁶⁶⁴ önderliğindeki Yahudiler silah kuşanmış ve Samaria'ya doğru ilerlemişlerdir. Samarialının köylerini yakıp, yağmalayan Yahudilere karşı Cumanus lejyonlarını kullanmış ve

⁶⁵⁸ Ios. A. I. XX 100-103.

⁶⁵⁹ Ios. B. I. 2.218.

⁶⁶⁰ Ios. A. I. XX, 1-100.

⁶⁶¹ Smallwood 1976, s. 258.

⁶⁶² Ios. A. I. XX, 102.

⁶⁶³ Smallwood 1976, s. 263.

⁶⁶⁴ Iosephus bu ismi bize Eleazaros Deinaios olarak vermektedir. Ancak güncel olarak kullanılan yaygın Yahudi terminolojisinde isim bu şekilde aktarılmaktadır.

pek çok Yahudi öldürülmüştür. Durumu hem Samarialılar hem de Iudaealılar Syria’da görev yapmakta olan Ummidius Quadratus’a aktarmışlardır. Quadratus, Samaria’ya karşı silahlanan Yahudilerin idamını istemiş, ayrıca Samaria ve Iudaea arasındaki meselenin çözümü için davayı Roma’ya sevk etmiştir. Roma’da Cladius tarafından değerlendirilen davada, daha yeni amcası Herodes Khalkis’in topraklarına atanan II. Agrippa, Cladius’un eşi Agrippina’nın da desteğiyle Yahudileri savunmuş ve bunun üzerine Samarialı üç lider idam edilmiş ve olayların faili olaraksa Cumanus ve onun ordu lideri Celer gösterilmiştir. MS 52’de Cumanus cezalandırılmış ve görevinden azledilmiştir, Celer ise Hierosolyma’ya gönderilerek idama mahkûm edilmiştir. Bu hadisenin ertesinde II. Agrippa’ya kral unvanı verilmiş ve başhaham atama yetkisi tekrar Yahudilere devredilmiştir. Ancak bu idam ve yetki devirleri dahi Yahudileri yumuşatmamış olacak ki tapındaki kadrolarda ve kentteki etkide Zeloteslerin etkisi git gide yükselmekte, Pharisaioi’un ise etkisi git gide azalmaktadır.⁶⁶⁵

Bölgeye MS 52 yılında atanan Marcus Antonius Felix hakkında Tacitus, “her türlü zalimliğe ve açgözlülüğe bulaşmış, kralın gücünü kölenin ruhunda yaşamıştır” demektedir.⁶⁶⁶ Felix, Cumanus gibi doğrudan Yahudilere müdahale etmemiştir. Ancak Roma’nın bölgeye uyguladığı gerek yerelden gerekse merkezden alınan kararlar doğrultusunda bağımsız ve Tanrı yasalarına bağlı bir Yahudi devleti isteyen Zelotes bu dönem içerisinde Romalılara karşı çok sert ve sekter davranmışlardır. Büyüyen bir isyan gören Felix, çözümü bu isyankârların liderlerini idam etmekte bulmuş, ancak bu da çözüm sağlamamış yalnızca Sicarii adı verilen ve Zelotes örgütüyle bağlantısı olan suikastçı bir örgütü yaratmaya yol açmıştır. Romalılara ve Roma dostu Yahudilere gizledikleri Perslerin akinakes adlı kılıçlarına benzeyen silahlarla saldırıp, kalabalığa karışan bu örgüt yarattığı fanatizmle Yahudilerin Zelotes etrafında toplanmasına yol açmıştır. Yine bu süreç içerisinde pek çok Yahudi öldürülmüş ve Aziz Paulus’un tutuklanması yine bu dönemde yaşanmıştır.⁶⁶⁷ MS 59 veya 60 yılında görevinden alınan Marcus Antonius Felix yerini Porcius Festus’a bırakmıştır.

MS 59 veya 60 yılında bölgeye atanan Porcius Festus atanmıştır. Ancak içine düştüğü kaostan durumu kurtaramayan Porcius Festus, Sicarii’ye karşı mücadele etmiş ancak pek bir sonuç alamamıştır. MS 62 yılında ölümünün ardından bölgeyi bir süre başhaham Ananus’un oğlu Ananus yönetmiştir, ancak o da bu durumu düzelterek, Yahudileri başhahamın arkasında toplayamamıştır. MS 62 yılında atanan Lucceius Albinus yoldayken, Ananus Sanhedrin’i

⁶⁶⁵Ios. A. I. XX, 105-137 arasında Cumanus dönemi hakkında detaylı bir anlatım mevcuttur.

⁶⁶⁶Tac. His. V, 9: “...e quibus Antonius Felix per omnem saevitiam ac libidinem ius regum servili ingenio exercuit...”

⁶⁶⁷Tac. His. V, 9 ve Ios. A. I. XX, 137-182 arasında Marcus Antonius Felix hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir.

toplamiş ve İsa'nın kardeşi olarak bilinen Christos İakobos'u yargılamış ve Yahudi yasalarına karşı geldiği için taşlanmasına karar vermiştir. Efsaneye göre daha sonra ölen Christos İakobos, İosephus'a göre burada ölmüştür.⁶⁶⁸ Bölgeye gelmekte olan Albinus mektupla Ananus'a kendisinden habersiz iş yaptığı için kızmış ve II. Agrippa da Ananus'u görevinden azletmiştir. MS 64 yılında Provincia Iudaea Procuratoru olarak bölgeye atanan Gessius Florus da kendinden önceki Festus ve Albinus gibi bölgeye düzeni geri getirmeyi ve Roma tahakkümünü tekrar oluşturmaya çalışmıştır. Ancak pek başarılı olamamıştır ki Tacitus Gessius Florus'un yönetimi hakkında "Yahudiler, Gessius Florus'un procuratorluğuna kadar sabretmişlerdir, onun yönetimi altında isyan başlamıştır" demiştir.⁶⁶⁹ Benzer şeyler çok daha sert biçimde İosephus'ta da görülmektedir.⁶⁷⁰ Romalıların bölgeye gönderdiği son beş procurator Yahudileri zapt etmek için şiddete ve hukuk dışı işlere başvurusuyla yol açtığı Zelotes örgütlenmesi, Gessius Florus döneminde donanımlı bir şekilde isyan başlatmışlardır.

⁶⁶⁸ İos. A. I. XX, 197-203.

⁶⁶⁹ Tac. His. V, 10: "Duravit tamen patientia Iudaeis usque ad Gessium Florum procuratorem: sub eo bellum ortum."

⁶⁷⁰ İos. A. I. XX, 252-258.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YAHUDİ İSYANLARI VE SONUÇLARI

Assur'un bölgeyi işgalinden itibaren oluşmaya başlamış ve bir bakıma istilalara, sürgünlere ve çekirdek bölgenin bir yabancı tarafından yönetimine karşı direnç gösteren Yahudi kimliği esasen istiladan evvel kendine bir yurt arayan ilk göçlerinden, yani Demir Çağı'nın başlangıcından bu yana oluşmaktaydı. Bu bütünleşmiş Yahudi kimliği ise kendine referans olarak her ne kadar pek başarılı olmasa da geçmişteki direnişleri örnek almakta, sonuçlarını daha önce yaşayarak öğrendikleri için de kazanmak için hareket etmekteydi. Roma'nın bölge üzerinde kurduğu tahakkümün başlangıcından itibaren olmasa da daha sonraları bölgeye atadığı gerek Roma'nın merkezinden yani imparatorlardan gerekse de bölgeye atanan procuratorun, praefectusun veya Romalı yöneticinin kişisel tutumlarından ötürü ilişkiler tam tersine dönmüştür. Bir Roma toprağı haline geldiği MÖ 63'ten Augustus'un ölümü olan MS 14'e kadar neredeyse sorunsuz denilebilecek ilişkilere sahip olan hatta zaman zaman Roma'nın dostu olarak tanımlanan Yahudiler, Tiberius ile başlayan süreçten Nero'ya kadar yaşanan olaylar ve bölgeye atanan yöneticilerin tutumlarından ötürü Zelotes çatısında örgütlenmiş ve sistemli bir isyana başlamışlardır. Bu isyan doğrudan kimlik ve din temelli bir isyan olup, Yahudilerin bütününe kapsamamıştır.

4.1. Büyük İsyan veya Birinci Yahudi İsyanı

Birinci Yahudi İsyanı veya Büyük İsyan, MS 66 yılına, Gessius Florus'un procuratorluğuna ve Nero'nun imparatorluğuna denk gelmektedir. Tarih boyunca herhangi bir isyan, savaş veya barış için tek bir neden sunulamayacağı gibi bu isyan için de tek bir neden gösterilemez. Pek çok sebebi olan bu isyanın en öne çıkan sebeplerinden birisi Yahudi geleneklerinin ve kutsallarının aşağılanması, defalarca kez hor görülmesi gösterilebilir. Ancak tabi ki de bu tek sebep değildir. Bu durumların oluşmasına yol açan süreç özellikle MS 44'ten yani I. Agrippa'nın ölümünden itibaren bölgeye gönderilen Romalı yöneticilerin bilerek veya mecburiyetten alt tabakalardan, geleceği parlak olmayan veya rüştünü ispat edememiş kişilerden seçilmesiyle yükselmiştir.⁶⁷¹ Pontius Pilatus'un yarattığı kargaşayı I. Agrippa bölgeyi hem Yahudilik hem de ticaret açısından tekrar değerli hale getirerek toparlamıştır, ancak I. Agrippa'nın ardından bölgeye atananlar bölgeyi Pontius Pilatus'u aratacak hale getirmişlerdir. Roma'nın bölgeyle olan ilişkisi hem Mısır hem de Syria gibi hem ticaret hem de

⁶⁷¹ Bloom 2010, s. 17.

Üretim açısından zengin bölgeleri birbirine baēlayan bir geçit oluēu hem de bu iki bölgeye yönelik olarak sorun yaratabilecek halkların bir arada bulunmasıdır. Bunun dıēında Nabataea gibi tartıēmalı bir bölgeye komēu olması da Provincia Iudaea'yı doēal bir tampon konumuna getirmektedir. Roma hem zor hem de önemli bir bölgeye atadıēı kiēilerin neredeyse tamamı atlı sınıfındandır. Bölgenin kontrol altında tutulmasıyla birlikte imparatorluk genelinde yaēayan diēer Yahudiler de zapt edilebilmektedir. Iudaea'nın çok uzun yıllardır hanedanlar tarafından yönetilmesi bölgede mülk sahibi sınıfın büyüyerek oluēmasını engellemiētir. Yani hanedan ve eērafı Iudaea'nın genelinin toprak sahipleri geri kalan oēunluk pek az bir mlk paylaēmaktadır. Büyük Herodes'in ölümü ve varislerinden Arkhelaos'un sürgününden sonra ise Roma bölgede vakti zamanında Herodes tarafından toprak sahibi yapılmıē çok az kiēiyi kullanabilmiētir. Yani Roma yönetimi kendi elinde tutmak, ama kısmi zenginlikleri de Yahudilerin içinden ne ıkarttıēı insanlarla paylaēmak istemektedir.⁶⁷² Bunu oluēturması ise neredeyse imkânsız olmuētur, çünkü Herodes tarafından mevki veya makam verilmiē herhangi bir kimse Yahudiler tarafından sevilmemektedirler. Hatta onlar tarafından yönetilmek yerine Roma tarafından yönetilmeyi yeēlemektedir.⁶⁷³ Bu durumun yol atıēı sıkıntı ise Roma'nın kendi ynettiēi bölgede Yahudilere karēı kullanabileceēi ne çıkan bir üst sınıf yaratamamasıdır. Bu durum sadece Büyük Herodes özelinde de deēerlendirilmemelidir. Aynı sıkıntı Asamonaioi Hanedanı döneminde de mevcuttur. Büyük Herodes iktidarı devraldıēında yine mevcut sorunlar yaēanmıē, ancak bir nevi i savaēla Asamonaioi Hanedanı'nın birikimi Herodes'e aktarılabilmiētir. Ancak bu durumun Herodes dönemindeki farkı ise Herodes'in yarı Idumaealı yarı Iudaealı oluēudur. Bu sebepten ötürü etrafını paganlar ve Romalılarla doldurmuētur. Yahudi birisinin atanması lazımsa da Roma ile iyi geinebilecek birini atamıētır. Yani Romalıların dostu diyebileceēi birilerine görev vermiētir. Bunun en belirgin rneēi Herodes tarafından atanmıē baēshahamlardır. Bu baēshahamlardan bazıları Roma'nın yararına olan iēleri Yahudilere karēı olsa bile yapmıēlardır.⁶⁷⁴

Bu sebepten ötürü Roma'nın bölgeye uyguladıēı karar yeni Yahudiler yaratmak olmuētur. Bu sebepten ötürü yerel zenginleri ve mülk sahiplerini artıramadıklarından, bölgede ekonominin en temel akıē noktalarından biri olan tapınak ve çevresine yoēunlaēmıētır. Burada ortaya çıkan konu yeni bir baēshaham ailesi oluēturmak ve o baēshahama da Yahudi ēehir yönetimlerinde görev alacak kiēileri seçme hakkı tanımaktır. Bu durumla birlikte Ananus ben

⁶⁷² Goodman 1987, s. 40.

⁶⁷³ Jos. A. I. XVII, 342-345.

⁶⁷⁴ Ioazaros Boethos veya Joazar ben Boethus adıyla bilinen ve Roma'nın census kararını destekleyerek Galilaealı Judas'ı öldüren baēshaham bunun örneklerindendir: Jos, A. I. XVIII, 1-10.

Sethi adındaki bir kişi başhaham yapılmış ve MS 6 yılından neredeyse 63 yılına kadar başhahamlık bu ailenin etrafında dönmüştür. Bu sebepten ötürü Iudaea’da zenginleşmenin bir yolu tapınak ve çevresinde yer almaktan geçmektedir denilebilir. Bu yeni sınıfın topluma yerleştirilmesi ve Yahudilere kısmen tanınan imtiyazların sürekliliği MS 44 yılına kadar sürmüştür. Pontius Pilatus ile birlikte bir kırılma yaşansa da yukarıda bahsedildiği gibi I. Agrippa bu durumu unutturabilmiştir. Ancak MS 44’ten itibaren bölgede uygulanan politikalar bölgenin durumunu git gide kötüleştirmiş ve Roma’nın yarattığı soylu sınıfı bu duruma müdahale edememiştir. Yani Gallia’da ve diğer Yunan ağırlıklı eyaletlerde olan soylu yönetimi burada işe yaramamıştır.⁶⁷⁵ Sebebiyse doğal yolla gelişmeyeip, suni bir biçimde yaratılan bu yeni sınıf, üstünlük kurması gereken halk tarafından sahiplenilmemiştir. Bu sebeple MS 66 yılında çıkan isyan hem etnik, hem dini hem de sınıfsal temellere sahiptir.

Genel olarak sebepleri özetlemek gerekirse, bunların başında Babil işgaliyle birlikte yıkılan tapınağın tekrar Pers işgaliyle birlikte yapılmasıyla birlikte çıkarılan tapınak vergisinin, Romalı procuratorlar tarafından kullanılması ve hatta bazı zamanlar uzun vadede biriktirilen tüm paraya el konulması gelmektedir. Bunun dışında bölgenin bütün zenginliklerinin ve aidiyetinin Roma merkezine, Romalı yöneticilere ile Roma’nın yarattığı ve yönlendirdiği Yahudilere ait olması bunun dışında kalan halkın git gide daha sefil bir hale sürüklenmesine yol açmakta ve daha önceki bölümlerde bahsedilmiş olan ılıman ve barışcıl Yahudi fraksiyonlarının bu durumu izah etmekte başarısız olması gelmektedir. Yahudi yasalarına ve Yahudi kimliğine yönelik Romalı yöneticiler tarafından yapılan sistemli veya sehven saldırılar ve bu saldırıların ardından ortaya çıkan protestolara şiddetle müdahale ederek pek çok Yahudi’nin öldürölmesi ise bu isyanın bir diğer sebebidir. Ayrıca daha önceki tecrübelerden ortaya çıkmış olan sürgün, istila ve dinin yasaklanması gibi durumlardan ötürü Yahudiler kendilerince savunmacı bir yapıya bürünmüş ve bu gibi durumların tekrar yaşanmaması için sürekli refleks gösterir bir halde bulunmaktadırlar. II. Agrippa’nın ve Iudaea’nın önde gelenlerinin Romalılarla toplantı yapıp bölgedeki Yahudilerin durumlarını ve kaygılarını anlatmaları ve bu duruma Roma’nın bir reaksiyon göstermemesi de isyanın sebeplerinden sayılabilir. Bunun dışında kalan Zelotes örgütünün güçlenmesi ve büyümesi bu sebeplere yönelik somut çözüm sunabilmesinden geçmektedir. Yani Zelotes, fiiliyatta ezilen halka bu durumdan kurtulmanın yolu olarak kitlesel isyan ve Roma’dan bütünüyle kurtulup bağımsız bir devlet vaat etmiştir. İsyanın başlıca sebepleri olarak bunlar sunulabilse de önceki bölümlerde anlatılmış olan irili ufaklı pek çok hadise, dini bir kimlik olarak benimsemiş ve bu din üzerinden

⁶⁷⁵ Goodman, 1987, s. 48.

dilini tanımlayan bir halka mekânsal kimliğini koruma güdüsü katmıştır. Yani inandıkları din genel anlamıyla kırsal bir yoğunluğa sahip bölgede gündelik hayatının her bir yanını kapsamaktadır.⁶⁷⁶

Iosephus'un *Historia Ioudaikou Polemou Pros Romaious* adlı eserinde isyana dair bilgiler aktarmaktadır. Bu bilgiler ışığında isyanın başlangıcını Iosephus'tan aktarmak somut kaynak oluşundan ötürü gereklidir. İsyanın başladığı nokta bir harabeyken Büyük Herodes tarafından kurulmuş ve Augustus'a atfedilmiş Caesarea'da azınlık halde bulunan Yahudilere yönelik Gessius Florus'un da bilgisi dahilinde yürütülen bir kışkırtmayla başlamıştır. Bu durum ise Caesarea'da bulunan sinagoga gitmek için kullanılabilecek tek yol üzerinde eve sahip olan Caesarealı bir Yunan ve şehirdeki Yahudiler tarafından açığa çıkmıştır.⁶⁷⁷ Yahudiler bu evi satın almak istemiş, Yunan ise bu evi satmayı reddetmiştir ve bu evin civarına atölyeler yaptırmış ve Yahudilerin sinagoga gidiş yolunu git gide daraltmıştır. Olay yerinde bulunan genç bir Yahudi ise çalışanları engellemiş ve inşayı durdurmaya çalışmıştır. Yahudilerin önde gelenleri ve Ioannes isimli öne çıkan bir kişi Gessius Florus'a bu inşayı durdurması karşılığında 80 talanton vermiştir. Florus bu durumu kabul etmiş ve ardından da kargaşayı Caesarea'da bırakarak Sebaste'ye gitmiştir.⁶⁷⁸ Ertesi gün bir Caesarealı pagan, Yahudiler Şabat gününde sinagoglarına girmek için toplandıklarında sinagogun girişinde toprak bir kabın içerisinde kuş kurban etmiş ve Yahudileri kavgaya çekmeye çalışmıştır. Ancak Iuduncus isimli magister equitum kabı ve adağı alıp olay yerinden uzaklaşmış ve kavgayı engellemeye çalışmıştır. Ioannes ve 20 Yahudi durumu izah etmek ve Florus'tan hesap sormak maksadıyla ellerinde yasa kitabıyla Sebaste'ye gitmişlerdir. Ancak Florus yasayı Caesarea dışına taşımak suçuyla 21'ini de tutuklamıştır. Bu olaylar Iosephus'un bize aktardığı üzere MS 66 yılının Artemisios ayında, yani yaklaşık olarak nisan ayında gerçekleşmiştir.

Florus'un Yahudilere yönelik icraatları ise daha bitmemiştir. Hierosolyma'ya gönderdiği bir kişi Yahudilerin ve tapınağın tekrar inşasının güvencesi olan tapınak hazinesinden Florus'un emriyle "Caesar istiyor" diyerek 17 talanton almıştır. Bunun üzerine Hierosolyma'daki Yahudiler de Caesarea'dakiler gibi olaylara tepki göstermiştir. Pek çok Yahudi en ağır şekillerde Florus'a söverken, bir kısmı da Nero'ya Florus'u görevden azletmesi için yalvarmaktadır. Ancak en ağır hakaretlerin ve tehditlerin ortasında, genç Yahudiler ellerine aldıkları bir sepetle, "Yoksul ve aciz Florus'a!"⁶⁷⁹ şeklinde her yerde dilenmeye

⁶⁷⁶ Berlin – Overman 2002, "R. A. Horsley, 'Power vacuum and power struggle in 66–7 C.E.', s. 87."

⁶⁷⁷ Ios. B. I.2, 284-289.

⁶⁷⁸ Age.

⁶⁷⁹ Ios. B. I.2, 295: "κανοὺν περιφέροντες ἀπὸ τῶν αὐτῶν κέρματα καθάπερ ἀκλήρῳ καὶ ταλαπώρῳ."

başlamışlardır. ⁶⁸⁰ Bu durum Iosephus'un aktarımıyla onu utandırmamış aksine öfkelenmiştir. Caesarea'ya geri dönüp, atlı ve piyade olarak toplayabildiği orduyu toplamış ve aliecele Hierosolyma'ya doğru yola çıkmıştır. Ancak Hierosolyma'ya vardıklarında Yahudiler Romalı askerleri alkışlarla karşılamış ve şaşkınlığa yol açmışlardır. Centurion Capito'ya verilen dağıtma emrinden sonra Yahudiler evlerine çekilmiş ve geceyi evlerinde geçirmişlerdir. Ancak ertesi gün Florus'un kurduğu toplantıya gelen Sanhedrin'in ve Yahudilerin önde gelenleri, Florus'tan bu olaya karışan liderlerin hepsinin teslim edilmesini istemiştir. Yahudiler de bunun imkânsız olduğunu izah etmişlerdir. Bunun üzerine Florus'un verdiği emir son birkaç gündür tırmanan gerilimin son noktası olmuştur: Florus, askerlerine agorayı yağmalamalarını ve orada olan herkesi kılıçtan geçirmelerini emretmiştir. Dar geçitlerden kaçmaya çalışan Yahudilerin pek çoğu öldürülmüştür. Yakalanalar ise ince kesiklerle kesildikten sonra çarpiha gerilmiştir. Hatta Iosephus'un aktarımına göre orduda yer alıp doğum itibarıyla Yahudi olan atlı sınıfından bazı askerler de çarpiha gerilmiştir. Iosephus o gün agorada ölen Yahudilerin sayısını 3600 olarak vermektedir. ⁶⁸¹ II. Agrippa da Florus'a bu işten vazgeçmesi ve affetmesi için yalvarmış ancak başarılı olamamıştır. Sonraki gün, yani Artemisios ayının 16. gününde halk Hierosolyma sokaklarında öfkeyle toplanmış ve Florus'a lanetler yağdırırken tek temennileri ise daha fazla kimsenin ölmemesiydi. Ancak Florus'un başhahamlara ve önde gelen Yahudilere gönderdiği mesaj, Caesarea'dan gelen iki cohortesi selamlamaları ve saygı göstermeleri olmuştur. Ardından başhahamlar ve sinagoga hizmet edenler ellerinde kutsal kaplarla, üzerlerinde ayin cübbeleriyle, önlerinde arpçılar ve ilahi okuyanlarla kalabalığın önüne geçmişlerdir. Saçlarına kül saçmış ve göğüslerini korumasız bir şekilde gitmişlerdir. Yahudi kalabalığı gidip gelen iki cohortesi selamlamıştır, ancak cohortes kendilerine Florus tarafından verilen talimat gereği bu selamlamalara karşılık vermemiş ve Yahudilerin etrafını kuşatmaları için verilecek işareti beklemişlerdir. İşaret geldiğinde kendilerini karşılayan Yahudilere sopalarla saldırmışlardır. Bu oluşan kargaşada kaçmaya çalışan Yahudileri atlılar ezmiştir ve paniğin yarattığı durumdan ötürü Yahudiler birbirlerini ezmişlerdir. Iosephus'un Betheza olarak adlandırdığı günümüzde Bezetha veya Bethesda olarak adlandırılan bölgeye sürülen Yahudiler arkalarındaki dar yola barikatlar kurarak daha da daraltmış ve arkalarından gelen Romalıları çatılardan attıkları ok veya ciritlerle saraya çekilmeye zorlamışlardır. Yahudiler bu çarpışmada Antonia Hisarı'nı ve İkinci Tapınak'ı

⁶⁸⁰ Ios. B. I. 2, 293-296.

⁶⁸¹ Ios. B. I.2, 305-308.

ellerinde tutmuşlardır. Ancak daha sonra Florus'a karşı tek cepheden savaşmak için Tapınak Dağı'ndan Antonia Hisarı'na bağlanan köprüleri keserek kendilerini içeriye kapatmışlardır.⁶⁸²

Iosephus'un isyanın başlangıcına dair aktardığı bu bilgiler ışığında, sınıfsal ve kültürel sebeplere dayanan isyanın tamamen kendiliğinden bir şekilde refleks olarak çıktığı görülmektedir. Yahudilerin hem Caesarea'da hem de Hierosolyma'da olaylara kendi açılarından tepkisel yaklaştıkları ve ardından karşı tarafın gösterdiği dirence karşı direnç göstererek tepkiyi bir isyana dönüştürdükleri görülmektedir. Iosephus'un aktarımında dikkat çeken hususlardan birisi isyanın başlangıcının Caesarea'da olmasıdır. Yahudilerin neredeyse azınlık durumunda bulunduğu bu şehirde Yahudilere yönelik müdahale hiç kuşkusuz Florus'tan bağımsız düşünülemez. Provincia Iudaea toprakları içerisinde Yahudilerin en azınlık halde bulundukları yerlerden birisi olan Caesarea'da Yahudi-Yunan karşıtlığını oluşturmak veya Yahudi-Pagan karşıtlığını oluşturmak Yahudilerin zaten neredeyse sahip olmadıkları Roma'ya karşı bir aidiyeti tümüyle yok etme noktasına getirmiştir. Yukarıda Tacitus'tan yapılan alıntıda belirtildiği gibi Florus hem Romalı hem de Yahudiler tarafından sevilen birisi değildi. Bölümün girişinde de belirtildiği üzere Roma, Provincia Iudaea'ya genellikle gözden düşmüş veya pek yükselmemiş kimseleri atıyor ve böylelikle olası bir memur kaybında kendisinin önemli bir ismini kaybetmemiş oluyordu. Bu durum ise görüldüğü üzere rüşvet, çift taraflılık, provokasyon gibi etkenleri beraberine getirmektedir.

Bir Caesareali paganın sinagogun önünde toprak bir kap içerisinde kuş kesmesi kısmının Iosephus tarafından provokasyon olarak düşünülmesinin sebebi ise, Tanah'ta kuş kurban etme yöntemleri aktarılırken bir kuşun toprak bir kapta, ancak bir kâhin tarafından akan bir suyun üzerinde kesilebileceği aktarılır.⁶⁸³ Bu sahnede paganın toprak bir kapta kuşu öylece kurban etmesi ve kanını toprak kaba akıtması, hepsinden önce Yahudi adetlerini bildiğini gösterir. Ayrıca Yahudilerin bu durumu kavraması ve buna yönelik bir hamlede bulunmaları daha önceki Roma'ya yönelik yürütülen protestolarda olduğu gibi Yahudi geleneklerinin Yahudiler açısından hâlâ kırmızı çizgi olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bunun dışında Florus'un zıt kutupların birbirlerine yönelik saldırganlıklara müsaade etmesi ancak bunun bir savaşa dönüşmemesini istediği de aşîkârdır. Çünkü Iuduncus'u bu iş için görevlendirmesi en azından Roma açısından en güvenilir şehir olan Caesarea'da bir kargaşa istemediğini göstermektedir. Ardından bu hususun Hierosolyma'ya taşınması Florus'un kenti doğrudan elde ederek Yahudilerden azade bir hale getirip yüksek ihtimalle Roma'nın gözüne girmeye çalışması

⁶⁸² Harita 5.

⁶⁸³ Tanah, Levililer, 14:50. Başka türlü kuş kurban etme yöntemleri de vardır, ancak onların bu sahneyle bir ilgisi bulunmadığından aktarılmamıştır.

olarak değerlendirilebilir. O dönemin Roma İmparatoru Nero'nun Yahudilere de Hristiyanlara yönelik yasaklayıcı ve baskısı tutumu Florus'u bu denli cüretkâr yapmış olabilir. Ancak öte yandan II. Agrippa'ya verilen topraklar, krallığının Nero tarafından desteklenmesi ve sağlamaştırılması da Yahudilik açısından değil Roma'nın Pompeius'tan bu yana bölgede uyguladığı kontrol altında tutulan kral olarak görülmelidir. Çünkü II. Agrippa da tıpkı büyük dedesi Büyük Herodes gibi Romalıların dostu, Yahudilerin kralıdır. Yine de Florus'un Hierosolyma'da yaptıklarını engelleme girişiminde bulunmuştur, ancak yetki alanından ve artık Yahudi krallarının pek bir güce sahip olmamasından ötürü girişimi herhangi bir şeyi engelleyememiştir. Florus'un Yahudilere sürekli olarak emir vermesi ve Yahudilerin de sürekli olarak bu emirlere uyarak askerlere ve Florus'a güvenmesi muhtemelen Iosephus'un Yahudileri barış taraftarı olarak göstermek istediği bir husus olabilir, fakat Florus'un aktarıldığı üzere bu tip bir stratejiye karışabileceği de öngörülebilir. Ancak Florus'a dair elimizde bulunan klasik metinler yalnızca Tacitus ve Iosephus tarafından yazılmış olanlardır. Bu nedenle aktarım ancak bu iki metnin bize ilettiği Florus üzerinden yapılabilmektedir. Bu nedenle rüşvetçilik, cinayet, toplu katliam, yalan ve hile gibi hususlarla öne çıkmış olan Florus'un⁶⁸⁴ Iosephus'un yanlı aktarımına rağmen Hierosolyma'daki Yahudileri en az iki kez barış vaadiyle kandırma ihtimali bulunmaktadır. Son olarak da Yahudilerin, Romalılar tarafından sürülmeye çalışıldığı Betheza bölgesi, yoğun bir yerleşime sahip olan eski şehir sebebiyle dar sokaklarından dışarı açılan yeni şehir olarak bilinmektedir. Mevki itibarıyla Antonia Hisarı'nın kuzeyindeki birinci kuzey duvarının dışında yer almaktadır. Bu sebeple Romalıların geçişi ufak bir barikatla aksatılabilir ve bölgedeki düz çatılar vasıtasıyla da Iosephus'un aktardığı gibi Romalılara karşı saldırı başlatılabilir. Bunun dışında Iosephus'un aktardığına göre Yahudiler atıcılık gibi bir rol üstlenerek bu karşı saldırıyı başlattıkları görülmektedir. Bu ise bölgeye özgü bir özellik olarak düşünülebilir, çünkü Yahudilerin bölgeye ilk gelişlerinden, Ituraealılara kadar bölgede askeri anlamda öne çıkan her işte okçuluk, ciritçilik veya sapancılık gibi atmaya dair askeri uzmanlıklar öne çıkmaktadır. Antonia Hisarı ve İkinci Tapınak'ın yani esasen Tapınak Dağı'nın ele geçirilmesi demek Hierosolyma'yı çift taraftan kesen müstahkem mevkiiler demektir. Bu ise kısmen şehri elinde tutmak anlamına gelir. Ardından kendilerini yalnızca Antonia Hisarı'na kapatmaları güvenli görünmektedir, ancak Florus'un istediği şey ise esasen İkinci Tapınak'ta yer alan hazinedir.

⁶⁸⁴ Mason 2016, s. 201'de Steve Mason bu durumu Charlotte Elizabeth'in "ihneti, zulmü ve cinayeti kendi sorumluluğuna atanmış halka karşı sapmaz bir yol olarak sürdürdü" yorumuyla aktarmaktadır.

İsyanın başlangıcı bu şekilde olmuştur, ancak daha önce bahsedildiği üzere Yahudilerin bütünü bu isyanın bir parçası değildir. Özellikle bu bölümün girişinde aktarıldığı gibi Roma tarafından soylu ve mülk sahibi sınıf edasıyla oluşturulan sınıf isyanda ve ertesinde Roma ile aynı taraflarda yer almaya gayret etmişlerdir. Iosephus'un aktarımına göre hisarı alamayacağını anlayan Florus, Tapınak'taki paraya göz dikmiş ve başhaham ile Sanhedrin'e de şehirde bir garnizon bırakarak Caesarea'ya geri döneceğini belirtmiştir. Başhahamın ve Sanhedrin'in isteği üzerine daha önce Yahudilere karşı savaşmış bir garnizon bırakmamıştır. Florus'un çekilirken uygulamaya başladığı plan ise Syria Proconsulu Gaius Cestius Gallus⁶⁸⁵ Yahudilerin isyan ettiğini ve kargaşa çıkarttıklarını yazmasıdır. Bunun üzerine Hierosolyma'nın önde gelenleri ve II. Agrippa'nın Romalıların saldırısı sırasında darp edilen kardeşi Berenike de Cestius'a Florus'un şehre ve halka karşı suçlarını yazmıştır.⁶⁸⁶ Cestius ise bir orduyla şehre gitmeyi eğer isyan varsa bastırmayı, şayet yoksa da güvenlik sağlamayı uygun görmüştür. Ancak önden Neopolitanus adında bir dostunu gözlem amacıyla göndermiştir. Iamnia yolunda II. Agrippa, Neopolitanus ile karşılaşmış ve ardından şehre gitmiştir. Sanhedrin, başhaham ve öne çıkan Yahudiler ise gösterdiği çabadan ötürü II. Agrippa'yı tebrik etmişlerdir. Bu öne çıkan Yahudiler ve Sanhedrin bütünüyle barış yanlısı bir mizaç takınıp, Florus'un işlediği kabahatleri Neopolitanus'a anlatmışlardır. Şehri gezdirip, yağmalanan evleri, agorayı, katledilenleri ve şehirde olan biteni göstermişlerdir ve bu yaşananların müsebbibi olarak ise Florus'u ve uygulamalarını göstermişlerdir. Bunun üzerine Neopolitanus tapınağa gidip halkı toplamış ve kendilerine sadakatleri ve barışı korudukları için teşekkür etmiştir, ardından da Cestius'a rapor vermek için dönmüştür. Yahudiler ise II. Agrippa'ya Roma'yı Romalı aracılarla şikâyet etmemek gerektiğini, doğrudan suçlamaları Yahudilerin yapması gerektiğini söylemişlerdir. Bunun üzerine II. Agrippa kalabalığı teskin etmeye çalışmış, savaş isteyenleri genç ve tecrübesiz olarak değerlendirmiştir. Ardından da kalabalığın bir kısmının bunu istemediğini bazıları tarafından kışkırtıldığını söylemiştir. Sonrasında ise isyan etmenin ve savaşmanın özgürlüğü sağlamayacağını öne sürmüştür ve Florus'un yaptıkları için Romalıları veya Caesar'ı suçlamamak gerektiğini, onun batıdan doğuda ne olup bittiğini görmesinin mümkün olmadığını söylemiştir. Sonrasında daha önce Pompeius'a direndiklerini ancak başarılı olamadıklarını ve Yahudilerin atalarının Roma ile dost olarak verdiği kararda haklı olduklarını belirtmiştir. Yahudilere yönelik konuşmasını Romalıların gücünü överek ve Yahudilerin gücünü küçümseyerek sürdürmüş ve Romalıların Yunanlıları, Germanları, Gallialıları ve Mısırlıları dize getirdiğini, Yahudilerin yaşanabilen tüm topraklardaki en güçlü devlet olan Roma'yla baş

⁶⁸⁵ Bu isim Ios. B. I. 2, 481 ve Tac. Ann. XV, 25-26'de Gaius Cestius ve Cestius Gallus şeklinde aktarılmıştır.

⁶⁸⁶ Ios. B. I.2, 333.

edemeyeceğini söylemiştir. Son olarak da Roma ile yaşamının tüm Yahudilerin yararına olduğunu, ancak birkaç kişi için Roma'ya isyan etmenin katliam anlamına geldiğini söylemiştir. Bunu yaparken de Yahudileri ikiye bölerek bir tarafın bu konuda top yekûn savaşa gitmeye hazır olduğunu ve kendi düşünceleri için bütün Yahudileri de bu savaşa sürüklenmeye çalıştıklarını söylemiştir.⁶⁸⁷ Ardından da Yahudilere kendi sayılarını ve güçlerini Roma ile kıyaslamaya davet etmiştir. Diğer coğrafyaların avantajlarına ve güçlerine rağmen nasıl Roma'ya diz çöktüklerini aktarmasının ardından, bunun civardaki kabilelerle savaşımaya benzemediği konusunda uyarmıştır. Bu konuşmanın neticesinde Yahudiler Roma'ya olan vergilerini ödemek için civar yerleşimlerden sikke toplamaya ve tapınağın güvenlik için kestikleri köprüsünü yeniden inşa etmeye çalışmıştır. Bu durumu gören Agrippa, kitleyi Roma düşmanlığından uzaklaştırdığı için bir başarı sağladığını görmüş olacak ki Florus'a itaat etmelerini tavsiye etmiştir. Bunun üzerineyse halk tepki ve öfkeyle Agrippa'ya bağırarak, onu şehirden kovmuş ve hatta taş atmışlardır.⁶⁸⁸ Bu noktadan sonra ise halkın öfkesi dinmek yerine daha da katlanmıştır. II. Agrippa'nın bahsettiği provokatörler, Iosephus'un Zelotes olarak adlandırdığı örgütlenmedir ve bu örgütlenme kitlelerin öfkelerini artırmış ve nihayetinde Roma'ya karşı savaş ya da açıktan isyan artık başlamıştır.

Iosephus'un bu aktarımı yukarıda belirtildiği gibi Yahudileri barış taraftarı ve II. Agrippa'yı da Roma dostu olarak göstermektedir. Belirtildiği üzere bunu saptamak bir hayli zordur, çünkü konuya dair aktarımları yapan kaynak sayısı kısıtlıdır.⁶⁸⁹ Ancak Yahudilerin en azından başlangıçta doğrudan Roma'yı değil de Florus'u hedef alması mümkündür. Çünkü isyanın başlangıcı itibariyle kendiliğinden bir isyan örneği olduğu düşünülebilir. Bu kendiliğinden isyanın yine buna sebebiyet veren bir takım etkenlerin değişmesine yönelik taleplerinin de olması doğaldır. Bu sebepten ötürü Yahudilerin başlangıçta yalnızca Florus ve Florus'un yaptığı işlere karşı olduğu düşünülebilir. II. Agrippa'nın ise halkı ikna etmeye çalışması kendisine Büyük Herodes'ten kalmış bir gelenek gibi görünmektedir. Romalılarla iyi geçinmek ve kendisinin içinde bulunduğu düzenin de sarsılacağını düşünmesi Yahudileri teskin etmesine ve öfkelerini dindirmeye çalışmasına yol açmış olabilir. Bu şekilde bir düşünceyle

⁶⁸⁷ Ios. B. I.2, 345

⁶⁸⁸ Ios. B. I.2, 405.

⁶⁸⁹ Aberbach 2000, s. 29'da belirtilen görüş tez açısından makul kabul edilmiştir: "Bilinen pek çok hadise, kişiler ve MS 66-74 yılları arasındaki ilişkilere dair Iosephus'tan başka bir kaynak bulunmamaktadır. Şayet Iosephus aktarmasaydı Masada'nın düşüşüne dair bir bilgimiz bulunmayacaktı. Peki, Iosephus'un doğruyu söylediğine nasıl inanabiliriz? Çekincelerle kabul edilebilecek bir yaklaşım onun genel olarak anlattığı, sorularla konuyu irdeleyen, hatta kendisi hakkında bile bunu yapan tarihidir. Iosephus dönemin diğer kaynaklarında soruşturulduğunda itimat edilebilir birisidir. Iosephus tarihini, savaşın hemen ardından, hafızası, tanıklıkları ve iştirakleri henüz taze ve canlıyken yazmıştır."

Florus'un doğrudan maddi örnekler ve yaşanmış olaylar üzerinden tarihsel noktalara değinmesi Yahudilerin Roma'dan korkmasını ve olası bir isyandan geri dönmelerini istemesinden kaynaklanmaktadır. Konuşmasında bahsettiği provokatörler ise daha önce bahsedilmiş olan Zelotes'ten başkası değildir. Zelotes'in yine Iosephus'un aktardığı üzere halkın içinde gizliden örgütlenmeye başladığı ve diğer fraksiyonlar gibi doğrudan Tapınak ve etrafındaki mevkilere yerleşme gayesi gütmeye başladığı düşünülebilir. Sicarii ile olan doğrudan veya dolaylı ilişkisi ve tarihsel kökeni itibarıyla de Roma karşıtı oluşu düşünüldüğünde Zelotes'e atfedilen bağımsızlık ve özgürlük yaklaşımlarıyla örtüşmektedir.

En nihayetinde II. Agrippa'nın telkinleri işe yaramamış ve Yahudiler, Zelotes, Sicarii gibi örgütlenmelerin provokasyonlarıyla top yekûn isyan etmişlerdir. Iosephus'tan devam edecek olursak, Yahudilerin kalkıştığı ilk iş daha öncede belirtilmiş olan ve yoğun bir silah deposu sayılabilecek⁶⁹⁰ Masada Hisarı'nı ele geçirmek olmuştur.⁶⁹¹ Hisar Sicarii adı verilen örgüt tarafından Galilaealı Judas'ın oğlu Menahem⁶⁹² tarafından içerideki bütün Romalılar kılıçtan geçirilerek ve bütün askeri mühimmat alınarak ele geçirilmiştir. Hisar ele geçirildikten sonra yerine isyancılar yerleştirilmiş ve Hierosolyma'ya geri dönmüştür. Bu esnada eski Başhaham Ananias'ın oğlu Tapınak Yöneticisi Eleazar⁶⁹³ Romalılara adak adanmasını yasaklamış ve hali hazırda başlamış isyanı daha da körüklemiştir. Devrimcilerin⁶⁹⁴ de bu durumu desteklemesiyle birlikte halk Eleazar'ın buyruğunu takip etmiştir. Bu esnada Pharisaioi adlı örgüt Eleazar'ın babası Ananias'la birlikte halka öfkeyle çıkışmış ve yaptıklarının sonuçlarının ne olacağına dair öğütler vermiştir. Adakların ve kurbanların tekrar Caesar için yapılmasını teklif etmişler, ancak bu teklifleri kabul görmemiş ve engellenmişlerdir. Pharisaioi ve Ananias ise bu durumun gidişatını gördüklerinden ve isyanla anılmak istemediklerinden Florus'a ve II. Agrippa'ya elçiler gönderip, şehirde isyan çıktığını haber vermişlerdir. Elçilerin mesajlarını Florus işlerin kendi lehine gittiği için mutlu, Agrippa ise Yahudileri Roma'ya teslim edip, şehri ve tapınağı kurtarmak için hevesle karşılamışlardır. Agrippa, 3.000 atlıyı başlarında komutanlarla Batanea, Auranitis ve Trachonitis kentlerinin civarına göndermiştir. Iosephus'un bu aktarımının ardından bu atlıların şehre geldiği anlaşılmaktadır. Çünkü bir sonraki cümlede isyancılar başlangıçta muhafaza ettikleri Antonia Hisarı'nın aşağısındaki şehri tuttukları ve Pharisaioi ve Ananias ile Agrippa'nın atlılarının da Zion Dağı'nı ve içindeki yerleşimleri

⁶⁹⁰ Bloom 2010, s. 66.

⁶⁹¹ Ios. B. I.2, 408.

⁶⁹² Ios. B. I. 2, 433'te bu isim Μανάνμοος yani Manaemos şeklinde verilmiştir. Günümüzde İbranice karşılığı Menahem'dir.

⁶⁹³ Ios. B. I. 2,409'da bu isim Eleazaros olarak verilmiştir.

⁶⁹⁴ Ios. B. I. 2, 410'da νεωτεριζόντων şeklinde verilen ifadenin tam karşılığı devrimcidir.

tuttukları böylelikle müstahkem mevkide kaldıkları görülmektedir. Daha sonraki günlerde Ksylophoria Bayramı'nda Eleazar şehrin dışından aralarında Sicarii'nin de bulunduğu pek çok kişiyi şehrin içindeki direnişte toplamış ve yukarı şehirde kalanların bu bayrama katılmalarını engellemiş ve girilen sürtüşmeler sonucunda yukarı şehirden de kovulmalarını sağlamıştır. Bu esnada Roma'nın yarattığı mülk sahibi kesimden aralarında Ananias, Agrippa gibi isimlerin de yer aldığı pek çok kişinin evi ateşe verilmiştir. Pharisaioi'dan mülk sahibi olanlar, Ananias ve Agrippa'nın elçilerinden bazılarıyla, atlılar ve Florus'un geride bıraktığı askerler Antonia Hisarı'na sığınmış ve kapıları kapatmışlardır. Ancak ertesi gün hisar isyancılar tarafından kuşatılmış ve iki gün süren mücadelenin ardından içeridekilerle birlikte ele geçirilmiştir.

Iosephus burada aktardığı iki belki de üç farklı Yahudi düşünce yapısı arasında keskin ayrımlar bulunmaktadır. Bunlardan ilki önceki bölümlerde bahsedilmiş olan Pharisaioi'dur. Bu örgütlenme esas itibarıyla mülkiyet ve tapınak yönetimi çevresine konuşlanmış ve Roma'nın ideal haline getirmeye çalıştığı mülk sahibi sınıfı temsil etmektedir. Ayrıca Pharisaioi ismine İsa'nın çarmıha gerilmesi hadisesinde de rastlanmaktadır ve yine orada Pharisaioi mülkiyet bağımlısı, açgözlü gibi sıfatlarla nitelendirilmektedir. Roma içinse oluşturmaya çalıştığı yeni sınıfın ideolojik yansımasıdır. Ananias ise eski başhaham olarak onlarla hareket etmekte ve oğluna karşı cephe alabilmektedir. Buradan da esasen Roma dostu Yahudilerin belli bir kesimi oluşturduğu ve Yahudilerin bölgenin tamamına yayılmış olsalar da bütününe kapsamadıkları sonucu çıkarılabilir. Bununla birlikte bir diğer Yahudi temsilcisi olan II. Agrippa, ilk başta isyanı barışçıl bir şekilde durdurmaya çalışmış olsa da Roma ile Yahudiler arasında ayrım yapma konumuna geldiğinde kendisini Roma'dan yana konuşturmuş ve böylece nispi olarak kendi çıkarlarını korumaya çalışmıştır. Fakat Hierosolyma'da bulunan Yahudilerin direncini her iki taraf da kıramamış ve isyanın zaferlere erişmesiyle isyanın isteği büyümüş ve her iki taraf da bunu engelleyememiştir.

Iosephus'un aktarımına göre Masada'dan dönen Menahem ise kendisiyle birlikte zırhlı, iyi silahlı ve düzenli bir ordu getirmiştir. Masada'nın inşasından sonra Büyük Herodes tarafından oluşturulan zırh ve silah deposu ele geçirilmiş ve Yahudilere, bilhassa da Sicarii ile Zelotes olanlara dağıtılmıştır. Şehre girişinin ardından adeta isyanın önderliğini üstlenen Menahem, Roma'dan kalanlara saldırmış, pek çok yeri talan etmiş ve hisarın düşüşünün ardından saklanan Ananias ve kardeşi Hezekiah'ı ele geçirip öldürmüştür. Bu duruma karşı çıkan Eleazar ve takipçileri, Menahem ve takipçilerini tapınağa gireceklerken kuşatmış, saldırmış ve kaçmalarını sağlamışlardır. Hierosolyma'da Sicarii tehdidi bitmiş, geri kalanların hepsi Masada'ya kaçmıştır. Menahem ise Ophla'da saklanırken ele geçirilmiş ve işkencenin

ardından, diğer komutanlarıyla birlikte öldürülmüştür. Şehirde son kalan Romalı askerler ise saraydan çıkıp, teslim olurlarsa canlarının bağışlanacağı söylendiğinden, teslim olmuşlardır. Ancak Eleazar'ın takipçileri tarafından kılıçtan geçirilmişlerdir. Iosephus'un aynı gün aynı saatte olarak aktardığı Caesarea'da yaşayan Yunanların Caesarea'da yaşayan 20.000 Yahudi'yi öldürmesinin ardından bölgenin genelinde Yunan ve Roma'ya karşı Yahudi isyanı bütünüyle başlamıştır. Bu haberin Yahudiler tarafından duyulmasıyla birlikte Yahudiler gruplara bölünmüş ve Philadelphia, Sebonitis, Gerasa, Pella, Scythopolis, Gadara, Hippos Gaulonitis, Kedasa, Tyrus, Ptolemais, Gaba, Caesarea, Sebaste, Askalon, Anthedon ve Gazaia'daki yerleşimleri ve şehirlerinin büyük çoğunluğunu yerle bir etmişlerdir. Bu şehirlerin bir kısmı ateşe verilmiş ve pek çoğunun territoriumunda bulunan köyler dahi talan edilmiştir. Yahudiler bu kentlerde ve civar yerleşimlerinde eline geçenleri öldürmüşlerdir. Yahudilere karşı diğer bölge halklarının karşılıkları ise git gide kızışmış ve pek çok kentte bölgenin doğal yerleşimcileri veya civardan göç edenler tarafından Yahudiler öldürülmüştür.⁶⁹⁵ Bölgede kalan son Roma mevkilerinden Iericho'daki Kypros Hisarı ele geçirilmiş, içindeki Romalılar öldürülmüş ve hisar yerle bir edilmiştir. Son mevki olan Makhairous Hisarı ise kuşatmanın ardından canlarının bağışlanması şartıyla teslim olmuş ve böylelikle ele geçirilmiştir. Aleksandria'daki Yahudiler de bölgede yaşayan Yunanlara saldırmış ve kendi bölgelerinde direnişe başlamıştır. Ancak bir Yahudi olan ve daha önce Iudaea'da da görev yapmış Aegyptus Praefectus'u Tiberius Alexander tarafından gönderilen 2 lejyon ve *auxiliarius* Yahudilerin yaşadığı Delta adlı yerleşime girmiş ve Iosephus'un aktarımıyla bölgede kendilerine karşı direnen yaklaşık 50.000 Yahudi'yi öldürmüştür.⁶⁹⁶ Kalan Yahudiler ise bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır.

Menahem'in isyanın merkezine geri dönmesiyle bu kez daha önce Yahudiler arasında başlayan ayrışmalar, isyancılar arasında da başlamıştır. Bu durumun pek çok sebebi olabilir, ancak Iosephus'un aktarımından çıkarılabilecek makul sonuçlardan ilki, isyanın önderliğinin paylaşılmak istenmemesi, bir diğeryse Menahem'in yöntemlerinin Eleazar'a göre daha şiddet dolu oluşu ve Eleazar'ın bu şiddet sarmalını yumuşatmaya çalışmasıdır. Her halükarda isyancılar arasında daha isyanın en başı sayılabilecek bir noktada bu durumun yaşanması isyanın merkezileşmesine yol açmış olacak ki isyan bir anda bütün bir coğrafyaya, hatta coğrafya ötesine kadar uzanabilmiştir. Iosephus tarafından verilen rakamların gerçekliği ise

⁶⁹⁵Ios. B. I.2, 477'de Iosephus Askalon ve Ptolemais'da 2.000 olarak vermiş ve Provincia Syria'nın Iudaea'ya yakın olan kısımlarında çok büyük oranlar şeklinde aktarmıştır.

⁶⁹⁶ Ios. B. I.2, 294.

yine tartışmaya açıktır, ancak bölge halkının demografik durumu bilinemediğinden ve konuya dair tek anlatı Iosephus'a ait olduğundan yaklaşık bir rakam olarak kabul edilebilir.

Hamle sırası Roma'ya gelince Syria Legatus'u Cestius Gallus XII Fulminata'nın tamamı ve Syria'da görev yapan bazı birliklerden *vexillum* almıştır. Bunun dışında civardaki vassal krallardan ve bağımsız şehirlerden de ciddi takviyeler aldıktan sonra Antiokheia üzerinden Ptolemais'e yürümüştür. Yaklaşık olarak ordu büyüklüğünün 30.000 olduğu düşünülmektedir.⁶⁹⁷ Ptolemais'i ele geçiren Cestius, Yahudilere ait olan yerleşimleri yerle bir etmiştir. Daha sonra Caesarea'ya geçen Cestius, birliklerinin bir kısmını Ioppa'ya göndermiştir. Bu esnada Cestius, Galilaea Bölgesi'ni kurtarmak için XII Fulminata'nın komutanı Gallus'u ihtiyacı kadar askerle Sepphoris'e göndermiştir. İsyancıların şehirden Asamon Dağı'na⁶⁹⁸ çekilmesiyle birlikte Gallus saldırıya geçmiş, ilk saldırının Yahudilerin hafif zırh kullanmasından kaynaklı püskürtülmesine rağmen, ikinci saldırıda 2.000'e yakın Yahudi öldürülmüştür.⁶⁹⁹ Bu galibiyetin ardından Roma kıyı şeridini neredeyse isyandan temizlemiştir. Daha sonra Hiersolyma'nın yaklaşık olarak 10 km⁷⁰⁰ kuzey batısında kalan Gabao'ya doğru ilerleyen Gallus, Şabat günü olmasına rağmen Yahudilerin öfkesiyle karşılaşmış ve şehirden gelen Yahudiler tarafından ani bir saldırıyla mağlup edilmiştir. Iosephus'un aktarımına göre bu Yahudi saldırısında toplamda 400 Roma piyadesi ve 115 Roma atlısı öldürülmüştür. Yahudilerin geri çekilmesi ve Gallus'la ordusunun da Gabao'da savunma pozisyonuna geçmesiyle üç gün savaş durmuştur. Ancak ani bir kalkışla ve Yahudi hattını aşarak Hierosolyma'ya ilerleyen Gallus, şehirdeki isyancıların İkinci Duvar ve Antonia Hisarı'na çekilmesiyle Yahudilerden bazıları Gallus'a kapıları açma taraftarını olduğu yine Iosephus tarafından aktarılmaktadır. İsyancıların, Roma'yla işbirliği yapmak isteyen bu Yahudileri duvardan aşağı attıkları yine Iosephus tarafından aktarılmıştır. Daha sonraki günler Gallus surları aşmayı denemiş ancak başarısız olmuş ve Yahudi saldırısı karşısında Scopus Dağı'na geri çekilmeye karar vermiştir. Ancak ardı sıra gelen Yahudi isyancıları Roma lejyonuna ve yan birliklerine çok fazla zarar vermişlerdir ve Romalıların korunma ihtiyacından kaynaklı savaş düzenini bozmamasından ötürü bu kayıplar giderek artmıştır. Bu geri çekilmeler esnasında aralarında Legio VI Ferrata'nın Legatus'u Priscus'un da bulunduğu pek çok üst düzey Romalı askerin Yahudilerce öldürüldüğü bilinmektedir.⁷⁰¹ Gallus bu çekilme esnasında Gabao'daki savunma pozisyonunu tekrar almak istemiş, ancak dört bir yandan saldıran

⁶⁹⁷ Sheppard 2013, s. 10. Ios. B. I.2, 499.

⁶⁹⁸ Ios. B. I.2, 511.

⁶⁹⁹ Ios. B. I.2, 510.

⁷⁰⁰ Ios. B. I.2, 513.

⁷⁰¹ Ios. B. I.2, 540.

Yahudiler sebebiyle geri çekilmiş ve Beth Horon'a ilerlemiştir. Simon bar Giora liderliğindeki Yahudiler Beth Horon mevkiinde dar bir yola giren Romalıları yukarıdan ve arkadan menzilli silahlar, dartlar ve oklarla vurmuş ve Iosephus'un aktarımına göre yaklaşık olarak Romalılar 5300 piyade ve 480 atlı kaybetmişlerdir.⁷⁰² Iosephus, Beth Horon mağlubiyetinin tarihi olarak Dios'un 8'i ve Nero'nun imparatorluğunun on ikinci yılı demektedir. Yani yaklaşık olarak MS 66 yılının Ekim ayının başlarına tekabül etmektedir. Ayrıca Iosephus bu savaşta lejyon sancağının ve hazinesinin de ele geçirildiğini bildirmiştir.⁷⁰³ Bu hazine Hierosolyma surlarının onarılması vb. işler için harcanmıştır.

Roma'nın Cestius Gallus ile başlattığı karşı hamle ilk başlarda başarılı olsa da örgütlenen ve bir araya gelen Yahudiler karşısında büyük kayıplara yol açmıştır. Yahudilerin azınlık halde bulunduğu veya şehirde bulunmadığı kentler muhtemelen Iosephus'un aktardığı bayram sebebiyle Hierosolyma'da olan Yahudiler sebebiyle ele geçirilmiş olabilir. Zira Yahudilerin isyanın başından bu yana Roma'nın karma ordusuyla karşılaştığı durumlarda teçhizat azlığından dolayı Asamon Dağı mağlubiyeti dışında bir kayıpları bulunmuyor. Ayrıca lejyonu sancağının ele geçirilmesinin Roma değerleri açısından da hezimet algısı yaratan bir yanının olduğu da biliniyor.⁷⁰⁴ Ayrıca isyanın başından beri Hierosolyma'da yer alan Eleazar yerine bu kez Simon bar Giora ismi öne çıkmaktadır. Bu ise isyanın sabit bir önderinin bulunmadığını göstermektedir.

Iosephus'un aktarımıyla devam etmek gerekirse şehirde ise durum değişmiştir, şehir ve tapınak yönetiminde Gorion'un oğlu Iosephus ve Ananus bulunmaktadır. Bu iki yeni lider tarafından MS 66 yılında Iudaea'ya bağlı bölgelere komutan atamaları yapılmıştır. Idumaea'ya Iesus ben Sapphias, Ananias'ın oğlu Eleazar ve Idumaealı Niger atanmıştır; Simonos Iosephus, Iericho'ya atanmıştır; Manasses, Peraea'ya atanmıştır; Ioannes Essaios, Lydda, Ioppe, Ammaous ve Thamna'ya atanmıştır; Gophnitike ve Akrabettene'ye Ioannes ve Galilaea'nın tamamına Iosephus ben Matthias atanmıştır. Atanan komutanlar, bir savaş komutanı olduğu kadar şehirlerin ve bölgelerin yöneticileri gibi hareket etmişlerdir. Hem halkı toparlayıp silahlandırmış hem de isyan esnasında yıkılan yerleri onarmış ve duvarları güçlendirmişlerdir. Iosephus'un Galilaea özelinde aktardığına göre mağaralara kadar tahkimat kurdurulmuştur. Silahlandırılan ve düzenli bir ordu oluşturan Yahudiler şehirleri de kendilerince korumaya almış ve bir kısım orduyu da orada bırakmıştır. Iosephus ayrıca Sanhedrin tarafından Giskhalalı Ioannes da Galilaea'ya kendisiyle birlikte yöneticilik yapmak için gönderildiğini aktarmaktadır.

⁷⁰² Ios. B. I.2, 551.

⁷⁰³ Ios. B. I.2, 562.

⁷⁰⁴ Sheppard 2013, s. 14.

İosephus bu kişi hakkında hain ve açgözlü demektedir. Ayrıca Giskhalalı İoannes, Tiberias'ta İosephus karşıtı isyan başlattığı ve İosephus'u öldürtmek için komplolar kurduğu aktarılmıştır.⁷⁰⁵ Ancak civar halkın ve şehrin ilk başta İosephus'u desteklemesinden ötürü İoannes Giskhala'ya kaçmıştır. Daha sonraki günlerde Tiberias tekrar isyan etmiştir, fakat bu kez II. Agrippa'nın yönetimini bölgede tekrar isteme bahanesiyle İosephus'a karşı çıkmışlardır.⁷⁰⁶ İosephus ise ordusuyla birlikte hareket etmiş ve kendi aktarımına göre Tiberius Gölü'nde bulunan bütün filosuyla birlikte her birine dört asker koyacak şekilde yola çıkmıştır. 230 gemiyle birlikte Tiberias'ın surlarına yaklaşıp belli bir mesafede durmuş ve en saflarda kendisi yer almıştır. Gemilerin dalgalarla birlikte yükselip alçalması ve surlardaki düşmanların belli bir mesafeden düşmanlarının sayısını seçememesiyle İosephus'un taktiği işe yaramış ve şehir teslim olmuştur. Ardından Giskhala ve Sepphoris'i de ele geçirmiş ve tekrar bölgede hükmünü sağlamıştır. Kuzey hattında bunlar yaşanırken güneyde de Simon bar Giora ve emrindeki birlikler Idumaea ve İudaea'da Hierosolyma'da el değiştirmiş Pharisaioi'dan Saddoukaioi fraksiyonuna geçmiş Yahudi isyanının yeni aristokratik yönetimine karşı kır savaşı yürütmektedir.

Daha önce bahsedilmiş olan Yahudi isyanının liderlik mücadelesi her savaş, her hadise ve mağlubiyet sonrası değişmekte, bir önceki dönem liderlik yürüten kimseler ya top yekûn ortadan kaybolmakta ya da geri plana itilmektedir. Roma'ya karşı şu ana dek verdikleri en ciddi yenilgiyi sağlayan Simon bar Giora bir anda merkezi Yahudi isyancılarının hedefi haline gelmiştir. Yine görüldüğü üzere Hierosolyma merkezli yönetim Pharisaioi ve Saddoukaioi arasında gidip gelmekte ve bir çeşit aristokrasi sürdürülmektedir. Zelotes, Sicarii gibi oluşumlar ise görünürlüğünü gizlemekte veya Masada'da olduğu gibi kendi alanlarını muhafaza etmektedirler. Böylelikle hem savunma pozisyonunda kalıp hem de kendi kitlelerini artırma yolunu bulabilmektedirler. Galilaea özelinde ortaya çıkan isyanda ise ufak bölgeler ve yerlerde dahi çok ciddi liderliği elde etme mücadelesi bulunuyor. Bu da Yahudilerin her ne kadar merkezden veya Zelotes, Sicarii gibi oluşumlar tarafından yönetilseler dahi disiplinli bir organizasyon içinde olmadığını göstermektedir.

İsyanın devamında ise bölgede yaşanan durum ve olaylar İmparator Nero'ya aktarılmıştır. Nero'nun bu durum üzerine bölgede orduları komuta edecek kişi tercihi, daha önce Britannia'da ortaya çıkan isyanı bastırılması sırasında II Augusta lejyonuna komuta etmiş

⁷⁰⁵ Ios. B. I.2, 614.

⁷⁰⁶ Ios. Vita. 70'de “λαβόντος ἀρχὴν Ἰουδαίους τοῦ πρὸς Ῥωμαίους πολέμου Τιβεριεὺς διεγνώκεισαν ὑπακούειν βασιλεῖ καὶ Ῥωμαίων μὴ ἀφίστασθαι” şeklinde ifade edilmiş bu durum “Yahudiler ile Romalılar arasında savaş başladığında, Tiberias halkı krala boyun eğmeyi ve Romalılara karşı gelmemeyi seçti” şeklinde çevrilebilir.

olan Vespasianus'tur. Daha önce de pek çok devlet görevinde bulunan ve devletin yönetim mekanizmasını gayet iyi bilen Vespasianus, Syria üzerinden bölgeye giriş yapmıştır. Oğlu Titus'a ise Alexandria üzerinden giriş yapmasını ve orada görevde bulunan V Macedonica ile X Fretensis lejyonlarını getirmesini istemiştir. Kendisi ise bu esnada Syria'daki dağılmış orduları, *auxilarius*ları ve civardaki müttefiklerden askerleri toparlamıştır. Bu esnada Yahudiler ise Askalon'a saldırıp Roma'ya ait yerlere ele geçirmeye çalışmaya devam etmişlerdir. Ioannes Essaios, Niger ve Silas önderliğindeki Yahudiler, Askalon'u kuşatmış, ancak içerideki sayıca az olan Roma birliklerine rağmen çok sayıda Yahudi düzensizlikleri sebebiyle, savaşı kazanamamış ve geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu esnada Ioannes ve Silas bu savaşta ölmüş, Niger ise yaralı biçimde ordusundan kalanlarla Idumaea'ya geri çekilmiştir. Tekrar gücünü toplayıp Askalon'a doğru yürümüş ancak yol üzerinde kurulan pusuda yeniden yaralanmıştır. Iosephus'un aktarımıyla 8.000 civarı askerini kaybeden Niger, kalanlarla birlikte Belzedek yerleşimine doğru çekilmiştir. Burada bir surun kulesine giren Yahudiler ve Niger, savaşı sürdürmüştür. Ancak Romalılar burayı ele geçirmeyeceklerini anlayıp kuleyi ateşe vermişlerdir. Niger'den kurtulduklarını sanırlarken, Niger kulenin tepesinden aşağıdaki bir mağaraya atlamış ve muhtemelen su dolu olmasından ötürü hayatta kalmıştır. Ancak bu durum Yahudiler tarafından kurtarıcı ve beklenen lider şeklinde karşılanmıştır. Vespasianus ise Antiokheia'da kendisini bekleyen II. Agrippa ile birlikte Ptolemais'e doğru ilerlemeye başlamıştır. Daha sonra Roma'ya sadık kalan Sepphoris yurttaşları da bu orduya dahil olmuştur. Sepphoris Roma'ya sadık kalınca 1.000 atlı ve 6.000 piyade şehri korumak için oraya gönderilmiştir. Titus ise Alexandria'dan aldığı V Macedonica ve X Fretensis lejyonu ile Ptolemais'e gelmiş ve babası Vespasianus ile buluşmuştur. Buluştuklarında Vespasianus XV Apollinaris lejyonu ile birlikte 23 cohortes ve 6 atlı birliğini yönetmekteydi. Bunların yanı sıra müttefik krallardan alınan 3.000 atlı ve 3000 piyade ile birlikte Arabia kralının gönderdiği 1.000 atlı ve 5.000 piyade de bulunmaktaydı. Bu müttefik birliklerinin büyük çoğunluğunu okçular oluşturmaktaydı.

Nero'nun Vespasianus'u Britannia'daki isyanın ardından buraya yönlendirmesi imparatorluk adına zaten güçlü bir komutanı daha da güçlendirmesine yol açmıştır. Vespasianus'un oğlu Titus'la birlikte bu isyanı bastırma görevinde görev alması da bir hanedanın oluşmasına yol açmıştır. Diğer yandan ise Yahudilerin düzensiz ordularıyla savaş kaybına başlamaları özgüvenlerini etkilemiştir. İsyen bölgenin genelindeki Yahudilerin hayatını etkilediği için doğal olarak Romalılardan daha kalabalık bir sayıya sahip olabilir, ancak

Roma'nın düzenli ve disiplinli ordusu coğrafyanın dezavantajlarıyla birlikte Yahudileri geriletmeye yaramıştır.

4.1.1. Iotapata Kuşatması

Bir süre Caesarea'da kalıp birlikleri eğiten ve düzenleyen Vespasianus ile Titus, daha sonra Iotapata Hisarı'na kendi birlikleriyle saldıran ve savaşı kaybetmiş Placidus adlı bir Romalı komutanın gelmesiyle yollarını belirlemişlerdir. Ptolemais üzerinden ilk olarak Galilaea Bölgesi'ne ilerlemişlerdir. İlk durakları Garis adlı yerleşim olmuştur. Burada Yahudilerle girdikleri savaştan galip ayrılmış ve daha sonra Gadara şehrine ilerlemişlerdir. Bu şehirde eli silah tutabilecek herkes Romalılarca öldürülmüş veya köleleştirilmiştir. Şehir ateşe verilmiş ve ele geçirilmiştir. Ardından Iosephus ve askerlerinin Iotapata'ya yerleşmesiyle birlikte Vespasianus tarafından ordu hisara yönlendirilmiştir. Ordu ilerlerken via militaris inşası da sürmüş ve bittiğinde Iotapata şehri Vespasianus komutasında kuşatılmıştır. Placidus'tan hisarı 1.000 askerle çevrelemesi ve Iosephus'un kaçmasının engellenmesi istenmiştir. Daha sonraki günlerde Vespasianus şehrin kuzey yamacına kurduğu kamptan şehre doğru taarruz emri vermiş fakat Yahudilerin bu saldırı püskürtmesinin ardından okçu ve sapancıları göndermiştir. Yahudilerin duvardan gerilemesini fırsat bilip ordusunu duvarlara doğru yönlendirmesine rağmen Yahudilerin tekrar saldırmasıyla birlikte Romalılar tekrar gerilemiştir. Günler boyunca Yahudilerin direnci ve Romalıların saldırısı sürmüştür. Vespasianus durumun gidişatını değerlendirmiş ve duvara karşı altındaki askerleri ve koçbaşını koruyabilecek bir platform inşa etmeyi sunmuştur. İnşa devam ederken Yahudiler de kendilerini buna karşı hazırlamışlardır, ancak Vespasianus yaklaşık olarak 160 adet kuşatma aleti kurdurmuş ve duvarları sürekli olarak bunlarla vurdurmuştur. Böylelikle duvarlara çıkamayan Yahudiler gruplar ve ekipler halinde duvardan sızıp çalışan ve iş başında olan Romalıları öldürmüşlerdir. Ardından da Yahudiler duvarı yaklaşık olarak 5,5 metre yükseltmiş böylelikle kendilerini doğrudan kuşatma aletlerinden atılanların hedefi olmaktan çıkarmışlardır. Ardından da duvara kuleler inşa ettirmiş ve içini savunma aletleriyle doldurmuştur. Ayrıca her gece Roma'nın inşa çalışmalarına ve kampına ufak gruplarla baskın yapmış ve bir çeşit yıldırma stratejisi izlemişlerdir. Bu durum Vespasianus'u sinirlendirmiş olsa gerek ki bütün bir kuşatmayı ve inşa çalışmalarını bırakmış, ordusunun tamamını şehrin dört bir yanına yaymış ve içeridekiler kıtlık sorunuyla alt etmeye karar vermiştir.⁷⁰⁷ Durumun bu noktaya gelmesi Yahudilerde açlıktan çok susuzluk problemini ortaya çıkarmıştır. Çünkü bölge yapısı itibarıyla kurak ve kuşatmanın sürdüğü Mayıs-Haziran ayında yağmur yağma ihtimali ise yoktur. Duvarlar üzerinde koşturup

⁷⁰⁷ Ios. B. I.3, 176.

belli bir sınır dâhilinde su alan Yahudileri gören Romalılar umutlanmış, ancak Iosephus'un herkesin kıyafetini yıkayıp suları akarken surların üzerine asmasını istemesiyle Romalılar hayal kırıklığına uğramıştır. Daha sonrada hisarın arkasında kalan dağlık bir kayalık mevkiinin kuşatılmadığını fark edince oradan dışarıya belli kişileri gönderip civardaki Yahudilerden erzak ve su aldırılmıştır. Ancak bu da fark edilince elinden bu rotası da gitmiştir. Elindeki imkânlar tükenmeye başlayınca Iosephus ani taarruzlar başlatmış ve gece gündüz demeden Romalıların boşluğunu kollayarak onların işlerine zarar vermiş ve kuşatma süresini uzatmıştır. Durumu kontrol altına almak isteyen Vespasianus da okçu ve sapancılarıyla çalışanları korumaya başlamış ve bu da taarruzlar başladığında aniden karşılık vererek Yahudilerin gerisin geriye dönmelerine yol açmıştır. İnşa tamamlanıp kuşatmaya hazır hale gelince de duvar koçbaşıyla dövülmeye başlanmış ve Iosephus koçbaşının dövdüğü noktaya çuvallarla samanın sarkıtılmasını söylemiştir. Böylelikle koçbaşının duvara olan etkisi azalacak veya tamamen vuruşu duvar için etkisiz hale getirilecektir. Bu durumu fark eden Romalılar ise uzun değneklerle bu çuvalların iplerini kesmişlerdir ve Iosephus son çare olarak yine ani taarruzlara başlamıştır. Defalarca kez kırılan veya yok edilen koçbaşı ile koruma paneli tekrar inşa edilmiş ve tekrar aynı duvarı dövmeye başlamıştır. Fakat bu sefer çok yoğun kuşatma aleti atışları duvar üzerinde durmayı ve hareket etmeyi engellemiştir, ayrıca okçuların, dartçıların ve sapancıların sürekli atışı Yahudilerin savunmasını zayıflatmıştır. Iosephus, dışarıdaki ballistaların fırlattığı dartlar ve taşların duvarları parçaladığını hatta elinde çocuk taşıyan bir kadına isabet ettiğinde çocuğunun 200 metre kadara öteye fırladığını aktarmıştır. Çıkarttığı gürültü ve şiddetiyle surların düşmesiyle Iosephus surun sağlam yerlerine yaşlıları, çatlağaysa 6'lı sıra oluşturacak şekilde gençleri koymuş ve kadınlarla çocukları evlere kapatmıştır. Bu sırada Vespasianus, Traianus'a yakınlardaki Iapha yerleşimini ele geçirmesini söylemiş ve 1.000 atlı 2.000 piyade ile ve Titus'un 500 atlı 1.000 piyade desteğiyle bu kentteki Yahudiler mağlup edilmiş ve yerleşim ele geçirilmiştir. Sextus Cerialis ise 3000 piyade ve 600 atlıyla Gerizim Dağı'na gönderilmiş ve oradaki Yahudi isyancılarını mağlup etmesi istenmiştir. Susuzluk ve kuşatmayla buradaki isyancılar bastırılmış ve pek çoğu katledilmiştir. Daha sonraki gece susuzluk, açlık ve yorgunluktan düşen Yahudilerin direnci ve suru terk edenlerle Roma'nın surları ele geçirmesi art arda gelmiştir. Bu durumun Vespasianus'a haber verilmesiyle Titus ve Domitius Sabinus komutasındaki XV Apollinaris lejyonu sessizce şehre girmiş, gözcüleri öldürdükten sonra şehre girmiş ve ardından da hisarı ele geçirmişlerdir. Bu esnada karşılarına çıkan Yahudi'yi kılıçtan geçirmiş ve bu durumu gören Yahudilerin önde gelenleri ya intihar etmiş ya da Romalılar tarafından öldürülmek yerine birbirlerini öldürmüşlerdir. Şehrin tamamı yakılmış, tahkimatlar bütünüyle sökülüştür. Iosephus'un aktarımıyla kadın ve çocuklardan oluşan 12.000 kişi tutsak

edilmiş ve kuşatmanın her aşamasında toplamda 40.000 Yahudi öldürülmüştür. Iotapata şehri ve hisarı MS 67 yılında Temmuz ayının ilk gününde ele geçirilmiştir.⁷⁰⁸ Iosephus ise saklandığı yerde bulunmuş ve Vespasianus'a 'kendisine tanrı tarafından imparator olacağının rüyasında bildirildiğini' söylemiştir. Bu ve bunun bir takım hayatta kalma mücadelesiyle Iosephus'un canı bağışlanmış ve diğer tutsaklardan imtiyazlı olmak ve Roma seferine eşlik etmek kaydıyla tutsak olarak alınmıştır.⁷⁰⁹

Vespasianus'un öncelikle Galilaea Bölgesi'ne sefer yapması ve bölgedeki en sağlam hisar sayılan Iotapata'dan önce civardaki şehirlerin ve yerleşimlerin ele geçirilmesi Iotapata'yı zayıflatmıştır. Böylelikle Iotapata yalnızlaşmış ve dış dünya ile ilişkisi zayıflamıştır. Ardından Iosephus'un Tiberias'tan çıkıp Iotapata'ya gelmesi ile Vespasianus'un harekete geçmesi neredeyse aynı zamanda meydana gelmiştir. Vespasianus'un ilk yaptırdığı işlerden birisinin via militaris inşa ettirmek olması, savaşın seyri açısından çok uygun bir karardır. Çünkü Iotapata şehri ve hisarı dar bir vadiye, kayalık ve eğimli bir zemine kurulmuştur. Bu durum ise Roma için kuşatma aletlerinin taşınamaması, süvarilerin yavaşlaması ve yürüyüş düzeninin bozulabilmesi anlamına gelmektedir. Yolun yapımı ve inşası dört gün sürmüştür; bunun ardından ise kuşatma aletleri ve ordu hareket ettirilmiştir. Bu aynı zamanda süvarilerin de daha hızlı hareket etmesi anlamına gelmektedir.⁷¹⁰ Iosephus'un kuşatma esnası ve süreciyle ilgili aktardığı destansı özellikler dışında hem Vespasianus'un hem de Iosephus'un zeminin uygunsuzluğu sebebiyle tünel kazmak hariç çağa ait her yolun denenmesi ve karşılıklı olarak askeri mühendislik kararları iki tarafın da kabiliyetini ortaya koymuştur.⁷¹¹ Ancak daha önceki bölümlerde bahsedilen iklimsel ve şehirlerdeki su kemerinin eksikliği ve sarnıçların ancak doğal yağmur suyuyla doldurulabilmesi gibi etkenler Yahudilerin bir müddet sonra zayıflamasına ve gerilemesine yol açmıştır. Burada dikkat çeken bir başka husus ise Titus'un kuşatma boyunca adının pek az anılıp, kahramanlık zamanı geldiğinde ise bir anda ortaya çıkmasıdır. Bu durumda Iosephus'un Titus'u bir kahraman gibi göstermeye çalıştığı iddia edilebilir. Iotapata Kuşatması ile ilgili Iosepheus'un anlattıkları büyük ölçüde arkeolojik verilerle desteklenebilmektedir. M. Aviam, D. Adan-Bayewitz ve D. Edwards'ın Rochester Üniversitesi, Bar-Ilan Üniversitesi, Puget Sound Üniversitesi ve Israel Antiquities Authority adına 1992 yılından bu yana yürüttükleri kazılarda Iosephus'un anlatısında aktardıklarının büyük bir kısmına erişebilmişlerdir.⁷¹² Iosephus'un aktardığı 'bütünüyle surla çevrili şehir,

⁷⁰⁸ Ios. B. I.3, 336-339.

⁷⁰⁹ Ios. B. I.3, 399-408.

⁷¹⁰ Bloom 2010, s. 122.

⁷¹¹ Age, s. 120-128.

⁷¹² Stern 2008, s. 2076.

kayalık zemin, doğu tarafında hafif eğim ve güney tarafında yüksekten alçağa inen bir bayır' tespit edilmiştir.⁷¹³ Bunun dışında Romalıların saldırı esnasında kullandıkları taarruz ve savunma rampaları, mancınık okları, ağır demir oklar, ballista taşları ve okları ele geçirilmiştir.⁷¹⁴ Ayrıca kazılarda yanlarında ok ve taş bulunan çok sayıda cesede de ulaşıldığı belirtilmiştir.⁷¹⁵ Hatta bu kuşatma araç gereçleriyle fırlatılan ok ve taşların şehrin merkezine doğru bile bulunması kuşatmanın hiddetini göstermektedir.⁷¹⁶ Morde Chain Aviam tarafından şehrin ve hisarın MS 1. yüzyıldan sonra kullanılmadığı, bölgeye daha sonra yerleşenlerin eski Iotapata'nın aşağısındaki vadide yeni Iotapata'yı kurduklarını bulgularla belirledikleri söylenmiştir.⁷¹⁷ Son olarak ise Iosephus toplamda 40.000'e yakın bir Yahudi'nin bu kuşatma esnasında öldürüldüğünü belirtmiştir.⁷¹⁸ Ancak Morde Chain Aviam, şehrin normal şartlarda nüfusunun yaklaşık olarak 1.500-2.000 arası olabileceğini, olağanüstü hallerde ise civar köylerden ve yerleşimlerden surlarla çevrili şehre sığınan kişi sayısının da yaklaşık olarak 5.000 olabileceğini belirtmiştir. Yani Aviam'a göre Iosephus'un abartılı rakamları bir kenara bırakılırsa kuşatma esnasında şehirde yaklaşık olarak en fazla 7.000 Yahudi bulunabilirdi.⁷¹⁹ Son olaraksa Iosephus'un kuşatma esnasında kaçmaya yeltenmesi, fakat halkın bırakmaması, savunma düşüp şehir Romalıların eline geçince saklanması gibi hususlar sonucunda Iosephus, Vespasianus'a imparatorluğu müjdeleyerek hayatta kalmayı başarır. Bunu ihanet veya tam tersi şeklinde okumak yerine, hayatta kalma içgüdüğü olarak değerlendirmek daha makul görünmektedir.

4.1.2. Galilaea'nın Ele Geçirilmesi, Hierosolyma'da Siyasal Kriz ve Yalnızlaştırma

Iotapata'nın düşmesinin ardından Vespasianus bir kısım piyade ve süvariye Ioppa'ya göndermiştir. Geri kalan ordusunu ise Caesarea'ya çekerek dinlenmeye bırakmıştır. Ioppa şehrini ele geçiren ve korsanlık faaliyeti yürüten haydutlara karşı şehri geri almayı amaçlamıştır. Şehre Romalıların geldiğini gören korsanlar ve haydutlar gemilerine binerek şehri terk ederler, ancak fırtınanın başlaması ve ters akıntı sebebiyle geceleyin ya kayalara çarpıp can verirler ya da limana veya kumsala çıkarak orada bekleyen Roma askerleri tarafından öldürülürler. Şehrin kontrolünü ve savunmasını ele geçirdikten sonra Vespasianus süvarilere kıyı boyunca turlamalarını ve gördükleri korsanları öldürmelerini emretmiştir. Ardından II. Agrippa'nın krallığını ziyaret etmek için Caesarea Philippi'ye gittiği sırada Tiberias ve

⁷¹³ Stern 1993, s. 454.

⁷¹⁴ Stern 2008, s. 2078.

⁷¹⁵ Age.

⁷¹⁶ Age.

⁷¹⁷ Stern 2008, s. 454.

⁷¹⁸ Ios. B. I.3, 336.

⁷¹⁹ Stern 2008, s. 2078.

Tarichaea şehirleri tekrar isyan etmiştir. O da oğlu Titus'u Caesarea Maritima'ya göndererek orada dinlenen V Macedonica ve X Fretensis lejyonu ile birlikte kendisiyle XV Apollinaris'in bulunduğu Scythopolis'te buluşmasını söylemiştir. Ordularla birlikte Tiberias'a ilerlediği sırada isyancılar oradan ayrılmış ve Tarichaea'ya geçmişlerdir. Geride kalan Roma destekçisi halk ise duvara doğru gelen Vespasianus'un komutanlarından Traianus ve emrindekilere kapıyı açmış, ordu daha rahat geçsin diye gelen emir doğrultusunda kendi şehirlerinin duvarının bir kısmını yıkmış ve böylelikle Vespasianus şehri ve şehirde yaşayanları bağışlamıştır. Ardından Tarichaea'ya doğru ilerlemiş ve burada düşmandan gelen taciz saldırılarına karşı dayanıklı bir ordugâh inşa ettirmeye başlamıştır. Ancak isyancıların gece baskını yapmasıyla birlikte Vespasianus saldıran düşmanı dağıtmak amacıyla oğlu Titus'u ve komutanlarından Traianus'u toplamda 1.000 atıyla birlikte düşmanın üzerine göndermiştir. Titus ve Traianus komutasındaki 1.000 atlı düşmanı geri püskürtünce kaçtığı şehirdeki insanların bu isyancıları sevmediklerini fark etmişlerdir. Bunun üzerine Titus hem duvardakilere hem şehirdekilere hem de peşindeki atlılara aynı anda seslenmiş ve isyancılara karşı savaşmaya çağırıştır. Ardından göle doğru atını sürüp şehre atlılarıyla girmiş ve isyancıların bir kısmını kılıçtan geçirmiştir, geri kalanı ise şehrin kıyısına demirledikleri gemiyle göle açılmışlardır. Vespasianus ise göle açılanların ardından Roma salllarını göndermiştir. İesus ben Sapphias komutasındaki Yahudiler bölgeye bütünüyle hâkim olmalarına rağmen hızlı hareket eden Roma salllarına karşı savunmasız kalmışlardı. Gemilerinden atıkları taşlar Roma denizcilerinin zırhına çarpıp etki etmeden sadece ses çıkarıyor, sallara yapmaya çalıştıkları baskınlar daha üzerine çıkamadan indirilen kılıç darbeleriyle boşa çıkarılıyor ve kendilerini Roma oklarından koruyamıyorlardı. Romalılar ise gemilerine her yaklaştıklarında salın alçaklığını kullanıp Yahudilerin gemilerini batırıyor ve kendilerine saldırmaya çalışan Yahudileri uzun sıırıklarla dörterek denize dörşürüyorlardı. Bu durum sonucunda denize açılan Yahudilerin tamamı ya batarak ya kılıç veya ok darbesiyle ya da boğularak Tiberius Gölü'nde ölmüştür.⁷²⁰ İosephus Tiberias'ta, Tarichaea'da ve gölde öldürölen Yahudilerin toplam sayısını 6500 olarak vermektedir.⁷²¹

Iotapata Kuşatması haberinin bölgeye yayılmasıyla birlikte Roma, Yahudiler üzerinde psikolojik bir üstönlük kurmuştur. Bu üstönlük daha Roma birliklerinin görölmesiyle birlikte şehri terk eden Yahudilerden anlaşılabilir. Bu durum önce Ioppa'da ardından da Tiberias'ta alenen somut bir şekilde karşımıza çıkmıştır. Tiberias'ta düşmanla girdikleri muharebeden galip ayrılan Romalılar şehrin yerlileri tarafından kahraman gibi

⁷²⁰ Bloom 2010, s. 133.

⁷²¹ İos. B. I. 3, 522-531.

karşılanmışlardır, bu durum ise ilk başta bölge genelinde destekçi toplayan Yahudilerin artık kendi şehirlerinde bile yalnızlaştığını göstermektedir. Ancak bir diğer bakımdan ise Tiberias şehri Iosephus'a karşı da Roma yanlısı bir isyanda bulunmuştu. Bu durumda ise esasen şehrin Iosephus'a hayatta kalmak için teslim olduğu düşünülebilir. Yani Roma'nın dostu olmayı hiç terk etmemiş ve Roma alenen şehri alana kadar da belli etmemiş olabilirler. Deniz muharebesinde Roma'nın kazanması ise normal karşılanabilir, çünkü hâlihazırda pek çok deniz zaferi kazanmış ve donanma konusunda deneyimli bir ordu olan Roma ordusu, yaklaşık 15 kişilik gemilere karşı ufak sallar kullanarak hafiflikten kaynaklı hız ve manevra kabiliyeti kazanmıştır. Bu durum ise korunacak alanı azaltarak, saldırı kabiliyetini aşağıdan yukarı şeklinde sınırlamış ve Yahudilerin doğrudan gemilerinin alt kısımlarına saldırmayı kolaylaştırmıştır. Iosephus tarafından anlatılan Yahudilerin kullandığı gemi tiplerine benzer gemiler S. Wachsmann, K. Raveh ve O. Cohen tarafından İsrail Eskiçağ ve Müzeler Departmanı adına yürütülen kazılar sonucunda Tarichaea civarında batık bir şekilde rastlanmıştır.⁷²² Kudüs Yahudi Üniversitesi, Botanik Bölümü'nden E. Werker tarafından bu bulgular üzerinde yapılan tarihlendirme ve materyal tespit çalışmaları sonucunda bölgede bulunan Halep çamı, erguvan, alıç ve söğüt tespit edilmiştir, ayrıca MÖ 100 ile MS 70 yılları arasına tarihlendirilmiştir.⁷²³ Son olarak ise Iosephus yine kahramanlık payesini anlatılarında Titus'a vermekte ve Traianus'u karşımıza ikinci kez destekçi olarak çıkarmaktadır.

Tiberius Gölü'nün yaklaşık olarak 19 kilometre kadar doğusunda kalan Gamala şehri konumu dolayısıyla II. Agrippa'nın krallığının neredeyse ortasında yer almaktaydı. Gamala şehri ve hisarı Golan Tepeleri'nin sırtına kurulmuş ve dik ve sarp arazilerin ortasında bulunmaktaydı. Engeli bir araziye kurulmuş olan Gamala'nın kuşatılması tek mümkün olan tarafı Golan Ovası'na bağlandığı doğu kısmıydı ve Vespasianus da ordugâhı buraya kurmuştur. Yahudilerin savunmasında ise pek çok kule bulunmaktaydı. Bu kulelerden en yükseği ise doğu tarafına bakandı. II. Agrippa, Roma ordusunun inşa faaliyetleri sürerken surlara yaklaşmış ve savunmadakilere teslim olun çağrısı yapmıştır, ancak kafasına gelen bir taşla askerleri tarafından geri taşınmıştır. Kuşatma rampalarının ve makinelerinin tamamlanmasıyla Roma, Iotapata'da uyguladığı dışarıdan atılan demir oklar ve taşlarla sur üstü savunmayı etkisiz hale getirmiş ve koçbaşlarıyla surun üç yerinde gedik açmıştır. İçeri taarruz eden Roma birlikleri Yahudilerin vur-kaç taktikleriyle yukarı şehre kadar ilerlemiş ve daralan sokaklar ile düz çatılara pusu kurmuş Yahudiler tarafından her yönden kuşatılarak mağlup edilmişlerdir. Romalı

⁷²² Stern 1993, s. 520.

⁷²³ Age.

askerlerden bir kısmı canlarını kurtarmak için evlerin çatılarını çıkmış, ancak zırhın ve donanımın ağırlığıyla evler çökmeye başlamış, böylelikle pek çok Roma askeri yıkılan evlerin altında kalmıştır. Hayatta kalan bir kısmı ise tozdan göremez hale gelmiş ve yaptığı kör kılıç sallamalarıyla kendi arkadaşlarını öldürmüştür. Şehre girmiş olan Vespasianus bile testudo sayesinde şehirden sağ olarak ayrılabilmiştir. Bu esnada Vespasianus'un Tabor Dağı'na Placidus ile birlikte gönderdiği 600 atlı ise, Yahudilerin sayılarını küçümsemesi sebebiyle galip gelmiştir. Gamala'da ise savaş doruk noktasına XV Apollinaris'e bağlı üç askerin bir gece baskınıyla iyi gözlenmeyen bir kulenin altına yaptıkları ani baskınla ve kulenin üç temel taşıyla kazmalarıyla birlikte ulaşmıştır. Kulenin yıkılırken kendisine komşu kuleleri de yıkmasıyla birlikte her yer toz duman altında kalmış ve pek çok kişi korkuyla nöbet yerlerini terk etmiştir. Bu esnada Roma duvarların dışında konuşlanmış ve Titus'un atlılarıyla ve piyadeleriyle gelmesiyle birlikte şehirdeki isyancılarla yüzleşmiştir. Roma bu kez kaçanlarla tekrar uğraşmamak için şehrin kaçış noktalarında beklemiş ve dağa doğru yönelenleri geri püskürtmüştür. Böylelikle Gamala'da yeniden Roma otoritesi inşa edilmiştir. Galilaea Bölgesi'ne ele geçirilmemiş son yer ise Giskhala'dır. Titus buraya geldiğinde Giskhalalı Ioannes'e teslim olmasını söylemiş, Ioannes ise teslim olacaklarını ancak bugünün Şabat Günü olduğunu, bu yüzden savaş ya da barış yapmalarını yasak olduğunu belirtmiştir. Ertesi gün teslim olabilecekleri güvencesini vermiştir. Bunun üzerine Titus ordusunu geriye çekmiş ve ertesi günü beklemeye başlamıştır. Ioannes ise gece çöktüğünde etrafta hiçbir Romalı göremeyince yanına gelmek isteyen herkesi alıp, Hierosolyma'nın yolunu tutmuştur. Titus sabah geldiğinde surlarda bekleyen Giskhalalıların kendisine kapıyı açması ve kendisini muzaffer olarak karşılamalarına rağmen 6.000 kadarını öldürüp, 3.000 kadarını esir almıştır.⁷²⁴ Ioannes ve yanındakiler ise kendilerini kurtarmışlardır. Ardından Caesarea'da konuşlanmış olan Vespasianus Azotus ve Iamnia'yı ele geçirmiştir.

Tabor Dağı, Giskhala ve Gamala'nın alınmasıyla birlikte Vespasianus göreve geldiği MS 67' yılından yaklaşık olarak 9-10 ay içerisinde bir bölgeyi isyancılardan temizlemiştir. Bu durum Roma açısından yavaş ama isyancıların birlikte ve kalabalık oluşları göz önüne alındığında Roma açısından olumlu bir durumdur. Gamala Kuşatması'nda Roma yine bir sokak savaşında Yahudilere yenilmiştir. Şehir içi savunmayı yine bir savaş stratejisiyle aşan Romalıların Tabor'u ve Giskhala'yı almaları ise nispeten kolay olmuştur. Burada dikkat çeken bir husus ise Roma'nın artık ordularını eskisinden daha fazla bölmesidir, yani eskiden en fazla iki büyük orduya bölünürken artık üç parçaya veya daha fazlasına bölünebilmektedir.

⁷²⁴ Ios. B. I.4, 112-120.

Iosephus'un verdiği sayılar Mason'ın belirttiği gibi ölçeye göre biraz fazladır.⁷²⁵ Shmaryahu Gutman tarafından 1970 yılından 1976 yılına kadar İsrail Eskiçağ ve Müzeler Departmanı adına yürütülen kazılarda Iosephus'un anlatılarında geçen sur, kuleler ve kuşatma esnasında kullanıldığı düşünülen ballista okları ile mancınık taşları ele geçirilmiştir.⁷²⁶ Ayrıca yine Iosephus'un verdiği coğrafi aktarım Gamala'nın kazıldığı noktayla örtüşmektedir. Son olarak da Azotus ve Iamnia kuşatmasında Iosephus'un bulunmadığı düşünülebilir, çünkü en ufak bir tartışmayı dahi ayrıntılarıyla aktaran Iosephus bu iki büyük yerleşim hakkında yalnızca olup bittiğine dair bilgilendirme yapmaktadır. Iosephus muhtemelen savaşın bu noktasına kadar Titus'u takip etmektedir. Çünkü hem her kuşatmada ve savaşta Titus ön plana çıkartılmakta hem de yalnızca Titus'un bulunduğu durumlarda ayrıntılar verilebilmektedir.

Giskhalalı Ioannes'in ve yanında getirdiği 10.000 kişinin Hierosolyma'ya girmesiyle birlikte, Galilaea'nın bütünüyle düştüğü haberi de Yahudilerin merkezine ulaşmıştır. Bu haber Zelotes örgütüne bağlı olanlar arasında büyük huzursuzluk yaratmıştır. Eleazar ben Simon ve Zakharias ben Phalek önderliğindeki Zelotes adlı örgüt başhaham Ananus'u seçimleri yenilemeye çağırmış, bu tehdidin altında kalmayan Ananus ise direnişçilerini ayaklandırmıştır. Giskhalalı Ioannes'in de önce Ananus'a ardından da Zelotes'e destek vermesiyle işler Hierosolyma'daki Pharisaioi ve Saddoukaioi örgütlerinin elinden uzaklaşmaya başlamıştır. Fakat Ioannes'in Ananus'a ihanet etmesinden sonraki darbesi Idumaealılara Ananus'un şehri Roma'ya teslim edeceği yalanını yayması olmuştur. Idumaealılar şehre yürümüş ve Zelotes, Idumaea ve Ioannes işbirliğiyle Tapınak kuşatılmış ve şehir ele geçirilmiştir. Ananus ve şehirdeki diğer mülk sahibi sınıfı temsil edenler şehrin veya tapınağın ortasında öldürülmüşlerdir. Ardından Zeletos adına Eleazar'ın ve Galilaealılar adına da Ioannes'in yönetimde pay sahibi olmuş ve şehirdeki adaletsiz ortama karşı çıkan ve Yahudileri öldürmekten, tapınakta ve şehirde savaşmaktan hoşlanmayan Idumaealılar evlerine dönmüşlerdir.⁷²⁷ En nihayetinde Eleazar ben Simon ve Zelotes İkinci Tapınak'ın içini, Giskhalalı Ioannes ve Galilaealıları İkinci Tapınak'ın dışını almıştır. Eleazar daha sonra Ioannes'e teslim olmuş ve şehrin yönetimi bir süre Giskhalalı Ioannes'te kalmıştır.

İsyanın başlangıcından bu yana iki kere isyancıların kendi aralarındaki çıkar çatışması sebebiyle değişmiş olan Hierosolyma yönetimi, bu kez doğrudan halk tabanındaki sektör yapılar tarafından ele geçirilmiştir. Daha önceki yöneticiler Pharisaioi veya Saddoukaioi örgütlerinden olup aşağı yukarı Roma tarafından mülk sahibi ve ayrıcalıklı hale getirilmiş

⁷²⁵ Mason 2016, s. 385.

⁷²⁶ Stern 1993, s. 459-463.

⁷²⁷ Ios. B. I.4, 353.

kişilerdi. Bu kişilerin pek çoğunun Roma ile doğrudan bir bağı bulunmaktaydı, bu sebepten ötürü isyanın çıkmasını en başından itibaren önlemeye çalışmışlardır. Ancak isyanın kendiliğinden bir süreç olarak başlaması onları bu isyan üzerinden kendi çıkarlarını korumaya itmiştir. Bu ise pek uzun sürmemiş ve MS 68 yılında isyanın yönetimi dolaylı yoldan Zelotes adlı örgüte geçmiştir. Idumaealıların Zelotes ve Galilaealıların şehirdeki Yahudilere karşı yaptıklarını kabullenemeyen ve kendileri pay almasına rağmen Idumaealılara pay vermemelerinden ötürü şehirden geri çekilmeye karar vermeleri, isyancıların sekter olanlarında dahi kırılmalar olduğunu göstermektedir. Ancak isyanın doğası gereği başlayan liderlik krizleri isyanın gidişatını sekteye uğratmıştır. Bu yargısız infazların ardından şehirde yaşayan Yahudi kökenli Hristiyanlar, şehri terk etmiş ve Peraea'daki Pella şehrine göç etmişlerdir. Eusebius bu durumu "Hierosolyma Kilisesi'nin cemaati kendilerine vahiy edilen kehanet sebebiyle savaştan önce şehirden ayrılmışlardır ve Peraea'nın Pella olarak adlandırılan şehrinde durmuşlardır" şeklinde aktarmaktadır.⁷²⁸ Muhtemelen şehirde Yahudilere yönelik başlayan bu kırım sonucunda kendilerini korumak isteyen Hristiyanlar şehirden ayrılarak kendilerini hayatta tutmaya uğramışlardır. Son olarak bu süreçte şehirde hem sınıf temelli hem kendi çıkarları için hem de Yahudi dini ve kültürü için savaşan üç çeşit isyancı çeşidi görmekteyiz.

Iosephus'tan anlatıya devam etmek gerekirse, şehirde başlayan Zelotes ve Giskhalalı Ioannes hükmü gün geçtikçe Yahudilerin daha çok firar etmesine yol açmıştır. Yahudilerin bir kısmı yolların ve güzergâhların Roma veya Zelotes tarafından gözetlendiğini bilerek şehirden kaçmaya başlamıştır. Zelotes tarafından ele geçirilen firari Yahudiler, Roma'ya kaçma sebebiyle ihanetle suçlanıyor ve zengin olanlar verdikleri rüşvetle hayatlarını kurtarmışken fakir olanlar⁷²⁹ yakalandıkları yerde kılıçtan geçirilmiştir. Hainlikle suçlanan Yahudilerin gömülmesine dahi izin verilmezken, Iosephus'a göre Zelotes örgütü Tanrı'nın yasalarıyla ve habercileriyle bile dalga geçmişlerdir. Ioannes ise Zelotes'ten pek farklı değildir gücü eline aldığından bu yana git gide tiranlaşmış⁷³⁰ ve en nihayetinde zalim bir lidere dönüşmüştür. Iosephus'un aktardığına göre şehirde isyan, savaş ve tiranlık aynı anda bulunmuştur. Bu durumdan ötürü kaçan Yahudiler de Roma'dan sığınma ve korunma istemişlerdir. Güneyde ise durum daha başka hallere bürünmüştür isyanın en başında Masada Hisarı'nı ele geçiren Sicarii isimli örgüt burayı hâlâ elinde tutmaktayken erzak ve ihtiyaçların artması sebebiyle civardaki kentleri, köyleri ve yerleşkeleri yağmalamaya başlamıştır. Engaddi adındaki yerleşkede

⁷²⁸ Eus. His. Ecc. 3, 5, 3: "...μὴν ἀλλὰ καὶ τοῦ λαοῦ τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας κατὰ τινὰ χρησμὸν τοῖς αὐτοῖσι δοκίμοις δι' ἀποκαλύψεως ἐκδοθέντα πρὸ τοῦ πολέμου μεταναστῆναι τῆς πόλεως καὶ τινὰ τῆς Περαιᾶς πόλιν οἰκεῖν κεκελευσμένους, Πέλλαν αὐτὴν ὀνομάζουσιν..."

⁷²⁹ Jos, B. I.4, 379'da zengin kelimesi εὐπορέω ile fakir kelimesi ise πένης şeklinde doğrudan verilmiştir.

⁷³⁰ Ios. B. I.4, 389'da τυραννιάω olarak verilmiş ve bu kelimeyle Ioannes nitelendirilmiştir.

Mısır'daki esaretten kurtulan Yahudilerin Hamursuz adlı bayramı kutlanmaktayken Sicarii baskısıyla birlikte 700 kadar Yahudi öldürülmüş ve bütün erzaka el konulurken yerleşke açlığa terk edilmiştir. Sağ kalanlar ise şehirden çöllere kaçmış ve oradan da Vespasianus'a kadar sığınmışlardır. Bu durumların tamamı firariler tarafından Vespasianus'a aktarılınca Vespasianus da Hierosolyma'nın geri alınması için düzenlemeler yapmıştır.⁷³¹ Ancak şehrin etrafında pek çok farklı grubun dolaştığını ve bütün hepsini üstüne çekmek istememesinden ötürü güzergâhını Peraea Bölgesi'nin Gadara kentine doğrultmuştur. MS 68 yılının Şubat ayında Gadara kentine gelmeden evvel kendisine şehirdeki Yahudiler tarafından gönderilen bir elçi şehirdeki yurttaşların Roma'yı desteklediğini, barış yapmak istediklerini ve hepsinin zengin olmalarından dolayı çıkarlarını korumaya çalıştıkları mesajını vermiştir. Vespasianus da bu güvenceyle şehre doğru ilerlemiş ancak içerdeki Zelotes örgütü durumu öğrenince önce elçiyi gönderen soyluyu öldürmüş, ölüsüyle de halkı ve Romalıları tehdit etmiştir. Ardından şehirden kaçmışlar ve Romalılar şehirde muzaffer olarak karşılanmıştır. Ardından kendisi Caesarea'ya geri dönmüş ve Placidus'u 500 atlı ve 3.000 piyade ile birlikte kaçan isyancıların peşine göndermiştir. Placidus ve birlikleri isyancılar ile aralarındaki mesafeyi kapatmış ve bunun üzerine isyancılar en yakındaki Bethennabris adlı tahkimata sahip köye sığınmış, şehirdeki gençleri zorla ve gönüllü olarak silahlandırmış ardından da Roma'ya karşı ilerlemiştir. O arada sura yaklaşan atlılar mesafelerini korumuş ve surdan dışarı çıkmalarıyla birlikte ani bir saldırı gerçekleştirmişlerdir. Böylece isyancıların kaçışını kesmiş ve kargalarıyla onları vurmuşlardır. Kaçan isyancıların pek çoğu burada ölürken, geri kalanı köye kaçmış ve Placidus'un gece ani baskısıyla köy yerle bir edilmiştir. Köyden, Gadara'dan ve bölgeden kaçanlardan geriye kalanlar ise Iordanes Nehri'ni geçip Iericho'ya ulaşmaya çalışmışlar ancak mevsimin yağışlı ve coğrafyanın zor olmasından ötürü nehir geçit vermemiştir.⁷³² Nehir yatağının karşısında çakılı kalan Yahudiler kendilerine doğru gelen Placidus ve birliklerine karşı savaşmışlardır. Iosephus'un aktarımına göre 15.000 Yahudi ölürken, pek çoğu da nehre atlayarak intihar etmiştir. Ayrıca 2.200 Yahudi tutsak edilirken, pek çok büyükbaş ve küçükbaş hayvan ele geçirilmiştir.⁷³³ Placidus, Abila, Iulias, Bezemoth ve Ölü Deniz'in doğusundaki Yahudi yerleşimlerinin Machairous Hisarı dışındaki tamamını ele geçirmiştir. Vespasianus ise ordusuyla kışı köylerde geçirmiş, atıl halde bulunan şehirleri onartmış, pek çok şehirde tekrar iskân başlatmıştır. Ardından Antipatris şehrine, Lydda şehrine, Iamnia şehrine ve son olarak da Emmaus şehrine gitmiş ve birkaç gün şehirlerde geçirmiştir. Sonra ise Palaestina'daki

⁷³¹ Ios. B. I.4, 410-418.

⁷³² Ios. B. I.4, 426- 434.

⁷³³ Ios. B. I.4, 436.

Bethlethephon'a gitmiştir. Buradaki mevkileri yıkmış ve Idumaea'dan ve Iudaea'dan kaçanları tutabilecek daha müstahkem yerlere, tekrar inşa etmiştir. Idumaea'nın ortasına yakın yerlerde bulunan isyancı köylerini ve yerleşimlerini ateşe vermiş, Iosephus'un aktarımına göre on binlerce Yahudi öldürülmüştür, pek çoğu esir alınmış veya dağlık, çöl alanlara doğru kaçmaya zorlanmıştır. Ardından da Iericho'da Traianus ve Placidus'un birlikleriyle buluşmuş ve bölgeyi kuşatmışlardır. Lucius Annius atlı ve piyade birlikleriyle birlikte Gerasa şehrine gönderilmiş ve şehir alınmıştır. Pek çok Yahudi öldürülmüş ve yine pek çoğu tutsak edilmiştir. Bir kısım Yahudi yine kaçmaya zorlanmıştır.

Bu süreçte ise Yahudiler arasındaki kopma ve isyancıların yalnızlaşması belirginleşmiştir. Özellikle Zelotes'in sekte ve tavizsiz tutumu sıradan Yahudi halkı düşmanına teslim olmaya itmiştir. Bu dönem içerisinde ele geçirilen pek çok şehrin doğal yerleşimcileri Roma'yı bir muzaffer edasıyla karşılamıştır. Bunun ise tek sebebi isyancıların kontrolsüz saldırganlığı ve tahammülsüzlükleridir. Roma ise daha önce denediği yalnızlaştırma politikasını peş peşe yaptığı ve bölgenin geneline yayarak yürüttüğü savaşlarla sürdürmüştür. Bu durum ilk başta bütün Galilaea'nın ardındansa Peraea'nın tekrar ele geçirilmesini sağlamıştır. Iericho ve Palaestina'nın da Roma tarafından ele geçirilmesi Iudaea ve Idumaea'yı yalnız başına bırakmıştır.

MS 68 yılının Haziran ayında Nero'nun ölüm haberi Vespasianus'a ulaşınca Caesarea'ya geri çekilmiş ve Titus'u Roma'ya Galba'yı selamlamaya göndermiştir. Ancak Titus gemiyle Yunanistan kıyılarındayken Galba'nın ölüm haberi gelince, Caesarea'ya geri dönmüştür. Galba'nın ölümüyle birlikte Otho ve Vitellius arasında iç savaş çıkmıştır. Bu iç savaş esnasında Iudaea'da da iç savaş meydana gelmiştir. Simon bar Giora Idumaea ve Iudaea kırsalında verdiği mücadelede topladığı 20.000 kişiyle birlikte önce Idumaealı isyancılarla anlaşmaya çalışmış, ardından da bütün Idumaea'yı ele geçirerek toplam sayılarını 40.000'e çıkarmıştır. Daha sonra Idumaea'da geride hiçbir şey bırakmayarak yola çıkmış ve Hierosolyma'yı kuşatmış, suru yıkmış ardından da şehre girmiştir. Şehirden çıkan herkesi öldürmüş ve cezalandırmıştır.⁷³⁴ En nihayetinde Simon bar Giora, şehri, tapınağı ve yönetimi ele geçirmiş, Giskhalalı Ioannes devrilmiştir. Tüm bunlar yaşanırken MS 69 yılında Gophna, Bethel ve Ephraim adlı yerleşimler Roma tarafından ele geçirilmiştir. Vespasianus'un komutanlarından Sextus Vettulenus Cerialis tarafından Yukarı Idumaea ve ardından da Hierosolyma'nın hemen güneyindeki Hebron kentini ele geçirmiştir. Bu kuşatmalarda ve savaşlarda pek çok Yahudi'nin öldürüldüğü ve şehirlerin yerle bir edildiği Iosephus tarafından

⁷³⁴ Ios. B. I.4, 556.

aktarılmaktadır.⁷³⁵ Bu son alınan bölgelerle birlikte Yahudilerin elinde tuttuğu yerler arasında yalnızca Herodium, Masada, Machairous ve Hierosolyma kalmıştır.

Simon bar Giora'nın Idumaea'yı arkasına alıp kendi ordusuyla birlikte Hierosolyma'yı ele geçirmesi Giskhalalı Ioannes'in geri plana düşmesine yol açmıştır, ancak genel yönetim Simon bar Giora'nın emri altındayken aşağı kentte ise Giskhalalı Ioannes ve ordusu konuşlanmıştır. Bu durum ise isyancıların birbirinden farklı noktalara düşseler dahi Roma tehlikesinin farkında oldukları sonucunu ortaya çıkarabilir. Ancak buna rağmen isyanın başından bu yana Yahudi isyancılarının yönetimi en az dördüncü kez değişmiş durumdadır. Bu ise isyanın üzerinden 3 yıl geçmesine rağmen isyanda hâlâ süren bir disiplin ve yönetim krizi yaşandığını göstermektedir. Roma açısından ise durum pek farklı değildir yaklaşık olarak 1,5 senede 3 imparatoru değişen Roma, Iudaea'da hâlâ isyancılara karşı strateji yürütmekle meşguldür. Daha önce bahsedilmiş olan yalnızlaştırma politikası Idumaea'nın kuzeyinin ve Iudaea'nın kuzeyinin ele geçirilmesiyle git gide sona yaklaşmıştır. Geriye yalnızca korunaklı ve yığınların toplandığı hisarlar ile merkezi şehir kalmıştır. Idumaea'da yalnızca kuzey ve orta kısımlara yönelik bir ilerleme kaydedilmiştir. Bunun tek sebebi Hierosolyma'nın güneyinde yer almasıdır.⁷³⁶ Yani esas olarak Vespasianus doğrudan merkezi noktayı ortadan kaldırarak geride kalan isyancıların motivasyonunu düşürmek istemektedir.

Roma'da Vitellius'un imparatorluğu kazanmasıyla birlikte Roma'daki siyasal kriz sebebiyle MS 69 yılının Temmuz ayında Mısır ve Iudaea'daki lejyonlar Vespasianus'u imparator ilan etmişlerdir.⁷³⁷ Vespasianus ise Mısır'daki lejyonlar teşvik etmesiyle bu görevi kabul etmiştir. Mısır, Roma için vazgeçilmez bir hububat deposudur ve Roma'yı besleyen damarı elinde tutmak demek Vitellius'u devirmek için ciddi bir silah demektir.⁷³⁸ Daha sonra Moesia ve Pannonia'daki lejyonların da Vespasianus'u desteklemesiyle resmen imparatorluğun büyük bir gücünü ele geçirmiştir. Bu olaylar yaşanırken Vespasianus, Iosephus'un kendisine olan kehanetini hatırlamış ve onu zincirlerinden azat etmiştir. Daha sonrasında Pannonia ve Moesia'daki lejyonların Cremona'ya doğru yürümesiyle Vitellius'la Vespasianus'a yemin eden Moesia'daki lejyonların komutanı Antonius Primus karşı karşıya gelmişlerdir. Savaşın neticesinde Vitellius ve ordusu yenilmiş, Roma'ya çekilmiş ve şehir ele geçirilince de daha önceki imparatorlar gibi şehrin ortasında infaz edilmiştir. Vespasianus'un Doğu Akdeniz'den gönderdiği birliklerin de Roma'ya gelişiyle birlikte Vespasianus'un imparatorluğu MS 69

⁷³⁵ Ios. B. I.4, 545.

⁷³⁶ Bloom 2010, s. 155.

⁷³⁷ Ios. B. I.4, 601.

⁷³⁸ Ios. B. I.4, 601.

yılıının Aralık ayında resmileşmiş⁷³⁹ ve adına kutlamalar yapılmıştır. Vespasianus ise bunlar olurken Aleksandria'ya gelmiş ve oğlu Titus'u Hierosolyma'yı kuşatmayla görevlendirmiştir. Titus ise önce Nicopolis'e ardından Heracleopolis'e geçmiştir. Üçüncü durağı Pelusium olmuş ve burada 2 gün konaklamanın ardından Nil'i aşmışlardır. Birkaç yerleşkeyi geçerek Syria'nın veya Iudaea'nın sınırı olarak kabul edilen Rhinokoloura şehrinden geçerek Raphia şehrine ulaşmıştır. Daha sonra Gaza, Askalon, Iamnia, Ioppa'yı geçerek merkezi üs olarak kullandıkları Caesarea'ya ulaşmıştır ve burada bölgedeki bütün gücünü toplamıştır.

Iosephus'un doğrudan yaptığı Mısır vurgusu ve Mısır'ın önemi ise Iudaea'ya neden bu kadar çok özen gösterdiklerinin cevabı niteliğindedir. Iudaea resmen Mısır'a kara yoluyla ulaşım için doğudan tek güzergâhtır ve bu güzergâhı elinde tutmak doğrudan bir hububat deposunu elinde tutmak anlamına gelmektedir. Titus'un dönüş yolunda izlediği güzergâh ise bu yolun seyrini göstermektedir. Vespasianus'un resmi olarak imparator oluşu bölgedeki faaliyetlerini oğluna devretmesine yol açmıştır. Esasen Titus'un savaşın başından beri neredeyse her savaşta öncü rol oynayarak de iure komutan durumunda oluşu, Vespasianus'un bu kararıyla de facto'ya dönüşmüştür. Son olarak ise Iosephus ya kendini ön planda tutmak maksadıyla ya da daha önce esir düşmemek için söylediği kehanetin gerçekleşmesinden ötürü tüm bu savaş ve iktidar krizinin ortasına kendini yerleştirmiştir. Vespasianus'un zincirlerini parçalaması ve azat etmesi ise kendisini Roma'ya tabi kılmıştır. Bu noktadan sonra kendisi Iosephus ben Matthias değil Flavius Iosephus'tur.

4.1.3. Hierosolyma Kuşatması

Caesarea'ya Titus komutasındaki XV Apollinaris lejyonunun yanı sıra Emmaus'ta Vespasianus tarafından konuşlandırılmış Sextus Cerialis komutasındaki V Macedonica, Vespasianus tarafından Iericho'ya konuşlandırılmış Larcus Lepidus komutasındaki X Fretensis ve son olaraksa isyanın başında neredeyse bütün olarak yok edilmiş olan XII Fulminata lejyonu gelmiştir. Aldığı takviyelerle ve Roma'daki durum nedeniyle uzun soluklu dinlenmeyle toparlanmış ve eksikleri giderilmiş haldeki lejyonların yanında ayrıca 20 cohortes ve 8 süvari alae'ı bulunmaktaydı.⁷⁴⁰ Bunun yanı sıra pek çok vassal kral ve komşu kavimlerden de destek alan Titus, ayrıca bölgedeki Roma yurttaşlarının da desteğine sahipti.⁷⁴¹ Bu durum ise Vespasianus'un isyanın en başında sahip olduğu ordunun kalabalığından daha kalabalık bir orduya sahip olması anlamına geliyordu. Şehirde ise durum git gide daha karışık bir hal almıştır. Galilaealıları yöneten Giskhalalı Ioannes aşağı şehirde, Simon bar Giora ile destekçileri yukarı

⁷³⁹ Ios. B. I.4, 656.

⁷⁴⁰ Ios. B. I.5, 67. Tac. His. 5, 1.

⁷⁴¹ Age.

şehirde ve tapınakta ise Eleazar ben Simon ile Zelotesleri Tapınak'ta bulunmaktaydı. Üçü de birbiriyle egemenlik için savaşmış ve bu savaşta pek çok kayıp vermiştir. Böylelikle isyancıların sayısı kuşatmaya hazırlanan Roma için git gide azalmıştır. Titus XII Fulminata ve XV Apollinaris lejyonlarıyla birlikte Caesarea Maritima üzerinden doğrudan Hierosolyma'nın kuzeyine doğru yola çıkmış, V Macedonica lejyonu ile Cerialis Caesarea'dan Emmaus'a oradan da batı yönünden Hierosolyma'ya doğru yola çıkmış ve son olarak X Fretensis lejyonu ile Lepidus Caesarea'dan Iericho'ya oradan da doğu yönünden Hierosolyma'ya doğru yola çıkmıştır. Önden auxiliariuslar gönderilmiş ve ordunun geçişi için yol hazırlanmıştır. Ardından ordugâhın inşası ve son olarak ordunun konuşlanması gerçekleşmiştir.⁷⁴² Yol üzerinde Samaria'daki daha önce ele geçirdikleri Gophna'da konaklamışlardır. Şehri üç yönden kuşatma ve ana kuvveti kuzeye verme planıyla Titus kuşatmaya MS 70 yılında başlamıştır. Titus önce düşmanın gücünü ölçmek amacıyla surlara doğru süvarilerini ilerletmiş ve belli bir menzile gelince Psephinus Kulesi'nden isyancıların gözetlediğini görmüştür. Surun önündeki bitkiler, çalılar ve dikenlerle oluşturulmuş dolambaçlı yola yanında süvarileriyle birlikte girdiğindeyse Kadınlar Kulesi adı verilen kuleden pek çok Yahudi çıkmış ve Titus'un yanındaki süvarilerin pek çoğunu öldürmüşlerdir, Titus zorlukla kurtulmuş ve ordugâha dönmüştür.⁷⁴³ Scopus Dağı'na çıktığında ise bütün şehri, surları, kuleleri ve İkinci Tapınak'ı görebilmiş, böylelikle düşmanın mevzilerini anlayabilmiştir. Buraya ordugâh kurmuş ve ordusunu buraya konuşturmuştur. 3 kilometre kadar öteye de batıdaki Emmaus'tan gelen lejyon için bir ordugâh daha inşa ettirmiştir. Zeytindağı mevkiinde de doğudan gelen birliklerin ordugâhıyla birlikte 3 ordugâh 4 lejyon şeklinde savaş pozisyonu almışlardır. Bu arada Ioannes ve destekçileri tapınağı Eleazar'dan almış ve böylelikle Hierosolyma içerisindeki faal örgüt sayısını ikiye indirmiştir.⁷⁴⁴ Eleazar'ın ölüp ölmediği aktarılmamaktadır ancak Tacitus öldürüldüğünü belirtmiştir.⁷⁴⁵ Buna karşın Iosephus ise Eleazar'ın iktidarı elinden alındığında Simon ile birlikte hareket ettiğini ve Zeletos'un komutan olduğunu söylemektedir.⁷⁴⁶ Şehirdeki isyancılar Romalı askerleri pusuya düşürmüş, bir takım yapmacık kurnazlıklarla şehir surlarına yakınlaştırmış ve şehrin içine surun kapılarını açma bahanesiyle çekmiş ve içeride öldürmüşlerdir. Bu tip savaş stratejileriyle cesaretlerini tekrar toplamışlardır. Titus ise şehri

⁷⁴² Ios. B. I.5, 47.

⁷⁴³ Bloom 2010, s. 159-160.

⁷⁴⁴ Ios. B. I.5, 105.

⁷⁴⁵ Tac. His. 5, 12'de "Mox Ioannes, missis per speciem sacrificandi qui Eleazarum manumque eius obtruncarent, templo potitur" cümlesiyle Eleazar'ın öldürüldüğü belirtilmektedir.

⁷⁴⁶ Ios. B. I.5, 250'de "προσεγένοντο δὲ αὐτῷ τότε καὶ οἱ ζηλωταὶ παυσάμενοι τοῦ διαφέρεισθαι, δισχιλίοι μὲν ὄντες καὶ τετρακόσιοι, χρώμενοι δ' ἄρχοντι τῷ καὶ πρότερον Ἐλεαζάρῳ καὶ Σίμωνι τῷ τοῦ Ἀρινοῦ" cümlesinde Eleazar'ın Simon'un komutası altına giren Zeletos örgütünü yönettiği belirtilmektedir. Πρότερον kelimesiyle ise bu Eleazar'ın önceki komutan olduğu anlaşılmaktadır.

incelemiş ve şehre saldırılacak en uygun yer olarak kuzey ve batı duvarlarını ve Ioannes Abidesi'nin olduğu kısmı seçmiştir. Iosephus buradaki duvarın daha alçak ve peşinden gelen ikinci duvarın ise üçüncüyle birleşmediğini çünkü yeni şehrin bütününe yerleşimin yayılmadığını söylemektedir ve buradan üçüncü surla geçiş bulunduğunu ve böylelikle yeni şehre, ardından Antonia Hisarı'na ve son olarak da İkinci Tapınak'a ulaşmanın daha kolay olduğunu belirtmektedir.

Vespasianus'un imparator olmasıyla birlikte bütün bir Iudaea operasyonunu yöneten Titus, babasının yolundan giderek orduyu bütünleşik tutmamış, bunun yerine orduyu üçe bölerek şehrin etrafını kuşatmıştır. Böylelikle Yahudilerin olası toplu kaçışlarını kesmeye ve şehri çok yönlü olarak sıkıştırmaya çalışmıştır. Bunun dışında Titus'un saldırı yapacağı şehri ve en uygun kuşatma noktasını tespit etmesi için verdiği çabalar, esasen Hierosolyma'nın surlarının ne kadar dayanıklı olduğunu göstermektedir. Bu surlardaki zayıf taraf ise muhtemelen I. Agrippa zamanında surların güçlendirme çalışmalarının Cladius tarafından durdurulmasından kaynaklanmaktadır.⁷⁴⁷ Yahudiler içerisinde ise fraksiyon çatışmalarının devam etmesi bütünüyle Yahudilerin bu isyandan galip çıkma şanslarını en aza indirmiştir. Kuşatmanın başlamasına pek az kala Yahudi fraksiyonları hâlâ kendi aralarında, kendi kişisel çıkarları için savaşmakta ve şehri bütünleşik olarak tek bir kişinin kontrolü için mücadele etmekteydiler. Buna rağmen başarılı olamamış ve kendi sayılarını azaltmak dışında giriştikleri mücadelenin bir sonucu olmamıştır. Eleazar'ın ise ölüp ölmediği tam olarak bilinmemektedir. Çünkü Iosephus öldüğünü belirtmemekte, ancak Tacitus öldüğünü belirtmektedir. Ancak Eleazar'ın yaşıyor veya ölmüş olması isyanın seyri açısından pek bir ehemmiyet taşımamaktadır. Son olaraksa surların, kulelerin ve gizli ya da görünür kapıların sıklığı Yahudilerin sur üzerinde kolaylıkla hareket edebilmesini ve sur savunması yapabilmesini kolaylaştırmaktadır.

Kuşatmanın nereden yapılacağı belirlendikten sonra Titus, kuzey ve batıdaki üç lejyonu bir araya toplamış ve doğudaki lejyonu Zeytindağı'nda sabit bırakmıştır. Ordusuna topraktan ve tahtadan rampalar yapmalarını istemiştir. Ancak Yahudiler daha önce yaptıkları gibi gece ve gündüz çalışanlara ani baskınlar yaparak engellemeye veya yavaşlatmaya çalışmışlardır. Bunun üzerine Titus, kuşatma aletlerini duvar menziline sınırına getirmiş ve atış serbest emri vermiştir. Böylelikle menzilli silahların koruması altında piyadeler inşa faaliyetlerini tamamlamış ve kuşatma için gerekli olan teçhizatı hazırlamışlardır. Kuşatma rampalarının üçgen biçiminde yerleştirilmesiyle korunan koçbaşları hazırlanmış ve ilerletilmiştir. Kuşatma

⁷⁴⁷ Bloom 2010, 163.

esnasında birbirlerinden ayrı şekilde duran Simon ile Ioannes şehrin surlarının koçbaşları tarafından dövüldüğünü görünce birleşmişlerdir. Suru korumaya çalışan Yahudiler, kuşatma aletlerini hedef almış, onlara meşale ile oklar atarak engellemeye çalışmışlardır. Ancak Titus'un olası piyade saldırılarına karşı kuşatma aletlerinin yanına yerleştirdiği atlılar ve menzilli saldırılara karşı yerleştirdiği okçularla bu çabaları da boşa düşmüştür. Bunun üzerine Yahudiler karşı ani bir atak geliştirerek Hippicus Kulesi'ne çıkarak gizlenmiş bir kapıdan dışarı fırlamış ve koçbaşlarıyla diğer kuşatma aletlerine köz dökmüşlerdir. Böylelikle Roma'nın kuşatma uğraşlarının pek çoğu yanmıştır. Ancak Titus bu ani atağa kalkışanlara yanındaki süvarilerle birlikte saldırmış ve büyük çoğunluğunu şehre geri püskürtmüştür. Iosephus'un aktardığına göre Titus tarafından yaklaşık olarak 22 metre uzunluğunda üç adet Iosephus'un ἐλέπολις adını verdiği kuşatma kulesi yapılması istenmiştir.⁷⁴⁸ Kulelerin inşa edildikleri gece birisi büyük bir gürültüyle çökmüş ve geriye iki tane kalmıştır. Çıkarttığı seston ötürü Roma ordusu düşmanın taarruza geçtiğini düşünmüş ve korkmuşlardır. Geriye kalan iki kuşatma kulesi bünyesinde barındırdıkları koçbaşlarıyla birlikte daha önce dövülen duvara doğru ilerlemiş ve Yahudilere karşı büyük bir avantaj kazanmıştır. Çünkü kuşatma kulelerinin uzunluğundan ötürü Yahudiler kendi sur kulelerinin avantajını, yani yukarıdan alçakta olanı vurma avantajını kaybetmişlerdir. Kuşatma kuleleri duvarın üzerindeki püskürtmeye ya da en azından koçbaşlarının güvenliğini sağlamaya yaramıştır. Etrafında bulunan kaplama demirler sayesinde atılan ateşlere ve közlere karşı dayanıklı hale gelmiştir. Yahudilerin Nikon adını verdiği etkili koçbaşı, yılgınlıkla şehrin geri kalanında korunacak iki sur var düşüncesiyle ilk suru terk eden Yahudilerin de sayesinde ilk surda gedik açmayı başarmıştır. MS 70 yılında kuşatmanın on beşinci gününde en dış katmandaki üçüncü sur Romalılar tarafından ele geçirilmiştir.

Titus'un surun zayıf karnına peş peşe denediği saldırı girişimleri, Vespasianus'un Iotapata'da denediklerini andırmaktadır. Muhtemelen Titus, orduya liderliği sırasında Vespasianus'u izlemiş olmalıdır. Çünkü koçbaşlarının etrafına yerleştirilen korunaklar, menzil sınırına getirilen kuşatma aletleri, atlı ve okçuların savunması ve kendisinin de bu menzil içerisinde yer alması daha önce Vespasianus tarafından da uygulanmış stratejilerdir. Yahudiler ise kendilerini savunma alanında geliştirmiş ve Hierosolyma'nın surlarındaki kulelerin yüksekliğinin verdiği avantajla Iotapta'da düştükleri yenilgiye düşmemeye çalışmışlardır. Kulelerin elverişli ve yeterince yüksek olması Romalıların kuşatma aletleriyle kazandıkları avantajı etkisiz hale getirmiştir. Ancak Titus'un burada uyguladığı askeri strateji sayesinde Romalılar bir kez daha suru aşmanın yolunu bulmuşlardır. Altlarına koçbaşı yerleştirilmiş

⁷⁴⁸ Ios. B. I.5, 291.

demir kaplama sur kulelerinden daha yüksek olan kuşatma kuleleri, Yahudilerin kendilerini savunabilmeleri için bütün imkânları ortadan kaldırmış ve yılgınlığa sürüklemiştir. Geri çekilmek zorunda kalan Yahudiler, surda açılan gedikle Roma'yı resmen şehre sokmuşlardır. Yahudilerinse artık bu noktada birleşmekten başka çareleri bulunmamaktadır. Çünkü bu raddeden sonra ellerinde tutabilecekleri bir çıkar veya elde edebilecekleri bir mevki kalmamıştır.

Iosephus'un aktardığına göre, Titus dış surun aşılmasıyla Yeni Şehir adı verilen bölgede bulunan Assurluların Ordugâhı adlı yerde yeni bir ordugâh inşa ettirmeye başlamıştır. Bu ordugâh inşa edilirken, Yahudiler ikinci sura, Antonia Hisarı'na ve civardaki diğer yüksekliklere çıkmıştır. Bu yüksekliklerden Romalılara oklarla ve taşlarla saldırmış pek çoğunu yaralamışlardır. Titus dışarıdaki kuşatma kulelerini getirtmiş ve ikinci surun kuzeye bakan tarafının ortasındaki kuleyi hedef almıştır. Burada gedik açıp suru aşmak isteyen Titus, arkasındaki okçu ve kuşatma aletlerinin desteğiyle surun üzerini temizlemeyi başarmıştır. Ancak surun üzerinde pusuya yatan Castor adlı bir Yahudi ve on arkadaşı kule sarsılmaya başlayınca bir anda ortaya çıkmış ve Titus'tan merhamet dilemişlerdir. Titus ise saldırıyı durdurtmuş ve merhamet dilenen herkes affedilecektir diye belirtmiştir. Surdan aşağı arkadaşlarıyla birlikte inen Castor burnuna saplanmış küçük oku Titus'a göstermiş ve Romalıları suçlamıştır. Titus bu durumun yanlış olduğunu söylemiş ve Castor da bir takım tuzaklar çevirerek Romalıları oyalamış ve Yahudilere vakit kazandırmıştır. Ardından da kuşatma kulelerinden birini altından ateşle tutuşturmuş ve kuşatma kulesinin yanan kısmının altında bulunan gizli bir geçitten arkadaşlarıyla birlikte Yahudi saflarına geri dönmüştür. Ancak Titus ele geçirdiği bazı Yahudileri bu olayın ardından çarmıha germiştir. Bu hadise kuşatmayı bir miktar uzatsa da kuşatmanın yirminci gününde ikinci surda gedik açılmış ve Romalılar ikinci şehre giriş yapmışlardır. İkinci şehir, pazar yerinden, avlulardan ve dar sokaklardan meydana gelmekteydi. Yahudiler bir sokak çatışmasında tekrar ustalıklarını kanıtlamış ve Romalıları dört bir yanlarından kuşatarak, sıkıştırarak püskürtmüştür.⁷⁴⁹ Romalılar ordugâhlarına geri çekilmişlerdir. Yahudiler kendilerini surun kalan kısımlarıyla korumaya çalışmış, gediğe barikat kurmuş ve Romalılar bir süre daha oyalamışlardır. Bu durum ise dört gün sürmüştür. Romalılar dördüncü günün sonunda kendilerini toparlamışlardır. Titus surun büyük bir kısmını yıktırıp, kalan kulelerine de askerler yerleştirdince Yahudilerin bu çabası da boşa düşmüştür. Kulelerden gelen Roma desteği ve kademeli ilerlemeyle Romalılar ikinci şehri de ele geçirmiştir. Yahudilerin büyük bir kısmı öldürülmüş kalanları da son surun arkasına

⁷⁴⁹ Ios. B. I.5, 331-342.

sıgınmışlardır. Titus, Yahudilere teslim olmaları için dört gün vermiş ve beşinci günde saldırıya geçeceğini belirtmiştir. Böylelikle hem masum Yahudileri hem de şehri koruyabileceğini ifade etmiştir.⁷⁵⁰ Yahudiler ise teslim olmak yerine ölmeyi yeğlediklerini belirtmişlerdir.

Son sur savunmasında Yahudilerin iki fraksiyonu da farklı noktaları almıştır Simon ve takipçileri surları savunurken, Ioannes ve takipçileri de Tapınak ile Antonia Hisarı'nı savunmuşlardır. Titus ise bu duruma karşı dört lejyona da ayrı ayrı kuşatma rampaları inşa etme görevleri verilmiştir. Bu inşa aşamaları sırasında Titus, Iosephus'u Yahudileri barışa davet etme vazifesiyle görevlendirmiştir. Iosephus'un pek çok denemesi başarısız olmuş ve Yahudiler tarafından hain ilan edilmiştir. Rampaların inşasından sonra V. lejyon Antonia Hisarı'nı hedef alarak Iosephus'un Strouthion Havuzu⁷⁵¹ olarak verdiği noktaya doğru ilerlemiştir; XII. lejyon ise V. lejyondan yaklaşık olarak 9 metre ileriye konuşlanmıştır. XV ve X. lejyonlar ise Ioannes Hyrkanos'un ve Amygdalon Havuzu'nun karşısına ilerlemiş, 13 metre aralıklarla konuşlanmıştır. Titus bu hamlesiyle hem Antonia Hisarı'nı hem de son suru aşarak Yukarı Şehri ele geçirmek istemektedir.⁷⁵² Böylelikle şehrin yönetim aygıtı olan İkinci Tapınak iki taraftan da kuşatılabilecektir. Giskhalalı Ioannes, takipçilerine Antonia Hisarı'nın altından kuşatma rampalarının geleceği noktalara doğru bir tünel kazdırmış ve tünelin içine bitüm adı verilen ve Ölü Deniz'den kolaylıkla elde edilebilen madde ve odun parçalarıyla doldurtmuştur.⁷⁵³ Romalılar taarruza geçtiklerinde ise bu ilkel mayının ateşlenmesiyle, toz, gürültü ve ateş arasında kalmış ve Antonia Hisarı için hazırladıkları bütün kuşatma rampalarını kaybetmişlerdir. Duvarı tutan lider Simon bar Giora'nın takipçilerinden Garsisli Tephtheos, Megassaros ve Adiabeneli Keagiras isimli üç kişi Iosephus'un deyimiyle savaş boyunca gerçekleşen en kahramanca işi yapmışlardır.⁷⁵⁴ Surlardan dışarı fırlayarak koçbaşlarını, kuleleri, kuşatma rampalarını ve neredeyse Roma ordusunun ortasında konuşlanmış kuşatma aletlerinin tamamını ateşe vermiş ve dört bir yandan saldırıya uğramalarına rağmen bütün hepsi tutuşana kadar düşmemişlerdir. Bu durumu gören surdaki Yahudiler ise dışarıya fırlamış ve şoka uğramış Romalılara ani bir saldırı gerçekleştirmişlerdir. Romalılar geri çekilirken, Antonia Hisarı'ndaki hezimetini düzeltmeye uğraşmakla meşgul olan Titus, süvarileriyle birlikte gelerek geri çekilmeyi engellemiş ve Yahudileri surlara geri püskürtmüştür.

⁷⁵⁰ Ios. B. I.5, 355.

⁷⁵¹ Ios. B. I.5, 467'de στρουθίων şeklinde verilmiştir.

⁷⁵² Sheppard 2013, s. 62.

⁷⁵³ Ios. B. I.5, 469'da bu patlayıcı ἄσφαλτος olarak, yani asfalt olarak verilmiştir. Ancak Türkçe'de bu yanıcı madde bitüm olarak adlandırılmaktadır.

⁷⁵⁴ Ios. B. I.5, 473-485.

Karşılıklı hamlelerden ötürü eşit seviyede ilerleyen savaşın en yüksek anlarından birisi, yazın ortasına denk gelmiştir. Her iki tarafta da su ihtiyacı artmıştır. Titus ise Yahudilerin dış dünyayla bağlarını kesmek için lejyonlarına Hierosolyma'nın doğu tarafına büyük bir duvar çekmelerini emretmiştir. 8 kilometre uzunluğundaki duvar Yahudilerin dış dünyayla ilişkilerini kesmeyi amaçlamaktadır.⁷⁵⁵ Duvarın çekilmesinin ardından belli aralıklarla yerleştirilmiş Romalı askerler gece nöbetleri tutmuş ve önceden geceleyin dışarıya erzak aramaya çıkan Yahudilerin böylelikle önüne geçilmiştir. Titus'un bu hamlesi işe yaramış ve Yahudilerde ciddi anlamda bir açlık baş göstermiştir. Açlıklardan ötürü Yahudilerde ölümün başlamasıyla birlikte, onları gömemeyeceklerinden ve hastalık tehdidinden ötürü cesetleri surun doğu tarafından aşağı doğru atmışlardır. Yahudilerin ise bir kısmı açlıktan ölme yerine köleliği tercih ettiğini belirtmiş, ancak Simon ve Ioannes'ten korktuklarından buna yeltenememişlerdir. Diğer kısmı ise inanç ve özgürlük için savaşı sürdüreceklerini söylemiştir.⁷⁵⁶ Şehir dışından getirilen ağaçlarla dört adet kuşatma rampası yapılmıştır. Iosephus'un kendisi suru incelerken kafasına gelen bir taşla yere yığılmış ve Yahudilerin ani saldırısında güçlkle kaçmış ve Romalılar tarafından kurtarılmıştır. Surdan aşağı atılmış cesetler Titus tarafından görülünce, Titus askerlerine kuşatma rampalarını tekrar inşa etmelerini söylemiştir.⁷⁵⁷ Kuşatma rampalarının hazır olmasıyla birlikte lejyonlar Antonia Hisarı'na doğru ilerlemiş ancak bu sefer çok daha ayrışık ve çok daha aralıklı biçimde ağır bir tempoyla hareket etmişlerdir. Bu sebeple aniden meşalelerle birlikte saldırıya geçmeye çalışan Yahudilere karşı önlem alabilecek mesafe sağlamışlardır. Bunun dışında kuşatma aletleri de orduyla birlikte ilerlemiş ve böylelikle ani taarruzlara karşı irili ufaklı oklar ve taşları hızlı biçimde fırlatabilmiş, saldıranları geri püskürtebilmiştir. Romalılar geceyi kullanarak koçbaşıyla zayıf olduğunu düşündüğü bir duvarı yıkmış, ancak duvar daha önce taarruz için açılan tüneli de kapsadığından büyük bir şiddetle çöküş duyulmuş, her iki taraf da ürkmüştür. Ancak Romalılar en sonunda Antonia Hisarı'na girildiği için mutlu hissetmişlerdir, fakat bu da duvarın arkasından bir de takviye duvarı ortaya çıkıncaya kadar sürmüştür. Sonra Titus, ordusunu cesaretlendirmiş ve yürekli bir ekibin duvara tırmanıp kapıyı açması için gönüllü olmasını istemiştir. Syrialı Sabinus ve pek çok kişi gönüllü olmuş ve verilen işaretle duvara doğru koşmuşlardır. Menzilliler tarafından vurulup düşenler olmasına rağmen, bu ani taarruz ekibi duvara tırmanmış, ancak orada can vermişlerdir.⁷⁵⁸ Yaklaşık olarak iki gün sonra ise kuşatma panellerini koruyan on iki asker, V. lejyonun sancaktarı, süvari bölüğü ve bir trompetçi birlikte sessizce harekete geçmiş geceyi kullanarak

⁷⁵⁵ Ios. B. I.5,502-511.

⁷⁵⁶ Age.

⁷⁵⁷ Jos, B. I.6, 9.

⁷⁵⁸ Ios. B. I.6, 54.

duvarlara tırmanmış ve uyku halinde olan Yahudilerin boğazını kesmişlerdir. Sessizlik korunurken trompetçi ve sancaktar işareti vermiş ve Titus'un emriyle ordu harekete geçerek duvara tırmanmıştır. Yahudiler ise baskının verdiği şokla birlikte İkinci Tapınak'a doğru kaçmaya başlamışlardır.⁷⁵⁹ Bu noktadan sonra Yahudiler hızlıca İkinci Tapınak'a geçip Antonia Hisarı'ndan gelen geçitleri kapatmaya, Romalılar ise ani bir taarruzla tapınağı ele geçirmek için mücadele etmişlerdir. Yaklaşık on bir saat süren bu çarpışmanın ardından lejyonlar Antonia Hisarı'na geri çekilmişlerdir. İlerleyen günlerde bu saldırı girişimi geceleyin ani bir baskınla denenmiş, ancak Romalıları fark eden nöbetçiler milisleri uyandırmış ve binlerce insan dar bir geçitte, manevra kabiliyeti olmaksızın yaklaşık olarak on iki saat çarpışmışlardır. Bu durum neticesinde herhangi bir ilerleme olmamış ve Romalılar geri çekilmişlerdir. Daha sonra Titus'un emriyle Antonia Hisarı'nın büyük bir kısmı yerle bir edilmiş ve Tapınak Dağı'nın kuzeybatı köşesine doğru dört adet kuşatma rampası inşa edilmiştir.⁷⁶⁰ Tüm bu süreçler boyunca iki taraf arasında da karşılıklı ufak çarpışmalar ve menzilli saldırılar yaşanmıştır. Karşılıklı olarak Antonia Hisarı'nın İkinci Tapınak'a bağlandığı geçitleri tutan revaklar yakılmış ve çatı yıkılmıştır. Böylelikle bu geçit gözden çıkarılarak tekrar sur savunmasına dönülmüştür. Yahudiler Romalılar tarafından batı sura doğru inşa edilen kuşatma rampasının konulacağı noktayı bitüm, çakmak taşı ve kuru odunla doldurmuşlar ve surdan geri çekilmişlerdir.⁷⁶¹ Böylelikle Romalılar surun o kısmının boş olduğunu düşünüp kuşatma rampasıyla birlikte hızlıca sura doğru hareket etmişlerdir ve tırmanmaya başlamışlardır. Pek çok Romalı üzerindeyken Yahudiler fitili ateşlemiş ve rampayı tutuşturmuşlardır. Rampaya tırmanan bütün Romalılar yanarak ölmüştür. Titus daha sonra surların merdivenle tırmanmaya müsait olduğuna kanaat getirmiş ve ordusuna merdivenlerle taarruz emri vermiştir. Surlar sürekli olarak kuşatma aletlerince dövülmüş ve piyadeler ise siperle kendilerini koruyarak ilerlemişlerdir. Surun üzerinde kimse yokken Romalılar sura çıktıkları anda kalkanları henüz sırtlarındayken aniden Yahudiler tarafından saldırıya uğramışlardır. Pek çoğu öldürülmüş, merdivenler üzerinde Romalılar varken devrilmiş ve Titus tarafından bir onur nişanesi olarak görülen lejyon sancakları da merdivenler üzerinden surlara çıkarılmış ve Yahudiler tarafından çalınmıştır.⁷⁶² Titus bu saldırısı da başarısız olunca geri çekilme emri vermiştir. İkinci Tapınak'ın dış surlarının tamamının revakları yakılmıştır.

⁷⁵⁹ Jos, B. I.6, 68-74.

⁷⁶⁰ Ios. B. I.6, 149.

⁷⁶¹ Ios. B. I.6, 177-179.

⁷⁶² Ios. B. I.6, 220.

Böylelikle surları aşamayan Roma, surları savunmasız hale getirmiş ve Yahudileri geriye çekilmeye zorlamıştır.

Daha sonrasında ise Titus ordusunu İkinci Tapınak etrafını sarak konuşlandırmıştır. Kendisi de Antonia Hisarı'na geri çekilmiş ve çadırında istirahat çekilmiştir. Genel olarak metinde Titus'un tapınağa zarar vermeyin ve Yahudilere teslim olmaları konusunda af teklifi sunması defalarca yinelenir. Bu sürecin tekrarının ardından Yahudiler kendilerini iç avluya kapatmışlardır. Ardından Yahudiler dışarıdaki Roma ordusuna saldırı düzenlemişler, Romalıların karşı saldırısıyla Yahudiler iç avluya geri püskürtülmüşlerdir. Ufak bir sürtüşmenin ardından emir komuta zincirini görmezden gelen bir Romalı asker tapınağın altından camı eritmek istemiş ve yanan tahtayı cama doğru atmıştır. Kapının ardındaki sunağa açılan avluda tahtadan yapılar, eşyalar ve kumaşlar bulunmaktadır. Mevsimin Ağustos olduğu düşünülürse havanın da kuru olduğunu ve ateşi körüklemesi kaçınılmazdır.⁷⁶³ Yahudiler panik halinde avluya sıçrayan ateşi söndürmeye çalışmışlardır.⁷⁶⁴ Titus'a bu durumun haber verilmesi üzerine, kaldığı çadırdan kalkmış ve askerlerine savaşı durdurup, ateşi söndürmelerini emretmiştir. Ancak askerler savaşın doğal gürültüsünden Titus'u duymamış ve canla başla savaşmaya devam etmişlerdir. Iosephus, her iki tarafın da son güçleriyle, üst üste yığılarak savaştıklarını aktarmıştır.⁷⁶⁵ Iosephus'un belirttiğine göre savaş tapınağın içlerine kadar yayılmıştır ve sunağın üzerinde bile cesetler bulunmaktadır. Titus ve emrindeki komutanlar tapınağın içlerine kadar girmiş ve Centurion Liberalius'a ateşi söndürme emri vermiş ve askerlere saldırıyı yasaklamıştır. Tapınağın iç kısımları yanmış olsa dahi Kutsalların Kutsalı isimli tapınak bölümü hâlâ ayakta olduğundan Titus'un ana amacı bu odayı korumaktır. Ancak hiddet anından ötürü emre itaat etmeyen askerlere savaşmaya devam etmiş ve aralarından birisi Kutsalların Kutsalı isimli tapınak bölümünü de ateşe vermiştir. Ateşin git gide yayılmasıyla Titus ve emrindeki komutanlar tapınağı terk etmişlerdir. Iosephus'un aktarımına göre Titus, İkinci Tapınak'ın yıkılmasını yasaklamış, engellemeye çalışmış ve bütün bu yangın onun kararları dışında gelişmiştir.⁷⁶⁶ Iosephus'a göre Kyros'un emriyle kuruluşundan itibaren 639 yıl 45 gün sonra İkinci Tapınak yanmış, yağmalanmış ve yıkılmıştır. Ateş ve kılıç tarafından mağlup olmuş Yahudilerin bir kısmı savaşmaya devam etmekte, bir kısmı tapınağın da yıkılışıyla bütün motivasyonunu yitirmiş ve teslim olmuş, bir kısmı ise kendini tapınağın ateşine atarak intihar etmiştir.⁷⁶⁷ Titus, tapınağın yıkılışından sonra bile ordusuna emir

⁷⁶³ Sheppard 2013, s. 75.

⁷⁶⁴ Ios. B. I.6, 249-253.

⁷⁶⁵ Jos B. I.6, 254-259.

⁷⁶⁶ Ios. B. I.6, 266.

⁷⁶⁷ Ios. B. I.6, 271-280.

verememiş ve askerler tapınağın ayakta kalan revaklarını yakmışlardır. Sonrasında da Yahudilerin ayakta kalanlarını kılıçtan geçirmiş ya da esir etmiştir. Ardından da hiddetin dinmesiyle birlikte İkinci Tapınak'ın kalıntılarının karşısında doğu kapısında Titus adına kurbanlar kesilmiş ve Titus, Imperator olarak selamlanmıştır.⁷⁶⁸ Sonraki günlerde Aşağı Şehir'deki isyancılar ve rahipler Titus'la anlaşmak istemişlerdir, Titus ise onlara kölelik ve canlarının bağışlanmasını teklif etmiştir. Kabul edilmemesi üzerine Titus bütün şehri, arşivleri ve pek çok yönetim binasını ateşe vermiştir. Bunun dışında kuşatmanın bitişiyle birlikte Giskhalalı Ioannes de Titus'a teslim olmuştur. Aşağı şehrin ateşe verilmesinden sonra da yukarı şehre ve onu koruyan Herodes'in Sarayı'na yönelmiştir. Sarayın doğrudan alınmasının mümkün olmadığını fark eden Titus tekrar kuşatma rampalarının inşası için emir vermiştir.⁷⁶⁹ Daha sonra buradaki Idumaealılar, Titus'la anlaşmak istediklerini söylemiş, ancak komutanları onların Titus'a hileyle saldıracağını fark edince, onlardan beşini öldürmüştür. Titus ise ailesiyle birlikte yalnız başına gelip teslim olmak istediğini söyleyen varsa kabul edeceğini belirtmiştir. Iosephus'un aktardığına göre yaklaşık olarak 40.000 kişi Titus tarafından serbest bırakılmıştır.⁷⁷⁰ Kuşatma rampalarının tamamlanmasının ardından, koçbaşlarıyla ve kuşatma aletleriyle sura saldırılmıştır. Surda gedik açılınca Romalılar içeriye girmişlerdir, ancak Yahudiler sarayın kulelerine çekilmişlerdir. Romalıların buraya yaptıkları saldırıların ardından Yahudilerin bir kısmı öldürülmüş, diğer kısmı ise Yahudi yeraltı mağaraları vasıtasıyla kaçmaya çalışmıştır. Kaçmaya çalışanların da bir kısmı Roma hattıyla karşılaşmış ve öldürülmüştür. Şehrin içine kaçanların sığındıkları ev ateşe verilmiştir. Daha sonra Titus askerleri öldürmekten yorulunca yalnızca silahlı olanları öldürün, diğerlerine dokunmayın demiştir.⁷⁷¹ Şehirdeki bütün isyancıların öldürülmesinin, bağışlanmasının veya ele geçirilmesinin ardından Titus, bütün şehrin, tapınağın ve Phasaelus ve Hippius ve Mariamne adlı kuleler ve şehrin batı duvarı dışındaki bütün her şeyin yıkılmasını emretmiştir. Kuleler ve batı suru orduyu sabit bir noktaya konuşlandırabilmek adına bırakılmıştır.⁷⁷²

Titus şehrin yakılmasından, Herodes'in Sarayı'nın ele geçirilmesinden sonra şehri terk etmiş ve ordusunun bir kısmını dağıtmış ve eski görev yerlerine göndermiştir. Yanına X. lejyon, bir takım atlı ve yardımcı birlikleri alarak Caesarea'ya geçmiş, orada bir müddet toparlanmış ve Caesarea Philippi'de tutsakların bir kısmını öldürmüştür. Yine Caesarea Philippi'deyken Titus'a, kuşatma esnasında ortadan kaybolan Simon bar Giora'nın yakalandığı haberi gelmiştir.

⁷⁶⁸ Jos, B. I.6, 316.

⁷⁶⁹ Ios. B. I.6, 374.

⁷⁷⁰ Ios. B. I.6, 386.

⁷⁷¹ Ios. B. I.6, 414.

⁷⁷² Ios. B. I.7,1.

Iosephus'un anlattığına göre Simon, adamlarıyla birlikte yerin altına tünel kazmış ve duvarları tünel yoluyla aşmaya çalışmıştır.⁷⁷³ Ancak erzak eksikliği ve mesafenin uzunluğu sebebiyle kazmayı bırakmışlardır. Ardından da beyaz bir tunik ve mor bir pelerinle tapınak kalıntılarına çıkmış ve Romalılarla yüzleşmiş, sonrasında da tutsak edilmiştir. Simon, elleri bağlı bir şekilde Titus'a getirilmiş ve diğer tutsaklardan ayrı tutularak Roma'da gerçekleşecek triumphus için kenarda tutulmuştur. Triumphus, Vespasianus adına Roma'da gerçekleşmiş, isyanın önderleri olarak Ioannes ve Simon gösterilmiştir. Bunun dışında özellikle uzun ve yakışıklı olarak seçilmiş 700 Yahudi tutsak da savaş esiri olarak triumphusta yürütölmek için hazırlanmıştır.⁷⁷⁴ Geceden ordu ve eşlikçileri rütbelerine göre sıralanmış ve komutanların emri altında yürümeye başlamışlardır. Gün doğumuyla Vespasianus ve Titus kafalarına taktıkları laurel ve üzerlerine giydikleri toga purpureayla yürümüşlerdir. Senatus üyeleri oturdukları yerden kalkmış ve ayakta selamlamıştır. Ordu ise muzaffer naralarıyla karşılaşmıştır. Vespasianus ise övgüleri kabl edip, herkesi ve tüm triumphusu çok daha geniş olan tiyatroya davet etmiştir. Iosephus'un aktarımıyla triumphusu izlemeye gelenlerin sayısı epey bir fazladır.⁷⁷⁵ Simon, Ioannes ve diğerleri, triumphusun devam eden kısmında Iuppiter Capitolinus Tapınağı'nda idam edilmişlerdir. Triumphustan önce Vespasianus için bir Barış Tapınağı inşa edilmiştir, bu tapınağın içine Vespasianus'un istediğı bir takım eşyalar dışında Hierosolyma'dan ve İkinci Tapınak'tan ele geçirilen savaş ganimetleri de yerleştirilmiştir.⁷⁷⁶ Bunların arasında Yahudilerin sembolü haline gelmiş yedi kollu şamdan Menorah da bulunmaktadır.

4.1.4. Machairous, Herodium ve Masada'nın Düşüşü

Roma'da bunlar yaşanırken Iudaea'da ise savaş sürmüştür. Hierosolyma'nın düşmesinin ardından geriye Masada, Machairous ve Herodium hisarları kalmıştır. MS 71 yılında Iudaea'da legatus olan Lucillius Bassus'un ilk hedefi Herodium Hisarı ve Machairous Hisarı olmuştur. Machairous Hisarı teslim olmuş ve teslim olanlara özgürlükleri verilmiştir. Herodium Hisarı'nı inceleyen Bassus, öncelikle kuşatma rampaları yapılmasını emretmiştir. Bunlar inşa edilirken Yahudiler yine kalabalık gruplar halinde taarruza kalkmış ve Romalıları engellemeye çalışmıştır.⁷⁷⁷ Kuşatma sürerken hisar komutanlarından olduğu belirtilen Eleazar isimli bir kişi Bassus ile uzlaşmak için elçiler göndermiş ve teslim olacaklarını belirtmiştir. Talep olarak ise serbest kalmayı istemiştir. Bassus tarafından karar kabul edilince, Eleazar ve adamları kapıyı açarak sadece kendileri hisardan kaçmışlardır. Durum fark edilince ele

⁷⁷³ Ios. B. I.7, 21-36.

⁷⁷⁴ Ios. B. I.7, 116-122.

⁷⁷⁵ Ios. B. I.7, 132.

⁷⁷⁶ Ios. B. I.7, 158.

⁷⁷⁷ Ios. B. I.7, 190-210.

geçirilmişlerdir. Daha sonra ise Bassus'a civardaki ormanda Hierosolyma'dan firar eden Yahudilerin bulundukları belirtilmiştir. Bunun üzerine Bassus, Iarden Ormanı adı verilen yerin hisara ulaşan kısmına süvarilerini yerleştirmiş ve içine ise piyadelerini konuşlandırmıştır. Ancak ortada Yahudi görünmeyince ormandaki bütün ağaçları kestirmiş ve ağaçların ardında saklanan Yahudiler ortaya çıkmıştır. Ormanda gerçekleşen savaşta Yahudilerin hepsi öldürülmüştür.⁷⁷⁸ Legatus Bassus'a ve Iudaea Procuratoru Liberius Maximus'a, Caesar'dan⁷⁷⁹ gelen bir mektupta Iudaea'da bulunan toprakların ve yerleşimlerin satışa açıldığı, ordudan emekli olan ve terhis edilen askerlere Emmaus'ta yerleşim yeri verildiği, Yahudilere her nerede bulunurlarsa bulunsunlar vergi zorunluluğu geldiği bildirilmiştir.⁷⁸⁰ Yılda iki drakhme'nin Capitolinus'a tıpkı Hierosolyma'daki tapınağa verdikleri gibi verilmesi gerektiğini bildirmiştir. Bassus'un ölümünün ardından komuta procurator sıfatıyla Flavius Silva'ya verilmiştir.⁷⁸¹

İsyandan geriye kalan son yer Masada Hisarı'dır. Hisar Eleazar adlı birisi tarafından komuta edilmekte ve Sicarii fraksiyonunun isyanın en başında ele geçirip, bitime kadar tuttukları tek yerdir. Masada Kuşatması MS 73 yılında başlamıştır. Silva komutasındaki X Fretensis lejyonu sekiz ayrı parçaya ayrılmış ve sekiz farklı ordugâh inşa etmiştir. Ardından da hisarın etrafına duvar örülmüş böylelikle kaçışlar engellenmiştir.⁷⁸² Ardından kuşatma kuleleri ve rampaları inşa edilmiştir. Kayalık bir mevki olan Masada Hisarı'na resmen saldırı kısmen zordur, çünkü hisara erişim olanakları kısıtlıdır.⁷⁸³ Fazlasıyla kayalık olan bu mevkiye giriş için topraktan rampa yükseltilmiş ve kuşatma aletleri hazırlanmıştır. Toprak yığılarak oluşturulan rampa düzlükle aynı seviyede olunca ise saldırı başlamıştır. İlk sur Vespasianus ve Titus'tan öğrenilen taktiklerle aşılmıştır, ancak peşi sıra inşa edilmiş tahtadan sur Romalıların planlarını bozmuştur. Silva bir müddet bu suru da koçbaşlarıyla yıkmaya uğramış, fakat uğraşının boşa olduğunu fark edince sura bolca meşale fırlatılmasını emretmiş ve suru ateşe vermiştir.⁷⁸⁴ Rüzgârın çıkmasıyla birlikte surdaki ateş ters tarafa ilerlemiştir, böylece Romalılar geri çekilmek zorunda kalmıştır. Ardından yine öteki tarafa esen rüzgârla Yahudilerin suru kül olmuştur. Romalılar o geceyi Yahudilerin kaçma ihtimalleri sebebiyle nöbette geçirmişlerdir.

⁷⁷⁸ Ios. B. I.7, 210-215.

⁷⁷⁹ Ios. B. I.7, 216'da kullanılan Καῖσαρ kelimesi, Titus savaşın doğrudan içinde olduğundan metin boyunca Titus'u işaret etmekteydi. Ancak geline bu noktada hem Titus hem de Vespasianus Roma'da oldukları için, burada bahsi geçen Caesar'ın hangisini nitelediği bilinmemektedir. Ancak bir sonraki paragrafta, yani 7, 219'da Vespasianus'un adı Οὐεσπασιανού şeklinde kullanılmıştır. Yani burada bahsi geçen Caesar'ın Titus Caesar olduğu düşünülebilir.

⁷⁸⁰ Age.

⁷⁸¹ Ios. B. I.7, 252.

⁷⁸² Ios. B. I.7, 304.

⁷⁸³ Resim 3.

⁷⁸⁴ Ios. B. I.7, 304-320.

Ancak Yahudi mevzilerinde tartışılan şey toplu bir şekilde intihardır. Sicarii fraksiyonunun önderi Eleazar Masada'da son surun da düşmesiyle birlikte, hisardaki tüm Yahudilerin önünde Tanrı'ya "Düşmanlarımız tarafından tutsak edilmeden eşlerimiz ve çocuklarımızca özgürce ölelim" diye yalvarmıştır.⁷⁸⁵ Ardından da "Bu zorunluluğu bize Tanrı'nın kendisi gönderdi" demiştir.⁷⁸⁶ Bu ve bunun gibi pek çok seslenişin ve duanın ardından Yahudiler kendi aralarından on kişi seçmiştir. Bu on kişi önce bütün Yahudileri bir arada boyunlarını vurarak öldürmüştür. Ardından da on kişiden birisi diğer dokuzunu öldürmüştür ve en son da bütün hisarı ateşe verip, bir yere yerleştirdiği kılıcına hızla koşarak kendisini öldürmüştür.⁷⁸⁷ Ertesi sabah Romalılar savaşa gidiyorlarmış gibi kuşanmış ve donanmışlardır. Hisara girdiklerinde ise onu ıssız ve terk edilmiş bir halde bulmuşlardır. Etrafta ateş dışında hiçbir ses bulunmamaktadır. Daha sonra etrafa bağırarak ve can çekişmekte olan birkaç kadını mağarada bulmuşlardır ve onlar da olan biteni Romalılara aktarmıştır.⁷⁸⁸ Böylelikle, Birinci Yahudi İsyanı MS 73 veya 74 yılında Vespasianus'un imparatorluğu ve Flavius Silva'nın komutasında Yahudilerin toplu intiharlarıyla Masada'da son bulmuştur. Arkeolojik bulgular sonucunda elde edilen veriler her iki tarafında savunmaya ve saldırıya ne denli hazırlandıklarını göstermektedir. Romalıların kuşatma araçları ve hazırlıkları Davies'e göre fazlasıyla özenli ve Iosephus tarafından kuşatmaya dair yapılan aktarımlar ise topografiye uygundur.⁷⁸⁹

Masada Hisarı'nın düşmesinde görülen aktarımlardan da anlaşılacağı üzere Iosephus her iki tarafa da onurlu ve gururlu bir karakter biçmiştir. Roma'nın genel anlamıyla savaştan galip olarak ayrılmasının en büyük sebeplerinden birisi askeri anlamda gelenekçi bir metot izlememesidir. Yani giriştiği yenilikçi hamleler peş peşe Yahudilerin saflarında kırılmalara yol açmıştır. Yahudiler açısından ise açlık, susuzluk gibi isyan hattında güç kaybettiren doğal unsurların etkisi muhakkak yadsınamaz, fakat disiplinsiz ve düzensiz bir isyan profili çizen Yahudiler, savaş boyunca neredeyse sadece şehir çatışmalarından galip ayrılabilmişlerdir. Bu da büyük ihtimalle şehri, sokakları çok iyi bilmekten ve savunmayı tahayyül edebilmekten kaynaklanmaktadır. Iosephus'un anlatımında bir takım abartılar veya saptırmalar olması mümkündür, ancak genel hatlarıyla bakıldığında anlatıların pek çoğu arkeoloji tarafından desteklenebilmektedir.⁷⁹⁰ Iosephus metin boyunca Romalıları affetmeye meyilli ve Yahudileri ise dinlerine sadık oldukları için isyan eden biçimde tasvir etmiştir. Bu tasvirin Iosephus metin

⁷⁸⁵ Ios. B. I.7, 386: "ἀδούλωτοι μὲν ὑπὸ τῶν πολεμίων ἀποθάνωμεν, ἐλεύθεροι δὲ μετὰ τέκνων καὶ γυναικῶν τοῦ ζῆν συνεξέλθωμεν."

⁷⁸⁶ Ios. B. I.7, 387: "τούτων τὴν ἀνάγκην θεὸς ἀπέσταλκε..."

⁷⁸⁷ Ios. B. I.389-401.

⁷⁸⁸ Ios. B. I.402- 406.

⁷⁸⁹ Davies 2011, s. 82.

⁷⁹⁰ Ayrıntılı incelemeler için: Davies 2011; Avi-Yonah et al. 1957;

boyunca Romalıları affetmeye meyilli ve Yahudileri ise dinlerine sadık oldukları için isyan eden biçimde tasvir etmiştir. Bu tasvirin dışında ise Yahudilere yönelik sürekli olarak ‘tanrının isteği’ şeklinde bir sorumluluk yüklenmiştir. Son olarak da Iosephus’un Masada’ya dair anlatıları bir miktar katharsis içermektedir, yani ya teslim oluşunun ya da ihanetinin bir çeşit arınmasıdır.

Son olarak Roma’nın Gallus yönetiminde izlediği rotaya bakılacak olursa, Roma önce Doğu Akdeniz şeridi üzerinden Yahudilere karşı refleksi başlamıştır. Ardındansa Galilaea Bölgesi’ne girerek Yahudi isyancılarına en kuzeyden bir saldırı amaçlamıştır. Sepphoris kentinin seçilmesi güneyinde iki büyük dağın bulunmasından kaynaklanabilir. Sayısal üstünlükle isyancıları kentten kaçmaya zorlayıp Asamon Dağı’na doğru sürmeleri ise Roma’nın dağ yamacında savaş manevrasına hâkim olmasından ve isyancıları korunaksız ve dezavantajlı bir bölgeye sıkıştırmasından kaynaklanmaktadır. Ancak coğrafyanın Roma tarafından tam bilinmemesi veya Yahudilerin etkin kullanımından ötürü açık alanda ya da şehir içi çatışmalarda girilen savaşlarda Yahudilerin, Romalıları karşı üstünlük kurabilmeleri, tamamen tepelik ve yükselti coğrafi faktörlerin kullanımından kaynaklanmaktadır. Bunun örneği olarak Beth Horon mevki gösterilebilir.

Vespasianus’un komutasındaki rotaya bakılacak olursa da yine Doğu Akdeniz’in Yahudilerden arındırılması, daha önce ele geçirilen Sepphoris’in kendisine sadık kalışından sonra Gadara yerleşimi ele geçirilmiştir. Sepphoris ile Gadara’nın arasında kalan tek yerleşim ise Iotapata Hisarı’dır. Yani Vespasianus Iotapata’yı dış dünyadan ayırarak yalnızlaştırmıştır. Müstahkem bir mevkiye kurulu hisarın düşüşünün ardından Galilaea’nın Phoenicia’ya olan bağlantısı koparılmış bulunmaktadır. Yani coğrafi olarak bir batı geçidi Roma tarafından ele geçirilmiştir. Ardından izlenen rota ise bir çeşit Galilaea’yı temizleme operasyonu ve isyanı kuzeyden merkeze taşıma görevidir. Daha sonra bir diğer geçiş güzergâhı olan Scythopolis kenti ele geçirilmiştir, ardından da Peraea Bölgesi ele geçirilmiştir. Böylelikle coğrafi olarak Yahudilerin doğuya ve Syria’ya giden geçitleri de kapatılmıştır. Ayrıca Iordanes Nehri’nin başlangıcı ve Tiberias Gölü ile Doğu Akdeniz’e bağlanan nehirlerin de Roma tarafından bu hamleler esnasında ele geçirilmesi, coğrafyanın eylem koşullarını isyancılar açısından sınırlamış ve onları dar bir merkeze sıkıştırmıştır. Sonrasında ise Hierosolyma’nın doğusunda kalan mevki ele geçirilmiştir, bu sayede Hierosolyma’nın batıyla olan ilişkisi de koparılmıştır. Arından ise Hierosolyma’nın güneyindeki Hebron kentini ele geçirmiş böylelikle de güney ile ilişkisini kesmiştir. Sonuç olarak Vespasianus doğal geçitleri, nehir yollarını ve coğrafi öğeler tarafından korunan yerleri dairesel bir biçimde ele geçirerek Hierosolyma’yı yalnızlaştırmıştır. Ardından

ise Hierosolyma üç taraftan kuşatılabiliştir. Romalılar isyana karşı yürüttükleri savaşta en sona coğrafik olarak en korunaklı hisarları bırakmıştır. Muhtemel sebebi hisarların dışarıdan destek alamayacak kadar yalnızlaştırılmasıdır.

4.1.5. Birinci Yahudi İsyanı'nın Sonuçları

İsyan Romalılar açısından tam bir zaferle tamamlanırken, Yahudiler açısından büyük bir hezimetle sonuçlanmıştır. Hepsinden önce Yahudiler II. Nebukhadnezzar tarafından yıkılmış olan Süleyman Tapınağı'nın yerine Büyük Kyros'un yardımlarıyla yeniden inşa ettikleri ve Büyük Herodes tarafından onarılan, genişletilen ve işlevsel hale getirilen İkinci Tapınak'ı bütünüyle kaybetmişlerdir. Tapınak'a dair geriye yalnızca batı duvarı bırakılmıştır. Onun da sebebi yukarıda belirtildiği gibi askeri garnizonun duvar dibine konuşlandırılmasıdır. Bunun dışında Yahudilerin daha önce 20 yaşına gelen herkesin ödemesi zorunlu olan ve kendi tapınaklarına ödedikleri Tapınak Vergisi,⁷⁹¹ yerini Capitolinus Vergisi'ne ya da daha yaygın ismiyle iki drakhme anlamına gelen Didrachmon'a bırakmıştır.⁷⁹² Bu da ibadet eden, din değiştirmeyen veya gizlemeyen⁷⁹³ Yahudilerin artık kendi inançları için ayrıca bir masrafta bulunacakları anlamına gelmektedir. Bütün bölgedeki Yahudi topraklarına Roma tarafından el konulmuş ve satılmıştır. Mülksüzleştirilen Yahudiler bir nevi sürgüne zorlanmıştır. Titus ve Vespasianus Iudaicus sıfatını üstlenmemişlerdir. Smallwood'a göre bunun sebebi Iudaea dışında yaşayan Yahudilerin tepkisini çekmek ve imparatorluğun genelinde yaşanacak bir isyandan çekinmeleridir.⁷⁹⁴ İsyanın bir diğer hususu ise Yahudilerin yerel yönetim mekanizmalarının bütünüyle çökmüş olmasıdır. Bu noktadan sonra başhahamlık kurumu ortadan kalkmıştır.⁷⁹⁵ Sanhedrin adı verilen Yahudilerin önde gelenlerinin toplandığı ve şehre yönelik kararlar aldıkları meclis de ortadan kaldırılmıştır.⁷⁹⁶ Roma'nın Hierosolyma'ya X Fretensis lejyonunu süvari ve yardımcı birliklerle birlikte yerleştirmesi, Iudaea'nın siyasal konumunu değiştirmiştir. Bu noktadan sonra bölge şehre yerleştirilmiş lejyonun komutanı tarafından yönetilecektir. Bu da eskisi gibi procurator değil, praetor kademelerinden herhangi birisi olacaktır.⁷⁹⁷ Bunlar dışında ise bölge halkının neredeyse pek çoğu Yunan ve Roma geleneklerine aşina hale gelmiştir.⁷⁹⁸ Hepsinden de öte Roma, Büyük Herodes'ten bu yana

⁷⁹¹ Bu konuya dair Romalıların bakış açısına dair bazı kaynaklar için bkz: Cic. Ora.: Pro Flacc.: 28.67-69; App. His. Syr. 8.

⁷⁹² Mandell 1984.

⁷⁹³ Smallwood 1956, s. 3.

⁷⁹⁴ Smallwood 1976, s. 329.

⁷⁹⁵ Millar 1995, s. 70.

⁷⁹⁶ Sheppard 2013, s. 87.

⁷⁹⁷ Schürer 2014, s. 514.

⁷⁹⁸ Millar 1995, s. 78.

oluşturmaya çalıştığı ve başarısızlıkla sonuçlandığı Iudaea'daki soylu sınıfını artık yalıtılmış ve galip geldiği bir bölgede yaratabilecektir. Bir din olarak Yahudilik ise engellenmemiş, ancak Roma'nın çizdiği vergi ödemek, itaat etmek gibi sınırlar çerçevesinde serbestliğini korumuştur. II. Agrippa ise Galilaea'daki mülklerini ve topraklarını korumuştur, daha önce belirtildiği gibi Iudaea'nın geri kalanı artık imparatorluğun toprağıdır.⁷⁹⁹ Ancak bu isyan neticesinde topyekûn bir Yahudilerin sesini kesme durumu oluşmamıştır, Isaac'ın belirttiği üzere pek çok noktada sınırlı söz hakkı dahi olsa Yahudiler bölge içerisinde kendi heyetlerince temsil edilebilmekteydi.⁸⁰⁰

4.1.6. İsyanın Esnasında ve Sonrasında Yahudiler ile Roma'nın Propaganda Faaliyetleri

Birinci Yahudi İsyanı'nın ardından Roma'nın uyguladığı propaganda faaliyetleri, günümüzde sıkça tartışılan devlet ve propaganda konularına ilişkin çok belirgin örneklerdir. Bu propagandalar yalnızca bu savaşa yönelik icat edilmemiş olup genel olarak hem bölgede geri kalanlara hem de bütün Roma yurttaşlarına muzaffer olanı gösterme arzusu barındırmaktadır. Bu propaganda faaliyetleri belirgin olarak iki türlü yürütülmüştür. Bunlardan ilki sikkelerdir. Sikkeler üzerinden bir mesaj veya slogan verme amacı muhtemelen hem dolaşım yaygınlığından hem de Yahudilerin isyan sırasında bastıkları sikkelerde benzer mesajları vermelerinden kaynaklanmaktadır. Bilinenin dışında isyan esnasında dahi Roma Yahudilerin isyanına dair propaganda amacıyla sikke darp ettirmiştir. Bunun en belirgin örneği Tiberius Gölü'nde Yahudilerin Roma'ya yenilmesine istinaden darp ettirilen Victoria Navalis sikkeleridir.⁸⁰¹

İsyana dair en bilindik propaganda sikkesi Iudaea Capta sikkeleri olan bilinen sikkelerdir. Bu sikkeler bütünüyle isyanın Roma tarafından kazanılmasını konu almaktadır. Altın, gümüş ve bronz olarak basılmışlardır.⁸⁰² Bronz sikkeler genel olarak Yunanca bir lejanta sahipken, altın ve gümüş sikkelerde Latince lejant bulunmaktadır. Bu sikkeler Birinci Yahudi İsyanı'nın ardından darp edilmişlerdir ve üzerlerinde taşıdıkları mesajla, Yahudilere ait mağlup olmuş bir imgeyle ve dönemiyle ilişkili olarak bu isyanla doğrudan ilişkilendirilebilmektedir.⁸⁰³ Bu imgeler kent tasviri, dağ tasviri, tapınak tasviri veya hurma ağacı ağaç, menorah gibi dinsel

⁷⁹⁹ Sicker 2001, s. 170.

⁸⁰⁰ Isaac 2017/1, s. 12.

⁸⁰¹ Levha 2: Sikke 14: AE dupondius. Ön Yüzde: IMP CAES VESPASIAN AVG COS III yazısının ortasında sağa dönük defne giymiş Vespasianus başı bulunmaktadır. Arka Yüzde: VICTORIA NAVALIS S-C yazısının ortasında başı sağa dönük, bir salın üzerinde duran Victoria çelenk ve hurma tutmaktadır. Vespasianus Dönemi, Roma.

⁸⁰² Hendin 2010, s. 411.

⁸⁰³ Age.

veya bölgesel nesnelerdir. Hurma ağacının ısrarla tercih edilme sebebi ise Yahudilerin isyanlar esnasında bastırıldığı sikkelerde bolluğu ve Iudaea'ı temsilen sık sık hurma ağacı figürüne rastlanmasıdır.⁸⁰⁴ Genel olarak üzerlerinde IOYΔΑΙΑΣ ΕΑΛΩΚΥΙΑΣ,⁸⁰⁵ IVDAEA CAPTA,⁸⁰⁶ IVDAEA DEVICTA,⁸⁰⁷ DE IVDAEIS,⁸⁰⁸ IVDAEA,⁸⁰⁹ VICTORIA AVGVSTI⁸¹⁰ veya VIC AUG⁸¹¹ mesajlarını barındırmaktadırlar. Ayrıca IVDAEA RECEPTA mesajını barındıran sikkeler bulunmaktadır.⁸¹² İsyanıdan sonra Domitianus tarafından da bu sikkelerin bastırıldığı bilinmektedir.⁸¹³ Yahudilerin isyan esnasında karşı propaganda veya kitlesine seslenme amacıyla darp ettirdiği sikkelerde ise yukarıda bahsedildiği gibi genellikle hurma ağacı ile yanında meyve kovanı bulunmaktadır.⁸¹⁴ Bunun dışında ise testi ile asma yaprağı, sunak kadehi, nar asası gibi figürler yer almaktadır. Sikkelerin üzerinde taşıdığı mesaj veya sloganlar genellikle “Kutsal Hierosolyma, İsrail Şekli, İsrail, Zion’un özgürlüğü, Zion’un kurtuluşu için, Yahudi halkının kurtuluşunun birinci yılı” gibidir.⁸¹⁵

Roma’nın bölgeye yönelik yaptığı en büyük propaganda faaliyeti ise hiç kuşkusuz Titus Takı’dır. Titus Takı Roma’daki *via sacra* üzerinde yer almakla birlikte tamamen Birinci Yahudi İsyanı’nın bastırılmasına yönelik inşa edilmiştir. Titus Takı’nın üst kısmında şu yazıt yer almaktadır:

⁸⁰⁴ Hendin 2010, s. 351-352.

⁸⁰⁵ Levha 2: Sikke 15: AE 20mm. Ön Yüzde AVTOKP TITOΣ KAIΣAP yazısının ortasında sağa dönük defne giymiş Titus başı bulunmaktadır. Arka Yüzde: IOYΔΙΑΣ ΕΑΛΩΚΥΙΑΣ (Iudaea ele geçirildi) yazısı ile kalkanını hurma ağacı ağacına yaslamış Victoria bulunmaktadır. Titus Dönemi, Caesarea Maritima Darphanesi.

⁸⁰⁶ Levha 2: Sikke 16: AE sestertius. Ön Yüzde: IMP CAES VESPASIAN AVG PM TR P P P COS III yazısının ortasında sağa dönük defne giymiş Vespasianus başı bulunmaktadır. Arka Yüzde: Sağdan sola doğru IVDAEA CAPTA yazısı ve en alt ortada S C yazısı bulunmaktadır. Arka yüzün ortasında hurma ağacı ağacı ve ağacın sağında elleri arkadan bağlı tutsak edilmiş bir Yahudi, solunda ise ağlayan bir Yahudi bulunmaktadır. Her iki Yahudi’nin etrafında zırh ve silah bulunmaktadır. Vespasianus Dönemi, Roma.

⁸⁰⁷ Levha 3: Sikke 17: AE sestertius. Ön Yüzde: IMP CAES VESPASIAN AVG PM TR P P P COS III yazısının ortasında sağa dönük defne giymiş Vespasianus başı bulunmaktadır. Arka Yüzde: sağdan sola DEVICTA IVDAEA ile alt ortada SC yazısı bulunmaktadır. Arka yüzün ortasında hurma ağacı ve sol tarafında üzerinde SPQR yazan kalkanını ağaca yaslamış, sağa dönük Victoria bulunmaktadır, ağacın sağ tarafında ise kafası sağa dönük ağlayan bir Yahudi bulunmaktadır. Vespasianus Dönemi, Roma.

⁸⁰⁸ Levha 3: Sikke 18: AV Aureus. Ön Yüzde: IMP CAES VESPASIAN AVG PM TR P P P COS IIII yazısının ortasında sağa dönük defne giymiş Vespasianus başı bulunmaktadır. Arka Yüzde: DE IVDAEIS yazısı bulunmakta ve ortada da ganimet bulunmaktadır. Vespasianus Dönemi, Ludgunum.

⁸⁰⁹ Levha 3: Sikke 19: AV Aureus. Ön Yüzde IMP CAESAR VESPASIANVS AVG yazısının ortasında sağa dönük defne giymiş Vespasianus başı bulunmaktadır. Arka Yüzde: Altta IVDAEA yazısı bulunmakta ve ele geçirilmiş ganimetin önünde kafası sağa dönük ve elleri bağlı bir Yahudi tutsak bulunmaktadır.

⁸¹⁰ Levha 3: Sikke 20: AE Denarius. Ön Yüzde: IMP CAES VESP AVG P M COS IIII yazısının ortasında sağa dönük defne giymiş Vespasianus başı bulunmaktadır. Arka Yüzde: VICTORIA AVGVSTI yazısının ortasında Victoria sağ eliyle defne kaldırmakta ve sol eliyle hurma ağacı ağacını tutmaktadır. Vespasianus Dönemi, Hatay.

⁸¹¹ Levha 3: Sikke 21: AV Aureus. Ön Yüzde: IMP CAES VESP AVG P M COS IIII yazısının ortasında sağa dönük defne giymiş Vespasianus başı bulunmaktadır. Arka Yüzde: Taç tutan Victoria’nın etrafında VIC AVG yazısı bulunmaktadır. Vespasianus Dönemi, Roma.

⁸¹² Gammash et al. 2013.

⁸¹³ Hendin 2007.

⁸¹⁴ Deutsch 2011.

⁸¹⁵ İbranice ve Aramice yazılmış bu sikkeler için bkz: Hendin 2010, s. 356-364.

SENATVS
POPVLVSQVE·ROMANVS
DIVO·TITO·DIVI·VESPASIANI·F(ILIO)
VESPASIANO·AVGVSTO⁸¹⁶

“Roma Senatosu ve Halkı, bunu tanrısız Vespasianus’un oğlu tanrısız Titus Vespasianus Augustus’a adadı” şeklinde çevrilebilecek bu yazıt doğrudan Flavius Hanedanı’nın inşa metni olarak kabul edilebilir. Keza bu zaman diliminden itibaren Flavius Hanedanı Roma’da egemenliğini perçinlemiş ve bu zafer takıyla birlikte bunu duyurmuştur. Çünkü Titus tahtın varisi olarak Roma halkının gözünde onurlandırılmış ve kutsanmıştır. Ayrıca Vespasianus hem bu yazıtta hem de zafer takının tavan süslemelerinde kartal sürerken tasvir edilmiştir. Böylelikle Vespasianus nezdinde apotheosis üretilmiştir, yani Vespasianus tanrısallaştırılmıştır.⁸¹⁷ Titus Takı’nın iki kemer köşesinde ise iki adet kanatlı Victoria yer almaktadır.⁸¹⁸ Yazıt üzerinde yer alan kabartmalarda ise Yahudi İsyanı’ndan elde edilen ganimetler temsil edilmekte ve bunların arasında yedi kollu şamdan olarak da bilinen *Menorah* da yer almaktadır.⁸¹⁹ Menorah ise Yahudiler açısından kült değeri olan bir şamdandır ve Roma İmparatorluk Dönemi’nde neredeyse Yahudiliğin simgesi konumundadır. Ayrıca Menorah’ın hemen yanında Hamursuz Bayramı’nı simgeleyen bir adet masa bulunmaktadır. Hem Menorah hem de bu masa bir grup Romalı tarafından taşınmaktadır. Bu durum ise Roma’nın doğrudan Yahudilere karşı bütünüyle galip geldiğini simgelemektedir. Romalıların ganimetlerini sergiledikleri kabartmanın hemen karşısında ise Titus *lictör*ler eşliğinde bir atlı araba sürmekte ve bu triumphus esnasında Titus’un kendisine Victoria eşlik etmektedir.⁸²⁰ Victoria ise bilindiği üzere zafer tanrıçası olup, muzaffer kazanımlar ile özdeşleşmiştir. Bunun dışında Circus Maximus’un girişinde 2012 ile 2015 yılları arasında yapılan kazılarda yıkılmış yeni bir Titus Takı bulunmuştur ve muhtemelen bilindik Titus Takı’nın aynısıdır. Romalıların bu durumu bu denli ciddi almasının muhtemel sebebi bölgenin tarih boyunca birikimlerinin yağmalanabilmesidir. Bunun bir örneği olarak Colosseum’un inşası gösterilebilir. Colosseum’un inşası bu isyanın ardından getirilen

⁸¹⁶ Resim 4. CIL VI 945.

⁸¹⁷ Resim 5.

⁸¹⁸ Resim 6.

⁸¹⁹ Resim 7.

⁸²⁰ Resim 8.

ganimetlerle tamamlanmıştır.⁸²¹ Muhtemelen bu ganimetlerin arasında köleler ve İkinci Tapınak'tan önemli parçalar da bulunmaktadır.

Bunlar dışında Roma'nın isyan esnasında bölgeye mil taşı dikmesi, bölgeye ve isyancılara bir çeşit tahakküm kurma çabası olarak düşünülebilir. Henüz isyanın 3. yılında Esdraelon Ovası'nda bulunan bir yazıtta Vespasianus imparator ve Traianus ise legatus olarak anılmaktadır:

IMP
CAESAR[. .]SPA
SIANVSAVG̃M[. .]
PIOT̃R[. .]AN[. .]LEG
Λ̃ẼGX FRET
XXXIV⁸²²

Bu yazıt Isaac ve Roll'a göre "Imp(erator)/Caesar [Ve]spa/sianus Aug(ustus) M(arco) [Ul]/piot̃r Tr[ai]an[o] l̃eg(ato)/ Ieg(ionis) X Fret(ensis)/ XXXIV" şeklinde tamamlanabilmektedir.⁸²³ Dikilme itibari ile ise imparatorluk ünvanlarını almasına rağmen sivil sıfatlarının bulunmamasından ötürü MS 69 yılının Temmuz'u ile 70 yılının başı arasına tarihlendirilebilmektedir. Bu epigrafik kayıtla da Roma'nın bölgede süregelen bir isyan esnasında propaganda faaliyetleri ve hegemonya kurma çabaları görülebilmektedir.

4.2. Diaspora İsyanları veya Kitos Savaşı

Titus'un ölümünün ardından imparatorluk kardeşi Domitianus'a kalmış ve o da Galilaea'daki toprakları da ilhak etmiştir. Domitianus'un aldığı kararlar dolayısıyla Hristiyanlık ve Yahudilik açıktan yaşanamayacak dinler halini almıştır.⁸²⁴ Keza Hristiyanlık muhtemelen Yahudiliğin bir kolu olarak görülmekteydi veya Hristiyanlar bu çok bilinen din ile kendilerini maskeleymekteydiler.⁸²⁵ Bunun dışındaysa Domitianus, Yahudilere yönelik vergiyi arttırılmıştır.⁸²⁶ Domitianus'un toplumun geneline yönelik baskısı ve son yıllarda artan

⁸²¹ Hopkins – Beard 2011, s. 32.

⁸²² Resim 9. Isaac – Roll 1976.

⁸²³ Age, s. 15.

⁸²⁴ Sue. De Vit. Dom. 12-13.

⁸²⁵ Smallwood 1956, s. 1.

⁸²⁶ Sue. De. Vit. Dom. 12'de bu vergiyi ödeyecekleri Iudaicus olanlar dışında inprofessi Iudaicam uiuerent uitam ve dissimulata origine ifadeleriyle anlatılmaktadır. Yani Yahudiler dışında kendisini gizleyenler ve Yahudi yerleşimlerinde yaşayanlar da bu vergiyi ödemekle mükelleftirler.

şiddet eğilimlerinin ardından MS 96 yılında tahta çıkan Nerva ise Fiscus Iudaicus'u kaldırmış⁸²⁷ ve daha önceki dönem Domitianus tarafından yaratılmış olan vergi krizini hafifletmiştir. Ancak bu verginin tamamen kaldırılmadığı kısmen hafifletildiği düşünülmekte ve Yahudiliği profesli, yani açıktan yaşamayanların bu vergiden muaf tutulması veya standart Roma vergisini ödemeye mükellef olmalarını sağlamıştır.⁸²⁸ Ancak bu durum Yahudilikten vazgeçmeleri halinde geçerli olacak bir durumdur. Bu da bölgedeki Yahudilerin ve diğer diaspora Yahudilerinin durumunu radikalleştirmiştir. Birinci Yahudi İsyanı'nda yer almamış, ancak daha önce Yunan veya Romalılara karşı çatışmalara girişmiş olan Kuzey Afrika Yahudileri, MS 113 yılında Parthların Armenia'ya yönelik saldırılarına karşı saldırı için sefere çıkmış olan Traianus'un seferinin bitiminde isyan etmişlerdir.⁸²⁹ Bu isyan Provincia Iudaea sınırları dahilinde yer almadığından kısaca bahsedilecektir. Birinci Yahudi İsyanı'nın ardından sağ kalan Yahudilerin pek çoğu Mısır, Cyrenaica, Libya, Mezopotamya gibi yerlere göç etmişlerdir.⁸³⁰ MS 116 yılında Parthların karşı atağında pek çok Yahudi bulunmuştur, sebebi ise bu Yahudilerin Parthlardan memnun olmaları ve onların altında diledikleri gibi yaşamalarıdır.⁸³¹ Yahudilerin Mezopotamya'ya göç etmeleri ise muhtemelen Vespasianus'un hükmü altındayken ödemeleri gereken vergiden ve yükümlülükten, Pers hükmü altına göç etmeleridir.⁸³² MS 117'de ise Cyprus'da Cyrenaica'da ve tüm Mısır'da Yahudiler isyan etmişlerdir.⁸³³ Cassius Dio'nun anlatımına göre Cyrenaica'da çıkan isyanda Yahudilerin başında Andreas adında birisi bulunmaktadır ve şehirde yaşayan bütün Yunan ve Romalıları öldürmüşlerdir. Mısır'da da durum gerçekleşmiş ve Cyprus'daki isyanda ise Artemisio adında birisi bulunmaktadır.⁸³⁴ Bu isyanların çıktığı sırada Traianus hasta bir halde Roma'ya geri dönmüş ve Syria lejyonlarının komutanı Hadrianus'u evlat edinerek, tahta çıkartmıştır.⁸³⁵ Mısır'daki duruma dair pek çok papirolojik belge bulunmaktadır.⁸³⁶ Bu belgelerin pek çoğu ise Yahudilerin bütün pagan tapınaklarına ve şehirlerdeki Yunan ve Roma kökenlilere saldırdığına yönelik ifadelerle doludur. Aleksandrialı Appianos ise bir mektubunda Yahudilerden son anda kurtulduğunu belirtmektedir.⁸³⁷ Lusius Quietus bölgeye komutan olarak gönderilmiş ve

⁸²⁷ Levha 3: Sikke 22: AE sestertius. Ön Yüzde: IMP NERVA CAES AVG P M TR P COS III P P yazısının ortasında sağa dönük defne giymiş Nerva başı. Arka Yüzde: FISCUS IUDAEICUS CALVMNIA SVBLATA S C yazısının ortasında 12 dallı hurma ağacı ve 2 dal da tarih amacıyla bulunmaktadır. Nerva Dönemi, Roma.

⁸²⁸ Goodman 1989, s. 41.

⁸²⁹ Sheppard 2016, s. 87.

⁸³⁰ Mısır Yahudilerine dair ayrıntılı bilgi için bkz: Modrzejewski 2001.

⁸³¹ Sicker 2001, s. 176.

⁸³² McLaughlin 2010, s. 96.

⁸³³ Goodman 2003, 269.

⁸³⁴ Cass. Dio. 68, 32.

⁸³⁵ Age, 33.

⁸³⁶ CPJ II 435-450.

⁸³⁷ Stern 1980, App. His. Arabicus Liber, F19, s. 186.

Dio'nun da Eusebius'un da aktardığı üzere isyan hızlı bir şekilde bastırılmıştır.⁸³⁸ İsyan genelinde doğrudan Yahudi dışı Yunan ve Roma toplulukları ile pagan tapınakları hedef alınmıştır. Bu durum da Yahudi Diasporası'nın duruma karşı geç bir tepki vermesine yol açmıştır.⁸³⁹ İsyanı dair ayrıntılı bir filolojik anlatım veya arkeolojik bulgu bulunmadığından bu isyana dair bilgilerimiz kısıtlıdır. Ancak bölgedeki Yahudi isyanını bastıran Lusius Quietus'un isyanı bastırdıktan sonra bölge yöneticisi yapılmıştır. Quietus'un bölgeye yönetici olarak atanması ise bölgenin artık bir procurator veya praetor tarafından yönetilmediğini bir senatus eyaleti olduğunu gösterir.⁸⁴⁰ Böylece Roma şehirde bir değil iki lejyon bulundurabilmiştir.⁸⁴¹ Traianus'un ölümünün ardından MS 118 yılında tahta geçen Hadrianus tarafından ihanet sebebiyle idam edildiği bilinmektedir.⁸⁴² Hadrianus ise Traianus öldüğünde doğuda bulunduğu için kendi pozisyonu güvence altına alınana kadar Yahudi konusu üzerine kararını ertelemiştir. Mishna'da ise ya bu isyanın ya da Birinci Yahudi İsyanı'nın ardından hahamların erkek çocuklara Yunanca öğretmeye üzerine emir verdikleri yazmaktadır.⁸⁴³

4.3. Bar Kokhba İsyanı veya Üçüncü Yahudi İsyanı

Yahudilerin Provincia Iudaea özelindeki son isyanları Hadrianus'un son yıllarına, MS 132 ile MS 135 arasına denk gelmektedir. Bir Graeculus olarak anılan Hadrianus⁸⁴⁴ bütün hayatını kendini adadığı Yunan kültürü ve dinine uygun olarak geçirmeye çalışmıştır. Bu nedenle aldığı pek çok siyasi karar benimsediği bu kültürün de etkileriyle gerçekleşmiştir. Bu kararlardan bir kısmı kendinden önceki halefi Traianus'un politikalarını sürdürmeye yöneliktir.⁸⁴⁵ Bar Kokhba adı verilen isyanın çıkma sebepleri Flavius Hanedanı'nın Yahudilere yönelik politikalarıyla doğrudan alakalıdır. Ancak Tertullianus, Hadrianus'un kendinden önceki haleflerinden farklı olarak diğer her şeye olduğu gibi Yahudi kültürüne de ilgisinin olduğunu söylemiştir.⁸⁴⁶ Yani doğrudan Roma'nın dini politikası gereği bu kararların alındığı söylenemez,⁸⁴⁷ çünkü Roma pek çok konuda, bilhassa kültürel konularda anlık reflekslerle konuda karar almaktadır.

⁸³⁸ Cass. Dio. 68, 32. Eus. His. Ecc. 4.2, 1-5.

⁸³⁹ Goodman 2007, s. 473.

⁸⁴⁰ Avi-Yonah 1973, s. 213.

⁸⁴¹ Keppie 1973, s. 864.

⁸⁴² Age, s. 474.

⁸⁴³ Talmud: Mishna: Sotah: 9, 14.

⁸⁴⁴ Hist. Aug. Hadrianus, 1.5: "imbutusque impensius Graecis studiis, ingenio eius sic ad ea declinante ut a nonnullis Graeculus diceretur"

⁸⁴⁵ Burnstein 2013, s. 25.

⁸⁴⁶ Tert. Apo. 5.7: "...quas nullus Hadrianus, quamquam omnium curiositatum explorator, nullus Vespasianus, quamquam Iudaeorum debellator, nullus Pius, nullus Verus inpressit."

⁸⁴⁷ Isaac 2003.

4.3.1. İsyanın Sebepleri

İlk isyanın çıkmasına sebep olan nedenlerin geçerliliğini korumasıyla birlikte, Bar Kokhba İsyanı'nın çıkmasına yol açan sebeplerden ilki Historia Augusta'nın Hadrianus bölümünde belirtilen sünnet yasağıyla ilişkilidir.⁸⁴⁸ Digesta Iustiniani Augusti'de ileri sürüldüğü üzere Hadrianus sünneti değil hadım etmeyi yasaklamıştır.⁸⁴⁹ Çünkü herhangi bir şekilde sünnet eyleminden söz edilmemektedir. Bunlar castrare ve excidere fiilleriyle ifade edilmiştir.⁸⁵⁰ Ancak daha sonra belirtilen maddede Antoninus Pius tarafından Yahudilere sünnet izni verilmiştir.⁸⁵¹ Burada kullanılan fiil ise circumcidere fiilidir. Bu maddede kullanılan rescripto ifadesi ise muhtemelen kendisine isyanın ertesinde bir memurun yasa durumuna dair soru sorulmasından kaynaklanan bir ifadedir⁸⁵² ve resmi bir cevap durumu taşıdığına delalettir. Ancak bunun tam tersi bir durum olması da muhtemeldir. Yani Hadrianus tarafından isyanın ertesinde veya öncesinde sünnetin yasaklanıp, Pius döneminde ise bu yasağın kaldırılması da söz konusu olabilir. Ancak Burnstein'in belirttiği üzere Hadrianus öncesinde Nerva ve Traianus tarafından kısmi veya kişiye özel sünnet yasağı getirilmiştir.⁸⁵³ Bir diğer husus ise Cassius Dio tarafından bahsedilen Hierosolyma'nın yerine Aelia Capitolina olarak adlandırılması ve yıkılan İkinci Tapınak'ın yerine Iuppiter Maksimus tapınağı kurulmasıdır.⁸⁵⁴ Hadrianus'un bu kararı aldığı esnada bölgede bulunduğu Dio'nun metninden anlaşılabilmektedir. Çünkü Dio'nun aktarımına göre Yahudiler, Hadrianus bölgeden kâfi miktarda uzaklaşınca isyan etmişlerdir.⁸⁵⁵ Eusebius'ta ise ismin isyandan sonra değiştirildiği ve Hadrianus'a atfedildiğini belirtilmiştir; yani savaşın sebebi değil sonucu olarak verilmiştir.⁸⁵⁶ Bu konuda Yahudi kaynakları ise şehrin isminin isyandan önce değiştiğini ifade etmektedir.⁸⁵⁷ Nümismatik açısından ise elimizde

⁸⁴⁸ Hist. Aug. Hadrianus, 14.2: "Iudaei bellum, quod vetabantur mutilare genitalia."

⁸⁴⁹ Digest. 48: 8: 4: 2: "Idem divus Hadrianus rescripsit: "Constitutum quidem est, ne spadones fierent, eos autem, qui hoc crimine arguerentur, Corneliae legis poena teneri eorumque bona merito fisco meo vindicari debere, sed et in servos, qui spadones fecerint, ultimo supplicio animadvertendum esse: et qui hoc crimine tenentur, si non adfuerint, de absentibus quoque, tamquam lege Cornelia teneantur, pronuntiandum esse. Plane si ipsi, qui hanc iniuriam passi sunt, proclamaverint, audire eos praeses provinciae debet, qui virilitatem amiserunt: nemo enim liberum servumve invitum sinentemve castrare debet, neve quis se sponte castrandum praebere debet. At si quis adversus edictum meum fecerit, medico quidem, qui exciderit, capitale erit, item ipsi qui se sponte excidendum praebuit".

⁸⁵⁰ Burnstein, 2013, s. 39.

⁸⁵¹ Digest. 48: 8: 11: "pr. Circumcidere iudaeis filios suos tantum rescripto divi Pii permittitur: in non eiusdem religionis qui hoc fecerit, castrantis poena irrogatur."

⁸⁵² Burnstein, 2013, s. 40.

⁸⁵³ Age, s. 44-45.

⁸⁵⁴ Cass. Dio. 69, 12, 1: "ἐξ δὲ τὰ Ἱεροσόλυμα πόλιν αὐτοῦ ἀντὶ τῆς κατασκαφείσης οἰκίσαντος, ἣν καὶ Αἰλίαν Καπιτωλίαν ὠνόμασε, καὶ ἐξ τὸν τοῦ ναοῦ τοῦ θεοῦ τόπον ναὸν τῷ Διὶ ἕτερον ἀντεγείραντος πόλεμος."

⁸⁵⁵ Age, 69, 12, 2: "...ἐπεὶ δὲ πόρρω ἐγένετο, φανερώς ἀπέστησαν."

⁸⁵⁶ Eus. His. Ecc. 4.6.4: "οὕτω δὲ τῆς πόλεως εἰς ἐρημίαν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους παντελῆ τε φθορὰν τῶν πάσαις οἰκητόρων ἐλθοῦσης ἐξ ἀλλοφύλου τε γένους συνοικισθείσης, ἡ μετέπειτα συστάσα Ῥωμαϊκὴ πόλις τὴν ἐπωνυμίαν ἀμείψασα, εἰς τὴν τοῦ κρατοῦντος Αἰλίου Ἀδριανοῦ τιμὴν Αἰλία προσαγορεύεται."

⁸⁵⁷ Midrash: Bereshit Rabba: 64:10.

şehrin Aelia Capitolina olarak tekrar kurulumuna dair sikke bulunmaktadır.⁸⁵⁸ Bu kaydın ise isyandan önceye tarihlendirildiği düşünülmektedir.⁸⁵⁹ Sonuç olarak Cassius Dio'nun ve Historia Augusta'nın belirttiği üzere isyanın muhtemel sebepleri sünnet yasağı ve Aelia Capitolina'nın kurulmasıdır. Bunun dışındaysa ilk isyana sebebiyet veren Yahudilerin yaşadığı kimlik ve kültür sorunları ile sınıfsal baskı bu isyanın da ana sorunlarındanıdır.⁸⁶⁰ Aelia Capitolina'nın bazı kaynaklara göre isyandan sonra kurulduğu iddia edilse de Benjamin Isaac'ın belirttiği üzere bölgede MS 130 yılına, yani Hadrianus'un bölgeyi ziyaretine tarihlendirilebilecek pek çok mil taşı bulunmuştur.⁸⁶¹

Dio'da veya Historia Augusta'da isyanı başlatan kişinin ismine rastlanmaz. Ancak Bar Kokhba ismine Eusebius'ta rastlanmaktadır: “Bu dönemde Yahudilerin lideri aynı zamanda bir yıldızın ismi de olan, bir hırsızın ve katilin karakterine sahip olmasına rağmen yine de sanki olağanüstü güçleri varmış gibi Yahudilere adına güvenerek kölelermiş gibi böbürlenlen Barkhokheba adında birisidir ve o bir yıldız olduğunu ve uğursuzlukların ortasında yaşayan Yahudilere ışığı getirmek için cennetten aşağı geldiğini iddia etmiştir.”⁸⁶² Bar Kokhba ismi ise Tanah'ın Çölde Sayım bölümünün 24. kısmının 17 cümlesindeki “Yakup soyundan bir yıldız çıkacak” çıkacak yıldızın Aramicesidir.⁸⁶³ Tam ismi ise isyan evresinde basılan sikkelerden anlaşıldığı kadarıyla ön adı Simon olarak geçmektedir. Bu isyanda Bar Kokhba'nın rolü bir general veya lider gibi görülmelidir. Gerçek ismi Simon bar Kosiba olmasına rağmen Yakup soyundan doğan bir yıldızı temsil etmek ve mesihçi algıyı güçlü tutmak için Bar Kokhba ismini tercih etmiştir. Bazı sikkelerde ise Prens anlamına gelen Nasi ismini kullandığı ve kendisini İsrail'in Prensi olarak adlandırdığı görülmektedir.⁸⁶⁴ Dini lider statüsünde ise Rabbi Akiba bulunmaktadır.⁸⁶⁵ İsyandan sonra ise bazı hahamlar yıldızın oğlu anlamına gelen Bar Kokhba'yı değiştirerek yalanın oğlu anlamına gelen Bar Koziba şeklinde aktarmışlardır.⁸⁶⁶ Bir diğer kaynak olan ve nispeten isyana yakın bir zamanın yazarı denilebilecek Ioustinos Martyr'in ise Apologia'sında “Yakın zamandaki Yahudi savaşında, Yahudi isyanının lideri Bar Khokheba yalnızca

⁸⁵⁸ Levha 3: Sikke 23: AE, 23mm. Ön Yüzde: IMP CAES TRAI HADRIANO AVG P P yazısının ortasında sağa dönük kafasında defne bulunan ve hem toga hem de göğüs zırhı giymiş Hadrianus bulunmaktadır. Arka yüzde ise COL AEL KA-PIT, COND yazısı ve kurucu olarak saban süren Hadrianus bulunmaktadır. Yaklaşık olarak darp tarihi: MS 130 öncesi, Hadrianus Dönemi, Aelia Capitolina.

⁸⁵⁹ Hendin 2010, s. 365-366. Burnstein 2013, s. 23. Schäfer 2003, s. 149-151.

⁸⁶⁰ Bu problemler için bkz: Mor 2016, s. 13-135.

⁸⁶¹ Isaac 1979, s. 65.

⁸⁶² Eus. His. Ecc. 4, 6, 2: “ἐστρατήγει δὲ τότε Ἰουδαίων Βαρχωχεβας ὄνομα, ὁ δὲ ἀστέρα δηλοῖ, τὰ μὲν ἄλλα φονικὸς καὶ ληστρικὸς τις ἀνὴρ, ἐπὶ δὲ τῇ προσηγορίᾳ, οἷα ἐπ' ἀνδραπόδων, ὡς δὲ ἐξ οὐρανοῦ φωστὴρ αὐτοῖς κατεληλυθὼς κακουμένους τε ἐπιλάμψαι τεραπευόμενος.”

⁸⁶³ Yıldız kelimesinin Aramice transliterasyonu Kokab şeklindedir.

⁸⁶⁴ Hendin 2010, s. 386: Hendin 1378.

⁸⁶⁵ Hendin 2010, s. 365.

⁸⁶⁶ Smallwood 1976, s. 440.

Hristiyanlara, İesus'u mesih olarak reddedip, lanetlerlse korkutucu işkencelerden kaçınabilme şansı tanımıştır”⁸⁶⁷ şeklinde isyanın liderini Bar Kokhba olarak vermektedir. Bar Kokhba'ya dair değinilmesi gereken bir diğer husus ise bölgede Hristiyan kültürünün ve Yahudi metinlerinin sağladığı mesihçi kurtuluş algısını kendisine paravan yapmasıdır.⁸⁶⁸ Sonuç olarak Bar Kokhba, dini işlerden sorumlu Akiba'yı saymazsak Birinci Yahudi İsyanı'nın kaybedilmesindeki en ciddi sebeplerden birisi olan liderlik krizinden muaf olarak tek başına isyanın lideridir.

4.3.2. İsyanın Başlangıcı

İsyan, Dio'nun “...Hadrianus, Mısır'a ve Syria'ya geçtiğinde sükûnetlerini korumuşlardır... fakat Hadrianus yeteri kadar uzaklaşınca, açıkça isyan etmişlerdir”⁸⁶⁹ şeklinde belirttiği üzere belirli bir planlamayla başlatılmıştır. Mor, isyanın muhtemel sebeplerinden birisinin bölgeye yönelik imparator ziyaretinin, bölge halkına yönelik oluşturduğu maddi masraflar ve fiziksel yükümlülükler olduğunu iddia etmektedir.⁸⁷⁰ Ne Birinci Yahudi İsyanı gibi kendiliğinden bir yapıya sahiptir ne de Diaspora İsyanları gibi doğrudan imparator yakındayken başlatılmıştır. Yahudi kaynaklarına göreyse şu şekilde başlamıştır: “Sedyenin kırılması yüzünden Bethar harap oldu. Bir erkek çocuğun olduğunda sedir ağacı, bir kızın olduğundaysa çam ağacı dikmek bir gelenektir ve onlar evlendiklerinde ise ağaç kesilir ve dallarından sedir yapılırdı. Bir gün oradan geçmekte olan imparatorun kızının tahtirevanı kırıldığında, ona iştirak edenler sedir ağacının dallarını kesip ona getirdiler. Bunun üzerine Yahudiler ise derhal saldırıp, onları dövdüler. Romalılar, imparatora Yahudilerin isyan ettiğini bildirdi ve o da Yahudilerin üzerine yürüdü”⁸⁷¹ Babil Talmudu'nun bu aktarımını ise hatalı olarak kabul etmek mümkündür, zira Hadrianus'un herhangi bir çocuğu bulunmamaktadır. Ancak haklı olduğu husus isyan ile Bethar ilişkisidir. Bethar, Bar Kokhba İsyanı'nın son mevziisidir. Dio'da belirtildiği üzere isyanın hazırlığı uzun bir süre sürmüştür. Yahudiler, Hadrianus'un ve beraberindeki Roma lejyonlarının bölgeden tamamıyla uzaklaşmasını beklerken, bir yandan da dikkat çekmeyecek nitelikte silahlar üretmişlerdir.⁸⁷² Yahudilerin tek hazırlığı ise bu değildir, isyan için hazırladıkları yeraltı mağaraları, yeraltı geçitleri ve yeraltı sığınaklarıdır. Bu yeraltı kompleksleri isyan sırasında kaçmak, saklanmak, sığınmak, savunmak

⁸⁶⁷ Just. Mart. Apo. I, 31.6.

⁸⁶⁸ Bu konuya dair ayrıntılı bilgi için bkz: Mor 2016, s. 404-414. BT: Mas. Sanhedrin: 93b.

⁸⁶⁹ Cass. Dio. 69, 12, 2.

⁸⁷⁰ Mor 2012, s. 188.

⁸⁷¹ BT: Gittin: 57a.

⁸⁷² Cass. Dio. 69, 12, 2: “...τὰ ὅπλα τὰ ἐπιταχθέντα σφίσιν ἦττον ἐπιτήδεια ἐξἐπιτήδεος κατεσκευάσαν...”

ve gerilla savaşı yürütülebilmek için oluşturulmuştur.⁸⁷³ Bu yeraltı kompleksleri “bir bal peteği gibi yeraltından tahkimata sahip bir biçimde bütün Iudaea’yı sarmaktaydı.”⁸⁷⁴

İsyan üç sene sürmüş ve üç sene boyunca bağımsız bir İsrail devleti varlığını sürdürmüştür. Bu isyan esnasında tekrar başhahamlık tesis edilmiş, sünnet ibadeti sürdürülmüştür. İsyanın bu denli güçlü ve vurucu olmasının nedenleri ise tek bir kişi tarafından yürütülmesi, yani ilk isyandaki Yahudilerin kendi aralarındaki çıkar, isyan ve kişi sorunlarının bulunmaması ve muhtemelen civardan aldığı desteklerdir. Bu durum Dio tarafından “İlk başlarda Roma, onları pek umursamadı. Kısa bir süre sonra ise bütün Iudaea ayağa kalktı ve tüm her yerdeki Yahudiler isyan belirtisi göstermeye başladılar, bir araya geliyor ve gizliden gizliye veya açıktan Romalılara karşı düşmanlık belirtileri gösteriyorlardı. Iudaea dışındaki iki kavim de kazanç için onlara dahil oldu, hatta neredeyse tüm yeryüzü isyana dahil oldu da denilebilir” şeklinde aktarmaktadır. Burada kullanılan tüm yeryüzü ifadesi ise aynı anda günümüz İskoçya’sında ve Antiokheia kentinde de eşzamanlı isyanlar çıkmıştır. Bu isyanlar koordineli mi yoksa birbirinden bağımsız mı bilinmemektedir.⁸⁷⁵

4.3.3. İsyana Roma Müdahalesi

İsyanın bir anda her yerde organize bir şekilde ve tek bir komutadan çıktığı dışında konuya dair filolojik bir bulgu bulunmamaktadır. Ancak bu süreç içerisinde basılan sikkelerden Yahudilerin isyanda başarılı olduğu ve Roma’nın bu duruma karşı direnç göstermek için epey uğraştığı bilinmektedir. Dio, Roma’nın bu uğraşını şöyle anlatmaktadır: “Sonrasında onlara karşı Hadrianus, en iyi komutanlarını gönderdi. Bunların ilki Britania’da valiyken Yahudilere karşı göreve getirilen Iulius Severus’tu. Severus, onların çaresizliğini ve sayılarını göz önünde bulundurarak açıktan düşmanlarına hiç açıktan saldırarak riske girmemiştir. Fakat sayısının bolluğuna, altındaki astlarına şükranla ve Yahudileri yiyecek, içecekten mahrum ederek ve onları bulundukları yere kıştırarak, ufak gruplarla durdurarak bunu gerçekleştirebildi. Emin olmak için biraz yavaşça, fakat nispeten az tehlikeye girerek, onları çarptı, yordu ve kökten kazıdı. En nihayetinde pek azı hayatta kalabildi. En önemli elli ileri garnizonu ve 985 en ünlü köyü yerle bir edildi. 580.000 kişi muhtelif akınlarda ve savaşlarda kılıçtan geçirildi. Bu sayının belli bir kısmı açlıktan, hastalıktan ve ortaya çıkan yangından öldü. Böylelikle neredeyse Iudaea’nın tamamı ıssızlaştı... Yahudilerin saygı duydukları bir olgu olan Süleyman’ın Mezarı parçalarına ayrıldı ve çöktü ve pek çok çakal ve kurt şehirlerinin içinde uludu. Bunun dışında bu savaşta pek çok Romalı da mahvoldu. Bu yüzden Hadrianus, senatusa yönelik yazdığı

⁸⁷³ Stern 2008, s. 1892.

⁸⁷⁴ Sheppard, 2013, s. 89.

⁸⁷⁵ Feldman – Reinhold 1996, s. 297.

mektubunda imparatorlar tarafından kullanılması alışlagelmiş giriş paragrafını yazmamıştır: ‘Eğer siz ve çocuklarınız sağlıklıysa, bu iyidir, böylelikle ben ve lejyonlar sağlıklıdır.’⁸⁷⁶ Marcus Cornelius Fronto ise İmparator Marcus Aurelius’a “Büyükbabanız Hadrianus’un yönetimi altında Yahudiler tarafından ne de çok asker ölmüştür”⁸⁷⁷ demektedir. Hem Dio’nun hem de Fronto’nun duruma dair aktarımından Roma’nın bu isyanı bastırabilmek için çok fazla güç kullandığı ve epey bir kayıp verdiği anlaşılmaktadır.

Legio X Fretensis’in bölgeye konuşlandırıldığı önceki isyandan bilinmektedir.⁸⁷⁸ İsyandan önce Caesarea Maritima civarına yerleştirildiği bilinen Legio VI Ferrata’da, X Fretensis ile birlikte isyana karşı bölgede bulunan bir diğer Roma lejyonudur. Bu durum Hadrianus tarafından önceden sezinlenmiş olabilir veya daha önce Traianus’un Dacia’ya yakın noktalara yerleştirdiği gibi sınır güçlendirme amacı gütmüş olabilir.⁸⁷⁹

IMP CAES	Imp(eratore) Caes(are)
TR HAD AVG	Tr(aiano) Had(riano)
VEXIL LEG	Aug(usto) vexil(latio)
VI FERR ⁸⁸⁰	leg(ionis) VI Ferr(atae) ⁸⁸¹

Yani, “İmparator Caesar Traianus Hadrianus Augustus’un komutası altındaki VI Ferrata Lejyonu’ndan bir müfreze tarafından yapılmıştır” şeklinde verilen bu ve buna benzer pek çok yazıttan VI Ferrata’nın bölgede bulunduğu anlaşılmaktadır. Bölgede bulunduğu düşünülen bir diğer lejyon ise II Traiana Fortis’dir:

IMP	Imp(eratore) Caes(are)
CAES TRA HAD	Tra(iano) Had(riano)
AVG VEX LEG II	Aug(usto) vex(illatio)
TRA FOR ⁸⁸²	leg(ionis) II Tra(ianae)
	For(tis) ⁸⁸³

⁸⁷⁶ Cass. Dio. 69.13.3-14.3.

⁸⁷⁷ Front. Corr. II. s, 22: “avo vestro Hadriano imperium obtinente, quantum militum ab Iudaeis . . . caesum?”

⁸⁷⁸ Bknz: 4.1.5.

⁸⁷⁹ Isaac – Roll 1979/1, s. 66.

⁸⁸⁰ CIIP II, 1204. Ayrıca Legio VI Ferrata’nın bölgedeki varlığı için: CIIP II 1209, 1217, 1233, 1244 vd.

⁸⁸¹ Age.

⁸⁸² CIIP II, 1202. Ayrıca bknz: CIIP II 1227. CIIP I/2, 717

⁸⁸³ Age.

“İmparator Caesar Traianus Hadrianus Augustus’un komutası altında II Traiana Fortis Lejyonu’ndan bir müfreze tarafından yapılmıştır” şeklinde verilen bu yazıttan II Traiana Fortis’in de bölgede bulunduğu anlaşılmaktadır.⁸⁸⁴ Bölgede görev yaptığı bilinen bir diğer lejyon ise XXII Deiotariana’dır:

[[--]]	[[[Vexil(latio)]]
[[LE [--] I]]	le[g(ionis) XXI] I]
[[D [--] T [--] A]] ⁸⁸⁵	D[eio]t[ari]a(nae)]] ⁸⁸⁶

Yani, “XXII Deiotariana Lejyonu’ndan bir müfreze tarafından yapılmıştır” şeklinde verilmiş olan bu yazıttan XXII Deiotariana’nın da bölgede görev yaptığı anlaşılmaktadır. Ancak Mor’un belirttiği üzere bu lejyonun bölgede isyan döneminde görev yapıp yapmadığı bilinmemektedir.⁸⁸⁷ Tüm bu yazıtlar Hadrianus dönemine tarihlendirilmekle birlikte isyan dönemiyle örtüşmektedir. Bu lejyonlar dışında III Gallica, lejyonu da bölgeye bu dört lejyondan sonra çağırılmıştır.⁸⁸⁸ IV Scythica ve XVI Flavia Firma’nın da bölgede görev yaptığı düşünülmektedir,⁸⁸⁹ ancak Mor bu iki lejyonun bölgede olduğuna dair herhangi bir kanıt bulunmadığını belirtmektedir.⁸⁹⁰ Smallwood’un belirttiği üzere III. Cyrenaica, V Macedonia, XI Claudia ve X Gemina lejyonlarından takviye birlikler de Bar Kokhba’ya karşı savaşmıştır.⁸⁹¹ Ayrıca XII Fulminata Lejyonu’nun da bu savaşta yer aldığı bilinmektedir.⁸⁹²

Yukarıda belirtildiği gibi isyanın bir anda ve bölge genelinde başladığı bilinmektedir, ancak bu konuya dair kaynak bulunmadığından, hem Dio’nun hem Fronto’nun hem de epigrafik malzemenin yoğunluğu ve bahsi geçen ana görev alan lejyon ve yardımcı birlik sayısının fazlalığı sebebiyle isyanın Roma tarafından ciddi alınacak kadar büyük olduğu düşünülebilir.

İsyan Bethar isimli bir kentte son bulmuştur.⁸⁹³ Simon Bar Kokhba da isyan karargâhını bu kente kurmuştur.⁸⁹⁴ Bu kent dağ yamacına kurulu olup hem Hierosolyma-Gaza yoluna bakmakta hem de geniş bir vadiye bakmaktadır. Etrafı derin vadilerle çevrili olduğundan güney

⁸⁸⁴ Isaac – Roll 1979’da lejyonun bölgede bulunduğu dair pek çok yazıt bulunmaktadır.

⁸⁸⁵ CIIP II 1201.

⁸⁸⁶ Age.

⁸⁸⁷ Mor, 2016, s. 308.

⁸⁸⁸ Mor 2016, s. 294. Dando-Collins 2012, s. 113, 125.

⁸⁸⁹ Dando-Collins 2012, s. 113, 125.

⁸⁹⁰ Mor 2016, s. 307.

⁸⁹¹ Smallwood 1976, s. 447. Dando-Collins 2012, s. 111, 131, 159. Mor 2016, s. 297.

⁸⁹² Age, s. 481.

⁸⁹³ BT: Mas. Rosh. Hashana 18b, Mas. Ta’anith 31a, Mas. Gittin, 55b, 58a, vd.

⁸⁹⁴ Sheppard 2013, s. 89.

yamacındaki tepe bağlantısı dışında etrafı neredeyse coğrafi bir korunak sağlamaktadır.⁸⁹⁵ İsyan esnasında Yahudilerin Hierosolyma'yı tekrar inşa ettikleri veya edeceği vaatlerinin bulunduğu düşünülmektedir. Appianos'un "Hierosolyma...daha sonra Vespasianus tarafından yıkıldı ve Hadrianus aynısını bizim zamanımızda da yaptı"⁸⁹⁶ şeklindeki aktarımından Hierosolyma'nın da savaşta Yahudilerin elinde olduğu düşünülebilir. İsyanı katılanların genel olarak bütün Yahudiler ve erken Hristiyanlar olduğu düşünülmektedir. İsyanı karşı duran kesimin ise bölgede yaşayan Yunan kültürünü ve dilini benimsemiş nüfus olduğu düşünülmektedir. Hadrianus'un imparatorluk genelinde yürüttüğü Hellenizm akımının en büyük etkilerinden birisi Roma'nın azınlıkta kaldığı yerlerde Yunanca konuşan veya Yunan kültürüne sahip kişilerin öne çıkabilmeleridir.⁸⁹⁷ Bu durum ise Roma'ya bölgede doğal bir müttefik sağlamaktadır. Yunanların ve Romalıların doğrudan bölgeye büyük kalabalıklar taşımadığı göz önünde bulundurulunca bu Yunan veya Roma kültürünü benimsemiş yığınların Yahudilerin göçünden önce bölgede yaşayan bölgenin yerel halkı olduğu düşünülebilir. İsyanın daha önceki isyanlarda olduğu gibi Şabat gününde sonlandığı bilinmektedir.⁸⁹⁸ Bethar'da bulunan herkes kılıçtan geçirilmiştir.⁸⁹⁹ Ayrıca pek çok Yahudi'nin isyandan sonra öldürüldüğü Babil Talmudu'nda yer almakta ve pek çoğu şehit olarak adlandırılmaktadır.⁹⁰⁰ Son olarak isyanın bu denli uzun sürmesinin yegâne sebebi isyancıların coğrafyanın kendilerine sunduğu yeraltı mağaralarını ve çölleri aktif olarak kullanabilmesidir. Roma ise yine isyanın merkezini en sona bırakmış ve çember daraltarak onu önce yalnızlaştırmış ardından ise dış dünyayla iletişimsiz bir noktaya sürükleyerek isyanı sonuçlandırmıştır.

4.3.4. Bar Kokhba İsyanı'nın Sonuçları

İsyan Roma'nın büyük kayıplara rağmen Bar Kokhba önderliğindeki Yahudi isyancıları mağlup etmesiyle sonuçlanmıştır. Savaşta Dio'ya göre 580.000 Yahudi öldürülmüş ve 985 Yahudi yerleşimi ile 50 garnizonu yerle bir edilmiştir.⁹⁰¹ Babil Talmudu'na göreyse sadece Bethar'da 400.000'ü aşkın Yahudi öldürülmüştür.⁹⁰² Muhtemelen Dio'nun verdiği rakam bütün bölge açısından doğru kabul edilebilir. Yahudi kaynakları Bethar'ın düşüşüyle İkinci Tapınak'ın yıkılmasını eşdeğer görmektedirler: "Temmuz'un dokuzunca gününde Birinci ve

⁸⁹⁵ Stern 2008, s. 1604: Kaynak içerisinde pek çok kuşatma araç gerecinin ve büyük ölçekli fırlatma taşları ile okların arkeolojik bulgu olarak bulunduğu aktarılmaktadır. Böylece kentte kuşatma varlığı ispat edilebilmektedir.

⁸⁹⁶ App. His. Syr. 8. 50: "...Ἱεροσόλυμα...Ὁὐεσπασιανὸς αὐθις οἰκισθεῖσαν κατέσκαψε, καὶ Ἀδριανὸς αὐθις ἐπ' ἐμοῦ."

⁸⁹⁷ Applebaum 1984, s. 38.

⁸⁹⁸ Sheppard 2013, s. 90.

⁸⁹⁹ Sicker 2011, s. 186.

⁹⁰⁰ BT: Mas. Berachoth 57b, Menachoth 29b, Avodah Zarah 11b vd.

⁹⁰¹ Cass. Dio. 69.13.3-14.3.

⁹⁰² BT: Mas. Gittin 57b.

İkinci Tapınak yok edildi ve Bethar ele geçirildi ve şehir (Hierosolyma) saban ile sürüldü.”⁹⁰³ Burada verilen saban ile sürülmek⁹⁰⁴ ifadesi muhtemelen şehrin yerle bir edildiğini ve daha önce Kartaca’da uygulanan sistemle aynı şeyi temsil etmektedir.⁹⁰⁵ İsyanın ardından X Fretensis, Hierosolyma’daki yerine konuşlandırılmıştır, VI Ferrata ise Caparcotna’ya dönmüştür.⁹⁰⁶ İsyanda büyük tahribat gördüğü düşünülen Legio II Traiana muhtemelen Hadrianus’un emriyle dağıtılmıştır.⁹⁰⁷

İsyandan önce ilan edilen Colonia Aelia Capitolina, basılan sikkeler dışında Digesta’da da ilan edilmiştir.⁹⁰⁸ Aelia Capitolina ismi ise Aelius ile Capitolinus’un birleşiminden meydana getirilmiştir, yani Aelius Hadrianus ile Iuppiter Capitolinus isimleri birleştirilerek oluşturulmuştur.⁹⁰⁹ Böylelikle Hadrianus’un kendisini tanrılarla denk gördüğü düşünülebilir. Aelia Capitolina’da yıkılmış İkinci Tapınak’ın olduğu yere bir adet Iuppiter Tapınağı inşa edildiği bilinmektedir.⁹¹⁰ Tapınak dağına bunun dışında herhangi bir tapınağın inşa edilip edilmediği ise tartışmalıdır.⁹¹¹ Bir kentin yerli ve baskın unsurunun bütünüyle boşaltılıp yerine yeni yerleşimcilerle yeni bir kent inşası da Hadrianus’un tüm bunları yaparken attığı ilk adımdır.⁹¹² Bu adıma istinaden ortaya çıkan bir sonuç da Hierosolyma’nın artık paganlaşmış olmasıdır. Yani Colonia Aelia Capitolina olmuştur ve kabul edilebilir bir şey olarak muhtemelen Hadrianus’un heykeli de dikilmiştir.⁹¹³ Bu kent Roma’nın Colonia Prima Flavia Augusta Caesarea’dan sonra bölgedeki ikinci kolonosidir. Hadrianus’tan sonra Roma imparatoru olan Antoninus Pius’un Aelia Capitolina’da basılmış sikkelerinde şehirde Ares, Sarapis, Dioskuroi,⁹¹⁴ Dionysios kütlerinin de bulunduğu görülmektedir.⁹¹⁵ Hierosolyma ismen ve kültürel olarak dönüştürüldüğü gibi mimari açısından da dönüştürülmüştür. Şehrin her

⁹⁰³ BT: Mas. Rosh Hashana 18b.

⁹⁰⁴ Bknz: Sikke 15.

⁹⁰⁵ Smallwood 1976, s. 459.

⁹⁰⁶ Smallwood 1976, s. 457. Isaac 2017, s. 12.

⁹⁰⁷ Urllouiu 2010, s. 11.

⁹⁰⁸ Digest. L, 15, 6: “In Palaestina duae fuerunt coloniae, Caesariensis et Aelia Capitolina, sed neutra ius Italicum habet.”

⁹⁰⁹ Golan 1986, s. 238.

⁹¹⁰ Cass. Dio. 69, 12, 1.

⁹¹¹ Smallwood 1976, s. 460.

⁹¹² Goodman 2004, s. 28.

⁹¹³ Schäfer 2003, s. 164.

⁹¹⁴ Levha 3: Sikke 24: AE, 23mm, 10.12 gr. Ön Yüzde: IMP ANTONINVS AVG PP P yazısının ortasında sağa dönük kafasında defne bulunan ve hem toga hem de göğüs zırhı giymiş Antoninus Pius bulunmaktadır. Arka yüzde ise CO A-E CA yazısı sağ merkezden saat yönüne doğru yazılmıştır ve Dioskuroi sağ ve solda birbirlerine bakarak durmaktadır, kafalarının üzerinde yıldızlar bulunmakta ve bir elleriyle mızrak tutarken diğerleri bellerindedir, ortalarında ise cephede duran ve kafası sağa dönük bir kartal bulunmaktadır. Yaklaşık olarak darp tarihi: MS 130 öncesi, Antoninus Pius Dönemi, Aelia Capitolina, Palaestina.

⁹¹⁵ Smallwood 1976, s. 460.

yanında Roma mimarisinin izlerine rastlanabilmektedir.⁹¹⁶ Palaestina genelinde yollar yenilenmiş, yeni yollar yapılmış ve bağlantılar artırılmıştır.⁹¹⁷ Bu yolların inşasının muhtemel nedeni olası bir durumda daha hızlı ve kolaylıkla müdahale sağlayabilmesidir.⁹¹⁸ Savaşın en yıkıcı boyutlarından birisi Hieorsolyma'daki Yahudilerin bütünüünün kovulması ve diğer Yahudilerin Hierosolyma'ya adım atmasının yasaklanmasıdır.⁹¹⁹ Böylelikle artık topyekûn pagan bir Aelia Capitolina'dan söz edilebilmektedir. Şehirden kovulan ve isyanlar, savaşlar, sürgünler, köleleştirmeler sebebiyle bölgeyi terk eden Yahudiler dünyanın en yaygın diasporasını oluşturmuştur. Aelia Capitolina'nın ilanından sonra forumuna giden yola Hadrianus tarafından günümüzde Ecce Homo adıyla anılan bir tak inşa edilmiştir.⁹²⁰ Ayrıca bölgenin adı Iudaea olarak değil, bütünüyle Syria-Palaestina olarak adlandırılmıştır. Werner Eck'in belirttiği üzere bu Roma'nın büsbütün bir coğrafi ismi sildiği ilk örnektir.⁹²¹

Samaria'daki Yahudiler açısından kutsal bir dağ olarak kabul edilen Gerizim Dağı'na da Iuppiter Tapınağı inşa edilmiştir.⁹²² Antoninus Pius ve halefleri döneminde basılan sikkelerde dağ ve Iuppiter Tapınağı aynı anda verilmektedir.⁹²³ Samarialılar isyana dahil olmamalarına rağmen Yahweh'e ibadet etmeleri cezalandırılmaları için yeterli olmuştur.⁹²⁴ Ayrıca Yahudiler açısından kutsal olarak addedilen başka bir mekânda yeni bir tapınak oluşumunun da önüne geçilmiştir. Yahudilerin ibadetleri, günleri, bayramları da yasaklanmıştır. Buna dair Babil Talmudu bir takım ibadetlerin gizlenerek yapıldığını belirtmektedir.⁹²⁵

⁹¹⁶ Stern 1993, s. 758-797.

⁹¹⁷ Avi-Yonah 1950-51.

⁹¹⁸ Karş. Harita 3 ve Harita 4

⁹¹⁹ Eus. His. Ecc. 4, 6, 3: "...τὸ πᾶν ἔθνος ἐξ ἐκείνου καὶ τῆς περὶ τὰ Ἱεροσόλυμα γῆς πάμπαν ἐπιβαίνειν εἴργεται νόμου δόγματι καὶ διατάξεσιν Ἀδριανοῦ..."

⁹²⁰ Smallwood 1976, s. 462.

⁹²¹ Eck 1999, s. 88-89.

⁹²² Bull 1967.

⁹²³ Evans 2011.

⁹²⁴ Smallwood 1976, s. 462.

⁹²⁵ BT: Mas. Baba. Bathra: 60b: "Bugünden itibaren bize karşı zalimce kararlar veren İktidar güç kazandı ve Torah'a ve öğretilerine uymamızı yasakladı ve "oğlun haftasına" girmemizi engelledi. Yasalarla bizim evlenmemiz ve çocuk yapmamız men edildi. Burada bahsedilen oğlun haftası, Bar Kokhba İsyanı'ndan sonra sünnet kelimesi için kullanılan bir çeşit şifredir.

SONUÇ

İsyanların büyük bir yenilgiyle sona ermesinin ardından, hem Yahudileri hem de o dönemin bilindik dünyasını etkileyen çok ciddi sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bu sonuçları kabaca kültürel, askeri ve demografik açılardan değerlendirebilmek mümkündür. Yahudilerin Roma'ya karşı yaptıkları mücadele doğası gereği bir isyandır. Çünkü isyanın niteliği olan bütün nitelikleri barındırmaktadır. Örgütlü, düzenli ve belli bir hedefi amaçlayan dışsal değil Roma'ya içkin bir tehlike olduğundan ötürü, savaş veya direniş değil, doğrudan bir isyandır. Roma açısından görüldüğü üzere hem bir hudut hem de iki geniş ticaret alanı ortasında kalan uygar bölge statüsünde olan bir bölgedir ve bu bölgenin elde bulundurulması hem doğu hem de Akdeniz havzasında ticaretin ve Roma nüfzunun süreceği anlamına gelmektedir.

Kültürel açıdan değerlendirildiğinde daha önceki bölümlerde belirtilen pek çok farklı kültürün bulunduğu Iudaea bölgesinin tarihsel birikimini kendi kültürüne aktarmış olan Yahudi kültürü, göç eden Yahudilerle birlikte göç etmiştir. Yani Yahudilerin batıya göç ederken kendileriyle birlikte muhafaza ettikleri en önemli unsurların başında kültürlerini taşımaları gelmektedir. Bu kültür taşıma Yahudilerin özellikle isyanların ardından dış kültürlerle güvenememesinden kaynaklı ortaya çıkmış muhafazakâr özellikleriyle alakalıdır. Bu muhafazakâr özellikleri kendilerinin Doğu Akdeniz'de geliştirdikleri kültürlerini Batı'da da barındırmalarına yol açmış ve böylelikle neredeyse tarih boyunca sürecektir olan Avrupa ve Yahudi karşıtlığı başlatmıştır. İsyanların temelde çıkış sebebi denilebilecek unsur da kültürel olarak farklı olan bir halkın aynı bölge üzerinde birleşik bir halde bulunmasıydı. Bu bir arada bulunma durumu zaman içerisinde örgütlü bir isyana dönüşmüştü. Yine aynı kültürel yapı diasporayı oluşturdıkları coğrafyalarda da bir arada yaşamalarına ve gittikleri yerleri yine kendi kültürel yapılarıyla örtüşecek şekilde değiştirmelerine yol açmıştır. Fakat bölgedeki yoğun Yahudi göçünün yanı sıra Doğu Roma İmparatorluğu altında, Arap işgalinde ve sonrasında, Osmanlı Devleti altında ve sonrasında da bölgede yaşayan Yahudilerin olduğu unutulmamalıdır. Bahsi geçen göç bütün bir bölgenin topyekûn göçü değil, bölgede barınamayan Yahudilerin göçüdür. Özellikle Arapların bölgeyi işgal etmesinin ardından bölgede Yahudi kimliği gizlenmiş ve filolojik üretim neredeyse durma noktasına gelmiştir.⁹²⁶ Yukarıda anlatıldığı üzere Agrippa ve civarındaki Yahudiler ile özellikle Galilaea ve Samaria'da isyan karşıtı Yahudi nüfus bulunmaktaydı. Bölgede kalan Yahudiler ise isyanlarda özellikle Birinci Yahudi İsyanı'nda isyancılara karşı Roma'yla birlikte hareket eden Yahudi

⁹²⁶ Schäfer 2003, s. 198.

kesim olarak düşünülebilir. Ek olarak Batı’da bulunan bütün Yahudiler bir göç sürüsünün parçası değildir. Muhtemelen pek çoğu daha önceki savaşlarda, isyanlarda veya işgallerde köleleştirilmiş Yahudilerin oluşturduğu topluluklardan oluşmaktadır.⁹²⁷

Bunun dışında tarih akışı içerisinde görüldüğü üzere isyanların sonucunda göç eden Yahudiler, yerleştikleri coğrafyaya ait yazılı veya sözlü kuralları benimsemeleri dışında o coğrafyaya ait dil ve kültürel öğeleri de öğrenmişlerdir. Bu durum ise karşımıza İbranice’nin yaşadığı bir batı çıkarmakta ve bir isyanın yarattığı sonuçların pek çok kültürel sonucu olduğunu göstermektedir. Bu durum dışında Yahudiler bölgeden öğrendikleri, tarım, hayvancılık gibi zanaat işlerinin yanı sıra yine bölgeden bildikleri tüccarlığı da taşımışlardır. O dönem içerisinde Yahudiliği de diğer etnik gruplardan farklı kılan sebep isyana sebep oldukları bu kültürel yapıydı. Diğer halklar bulundukları bölgenin adıyla, yani etnocoğrafik bir adlandırmayla anılırken, Yahudiler doğrudan inandıkları tanrıdan türemiş bir isimle anılmaktaydılar.⁹²⁸ Rutgers’in deyişiyle:

“Yahudiler yalnızca Roma’da değil bütün Roma İmparatorluğu’nda yalnızca aynı dini inançlar ve ibadetlerin sürdürülmesinden kaynaklanmayan, aynı zamanda aynı tarih akışında birbirleriyle paylaştıkları bilgiden de kaynaklanan iç tutarlılığı sağlamış dinsel bir birlik inşa ettiler. Bir başka deyişle Yahudilerin eski Roma’da mutlaka hissetmiş olmaları gereken o şehre ait olma hissini, Suriyeli göçmenler hiçbir zaman hissetmediler, hatta hissedemezlerdi de. Roma’nın Yahudileri bir halktı, bu açıdan bakıldığında onları Suriyeli komşuları değildi.”⁹²⁹

İşte tam da bu sebepten kaynaklı olarak Yahudiler gittikleri her şehri kendi şehirleri haline getirebildiler. Bunun da muhtemel sebebi muhafaza ettikleri kültürleri ve bir arada yaşama tavırlarıydı. Kültürel anlamda son olarak Batı’da kültürel olarak varlıklarını sürdürdüklerine dair en somut örnek olarak Geç Antikçağ, Ortaçağ ve sonrasında bıraktıkları mezar yazıtlarıdır. Bu mezar taşları genellikle menorah veya Yahudiliği simgeleyen pek çok öğeye sahiptir. Bu mezar taşlarında görünen bir diğer unsur ise isimlerinin Latince yazılsalar dahi Yahudi kökenli oluşudur.⁹³⁰ Ancak bu mezar yazıtları Batı’da Latince yazılırken

⁹²⁷ Buna örnek olarak Büyük Herodes Dönemi’ndeki Augustus’un eşi Livia Drusila ya da Iulia’nın kölesi Akme bir Yahudidir: Ios. A. I. 17, 5, 7. Ios. B. I. 3.532’de Yahudilerin köleleştirilmesine ve Batı’ya satılmasına dair pek çok sayı ve örnek vermektedir.

⁹²⁸ Noy 2000, s. 255.

⁹²⁹ Rutgers 1995, s. 48-49.

⁹³⁰ JIWE I ve JIWE II’de ayrıntılı olarak Batı’da yer alan ve Geç Antikçağ ya da Ortaçağ’a tarihlendirilen mezar yazıtları verilmiştir.

Doğu’ ve nispeten Doğu denilebilecek noktalarda Yunanca yazılmıştır. Burada da aynı kurallar geçerlidir.⁹³¹

İsyanların sonucu olarak kabul edilebilecek bir diğer husus ise demografik değişimdir. Bu sonuçlar Roma tarafından bir zafer olarak görülse de esasen Yahudi isyanlarını neticesi bir zafer olmaktan çok Roma için ciddi dezavantajlar doğurmuştur. Bu dezavantajların tek sebebi isyanların yarattığı büyük demografik değişimlerdir. Bu demografik değişimler ise Yahudilerin isyanların ya da özellikle Bar Kokhba İsyanı’nın ardından artık bölgede barınamayacaklarını görmelerinden ötürü o dönem bilindik dünyanın neredeyse tamamına göç etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu kitlesel ama birbirinden kopuk göçler bilindik dünyanın neredeyse tamamında Yahudi diasporası oluşmuştur. Bu diaspora oluşumunun neden olduğu pek çok olaydan birisi hem bulunduğu çağda Hristiyanların meşrulaşmasına yol açan nedenler arasında yer alması hem de bütünleşik pagan olan Roma’nın batıdaki topraklarına monoteist bir düşüncenin girişini sağlamasıdır. Bunun dışında ise Roma’nın birleşik halde galip geldiği iç düşmanları artık imparatorluğun tamamına yayılmış haldedir. Bu durum ise zaten çoğu durumda gizli şekilde ibadet eden bir kitlenin imparatorluğun pek çok köşesinde bulunmasını ve takip edilmesini güç hale getirmiştir. Ayrıca bu demografik değişimlere yol açan Yahudi göçleri Yahudiler tarafından da Yahweh’in onlara verdiği Yahudiliğin yayılması görevi olarak görülmektedir.⁹³² Yani Yahudiler bu göç ve sürgünlerle birlikte Yahudiliği evrensel bir hale getirebilme görevini sürdürmekteydiler. Bir diğer açıdan ise göç eden yani kölelikle, sürgünle ya da yasak sebebiyle bölgeden uzaklaşmak zorunda kalan Yahudi açısından bu bir çeşit Musa’nın Mısır’dan Çıkışı’na benzemektedir.⁹³³ Ayrıca göç ettiği bölgelerin ve şehirlerin isimlerini alıp kendilerini o bölgeye ait olarak göstermekte ve bölgede atasal bir köken yaratmaktadırlar. Bu durum da neredeyse her şehirde Yahudi yerleşimi oluşumuna yol açmıştır. Kısacası bu demografik göçle hem Roma hem de Yahudiler değişmiştir, ancak birisi öz kimliğini benliğinde muhafaza ederken, bir diğeri bu değişimi kendi içerisinde yaşamıştır. Rutgers’in Abraham Berliner’e atfederek ve biraz da değiştirerek aktardığı gibi “Yahudi oldular, sonra da Romalı oldular, nihayetinde Romalı Yahudi oldular.”⁹³⁴ Ancak Berliner’in kendisinden vermek yüzyılı aşkın bir süredir geçerli olan bir durumu özetliyor: “Yahudi kaldılar, aynı zamanda Romalı oldular, nihayetinde Romalı Yahudi oldular.”⁹³⁵ Yani kısaca, isyandan sonra Yahudilere ne

⁹³¹ IJO I ve IJO III’de ayrıntılı olarak Doğu’da yer alan Geç Antikçağ ile Ortaçağ’a tarihlendirilen mezar yazıtları verilmiştir.

⁹³² Gafni 1997, s. 40. Noy 2000, s. 261. Ayrıca Tanah, Ağıtlar: 1’de bu sürgün ve göçlerin Yahweh’in Yahudilere verdiği ceza olduğunu ve görevleri olduğu anlatılmaktadır.

⁹³³ Hezser 2005, s. 379.

⁹³⁴ Rutgers 1995, s. 268.

⁹³⁵ Berliner 1983, s. 93: “Sie blieben Juden, wurden aber auch Römer — römische Juden.”

olduğu sorusunun cevabı, Doğu Akdeniz’den Roma’nın geneline kölelikle, göçle veya sürgünle yayılan Yahudiler gittikleri yerlerde dil ve dinlerini muhafaza etmiştir, ancak bulundukları mekânın etkin kültürünü de benimsemiştir. Böylelikle hem kendilerini o toplumdan soyutlamamış hem de Yahudiler olarak bir arada, aynı mekânda yaşayabilmişlerdir. Dini ibadetleri ve kimlikleri ise bazı zaman ve yerlerde gizli şekilde, bazı zamanlarda ve yerlerde ise açık şekilde süregelmiştir. Bu şekilde ortaya çıkan Yahudi diasporaları Ortaçağ ve Modern Çağ içerisindeki pek çok sürgün, katliam ve savaşa rağmen Doğu Akdeniz göçünden günümüze dek varlıklarını sürdürebilmişlerdir.

Kültürel ve demografik boyutlarının dışında politik ve askeri olarak isyanların farklı sonuçları bulunmaktadır. Yahudilerin genel olarak isyanlarda hem sayısal hem de yerleşke olarak kalabalık taraf olmasına rağmen genel anlamıyla Roma’yla karşılaştığı durumlarda savaştan ya zafere rağmen ciddi kayıplarla ayrılmış ya da mağlubiyetle ayrılmıştır. Antik kaynaklar bu mağlubiyet durumlarında kayıplara dair çok ciddi rakamlar vermektedir. Bunların büyük çoğunluğu yukarıda arkeolojik kaynaklar ışığında değerlendirilmiş ve ortalama rakamlar verilmiştir. Ancak buna rağmen tek bir noktada verdiği kayıpların sayısı neredeyse Roma’nın bölgede yürüttüğü savaşlarda kullandığı asker sayısı ile eşdeğer durumdadır. Bunun sebebi ise bu tezin askeri sonuçlarından birisini doğuyurur. Birinci Yahudi İsyanı’nda düzenli Roma Ordusu’na karşı düzenli, ama eğitimsiz, örgütlü, ama organize olamayan bir orduyla karşılık veren Yahudiler, neredeyse girdiği her savaştan mağlubiyetle ayrılmıştır. İsyan bir anda sönümlenmemiş veya bastırılammıştır, bu da isyanın yaygın ve hisar arkası savunma yürütebilmesiyle alakalıdır. Ancak buna rağmen Roma’nın askeri teknoloji kullanımına Yahudiler Iotapata dışında karşılık verememiştir. Iotapata’da verilen karşılık da Iosephus tarafından aktarılmıştır, yani olup olmadığına dair her daim bir soru işareti koymak elverişlidir. Yani Roma Ordusu, hem askeri teknoloji kullanımında hem eğitimsiz bir düzenli orduya karşı verdiği sistematik karşılıklarla hem de ciddi ölçekteki bir isyanı bastırmada başarılı olabilmıştır. Bunun dışında ilk isyana dair en temel problemlerden birisi ise siyasal kısmıydı. Eğitimsiz ordunun dışında kalan siyasal kriz isyanın seyrini ciddi biçimde etkilemiş ve Yahudilerin sürekli olarak kendi içlerinde savaşmalarına yol açmıştır. Kendi aralarındaki bu siyasal kriz isyanın ilerleyişini de etkilemiştir. Çünkü sürekli olarak isyanın liderliğini veya başhaham pozisyonunu ele geçirmek için Yahudiler arasında bir savaş hâkim olmuştur. Bu durum ise en nihayetinde Yahudilerin çözülmesi ve halkın isyana katılım oranını düşürmüştür.

Yahudiler ise askeri açıdan bir sonraki isyana kadar daha tertip ve nizam arayışına girişmiş olmalıdır ki Bar Kokhba’nın uyguladığı genel askeri strateji savunma değil de saldırı

güdüyorsa bugün gerilla savaşı adını verdiğimiz askeri düzendir. Ayrıca bu savaşta birincisinde uygulanamayan politik strateji de uygulanmış ve isyan içerisinde herhangi bir liderlik krizi veya örgütlenme problemi yaşanmamıştır. Bu politik ve askeri savaş stratejisinin oturtulması ve Yahudilerin de dikkat çekmeden kendilerini ve coğrafyalarını isyana hazırlamasını Roma'nın ilk isyandan daha fazla lejyonu bölgeye göndermesine ve bu işi bir öncekinden daha ciddi almasına yol açmıştır. En nihayetinde Roma muzaffer olarak savaş alanından ayrılmış ve bıraktığı ciddi tahribatla bölge kültürel olarak Hellenleşmiştir. Bölgeye gelen Deniz kavimleri ve Yahudilerden çok öncesinde, bölge Prehistorya'dan itibaren kendi içerisinde doğal yerleşimci barındırmıştır. Bu yerleşimcilerin büyük ihtimalle antik kaynaklarda bahsi geçen isyana dahil olmayan Hellenler olduğu düşünülebilir. Çünkü bölgeye ne Yunan ne de Roma tarafından anakaradan kitlesel bir göç yapılmamıştır. Fakat antik kaynaklara bakıldığında bölgede fazlasıyla Hellen varlığına rastlanmaktadır. Bu Hellen olarak adlandırılanların aynı zamanda bölgede Yunanca konuşan doğal pagan nüfusun olduğunu da varsaymak mümkündür. Ancak herhalükarda bu yerleşimcilerin Büyük İskender'den de Dareios'tan da çok öncelerinden beri orada olduğunu kabul etmek mümkündür, çünkü hem Assur hem de Babil dönemlerinde bölgede yalnızca Yahudilere yönelik bir karşıtlık oluşturuluyor ve bölgenin bütünüyle boşaltılmadığı da göz önünde bulundurulduğunda bu doğal yerleşimcilerin zaman içerisinde Hellenleştiği kabul edilebilir. Bu Hellenleşenler ise her isyanın bir çeşit karşıtı pozisyonunda bekaları gereği yer almışlardır. En sonunda ise isyanlar ve savaşlarla kültürel olarak boşaltılan bölgedeki Yahudi nüfusunda nispi bir azalma ve Hellen olarak anılan bölge halkında ise ciddi bir artış söz konusudur. Bu iki kültür arasındaki kültürel hegemonya krizi Hristiyan kültürüne de etki etmiş olacak ki İncil'in Galatyalılar kısmının 3:28'inde "Artık ne Yahudi ne Hellen, ne köle ne özgür, ne erkek ne kadın ayrımı var" denmektedir.⁹³⁶ Askeri sonuç olarak öne çıkacak bir diğer husus ise her iki tarafın da coğrafyayı kullanımıdır. Her iki taraf da coğrafyayı pratikle ilişkilendirmiş. Yahudiler açısından bunun en belirgin örnekleri hisarların konuşlandırıldığı yerler, mağaralar ve çöllerin kullanımı, nehirlerin bir sınır olarak düşünülmesi olarak gösterilebilir. Roma açısından ise coğrafyanın pratikle ilişkisi isyanların bastırılmasında izlenilen rotalardan görülebilir: İsyanın merkezini yalnızlaştırmak, su kaynaklarından uzak tutmak, civar mevkileri ele geçirecek olası kaçışları engellemek ve dağları, tepeleri doğal bir bariyer olarak kullanmak.

Özetle, Yahudiler, kendi kültürel hegemonyaları ve sınıfsal çıkarları neticesinde giriştikleri ilk mücadele neticesinde şehirlerini, tapınaklarını, kutsal addettikleri nesnelerini,

⁹³⁶ İncil, Paulus'tan Galatyalılara Mektup: 3:28.

dini otoritelerini, meclislerini ve binlerce kişiyi kaybetmişlerdir. Bununla birlikte ilk isyanda ortaya çıkan şehir-kırsal ayrımı yok olmuş, Yahudilerin neredeyse bütünü kırsal hayatı sürer hale gelmiştir. İkincisi neticesinde ise bölgede Yahudi namına geride kalan tüm her şeyi yitirmişlerdir. Bu durum sonuç olarak özellikle Batı ve Güney Avrupa'ya yönelik ciddi göçlere yol açmıştır. Diasporaların oluşması ile birleşik yerleşimlerin sağlanması, belli bir süre sonunda pek çok iş kolunda öne çıkan Yahudilerin varlığını mümkün kılmıştır. Yahudilerin bu varlığı ise Ortaçağ'da ve Geç Ortaçağ'da Avrupa'nın dört bir tarafından kitlesel olarak kovulan veya sürülen Yahudilere dek sürmüştür. Kısacası Yahudiler, Yahudi olarak varlıklarının ilk aşamasından itibaren yerleşik bir yaşam sürseler dahi, tarihsel krizler içerisinde kendilerini göçebe olarak bulmuşlardır. Son olaraksa Tanah, bütün isyanlarda isyan liderlerinin kullanışlı bir silahı olmuştur. Tanah, isyanın genel seyri içerisinde hem Latin-Yunan kaynaklarında hem de Yahudi kaynaklarında, gerek isyanların doğuşunda kullandıkları bir silah, gerek yaptıkları bir hatada veya alacakları bir kararda temyiz kâğıdı, gerekse de insanları şehitlik veya özgürlük uğruna savaşmak için bir ikna yöntemi olmuştur.

KAYNAKÇA*

Antik Kaynaklar

- Ant. It. Itenerarium Antonini Avgvsti et Hierosolymitanvm, Çev. ve Ed.: G. Parthey, M. Finder, F. Nicolai Berolini Publishing, 1848.
- App. His.: Appianos, Rhomaika / Roman History, Volume I, II, Ed. ve Çev. Brian McGing, Loeb Classical Library 2, 3, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1912. Roman History, Volume III: The Civil Wars, Books 1-3.26. Çev. Horace White, Loeb Classical Library 4, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1913.
- Aris. Let.: Aristeas, Letters of Ariteas, Çev: H. St . J. Thackeray, Society for Promoting Christian Knowledge, Londra, 1917.
- Cass. Dio.: Cassius Dio, Romaike Historia / Dio's Roman History: I-IX, Çev. Earnest Cary, 9 Volume, The Loeb Classical Library. London: Heinemann - Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1914-1927.
- Cic. Ora.: Marcus Tullius Cicero, Orationes, / Pro Flacco, Pro Caelio, Pro Cluentio, De Provinciae 10 Volume, Çev. C. Macdonald, Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2015.
- Cic. De. Pro. Cons.: Marcus Tullius Cicero, Orationes, "De provinciis consularibus", Çev: J. H. Freese, R Gardner, H. H. Grose, C. Macdonald, N. Watts. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2015.
- Digest.: Digesta Iustiniani Augusti, Theodor Mommsen, Paulus Krueger, Vol I-II, Weidmann, Berlin, 1870.
- Diod.: Diodorus Siculus, Historika Bibliotheka Library of History, 1 Volume, 1-2.34. kitaplar Çev. C. H. Oldfather, Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1933.

*Antik kaynakların kısaltma listesi olarak LJS'den faydalanılmıştır.

- Eus. His. Ecc. Eusebius, *Historia Ekklesiastika*, The Ecclesiastical History, Vol 1-2, Eusebius of Caesarea, Çev: Kirsopp Lake. J.E.L. Oulton, H.J. Lawlor, William Heinemann, G.P. Putnam's Press, Harvard University Press, Londra, 1926-1932.
- Fron. Corr.: Marcus Cornelius Fronto, Correspondence, Volume II, Çev. C. R. Haines. Loeb Classical Library 113, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1920.
- Hor.: Quintus Horatius Flaccus, Satires, Epistles / The Art of Poetry, Çev. H. Rushton Fairclough, Loeb Classical Library 194. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1926.
- Ios. A. I.: Flavius Iosephus, *Ioudaikē Arkhaiologia* / Jewish Antiquities, 5 Volume, Çev. Ralph Marcus, Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1943.
- Ios. B. I.: Flavius Iosephus, *Historia Ioudaikou Polemou Pros Rōmaious* / The Jewish War, 3 Volume, Çev. H. St. J. Thackeray, Loeb Classical Library, Cambridge, Mass: Harvard University Press, 2015.
- Ios. Vit.: Flavius Iosephus. The Works of Flavius Josephus. Çev. W. Whiston, A.M. Auburn ve B. J. E. Beardsley. 1895.
- Just. Mart. Apo. Ioustinos Martyr, *Apologia I-II*, Çev: D. Minns, P. Parvis, Oxford University Press, 2009.
- Liv.: Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, History of Rome Vol. I-XIII, Books, 1-45, Çev: B. O. Foster, F. G. Moore, A. C. Schlesinger, J. C. Yardley, E. T. Sage, Harvard University Press, 1919-2018.
- Pau. De. Gre.: Pausanias, *Description of Greece*, Çev. W.H.S. Jones, Litt.D., H.A. Ormerod, M.A., 4 Volume, Cambridge, MA, Harvard University Press, London, William Heinemann Ltd. 1918.
- Plin. Eld. Nat.: Gaius Plinius Secundus, *Naturalis Historia*, Çev. H. Rackham. The Loeb Classical Library, London, England - Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1997.

- Phil. Aleks.: Philon Iudaeus, Works of Philo: Complete and Unabridged, Çev: C. D. Yonge, Hendrickson Publishers, 1993.
- Plut. P. L.: Plutarkhos, Bioi Paralleloi, Volume I- XI. Çev., Bernadotte Perrin. I-XI. The Loeb Classical Library, London: Heinemann - Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1914-1926.
- Poly. Hist...: Polybios, Historiae / The Histories, 3 Volume, Çev. W. R. Paton, Ed. F. W. Walbank, Christian Habicht. Loeb Classical Library 160, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2012.
- Pomp. Mela. De. Chor.: Pomponius Mela, De chorographia libri tres, University of Michigan Library, January 1, 1880.
- Pto. Geo.: Claudius Ptolemaeus, Geographica, Çev. E. L. Stevenson, J. Fischer, New York Public Library, 1991.
- Strb.: Strabon, Geography,: Books 15-16. Çev., Horace Leonard Jones, 7 Volume, Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1930.
- Sue. De Vit.: Gaius Suetonius Tranquillus, De Vita Caesarum, The Lives of the Twelve Caesars; An English Translation, Augmented with the Biographies of Contemporary Statesmen, Orators, Poets, and Other Associates, Suetonius, Publishing Editor: J. Eugene Reed, Alexander Thomson, Gebbie & Co, Philadelphia, 1889.
- Tab. Peu.: Tabula Peutingeriana, “Tabula Peutingeriana-Osmanlı ve Türkiye Coğrafyasındaki İzleriyle 2000 Yıllı Roma Yol Haritası”, Haz. Bülent Özükan, Boyut Yayın Grubu, 2017.
- Tac. Ann.: Publius Cornelius Tacitus, Annales, Çev. John Jackson, 4 Volume, Loeb Classical Library Cambridge (Mass.) ; London: Harvard University Press, 1996.

- Tac. His.: Publius Cornelius Tacitus, *Historiae*, Çev. Alfred John Church, Complete Works of Tacitus, Ed. William Jackson Brodribb. Sara Bryant, Random House Inc, New York, 1942.
- Tert. Apo.: Q. Septimus Florens Tertullianus, *Apologeticus*, *De Spectaculis*. Minucius Felix: Octavius, Çev. T. R. Glover, Gerald H. Rendall, Loeb Classical Library. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1931.

Modern Kaynaklar

- Aberbach 2000 M. Aberbach, D. Aberbach, The Roman-Jewish Wars and Hebrew Cultural Nationalism, Palgrave Publishers, New York, 2000.
- Aharoni 1968 Y. Aharoni, "Arad: Its Inscriptions and Temple", The Biblical Archaeologist, Vol. 31, No. 1, The American Schools of Oriental Research, 1968, s. 1-32.
- Allen 2010 J. P. Allen, Middle Egyptian: An Introduction to the Language and Culture of Hieroglyphs, Vol. 2., Cambridge University Press, Cambridge, 2010.
- Allen 2013 J. P. Allen, The Ancient Egyptian Language: An Historical Study, Cambridge University Press, 2013.
- Alpass 2013 P. Alpass, Religious Life in Nabatea, BRILL, Leiden, 2013.
- Applebaum 1971 S. Applebaum, "The Zealots: The Case for Revaluation", The Journal of Roman Studies, Vol. 61, Society for the Promotion of Roman Studies, 1971, s. 155-170.
- Applebaum 1984 S. Applebaum, "The Second Jewish Revolt (a.d. 131–35)" Palestine Exploration Quarterly, 116:1, 1984, s. 35-41.
- Archi 2015 A. Archi, Ebla and Its Archives: Texts, History, and Society, De Gruyter, Berlin, 2015.
- Avi-Yonah 1950 M. Avi-Yonah, "The Development of the Roman Road System in Palestine", Israel Exploration Journal, Vol. 1, No. 1, Israel Exploration Society, 1950-51, s. 54-60.

- Avi-Yonah et al. 1957 M. Avi-Yonah, N. Avigad, Y. Aharoni, I. Dunayevsky, S. Gutman, "The Archaeological Survey of Masada, 1955-1956", Israel Exploration Journal, Vol. 7, No. 1, Israel Exploration Society, 1957, s. 1-60.
- Avi-Yonah 1959 M. Avi-Yonah, "Syrian Gods at Ptolemais — Accho", Israel Exploration Journal, Vol. 9, No. 1, Israel Exploration Society, 1959, s. 1-12.
- Avi-Yonah 1973 M. Avi-Yonah, "When Did Judea Become a Consular Province?", Israel Exploration Journal, Vol. 23, No. 4, Israel Exploration Society, 1973, s. 209-213.
- BT Babylonian Talmud (Soncino Talmud), 18 Volumes, Soncino Press Ltd, 1961.
- Bar – Kahn – Shirley 2011 S. Bar, D. Kahn, J.J. Shirley, Egypt, Canaan and Israel: History, Imperialism, Ideology and Literature: Proceedings of a Conference at the University of Haifa, 3–7 May 2009, BRILL, Leiden, 2011.
- Barclay 1995 J. M. G. Barclay, Jews in the Mediterranean Diaspora: From Alexander to Trajan (323 BCE – 117 CE), T&T Clark, Londra, 1995.
- Barclay 2004 J. M. G. Barclay, Negotiating Diaspora: Jewish Strategies in the Roman Empire, Library of Second Temple Studies 45, T&T Clark, Londra, 2004.
- Barkay et al. 2004 G. Barkay, M. J. Lundberg, A. G. Vaughn, B. Zuckerman, "The Amulets from Ketef Hinnom: A New Edition and Evaluation", Bulletin of the American Schools of Oriental Research, No. 334, The American Schools of Oriental Research, Mayis 2004, s. 41-71.

- Bar-Yosef 1980 O. Bar-Yosef, "Prehistory of the Levant", Annual Review of Anthropology, Vol. 9, Annual Reviews 1980, s. 101-133.
- Bar-Yosef - Belfer-Cohen 1989 O. Bar- Yosef, A. Belfer-Cohen, "The Origins of Sedentism and Farming Communities in the Levant", Journal of World Prehistory, Vol. 3, No. 4, Springer, Aralık 1989, s. 447-498.
- Barzilai et al. 2013 O. Barzilai, N. Getzov, N. Gubenko, N. Marom, I. Milevski, A. Vered, J. Zheng, 2007 / Proto-Historic Ein Zippori: The 2007 Excavation Season, Mitekufat Haeven: Journal of the Israel Prehistoric Society, Israel Prehistoric Society, 2013, s. 22-72.
- BATLAS R. Talbert, Barrington Atlas of the Greek and Roman World: Map by Map Directory to accompany, Princeton University Press, 2000.
- Beall 2004 T. S. Beall, Josephus' Description of the Essenes Illustrated by the Dead Sea Scrolls, Cambridge University Press, 2004.
- Belfer-Cohen 1991 A. Belfer-Cohen, "The Natufian in the Levant", Annual Review of Anthropology, Vol. 20, Annual Reviews, 1991, s. 167-186.
- Benner 2002 J. A. Benner, The Ancient Hebrew Language and Alphabet: Understanding the Ancient Hebrew language of the Bible based on Ancient Hebrew Culture and Thought, Ancient Hebrew Research Center, 2002.
- Berlin 2002 A. M. Berlin, "Power and Its Afterlife: Tombs in Hellenistic Palestine", Near Eastern Archaeology, Vol. 65, No. 2, The Archaeology of Death, The American Schools of Oriental Research, Haziran, 2002, s. 138-148.

- Berlin – Overman 2002 A. M. Berlin, J. A. Overman, *The First Jewish Revolt: Archaeology, History, and Ideology*, Routledge, London, 2002.
- Berliner 1893 A. Berliner, *Geschichte der Juden in Rom von der ältesten Zeit bis zur Gegenwart: (2050 Jahre)*, Kauffmann, 1893.
- Bilde 1978 P. Bilde, “The Roman emperor Gaius (Caligula)'s Attempt to Erect His Sstatue in the Temple of Jerusalem”, *Studia Theologica - Nordic Journal of Theology*, 32:1, 1978, s. 67-93.
- Binger 1997 T. Binger, *Asherah Goddesses in Ugarit, Israel and the Old Testament*, Sheffield Academic Press, 1997.
- Biran – Naveh 1995 A. Biran, J. Naveh, “The Tel Dan Inscription: A New Fragment”, *Israel Exploration Journal*, Vol. 45, No. 1, 1995, s. 1-18.
- Bloom 2010 J. J. Bloom, *The Jewish Revolts Against Rome, A.D. 66–135: A Military Analysis*, McFarland & Company, Inc., Publishers, Londra, 2010.
- Boehm – Master – Le Blanc 2016 R. Boehm, D. M. Master, R. Le Blanc, “The Basilica, Bouleuterion, and Civic Center of Ashkelon”, *American Journal of Archaeology*, Vol. 120, No. 2, Archaeological Institute of America, 2016, s. 271-234.
- Braudel 2014 F. Braudel, *Akdeniz: Mekân, Tarih, İnsanlar ve Miras*, Çev: Aykut Derman, Necati Erkurt, Metis Yayınları, İstanbul, 2009.
- Braun – Roux 2013 E. Braun, V. Roux, “The Late Chalcolithic to Early Bronze Age I Transition in the Southern Levant: Determining Continuity and Discontinuity or "Mind the Gap"”, *Paléorient*, Vol. 39, No. 1, The Transition Late Chalcolithic to Early Bronze Age inthe Southern

- Levant, Paleorient and CNRS Editions and CNRS Editions, 2013, s. 15-22.
- Bryce 2005 T. Bryce, The Kingdom of the Hittites: New Edition, Oxford University Press, 2005.
- Bull 1967 R. J. Bull, "A Preliminary Excavation of an Hadrianic Temple at Tell er Ras on Mount Gerizim," American Journal of Archaeology, Vol. 71, No. 4, Archaeological Institute of America, Ekim 1967, s. 387-393.
- Burke 2004 A. A. Burke, The Architecture of Defense: Fortified Settlements of The Levant During The Middle Bronze Age, Vol 1, Chicago, 2004.
- Burnstein 2013 B. H. Burnstein, The Causes Of The Bar Kokhba Revolt: A Critical Reassessment And New Comparisons, University of Michigan, 2013.
- Byrd 1989 B. F. Byrd, "The Natufian: Settlement Variability and Economic Adaptations in the Levant at the End of the Pleistocene", Journal of World Prehistory, Vol. 3, No. 2, Springer, Haziran 1989, s. 159-197.
- Campbell 1995 J. Campbell, Batı Mitolojisi: Tanrının Maskeleri, Çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara, 1995.
- Carter 1999 C. E. Carter, The Emergence of Yehud in the Persian Period: A Social and Demographic Study, Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series 294, Sheffield Academic Press, 1999.

Cassuto 1942	U. Cassuto, "The Palace of Baal", <i>Journal of Biblical Literature</i> , Vol. 61, No. 1, The Society of Biblical Literature, Mart 1942, s. 51-56.
Chancey 2001	M. A. Chancey, A. Lowry Porter, "The Archaeology of Roman Palestine", <i>Near Eastern Archaeology</i> , Vol. 64, No. 4, The American Schools of Oriental Research Aralık 2001, s. 164-203.
CHJ I	W. D. Davies, L. Finkelstein, <i>The Cambridge History Of Judaism, Volume One</i> , Cambridge University Press, 2008.
CHJ III	W. Horbury, W. D. Davies, J. Sturdy, <i>The Cambridge History Of Judaism, Volume Three</i> , Cambridge University Press, 2008.
CIG I	<i>Corpus Inscriptiorum Graecarum, Volume 1.</i>
CIL	<i>Corpus Inscriptiorum Latinarum</i>
CIIP I	H. M. Cotton, L. D. Segni, W. Eck, B. Isaac, A. Kushnir-Stein, H. Misgav, J. Price, I. Roll, A. Yardeni, <i>Corpus Inscriptionum Iudaeae/Palaestinae: Volume I: Jerusalem Part 1: 1–704</i> , De Gruyter, New York, 2010.
CIIP I/2	H. M. Cotton, L. D. Segni, W. Eck, B. Isaac, A. Kushnir-Stein, H. Misgav, J. Price, I. Roll, A. Yardeni, <i>Corpus Inscriptionum Iudaeae/Palaestinae: Volume I: Jerusalem Part 2: 705–1120</i> , De Gruyter, New York, 2012.
CIIP II	W. Ameling, H. M. Cotton, W. Eck, B. Isaac, A. Kushnir-Stein, H. Misgav, J. Price, A. Yardeni, <i>Corpus Inscriptionum Iudaeae/Palaestinae Volume II: Caesarea and the Middle Coast 1121–2160</i> , De Gruyter, New York, 2014.

- CIIP III W. Ameling, H. M. Cotton, L. D. Segni, W. Eck, B. Isaac, A. Kushnir-Stein, H. Misgav, J. Price, I. Roll, A. Yardeni, *Corpus Inscriptionum Iudaeae/Palaestinae Volume III: South Coast 2161–2648*, De Gruyter, New York, 2014.
- Cline 2002 E. H. Cline, *The Battles of Armageddon. Megiddo and the Jezreel Valley from the Bronze Age to the Nuclear Age*, University of Michigan Press, 2002
- Cline 2004 E. H. Cline, *Jerusalem Besieged: From Ancient Canaan to Modern Israel*, University of Michigan Press, 2004.
- Cline 2006 E. H. Cline, *A History of Ancient Israel: From the Patriarchs Through the Romans*, Recorded Books, 2006.
- Cohen 1989 S. J. D. Cohen, *From the Maccabees to the Mishnah*, Westminster John Knox Press, Louisville, Kentucky, 1989.
- Collins 2005 J. J. Collins, “Jewish Cult and Hellenistic Culture: Essays on the Jewish Encounter with Hellenism and Roman Rule”, *Supplements to the Journal for the Study of Judaism*, Volume 100, Brill, Leiden, 2005.
- CPJ I V. A. Tcherikover, A. Fuks, *Corpus Papyrorum Judaicarum: Volume I*, Harvard University Press, 1957.
- CPJ II V. A. Tcherikover, A. Fuks, *Corpus Papyrorum Judaicarum: Volume II*, Harvard University Press, 1960.
- CPJ III V. A. Tcherikover, A. Fuks, M. Stern, D. M. Lewis, *Corpus Papyrorum Judaicarum: Volume I*, Harvard University Press, 1964.

- Cross – Stager 2006 F. M. Cross, L. E. Stager, “Cypro-Minoan Inscriptions Found in Ashkelon”, *Israel Exploration Journal*, Vol. 56, No. 2, Israel Exploration Society, 2006, s. 129-159.
- D’Amato – Salimbeti R. D’Amato, A. Salimbeti, *Sea Peoples of the Bronze Age Mediterranean c.1400 BC–1000 BC*, Osprey Publishing, Oxford, 2015.
- Dando-Collins 2012 S. Dando-Collins, *Legions of Rome: The Definitive History of Every Imperial Roman Legion*, Thomas Dunne Books, 2012.
- Davies – Schofield 1995 W. V. Davies, L. Schofield, *Egypt, the Aegean and the Levant: Interconnections in the Second Millennium BC*, British Museum Press, Londra, 1995.
- Davies 2011 G. Davies, “Under Siege: The Roman Field Works at Masada”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 362, Mayıs 2011, s. 65-83.
- Deutsch 2011 R. Deutsch, “Coinage of the First Jewish Revolt against Rome: Iconography, Minting Authority, Metallurgy”, *The Jewish Revolt against Rome: Interdisciplinary Perspectives*, Brill, Leiden, 2011.
- Drews 2014 R. Drews, *Tunç Çağı’nın Sonu*, Çev: T. Ersoy, G. Ergin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Dothan 1973 M. Dothan, “The Foundation of Tel Mor and of Ashdod”, *Israel Exploration Journal*, Vol. 23, No. 1, 1973, s. 1-17.
- Dothan 1973/1 M. Dothan, “When was Ashdod in Israelite hands? The Archaeological Evidence”, *Proceedings of the World Congress of Jewish Studies*, Vol. Volume I, Division A: The Ancient Near-East As Related To The People Of Israel And The Land Of Israel; Bible Studies; Archaeology; The Apocrypha And Pseudepi-

Grapha; The Dead Sea Scrolls; Jewish History, World Union of Jewish Studies 1973, s. 89-91.

- Dothan 1973/2 M. Dothan, "Ashdod: A City of The Philistine Pentapolis", Archaeology, Vol. 20, No. 3, Archaeological Institute of America, 1967, s. 178-186.
- Dothan 1982 M. Dothan, The Philistines and Their Material Culture, Israel Exploration Society, 1982.
- Dönmez 2018 Ş. Dönmez, "Kutsal Kitaptan Bugüne Kudüs ve Süleyman Mabedi" #Tarih Dergi, Sayı 45, Şubat 2018.
- Eck 1999 W. Eck, "The bar Kokhba Revolt: The Roman Point of View", The Journal of Roman Studies, Vol. 89, Society for the Promotion of Roman Studies, 1999, s. 76-89.
- Efrat 1988 E. Efrat, Geography and Politics in Israel since 1967, Frank Cass, Londra, 1988.
- Ehrlich 2009 M. A. Ehrlich, Encyclopedia of the Jewish Diaspora Origins, Experiences, and Culture: Themes and Phenomena of the Jewish Diaspora, Ed. M. A. Ehrlich, ABC- CLIO, Oxford, 2009.
- Eliade 2003 M. Eliade, Dinler Tarihine Giriş, Çev: L. Arslan, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2003.
- Evans 2008 C. A. Evans, The Routledge Encyclopedia of the Historical Jesus, Routledge, 2008.
- Evans 2011 J. D. Evans, "FROM MOUNTAIN TO ICON: Mount Gerizim on Roman Provincial Coins from Neapolis, Samaria," Near Eastern Archaeology, Vol. 74, No. 3, The American Schools of Oriental Research, Eylül 2011, s. 170-182.

- Feldman 1985 L. H. Feldman, "Asinius Pollio and Herod's Sons", *The Classical Quarterly, New Series*, Vol. 35, No. 1, Cambridge University Press, 1985, s. 240-243.
- Feldman – Reinhold 1996 L. H. Feldman, M. Reinhold, *Jewish Life and Thought among Greeks and Romans*, T&T Clark, Edinburgh, 1996.
- Fiensy – Hawkins 2013 D. A. Fiensy, R. K. Hawkins, *The Galilean Economy in the Time of Jesus*, Society of Biblical Literature, Atlanta, 2013.
- Finkelstein 1998 I. Finkelstein, *The Archaeology of the Israelite Settlement*, Israel Exploration Society, Jerusalem, 1998.
- Finkelstein 2008 I. Finkelstein, "Jerusalem in the Persian (and Early Hellenistic) Period and the Wall of Nehemiah", *Journal for the Study of the Old Testament*, Vol 32.4, Sage Publications, Los Angeles, 2008, s. 501-520.
- Finkelstein 2010 I. Finkelstein, "The Territorial Extent and Demography of Yehud/Judea in the Persian and Early Hellenistic Periods", *Revue Biblique* (1946-), Vol. 117, No. 1, Peeters Publishers, Ocaik 2010, s. 39-54.
- Fisher 2015 G. Fisher, *Arabs and Empires before Islam*, Oxford University Press, 2015.
- Flusser 1975 D. Flusser, "The Great Goddess of Samaria", *Israel Exploration Journal*, Vol. 25, No. 1, 1975, s. 13-20.
- Gafni 1997 I. M. Gafni, *Land, Center and Diaspora: Jewish Constructs in Late Antiquity*, Sheffield Academic Press, İngiltere, 1997.

- Gal 1988 Z. Gal, "The Late Bronze Age in Galilee: A Reassessment", Bulletin of the American Schools of Oriental Research, No. 272, The American Schools of Oriental Research, Kasım 1988, s. 79-84.
- Gambetti 2009 S. Gambetti, "The Alexandrian Riots of 38 C.E. and the Persecution of the Jews: A Historical Reconstruction" Supplements to the Journal for the Study of Judaism, Volume 135, Brill, Leiden, 2009.
- Garnfinkel 1993 Y. Garnfinkel, "The Yarmukian Culture in Israel", Paléorient, Vol. 19, No. 1, Paleorient and CNRS Editions and CNRS Editions, 1993, s. 115-134.
- Garnfinkel – Dag 2008/1 Y. Garnfinkel, D. Dag, Qedem, "Neolithic Ashkelon", Vol. 47, Neolithic Ashkelon, 2008, s. 1-332.
- Gammash et al. 2013 G. Gambash, H. Gitler, H. Cotton, "Iudaea Recepta", Israel Numismatic Research 8, 2013, s. 89–104.
- Gelb 1973 I. J. Gelb, Hurrians and Subarians, University of Chicago Press, Chicago, 1973.
- Gelb 2013 N. Gelb, Herod the Great: Statesman, Visionary, Tyrant, Rowman & Littlefield Publishers, 2013.
- Gerson 2001 S. N. Gerson, "Fractional Coins of Judea and Samaria in the Fourth Century BCE", Near Eastern Archaeology, Vol. 64, No. 3, The American Schools of Oriental Research, 2001, s. 106-121.
- Gerstenberger 2011 E. S. Gerstenberger, Israel in the Persian Period: The Fifth and Fourth Centuries B.C.E., Çev. Siegfried Schatzmann, Society of Biblical Literature, Stuttgart, 2011.

- Gibbs 2013 K. Gibbs, "Late Neolithic Pottery and Ambiguous Symbols in the Southern Levant" *Paléorient*, Vol. 39, No. 2, Paleorient and CNRS Editions and CNRS Editions, 2013, s. 69-84.
- Gilead 1988 I. Gilead, "The Upper Palaeolithic to Epi-Palaeolithic Transition in the Levant", *Paléorient*, Vol. 14, No. 2, Colloque Préhistoire du Levant II., Processus des changements culturels (1re partie), Paleorient and CNRS Editions and CNRS Editions, 1988, s. 177-182.
- Gilead 1991 I. Gilead, "The Upper Paleolithic Period in the Levant", *Journal of World Prehistory*, Vol. 5, No. 2, Springer, Haziran 1991, s. 105-154.
- Gitler 2011 H. Gitler, "The Earliest Coin of Judah", *Israel Numismatic Research*, Israel Numismatic Society, Volume 6, 2011, s. 21-34.
- Goldstein 1976 I Maccabees: A New Translation with Introduction and Commentary, Çev ve Ed: J. A. Goldstein, Doubleday & Company Inc., Garden City, New York, 1976.
- Goodman 1987 M. Goodman, *The Ruling Class of Judea: The Origins of the Jewish Revolt Against Rome A.D. 66-70*, Cambridge University Press, 1987.
- Goodman 1989 M. Goodman, "Nerva, the Fiscus Judaicus and Jewish Identity", *The Journal of Roman Studies*, Vol. 79 1989, s. 40-44.
- Goodman 2003 M. Goodman, *The Roman World 44 BC–AD 180*, Routledge, Londra, 2003.
- Goodman 2004 M. Goodman, "Trajan and the Origins of Roman Hostility to the Jews", *Past & Present*, No. 182, Şubat 2004, s. 3-29.

- Goodman 2007 M. Goodman, Rome and Jerusalem, Alfred A. Knopf, New York, 2007.
- Goodman 2008 M. Goodman, "Herods", Cambridge Histories Online © Cambridge University Press, 2008.
- Golan 1986 D. Golan, "Hadrian's Decision to supplant "Jerusalem" by "Aelia Capitolina"", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 35, H. 2 2nd Qtr., 1986, s. 226-239.
- Goren- Inbar et al. 2018 N. Goren-Inbar, N. Alpers-Afil, G. Sharon, G. Herzlinger, The Acheulian Site of Gesher Benot Ya'akov Volume IV, Springer, 2018.
- Grabbe 2004 L. L. Grabbe, A History of the Jews and Judaism in the Second Temple Period, Volume 1: Yehud: A History of the Persian Province of Judah, T&T Clark, Londra, 2004.
- Grabbe 2008 L. L. Grabbe, A History of the Jews and Judaism in the Second Temple Period: Volume 2, The Coming of the Greeks: The Early Hellenistic Period (335–175 BCE), T&T Clark International, Londra, 2008.
- Grabbe 2010 L.L. Grabbe, Israel in Transition: From Late Bronze II to Iron Ila (c. 1250-850 B.C.E.). Volume 2. The Texts, T & T Clark, Londra, 2010.
- Grabbe 2016 L. L. Grabbe, The Land of Canaan in the Late Bronze Age, Bloomsbury T&T Clark, Londra, 2016.
- Grainger 2012 J. D. Grainger, The Wars of Maccabees: The Jewish Struggle for Freedom: 167-37 BC, Pen & Sword Books, South Yorkshire, 2012.

- Güvenç 1979 B. Güvenç, İnsan ve Kültür, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979.
- Halayqa 2008 I. K. H. Halayqa, A Comparative Lexicon of Ugaritic and Canaanite, Ugarit-Verlag, Münster, 2008.
- Hallo – Younger 2003 W. W. Hallo, K. L. Younger Jr., The Context of Scripture: Volume 1: Canonical Compositions from the Biblical World, Brill, Leiden, 2002.
- Hamblin 2006 W. J. Hamblin, Warfare in the Ancient Near East to 1600 BC: Holy Warriors at the Dawn of History, Routledge, Londra, 2006.
- Har-El 1972 M. Har-El, “The Zealots' Fortresses in Galilee”, Israel Exploration Journal, Vol. 22, No. 2/3, Israel Exploration Society, 1972, s. 123-130.
- Harris 1936 Z. S. Harris, A Grammar of the Phoenician Language, American Oriental Society, New Haven, Connecticut, 1936.
- Harrison 1994 R. Harrison, “Hellenization in Syria-Palestine: The Case of Judea in the Third Century BCE”, The Biblical Archaeologist, Vol. 57, No. 2, The American Schools of Oriental Research, Haziran 1994, s. 98-108.
- Hayes – Kuan 1991 J. H. Hayes, J. K. Kuan, “The Final Years of Samaria (730-720 BC)”, Biblica, Vol. 72, No. 2, 1991, s. 153-181.
- Healey 2001 J. F. Healey, The Religion of the Nabataeans: A Conspectus, Religions in the Graeco-Roman World 136, BRILL, Leiden, 2001.
- Hendin 2007 D. Hendin, “Echoes of “Judaea Capta”: The Nature of Domitian’s Coinage of Judea and Vicinity” Israel

- Numismatic Research, , The Israel Numismatic Society, 2007/2s. 123-131.
- Hendin 2010 D. Hendin, Guide to Biblical Coins, 5. Edisyon, Amphora, New York.
- Henry 2003 D. O. Henry, Neanderthals in the Levant: Behavioural Organization and the Beginnings of Human Modernity, Continuum, Londra, 2003.
- Herbert 1982 W. Herbert, “Earliest 'Humans' May Have Inhabited Ancient Israel”, Science News, Vol. 122, No. 15, Society for Science & the Public, Ekim 1982, s. 228-229.
- Hezser 2005 C. Hezser, Jewish Slavery in Antiquity, Oxford University Press, 2005.
- Hitti 1965 P. K. Hitti, A Short History of Lebanon, St Martin's Press, Londra, 1965.
- Hitti 1959 P. K. Hitti, Syria: A Short History: Being a condensation of the author's 'History of Syria including Lebanon and Palestine, Macmilan Company, 1959.
- Holzapfel 1996-97 R. N. Holzapfel, “King Herod”, Brigham Young University Studies, Vol. 36, No. 3, Masada and the World of the New Testament, Brigham Young University, 1996-97, s. 35-73.
- Hopkins – Beard 2011 K. Hopkins, M. Beard, The Colosseum, Profile Books, Londra, 2011.
- Horsfield 1938 G. Horsfield, A. Horsfield, ““Sela-Petra, the Rock, of Edom and Nabatene”, QDAP 7, 1–42.

Horsley 1986	R. A. Horsley, "The Zealots. Their Origin, Relationships and Importance in the Jewish Revolt", <i>Novum Testamentum</i> , Vol. 28, Fasc. 2, Brill, 1986, s. 159-192.
Howard 2012	M. C. Howard, <i>Transnationalism and Society: An Introduction</i> , McFarland, Kuzey Carolina, 2012.
Inowlocki 2006	S. Inowlocki, <i>Eusebius and the Jewish Authors: His Citation Technique in an Apologetic Context</i> , Brill, Leiden, 2006.
IGL Syr 5	<i>Inscriptions grecques et latines de la Syrie</i> , V. Emesène, ed. Louis Jalabert and René Mouterde, Paris 1959.
IGRR III	<i>Inscriptiones graecae ad res romanas pertinentes</i> , ed. René Cagnat et al. 3 vols. Paris 1901-1927.
İncil	<i>Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur, İncil, Kitabı Mukaddes Yayinevi</i> , Haziran, 2016.
Isaac - Roll 1976	B. H. Isaac, I. Roll, "A Milestone of A.D. 69 from Judaea: The Elder Trajan and Vespasian" <i>The Journal of Roman Studies</i> , Vol. 66, Society for the Promotion of Roman Studies, 1976, s. 15-19.
Isaac 1978	B. Isaac, "Milestones in Judaea, From Vespasian to Constantine", <i>Palestine Exploration Quarterly</i> Volume 110, 1978, s. 47-60.
Isaac 1979	B. Isaac, "Judaea in the Early Years of Hadrian's Reign", <i>Latomus Revue D'Etudes Latines</i> , T. 38, Fasc. 1, Société d'Études Latines de Bruxelles, Ocak-Mart, 1979.
Isaac – Roll 1979	B. Isaac, I. Roll, "Legio II Traiana in Judaea", <i>Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik</i> , Bd. 33, Dr. Rudolf Habelt GmbH, 1979, s. 149-156.

- Isaac – Roll 1979/1 B. Isaac, I. Roll, “Judaea in the Early Years of Hadrian's Reign”, *Latomus*, T. 38, Fasc. 1, Société d'Études Latines de Bruxelles, 1979, s. 54-66.
- Isaac 1984 B. Isaac, “Bandits in Judaea and Arabia”, *Harvard Studies in Classical Philology*, Vol. 88, Department of the Classics, Harvard University, 1984, s. 171-203.
- Isaac 1996 B. Isaac, A. Oppenheimer, *The Jewish Diaspora in the Hellenistic and Roman Periods*, Tel- Aviv University, Ramot Publishing, 1996.
- Isaac 2003 B. Isaac, “Roman Religious Policy and the Bar Kokhba War” in Peter Schäfer (ed.), *The Bar Kokhba War Reconsidered: New Perspectives on the Second Jewish Revolt Against Rome*, 2003, 37-54.
- Isaac 2009 B. Isaac, “Latin in cities of the Roman Near East”, *From Hellenism to Islam: Cultural and Linguistic Change in the Roman Near East*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, s. 43-72.
- Isaac 2017 B. Isaac, “Caesarea-on-the-Sea and Aelia Capitolina: Two Ambiguous Roman Colonies”, *L'héritage grec des colonies romaines d'Orient*, 2017.
- Isaac 2017/1 B. Isaac, “Judaea after 70: Delegation of Authority?” *Jews and Christians in the First and Second Centuries: The Interbellum 70–132 CE*, BRILL, Leiden, 2017.
- IJO I D. Noy, A. Panayotov, H. Bloedhom, *Inscriptiones Judaicae Orientis: Eastern Europe, Volume I*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2004.

- IJO III D. Noy, H. Bloedhom, *Inscriptiones Judaicae Orientis: Eastern Europe: Volume III: Syria und Cyprus*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2004.
- Jacobson 1984 D. M. Jacobson, "The Design of the Fortress of Herodium", *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins* (1953-), Bd. 100, Deutscher verein zur Erforschung Palästinas, 1984, s. 127-136.
- Jacobson – Kokkinos 2009 D. M. Jacobson, N. Kokkinos, *Herod and Augustus: Papers Presented at the IJS Conference: 21–23 Haziran 2005*, Brill, Leiden, 2009.
- JIWE I D. Noy, *Jewish Inscriptions of Western Europe: Volume 1: Italy (excluding the City of Rome), Spain and Gaul*, Cambridge University Press, 1993.
- JIWE II D. Noy, *Jewish Inscriptions of Western Europe: Volume 2: The City of Rome*, Cambridge University Press, 1995.
- Jones 1989 B. W. Jones, "Titus in Judea A.D. 67", *Latomus*, T. 48, Fasc. 1, Société d'Études Latines de Bruxelles, Ocak-Mart 1989, s.127-134.
- Jones 1998 A. H. M. Jones, *Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford University Press, 1998.
- Kallet-Marx 1996 R. M. Kallet-Marx, *Hegemony to Empire: The Development of the Roman Imperium in the East from 148 to 62 B.C.*, University Of California Press, Berkeley, 1996.
- Kanael 1957 B. Kanael, "The Partition of Judea by Gabinius", *Israel Exploration Journal*, Vol. 7, No. 2, 1975, s. 98-106.

- Kartveit 2009 M. Kartveit, *The Origin of the Samaritans*, Brill, Leiden, 2009.
- Kasher 1988 A. Kasher, *Jews, Idumaeans, and Ancient Arabs: Relations of the Jews in Eretz-Israel with the Nations of the Frontier and the Desert during the Hellenistic and Roman Era (332 BCE - 70 CE)*, J. C. B. Mohr Paul Siebeck, Tübingen, 1988.
- Kasher 2007 A. Kasher, *King Herod: a Persecuted Persecutor: a Case Study in Psychohistory and Psychobiography*, Walter de Gruyter, Berlin, 2007.
- Kashtan 1988 N. Kashtan, "Akko-Ptolemais: A Maritime Metropolis in Hellenistic and Early Roman Times, 332 BCE-70 CE, As Seen Through the Literary Sources," *Mediterranean Historical Review*, 3:1, 1988, s. 37-53.
- Katzenstein 1982 H. J. Katzenstein, "Gaza in the Egyptian Texts of the New Kingdom", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 102, No. 1, Ocak- Mart 1982, s.111-113.
- Kaya 2005 M. A. Kaya, "Anadolu'da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 38, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2005, Ankara.
- Kelley 2004 N. Kelly, "The Cosmopolitan Expression of Josephus's Prophetic Perspective in the "Jewish War"", *The Harvard Theological Review*, Vol. 97, No. 3, Cambridge University Press on behalf of the Harvard Divinity School, Haziran 2004, s. 257-274.
- Kennedy 2007 D. Kennedy, *Gerasa and the Decapolis: A Virtual Island in Northwest Jordan*, Duckworth, 2007.

- Kennedy 2008 D. Kennedy, "Client States", "Syria", Cambridge Ancient History, 2008.
- Keppie 1973 L. Keppie, "The Legionary Garrison of Judaea under Hadrian", Latomus, T. 32, Fas. 4, Ekim/ Aralık 1973, s. 859-864.
- Killebrew 2005 A. Killebrew, Biblical Peoples and Ethnicity: An Archaeological Study of Egyptians, Canaanites, Philistines, and Early Israel. 1300-1100 B.C.E., Society of Biblical Literature, Atlanta, 2005.
- Killebrew 2013 A. Killebrew, G. Lehmann, The Philistines and Other "Sea peoples" in Text and Archaeology, Society of Biblical Literature, Atlanta, 2013.
- Klengel 1991 H. Klengel, Syria 3000 to 30 B.C.: A Handbook of Political History, Akademie Verlag, Berlin, 1991.
- Knoppers 2013. G. N. Knoppers, Jews and Samaritans: The Origins and History of Their Early Relations, Oxford University Press, 2013.
- Kuhrt 2009 A. Kuhrt, Eski Çağ'da Yakındoğu Cilt I-II (M.Ö. 3000-300), Çev. Dilek Şendil, İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- Lacoste 2014 Y. Lacoste, Coğrafya Her Şeyden Önce Savaş Yapmaya Yarar, Çev: Selim Sezer, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014.
- Langdon 1964 S. H. Langdon, The Mythology of All Races: Semitic, Cooper Square Publishers, New York, 1964.
- Levine 2002 L. I. Levine, Jerusalem: Portrait of the City in the Second Temple Period (538 S.C.E. - 70 C.E.), The Jewish Publication Society, 2002.
- Lewis - Short ELD C. T. Lewis, An Elementary Latin Dictionary, American Book Company, New York, Cincinnati, and Chicago, 1890.

- Ligt – Tacoma 2016 L. de Ligt, L. E. Tacoma, *Studies in Global Migration History*, BRILL, Leiden, 2016.
- Lim 2005 T. H. Lim, *The Dead Sea Scrolls: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Newyork, 2005.
- Lipschitz – Blenkinsopp 2003 O. Lipschitz, J. Blenkinsopp, *Judah and the Judeans in the Neo-Babylonian Period*, Ed. O. Lipschitz, J. Blenkinsopp, Eisenbrauns, Indiana, 2003.
- Liverani 2014 M. Liverani, *The Ancient Near East: History, society and economy*, Çev: S. Tabatabai, Routledge, Londra, 2014.
- Lowe 1976 M. Lowe, “Who Were the IOYΔAIOI?” *Novum Testamentum*, Vol. 18, Fas. 2, BRILL, Nisan, 1976, s. 101-130.
- Maalouf 2000 A. Maalouf, *Ölümçül Kimlikler*, Çev: Aysel Bora, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.
- Mackey 2007 D. F. Mackey, *A Revised History of the Era of King Hezekiah of Judah and its Background: A Master of Arts Thesis*, University of Sydney, 2007.
- Mackey 2010 D. F. Mackey, *Pharaoh Merenptah’s so-called ‘Israel’ Stele*, Sydney, 2010.
- Magness 2001 J. Magness, “The Cults of Isis and Kore at Samaria-Sebaste in the Hellenistic and Roman Periods”, *The Harvard Theological Review*, Vol. 94, No. 2, 2001, s. 157-177.

- Mahieu 2008 B. Mahieu, "The Foundation year of Samaria – Sebaste and Its Chronological Implications" *Ancient Society*, Vol. 38, 2008, s. 183-196.
- Mandell 1984 S. Mandell, "Who Paid the Temple Tax When the Jews Were under Roman Rule?", *The Harvard Theological Review*, Vol. 77, No. 2, Nisan, 1984, s. 223-232.
- Martin 2004 M. A. S. Martin, "Egyptian and Egyptianized Pottery in Late Bronze Age Canaan: Typology, Chronology, Ware fabrics, and Manufacture techniques. Pots and People?", *Ägypten und Levante / Egypt and the Levant*, Vol. 14, Austrian Academy of Sciences Press, 2004, s. 265-284.
- Mason 2001 S. Mason, *Life of Josephus: Translation and Commentary*, Volume: 9, Brill, Leiden, 2001.
- Mason 2016 S. Mason, *A History of the Jewish War, AD 66-74*, Cambridge University Press, 2016.
- Master – Stager – Yasur-Landau 2011 D. M. Master, L. E. Stager, A. Yasur-Landau, "Chronological Observations at the Dawn of the Iron Age in Ashkelon" *Ägypten und Levante / Egypt and the Levant*, Vol. 21, Austrian Academy of Sciences Press, 2011, s. 261-280.
- Master 2003 D. M. Master, "Trade and Politics: Ashkelon's Balancing Act in the Seventh Century B. C. E.", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 330, 2003, s. 47-64.
- Mazar 1997 A. Mazar, "Four Thousand Years of History at Tel Beth-Shean: An Account of the Renewed Excavations", *The Biblical*

- Archaeologist, Vol. 60, No. 2, The American Schools of Oriental Research, 1997, s. 62-76.
- MacDonald 2015 B. MacDonald, The Southern Transjordan Edomite Plateau and the Dead Sea Rift Valley: The Bronze Age to the Islamic Period (3800/3700 BC–AD 1917), Oxbow Books, 2015.
- McLaughlin 2010 R. McLaughlin, Rome and the Distant East Trade Routes to the Ancient Lands of Arabia, India and China, Continuum, Londra, 2010.
- Meyers – Netzer – Meyers 1986 E. M. Meyers, E. Netzer, C. L. Meyers, “Sepphoris: "Ornament of All Galilee", The Biblical Archaeologist, Vol. 49, No. 1, The American Schools of Oriental Research Mart 1986, s. 4-19.
- Meyers – Meyers 2009 E. M. Meyers, C. L. Meyers, “The Persian Period at Sepphoris”, Eretz-Israel: Archaeological, Historical and Geographical Studies, Vol. EPHRAIM STERN VOLUME, Israel Exploration Society, 2009, s. 136-143.
- Midrash Midrash, C. Albeck, J. Theodor, Berlin, 1903.
- Millar 1995 F. Millar, The Roman Near East: 31 BC–AD 337, Harvard University Press, 1995.
- Misgaf – Garnfinkel – Ganor 2009 H. Misgav, Y. Garnfinkel, S. Ganor, “The Ostrakon”, Khirbet Qeiyafa Vol. 1. Excavation Report 2007-2008, Israel Exploration Society, Kudüs, 2009, s. 243-257.
- Modrzejewski 2001 J. M. Modrzejewski, The Jews Of Egypt: From Rameses II to Emperor Hadrian, Varda, Illinois, 2001.

- Mor 2012 M. Mor, “Are There Any New Factors Concerning the Bar-Kokhba Revolt?”, *Studia Antiqua et Archaeologica* XVIII, 2012, s. 161-193.
- Mor 2016 M. Mor, *The Second Jewish Revolt: The Bar Kokhba War, 132–136 CE*, BRILL, Leiden, 2016.
- Moran 1992 *The Amarna Letters*, Çev. ve Ed.: W. L. Moran, The Johns Hopkins University Press, Londra, 1992.
- Moulton 1936 W. J. Moulton, “A Visit to Qarn Sartābeh”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 62, Nisan 1936, s.14-18.
- Mountjoy 2011 P.A. Mountjoy, “A Bronze Age Ship from Ashkelon with Particular Reference to the Bronze Age Ship from Bademgediği Tepe”, *American Journal of Archaeology*, Vol. 115, No. 3, Temmuz 2011, s. 483-488.
- Moscatti 1960 S. Moscati, *Ancient Semitic Civilizations*, Capricorn Books, New York, 1960.
- Murphy-O'Connor 2008 J. Murphy-O'Connor, *The Holy Land: An Oxford Archaeological Guide from Earliest Times to 1700*, Vol. 5., Oxford University Press, 2008.
- Myers 2010 E. A. Myers, *The Ituraeans and the Roman Near East: Reassessing the Sources*, Cambridge University Press, 2010.
- Na'aman 2004 N. Na'aman, “The Boundary System and Political Status of Gaza under the Assyrian Empire”, *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins* (1953-), Bd. 120, H. 1, 2004, s.55-72.
- Nativ – Rosenberg – Nadel 2014

- A. Nativ, D. Rosenberg, D. Nadel, ““The Southern tip of the Northern Levant? The Early Pottery Neolithic assemblage of Tel Ro'im West, Israel”, *Paléorient*, Vol. 40, No. 1, Paleorient and CNRS Editions and CNRS Editions, 2014, s. 99-115.
- Naveh 1997 J. Naveh, *Early History of the Alphabet: An Introduction to West Semitic Epigraphy and Palaeography*, Magnes Press, Kudüs, 1997.
- Negev – Gibson 2005 A. Negev, S. Gibson, *Archaeological Encyclopedia of the Holy Land*, Continuum, 2005.
- Netzer 2013 E. Netzer, *Hasmonean and Herodian Palaces at Jericho: Volume V: The Finds from Jericho and Cypros*, Israel Exploration Society, Institute of Archaeology, The Hebrew University of Jerusalem, Kudüs, 2013.
- Newman 2006 H. Newman, *Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period: A Review of Lifestyle, Values, and Halakhah in the Pharisees, Sadducees, Essenes, and Qumran*, Ed. R. Ludlam, BRILL, Leiden, 2006.
- Nishiaki – Akazawa 2018 Y. Nishiaki, T. Akazawa, *The Middle and Upper Paleolithic Archeology of the Levant and Beyond*, Springer, Singapur, 2018.
- North 1950 R. North, “Beth-Shan And Megiddo”, *The Catholic Biblical Quarterly*, Vol. 12, No. 1, Catholic Biblical Association, 1950, s. 84-98.
- Noy 2000 D. Noy, *Foreigners at Rome: Citizens and Strangers*, Duckworth, Classical Press of Wales, Londra, 2000.

- Oates 2004 J. Oates, Babil, Çev: Fatma Çizmeli, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2004.
- OGIS W. Dittenberger, *Orientis Graeci Inscriptiones Selectae*. 2 vols. Leipzig 1903-1905.
- Orni – Efrat 1973 E. Orni, E. Efrat, *Geography of Israel*, Israel University Press, Kudüs, 1973.
- P. Ness. Palastina Nessana, K. Casper J. Jr., New York, Pierpont Morgan Library H. Dunscombe Colt Collection, 1958.
- Patrich 2011 J. Patrich, *Studies in the Archaeology and History of Caesarea Maritima Caput Judaeae, Metropolis Palaestinae*, BRILL, Leiden, 2011.
- PECS R. Stillwell, W. L. MacDonald, M. H. McAllister, *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*, Princeton University Press. 1976.
- Peck 1898 H. T. Peck, *Harpers Dictionary of Classical Antiquities*, Harper and Brothers, New York, 1898.
- Perrot – Gopher 1996 J. Perrot, A. Gopher, “A Late Neolithic Site near Ashkelon”, *Israel Exploration Journal*, Vol. 46, No. ¾, 1996, s. 145-166.
- Rainey 2015 *The El-Amarna Correspondence*, Çev: A. F. Rainey, Ed: W. M. Schniedewind, BRILL, Leiden, 2015.
- Rajak 2009 T. Rajak, *Translation and Survival: The Greek Bible of the Ancient Jewish Diaspora*, Oxford University Press, Oxford, 2009.
- Regev 2010 E. Regev, “Herod's Jewish Ideology Facing Romanization: On Intermarriage, Ritual Baths, and Speeches”, *The Jewish Quarterly*

Review, Vol. 100, No. 2, University of Pennsylvania Press, Bahar 2010, s. 197-222.

- Richardson 1994 J. Richardson, "The Administration of the Empire", The Cambridge Ancient History IX, Second Edition, Cambridge, 1994, 564-598.
- Richardson 1996 P. Richardson, Herod: King of the Jews and Friend of the Romans, University of South Carolina Press, Carolina, 1996.
- Rocca 2008 S. Rocca, The Forts Of Judaea: 168 BC-AD 73 From the Maccabees to the Fall of Masada, Osprey Publishing, Oxford, 2008.
- Roller 1998 D. W. Roller, The Building Program of Herod the Great, University of California Press, Berkeley, 1998.
- Rollstone 2012 C. A. Rollstone, "What is the Oldest Hebrew Inscription?", Biblical Archaeology Review, May 2012.
- Rosen 1997 S. A. Rosen, Lithics After the Stone Age: A Handbook of Stone Tools from the Levant, Alta Mira Press, 1997.
- Rosenberg 2004 S. G. Rosenberg, "The Jewish Temple at Elephantine", Near Eastern Archaeology, Vol. 67, No. 1, The American Schools of Oriental Research, Mart 2004, s. 4-13.
- Rutgers 1995 L. V. Rutgers, The Jews in Late Ancient Rome: Evidence of Cultural Interaction in the Roman Diaspora Brill, Leiden, 1995.
- Saenz-Badillos 2002 A. Saenz-Badillos, A History of the Hebrew Language, Çev: John Elwolde, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.

- Schäfer 2003 P. Schäfer, *The History of the Jews in the Greco-Roman World_ The Jews of Palestine from Alexander the Great to the Arab Conquest*, Routledge, Londra, 2003.
- Schmidt 1910 N. Schmidt, “Alexandrium”, *Journal of Biblical Literature*, Vol. 29, No. 1, 1910, s.77-83.
- Schürer 1986 E. Schürer, *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ (175 B. C.- A. D. 135): Volume 3, Part 1*, Bloomsbury T&T Clark, 2014.
- Schürer 2014 E. Schürer, *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ: Volume 1*, Bloomsbury T&T Clark, 2014.
- Schürer 2014/1 E. Schürer, *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ (175 B. C.- A. D. 135): Volume 2*, Bloomsbury T&T Clark, 2014.
- Schürer 2014/2 E. Schürer, *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ (175 B. C.- A. D. 135): Volume 3, Part 2*, Bloomsbury T&T Clark, 2014.
- Schniedewind – Hunt 2007 W. M. Schniedewind, J. H. Hunt, *A Primer on Ugaritic: Language, Culture, and Literature*, Cambridge University Press, 2007.
- Segal 1955 M. H. Segal, “El, Elohim, and Yhwh in the Bible” *The Jewish Quarterly Review*, Vol. 46, No. 2, University of Pennsylvania Press, 1955, s. 89-115.
- Segal 1973 A. Segal, “Herodium”, *Israel Exploration Journal*, Vol. 23, No. 1, s. 27-29, Israel Exploration Press, 1973.

- Sharon 2010 N. Sharon, "The Title "Ethnarch" in Second Temple Period Judea", *Journal for the Study of Judaism in the Persian, Hellenistic, and Roman Period*, Vol. 41, No. 4, Brill, 2010, s. 472-493.
- Shavitsky 2012 Z. Shavitsky, *The Mystery of the Ten Lost Tribes: A Critical Survey of Historical and Archaeological Records relating to the People of Israel in Exile in Syria, Mesopotamia and Persia up to ca. 300 BCE*, Cambridge Scholars Publishing, 2012.
- Shea – Bar-Yosef 1998 J. J. Shea, O. Bar-Yosef, "Lithic Assemblages from New (1988-1994) Excavations at 'Ubeidiya: A Preliminary Report, *Mitekufat Haeven: Journal of the Israel Prehistoric Society*, Israel Prehistoric Society, 1998, s. 5-19.
- Sheppard 2013 S. Sheppard, *The Jewish Revolt AD 66–74*, Osprey Publishing, Oxford, 2013.
- Sicker 2001 M. Sicker, *Between Rome and Jerusalem: 300 Years of Roman-Judaeen Relations*, Praeger Publishers, Londra, 2001.
- Smallwood 1956 E. M. Smallwood, "Domitian's Attitude toward the Jews and Judaism," *Classical Philology*, Vol. 51, No. 1, The University of Chicago Press, Ocak, 1956, s. 1-13.
- Smallwood 1976 E. M. Smallwood, *The Jews Under Roman Rule: From Pompey to Diocletian*, Brill, Leiden, 1976.
- Smith W. 1854 S. W. Smith, *Dictionary of Greek and Roman Geography*, Little Brown, Boston, 1854.
- Smith 1873 W. Smith, *A Dictionary of Greek and Roman biography and mythology*, John Murray tarafından, Spottiswoode and Co'da basılmıştır, Londra, 1873.

- Smith 1971 M. Smith, "Zealots and Sicarii, Their Origins and Relation", The Harvard Theological Review, Vol. 64, No. 1, Cambridge University Press on behalf of the Harvard Divinity School, Haziran 1971, s. 1-19.
- Smith – Miller 2002 M. S. Smith, P. D. Miller, The Early History of God: Yahweh and the Other Deities in Ancient Israel, Wm. B. Eerdmans Publishing, Michigan, 2002.
- Smyth 1957 K. Smyth, "The Dead Sea Scrolls", The Furrow, Vol. 8, No. 4, The Furrow, Nisan 1957, s. 215-223.
- Stager – Voss 2011 L. E. Stager, R. J. Voss, "Egyptian Pottery in Middle Bronz Age Ashkelon", Archaeological, Historical and Geographical Studies, Vol. Amnon Ben-Tor, Israel Exploration Society, 2011, s. 119-126.
- Stern 1993 E. Stern, The New Encyclopedia of Archaeological Exvacations in the Holy Land, Volume 2, The Israel Exploration Society, Kudüs, 1993.
- Stern 1993/2 E. Stern, The New Encyclopedia of Archaeological Exvacations in the Holy Land, Volume 4, The Israel Exploration Society, Kudüs, 1993.
- Stern 2008 E. Stern, The New Encyclopedia of Archaeological Exvacations in the Holy Land, Volume 5, The Israel Exploration Society, Kudüs, 2008.
- Stern, M. 1976 M. Stern, Greek and Latin Authors on Jews and Judaism: Volume One, From Herodotus to Plutarch, The Israel Academy of Sciences and Humanities, 1976.

- Stern, M. 1980 M. Stern, Greek and Latin Authors on Jews and Judaism: Volume Two, From Tacitus to Simplicus, The Israel Academy of Sciences and Humanities, 1980.
- Stern, M. 1984 M. Stern, Greek and Latin Authors on Jews and Judaism: Volume Three, Appendixes and Indexes, The Israel Academy of Sciences and Humanities, 1984.
- Stolper 1996 M. Stolper, "11. Vase Fragment," In *Sepphoris in Galilee: Crosscurrents of Culture*, Ed: Rebecca Martin Nagy, Carol Meyers, Eric Meyers, Zeev Weiss, 1996, 166–67.
- Strange 2006 J. F. Strange, *Excavations at Sepphoris*, Brill, Leiden, 2006.
- Sukenis 1935 E. L. Sukenis, "Paralipomena Palaestinae" I. The Oldest coins of Judaea. II. Stamped Yar-Handles of the Post-Exilic Age. In: *Syria. Tome 16 fascicule 2*, 1935. s. 220-221;
- Sussman 1973 V. Sussman, "Early Jewish Iconoclasm on Pottery Lamps", *Israel Exploration Journal*, Vol. 23, No. 1, Israel Exploration Society, 1973, s. 46-47.
- Tadmor – Yamada 2011 H. Tadmor, S. Yamada, *The Royal Inscriptions of Tiglath-pileser III (744–727 BCE), and Shalmaneser V (726–722 BCE), Kings of Assyria*, BRILL, Leiden, 2011.
- Tadmor 2011 H. Tadmor, "With my many chariots I have gone up the heights of Mountains": Historical and Literary Studies on Ancient Mesopotamia and Israel, Israel Exploration Society, Kudüs, 2011.
- Tanah Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur, İncil, Kitabı Mukaddes Yayinevi, Haziran, 2016.

- Tappy et al. 2006 R. E. Tappy, R. K. McCarter, M. J. Lundberg, B. Zuckerman, "An Abecedary of the Mid-Tenth Century B.C.E. from the Judaean Shephelah" *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 344, 2006, s. 5-46.
- Taylor 2004 J. E. Taylor, *Pontius Pilate and the Imperial Cult in Roman Judaea*, Cambridge University Press, Birleşik Krallık, 2004.
- Tchernov 1988 E. Tchernov, "The Age of 'Ubeidiya Formation (Jordan Valley, Israel) and the Earliest Hominids in the Levant", *Paléorient*, Vol. 14, Colloque Préhistoire du Levant II. Processus des changements culturels, (1re partie), Paleorient and CNRS Editions and CNRS Editions, 1988, s. 63-65
- Teller 2009 M. Teller, *The Rough Guide to Jordan*, Rough Guides, 2009.
- TIR Iudaea *Tabula Imperii Romani, Iudaea-Palaestina*, Jerusalem, 1994.
- Urloiu 2010 R. Urloiu, *Legio II Traiana Fortis and Judaea Under Hadrian's Reign*, 2010.
- van de Mierop 2007 M. van de Mierop, *A History of the Ancient Near East ca. 3000-323 BC*, Blackwell Publishing, 2007.
- van den Brink 2008 E. C. M. van den Brink, "A New Fossile Directeur of the Chalcolithic Landscape in the Shephelah and the Samaritan and Judaean Hill Countries: Stationary Grinding Facilities in Bedrock", *Israel Exploration Journal*, Vol. 58, No. 1, Israel Exploration Society Publishing, 2008, s. 1-23.
- Van Wijngaarden 2002 G. J. Van Wijngaarden, *Use and Appreciation of Mycenaean Pottery in the Levant, Cyprus and Italy (1600-1200 BC)*, Amsterdam University Press, 2002.

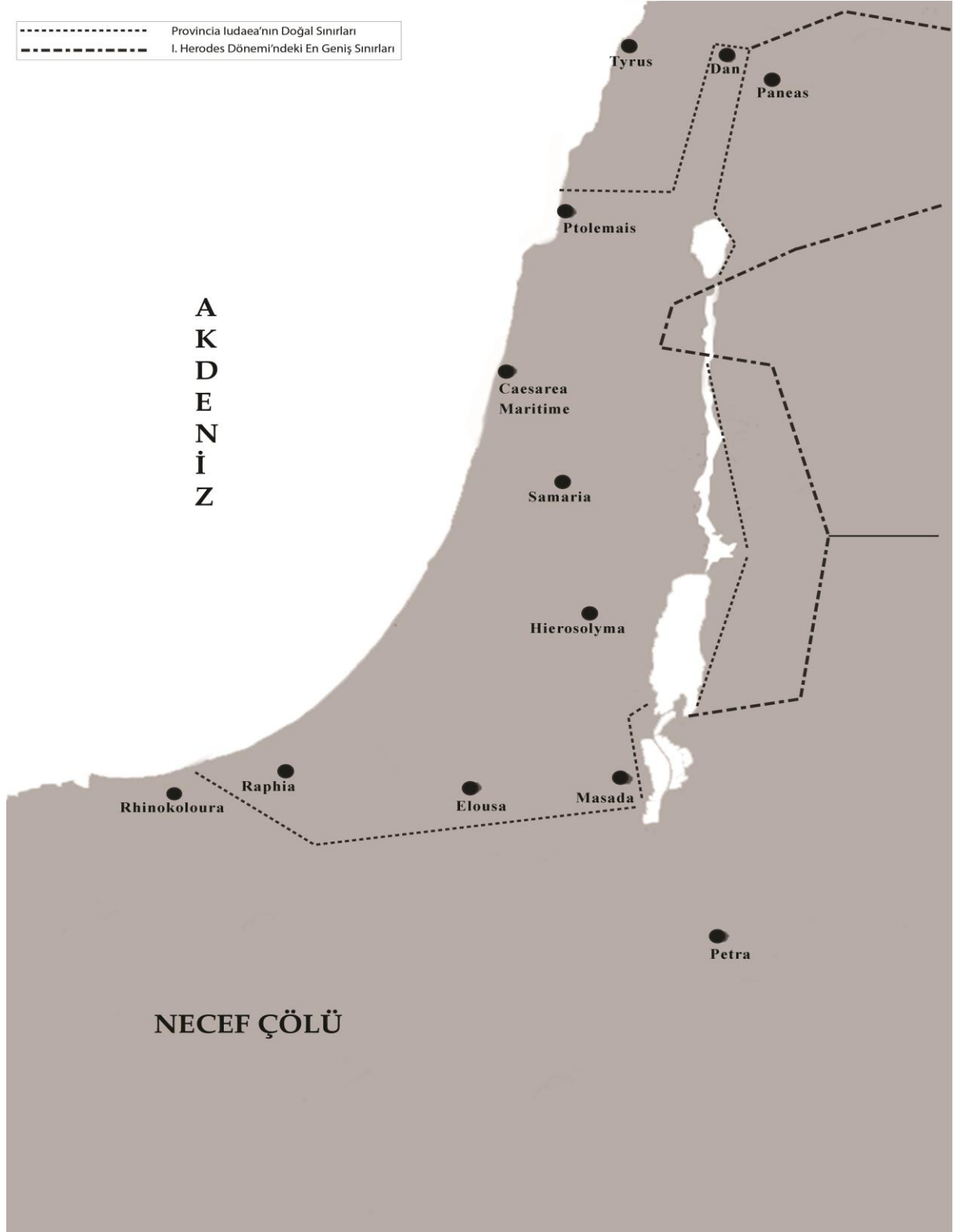
- Vardaman 1975 E. J. Vardaman, "Herodium: A Brief Assessment of Recent Suggestions", *Israel Exploration Journal*, Vol. 25, No. 1, Israel Exploration Society, 1975, s. 45-46.
- Verhoeven 2011 M. Verhoeven, "The Birth of a Concept and the Origins of the Neolithic: A History of Prehistoric Farmers in the Near East", *Paléorient*, Vol. 37, No. 1, Néolithisations: nouvelles données, nouvelles interprétations À propos du modèle théorique de Jacques Cauvin, Paleorient and CNRS Editions and CNRS Editions 2011, s. 75-87.
- Vidal 2006 J. Vidal, "Ugarit and the Southern Levantine Sea-Ports", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 49, No. 3, BRILL, Leiden, 2006.
- Wachsmann 1995 S. Wachsmann, *The Sea of Galilee Boat: An Extraordinary 2000 Year Old Discovery*, Springer, New York, 1995.
- Wachsmann 2000 S. Wachsmann, "To the Sea of the Philistines", Ed: E. D. Oren, *The Sea Peoples and Their World. A Reassessment* (University Museum Monograph, 108 / University Museum Symposium Series, 11; Philadelphia, PA: The University Museum, 2000, 103-143.
- Wapnish – Hesse 1993 P. Wapnish, B. Hesse, "Pampered Pooches or Plain Pariahs? The Ashkelon Dog Burials", *The Biblical Archaeologist*, Vol. 56, No. 2, Temmuz 1993, s. 55-80.
- Weeb 2006 S. G. Weeb, *The First Boat People*, Cambridge Studies in Biological and Evolutionary Anthropology, Cambridge University Press, 2006.
- Wenning 2007 R. Wenning, "The Nabataeans in History", *The world of the Nabataeans: Volume 2 of the International Conference The World*

of the Herods and the Nabataeans, British Museum, 17 - 19 April 2001, Stuttgart, 2007, s. 25-44.

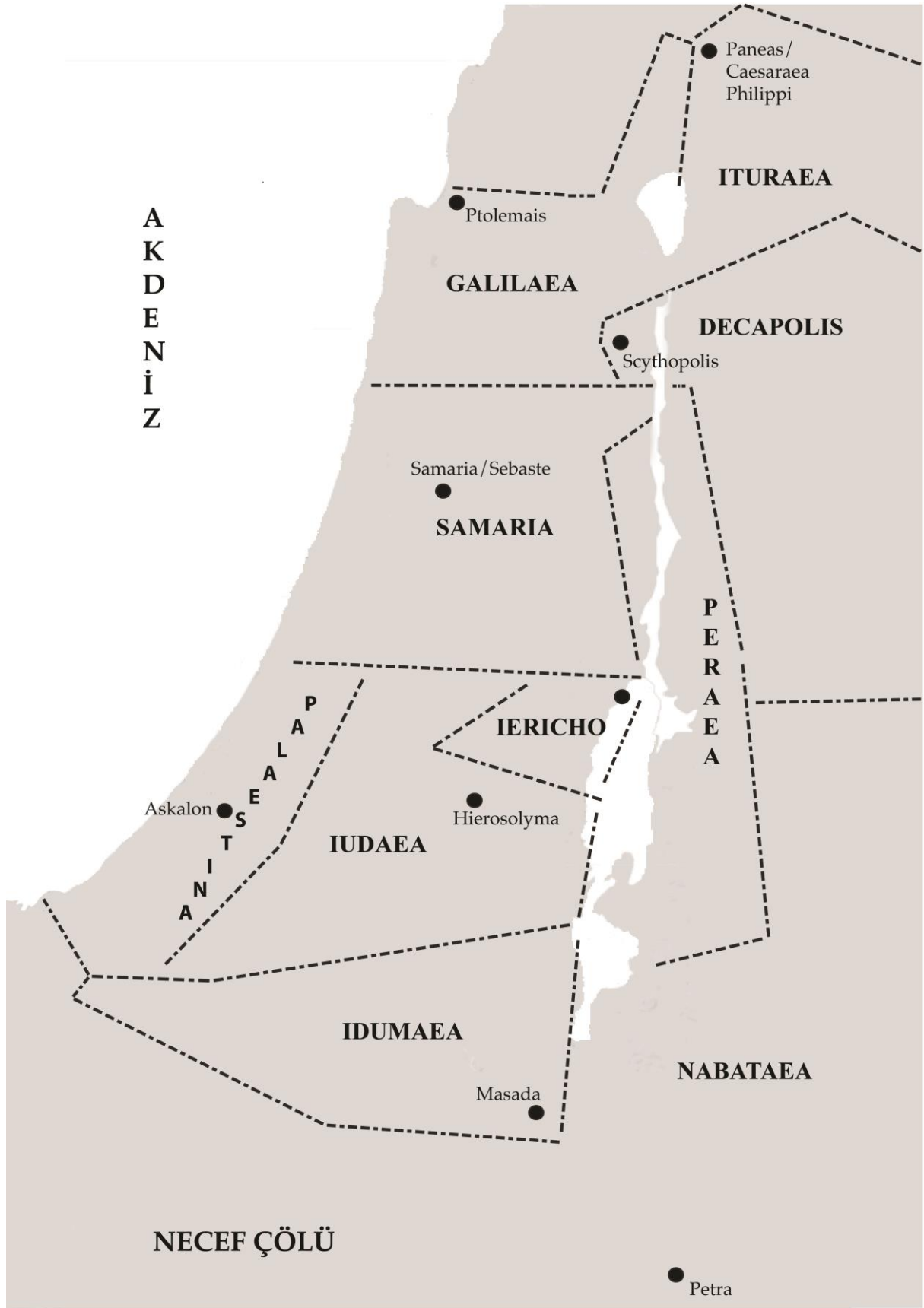
- Wright 1959 G. E. Wright, "Samaria", The Biblical Archaeologist, Vol. 22, No. 3, Eylül 1959, s. 67-78.
- Woolf 1994 G. Woolf, "Becoming Roman, staying Greek: culture, identity and the civilizing process in the Roman East", Proceedings of the Cambridge Philological Society, Volume 40, 1994, s. 116-143.
- Yasur-Landau 2010 A. Yasur-Landau, The Philistines and Aegean Migration at the End of the Late Bronze Age, Cambridge University Press, 2010.
- Zeitlin 1962 S. Zeitlin, "Zealots and Sicarii", Journal of Biblical Literature, Vol. 81, No. 4, The Society of Biblical Literature, Aralık 1962, s. 395-398.
- Zevit 1984 Z. Zevit, "The Khirbet el-Qôm Inscription Mentioning a Goddess", Bulletin of the American Schools of Oriental Research, No. 255, The American Schools of Oriental Research, Yaz 1984, s.39-47.

EKLER

HARİTALAR

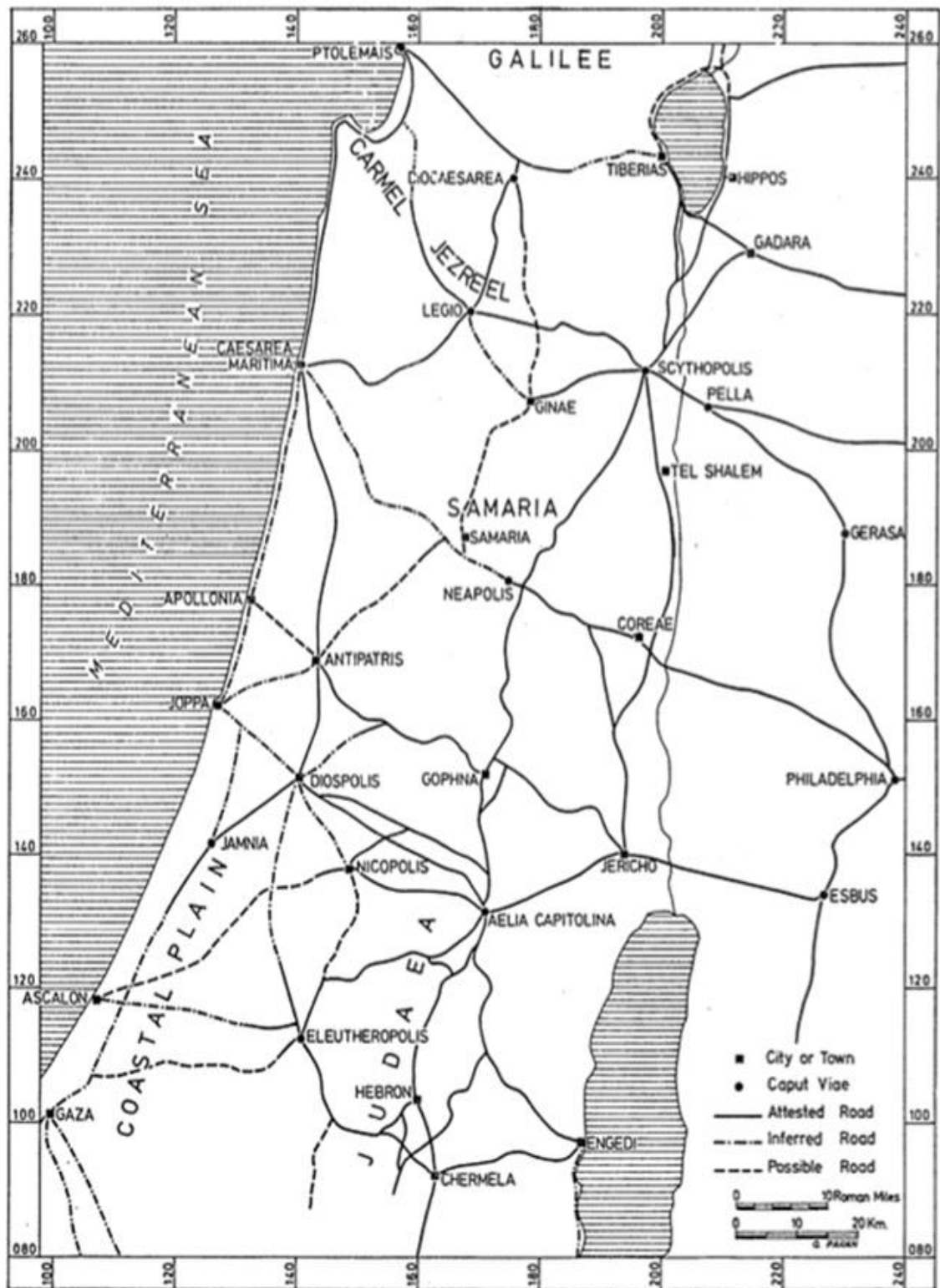
Harita 1

Harita 2

Harita 3

Harita 4

LEVHALAR

Sikke 1.

Sikke 2.

Sikke 3.

Sikke 4.

Sikke 5.

Sikke 6.

Sikke 7.

Sikke 8.

Sikkeler, David Hendin'in "Guide to Biblical Coins" adlı eserinin Amphora Publishing tarafından yayımlanan 2010 baskısından alınmıştır.

Levha 1

Sikke 9: Sphinx Numismatics (Vcoins), Eylül 2007. BW Ref. 011 041 142.

Sikke 10: British Museum, Registration number TC,p242.5.Pop, C&M Catalogue number, GC27p181.29, BMC Greek (Palestine) 29, s.181. ©Trustees of the British Museum.

Sikke 11: British Museum, Registration number 1985,1002.1. Pop, Museum number 1985,1002.1, RPC1 4777. ©Trustees of the British Museum.

Sikke 12: AJC II, 1. Hendin 486.

Sikke 13: Hendin 507.

Sikke 14: British Museum, Registration number R.10550, AN637746001, RIC2.1 285, s.78, RE2 598, p.129. ©Trustees of the British Museum.

Sikke 15: RPC 231, Hendin 743.

Sikke 16: Hendin 1500.

Levha 2

Sikke 17: Hendin 1478, RIC II-2.1 1535, RIC II-2.1 1536, RCV I 2412.

Sikke 18: British Museum, Registration number R.10349, RE2p82.402, RIC2.1 1179, s.143, RE2 402, s. 82. ©Trustees of the British Museum.

Sikke 19: British Museum, Registration number 1925,0606.1, RE2p71.358, RIC2.1 1315, s.152, RE2 358, s.71. ©Trustees of the British Museum.

Sikke 20: British Museum, Registration number 1915,0310.9, RE2p107.509, RIC2.1 1557, s.178, RPC2 1929/1, RE2 509, s.107. ©Trustees of the British Museum.

Sikke 21: British Museum, Registration number 1912,0607.72, RE2p13.73, RIC2.1 361, s. 83, ©Trustees of the British Museum.

Sikke 22: British Museum, Registration number R.11811, RE3p19.106, RE3 106, s.19, RIC2 82, s. 228. ©Trustees of the British Museum.

Sikke 23: CNG, Meshorer, Aelia 2; Hendin 810; SNG ANS, VF.

Sikke 24: Meshorer 22; BMC 21.

Levha 3

RESİMLER

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

Resim 8

IMP
 CAESAR SPA
 SIANVS AVGV
 PIC IR ANI LFC
 I... X FRET

 XXXIV

Resim 9